

Form No. 2

5000-2000-2-7-40.

रसशाला ग्रन्थमाला

ग्रन्थाङ्कः (१०)

श्री यशोधरविरचितः

रसप्रकाश सुधाकरः

स च

राजवैद्य पं. जीवगम कालिदास शास्त्रि

कृत गुर्जरभाषांतर सहितः

मुद्रण स्थानं

रसशाला इलेक्ट्रीक प्रिन्टींग प्रेस-गोंडल

तृतीयावृत्तिसंख्या २०००-मिलित्वा ७००० संख्या

वि. सं.

ख्रिस्ताब्दाः

मूल्यं रु. ३-०-०

१९९६ ज्येष्ठः

१९४० जुलाई

पुनर्मुद्रणाधिकारः राजशासननियमानुसारमध्यक्षेन स्वायत्तीकृतः

રસશાળા અન્નમાળા

અન્નક ૧૦

શ્રી યશોધર વિરચિત

રસપ્રકાશ સુધાકર

રાજવૈદ્ય પં. જીવરામ કાલીદાસ શાસ્ત્રી

કૃત ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત

રસશાળા ઇલેક્ટ્રિક પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ ગાંડલ.

ત્રીજી આવૃત્તિ પ્ર. ૨૦૦૦-ત્રણે આવૃત્તિની મળી પ્ર. ૭૦૦૦

વિ. સં.

ધ. સં.

કિંમત રૂ. ૩-૦-૦

૧૯૯૬ જી

૧૯૪૦ જુલાઈ

ફરી છાપવાના બધા અધિકાર માલેકે પોતાને આધીન રાખ્યા છે.

રસશાળા ઇ. પ્રિન્ટીંગપ્રેસ-ગાંડલ.

॥ श्री रस्तु ॥

रसशाणा औषधाश्रमना आद्य आश्रयदाता
गोडसना नामदार महाराज साहेब

नेकनामदार महाराज श्री

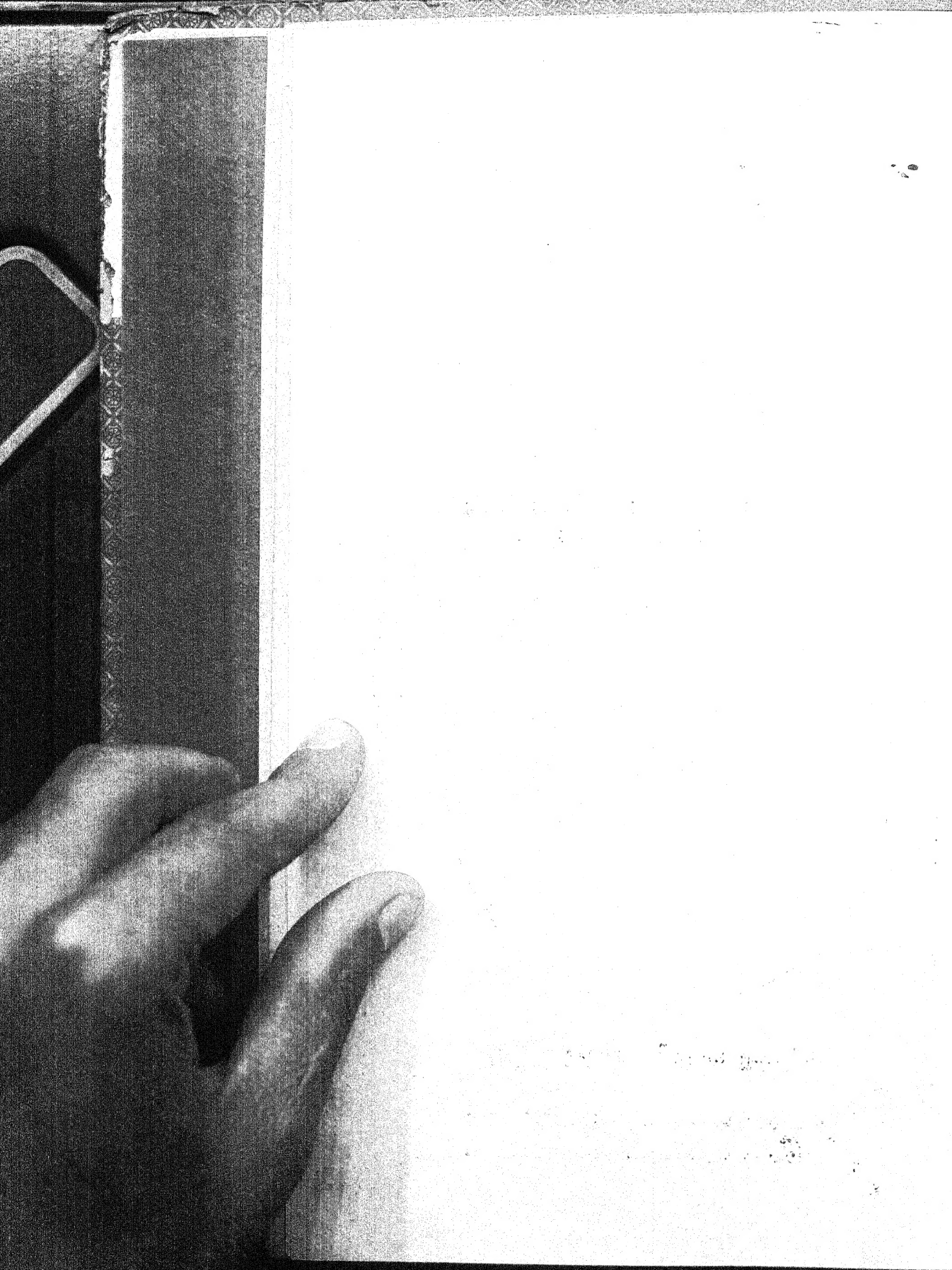
भगवत्सिंहजी पहादूर

ज.सी.एस.आ.ध; ज.सी.आ.ध.ध; अ.अ.अ.डी; अ.म.डी;
अ.अ.आ.अ.ध; अ.अ.आ.सी.पी.ध; वगैरे

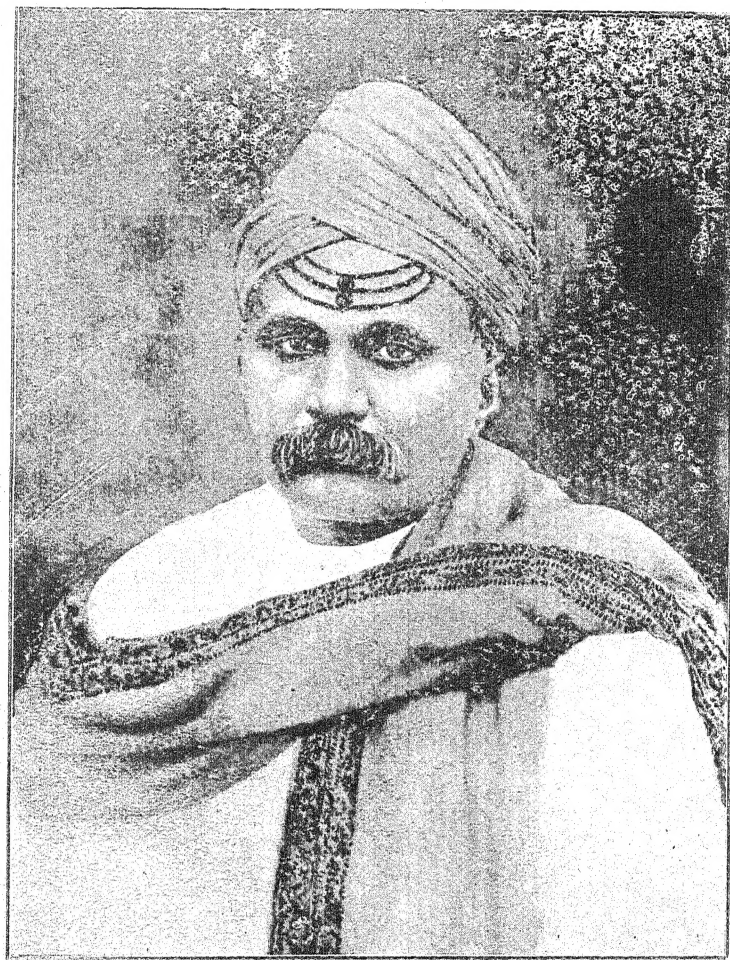

गोडसना आदर्श महाराज साहेब.

राजवैद्य जीवराम कालिदास शास्त्री.

Rajvaidya Jivaram Kalidas Shastri,

ત્રીજી આવૃત્તિની ભૂમિકા

આર્યોતું રસાયન શાસ્ત્ર એ એક અપૂર્વ ચમત્કારોથી ભરેલી ગહન વિદ્યા છે. આયુર્વેદ નિદાન ચિકિત્સા શાસ્ત્ર, જરા મરણ દૂર કરનાર રસાયન શાસ્ત્ર, દુઃખ દારિદ્ર મટાડી વિવિધ ઐશ્વર્ય આપનાર ધાતુવાદ શાસ્ત્ર, આ લોક પરલોકના કલ્યાણની સિદ્ધિ આપનારાં સર્વ સાધનો વગેરેનો તે ભંડાર છે એ સ્વતઃસિદ્ધ થયેલી જગતના વિદ્વાનોએ માન્ય રાખેલી વાતો છે. આર્ય રસાયનશાસ્ત્રના પ્રવર્તક અને સંશોધક નિલ્પનાથ ચંદ્રસેન સોમદેવ ગોવિંદ સિદ્ધ નાગાજીન આદિ પૂર્વાચાર્યોએ પારદનેજ દુઃખ પાર કરનારો સિદ્ધ કરેલ છે. સુવર્ણ વિગેરે ધાતુ ઉપધાતુ રસ ઉપરસ આદિને ઉપચારની મુખ્ય સામગ્રી તરીકે સ્વીકારેલ છે. પૂર્વ આચાર્યોએ રચેલા રસતંત્રોમાં પારદ ધાતુ ઉપધાતુ રસ, ઉપરસ આદિના ચમત્કારિક પ્રયોગો બુદ્ધિને મુંઝાવી ઘે છે. પૂર્વકાળમાં રસ સંપ્રદાય પવર્તેલો હતો કેવળ પારદથીજ ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષની પ્રાપ્તિને આચાર્યોએ સિદ્ધ કરી બતાવી છે. અને રસ સિદ્ધ કરવો એજ પરમ પુરૂષાર્થ છે એમ સિદ્ધ કરેલ છે આયતનં વિદ્યાનાં મૂલં ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં ॥ શ્રેયઃપરં કિમન્યચ્છરીરમજરામરં વિહાયૈકં ॥ એકોસૌ રસરાજઃ શરીરમજરામરં કુરુતે. ॥

ભારતવર્ષને સુવર્ણ ભૂમિતું સ્થાન આપનાર એજ રસાચાર્યો છે. આ શાસ્ત્રના આદિપ્રવર્તક મહાદેવ અને પાર્વતી અથવા હૈરવ અને હૈરવી દેવી છે. અને તેઓના અનુયાયી અથવા શિષ્યોએ આર્યાવર્તમાં બધે રસધર્મ ફેલાવી ભારતના પ્રત્યેક પ્રદેશને ઉજ્જવળ કર્યો છે. સ્વદેશ અને ધર્મના અભિમાની આર્યનરપતિઓનાં સામ્રાજ્ય તપતાં હતાં હારે આર્યોનાં તેજ બળ બુદ્ધિ પ્રભાવ વીર્ય પરાક્રમ વિગેરે આર્ય રસાયન શાસ્ત્રના પ્રતાપેજ જગતમાં પસરેલાં હતાં એ પ્રાચીન સાહિત્યો પૂરવાર કરે છે. બૌદ્ધયુગમાં વેદધર્મો બ્રાહ્મણો કે આચાર્યોને રાજ્યના આશ્રયનો અભાવ થવાથી બૌદ્ધલોકો આ વિદ્યામાં કુશળતા ધરાવવા લાગ્યા હતાં તથા તેઓએ પોતાના ધર્મના પ્રચાર સાથે આ શાસ્ત્રના ગ્રંથો નિર્માણ કર્યાં હતાં. તેમાં બ્રાહ્મણોનો તથા સનાતન ધર્મો રસાચાર્યોનો મોટો હિસ્સો હતો. દેહસિદ્ધિ અને લોકસિદ્ધિમાં તેઓએ અપૂર્વ સાફલ્ય મેળવ્યું હતું. તે વખતના અન્ય ભંડાર હજી પણ હિંદના પ્રાચીન ગ્રંથ સંગ્રહ સ્થાનોમાં તીથેટ ભૂતાન

નેપાળ સીલોન ઇંગ્લાંડ અમેરિકા જર્મની વગેરે દેશોમાં સાક્ષીભૂત અખંડિત છે. આર્યોની એ પ્રાચીન સાહિત્ય સામગ્રી ધન સત્તા અને બીજા પ્રલોભનથી વિપુલ પ્રમાણમાં વિદેશ ગઈ છે જઈ રહી છે. હિંદમાં સમ્રાટ સરકાર કે દેશી રાજ્યો આ પ્રાચીન સમૃદ્ધિની શોધખોળ પ્રત્યે ઉદાસીન રહે છે. સારે એજ પ્રાચીન સાહિત્યમાંથી યુરોપ અનેક આવિષ્કાર કરી પોતાની પ્રજાને વિવિધ પ્રકારે બળવાન બનાવી જગતમાં અગ્રસ્થાન મેળવે છે. કહેવાય છે કે જર્મનીમાં હિંદનાં રસાયન શાસ્ત્રોના શોધખોળ પાછળ લાખો રૂપિયા ખર્ચાય છે તેમાંથી અનેક આ વિષ્કાર કરવામાં આવે છે અને પોતાની પ્રજાને તેના લાભ અપાય છે. સારે આર્ય પ્રજા પોતાનાંજ એ શાસ્ત્રોના લાભથી વંચિત રહે છે તેના કારણે સ્પષ્ટ છે તે આર્યાવર્તનું કુદૈવ છે.

ભરતખંડનાં દેશી રાજ્યો એટલાં બધાં સમૃદ્ધ છે કે તેઓ ધારે તો આપણા વિવિધ સાહિત્યની શાખાઓના સંશોધન કરવાની સંસ્થાઓ કાઢી દેશની આબાદી અને ઉત્તતિમાં મોટા ફાળો આપી શકે અને એજ આર્યોનાં શાસ્ત્રોથી આર્યોની પ્રાચીન કીર્તિને ફરીવાર શિખરે ચડાવે ભરતખંડ પોતાના પૂર્વ ગૌરવને પ્રાપ્ત કરવાની એ આશામાં નિષ્ફળ નહી થાય.

કાઠીઆવાડ સૌરાષ્ટ્ર-સૌરાષ્ટ્ર-દેવતાઓનું રાજ્ય કહેવાય છે અને તે સર્વ પ્રકારે ઉચિતજ છે. ઋષિમુનિજનોએ પવિત્ર ગણેલું સોમનાથ પાટણ, શ્રી કૃષ્ણની રાજવાની મૂળ દ્વારકા દ્વારિકાપૂરી, યોગીઓનું સ્થાન જુનાગઢ ગીરનાર પર્વત અને શત્રુંજય માત્રીમાતા પાટણવાવ સુદામાપુરી જ્યાં પવિત્ર તીર્થ સ્થાનો સૌરાષ્ટ્રમાં છે. કાશીના ઝાંપા સુધી પ્રસિદ્ધિ પામેલા અને ભરતખંડમાં પોતાની વિદ્યાથી દિગ્વિજય કરનારા બ્રાહ્મણોને અને દિલ્લીના સમ્રાટો સુધી પોતાનાં શૌર્ય પરાક્રમેથી અગ્રસ્થાન પામનારા ક્ષત્રિયોને ઉત્પન્ન કરનાર સૌરાષ્ટ્ર હાલાર ઝાલાવાડ ગોહલવાડ વગેરે પ્રદેશોથી શોભતું સૌરાષ્ટ્ર કાઠીઆવાડ પ્રાચીન કાળથી માંડી આજ સુધી પોતાનું સ્થાન જાળવી રહ્યું છે. એ પ્રાચીન વિભૂતિઓમાં એક રસપ્રકાશ સુધાકરના કર્તા ભટ્ટ દમનાભના પુત્ર યશોધર ભટ્ટ નામના વિદ્વાન જુનાગઢમાં ઉત્પન્ન થયા છે. તેઓ જ્ઞાતે શ્રીગોડ બ્રાહ્મણ હતા. ઈ. સ. ૧૩૦૦ લગભગમાં તેઓ જુનાગઢમાં ઉત્પન્ન થયેલ એમ આજના વિદ્વાનો માને છે, પણ આ સન્યકારનો વધુ પરિચય મળતો નથી. આ ગ્રંથમાં પારદના સરકાર, રસખંધ, ભસ્મ પ્રકાર,

સ્વર્ણાદિ ધાતુ મહારસ ઉપરસ રત્નાદિનાં લક્ષણ ગુણ શોધન મારણ, રસના ૧૦૦ પ્રયોગો યંત્ર મૂષા પુટ રસૌષધી ધાતુકૌતુક સુવર્ણ રૌપ્ય બનાવવાના પ્રયોગો વાજકરણ સ્તંભક ઔષધી આદિ વિષયો ૧૩ અધ્યાયમાં વર્ણવ્યા છે. રોગોપચાર-ચિકિત્સા કરનારાઓને તથા વિવિધ પ્રકારના પારદના અને રસાયનના પ્રયોગ કરનારાઓને આ ગ્રંથ ઘણો ઉપયોગી માર્ગદર્શક છે. આમાંના ઘણા પ્રયોગો ગ્રંથકારે પોતે અનુભવેલા વર્ણવ્યા છે તેથી આ ગ્રંથની મૌલિકતા વધે છે.

આ ગ્રંથની ૨ એ હસ્ત લિખિત પ્રત અમારી પાસે છે તેમાંની એક દક્ષિણી વિદ્વાન સ્વ. શ્રી નારાયણ પ્રભાકર વિનોદ વડોદરાવાસી પાસેથી મળેલી બન્ને સરખાવતાં પાઠમાં કોઇ કોઇ જગોએ ફેર હોતા તેમાં યોગ્ય લાગેલો પાઠ સ્વીકારેલો છે. થોડાં વર્ષ પહેલાં વૈધરાજ બદવજી ત્રીકમજી આચાર્યે છપાવેલા આ ગ્રંથમાં આ ગ્રંથકારને વિષ્ણુ ભક્ત બતાવ્યા છે સારે અમારી પાસેની બન્ને પ્રતમાં શિવભક્ત લખ્યા છે. પ્રાચીન પ્રત્યેક રસાયન શાસ્ત્રના આચાર્યો શિવભક્તજી હતા એ ઐતિહાસિક સત્ય છે એટલે અમારો પાઠ વધુ માન્ય છે.

આ ગ્રંથની ૨ જી આવૃત્તિ ઘણા વર્ષથી ખલાસ થઈ ગયેલી છતાં પ્રેસમાં કામના ભરાવાને લઈ આ ૩ જી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થતાં વાર લાગી છે. અને અમારા સંખ્યાબંધ ગ્રાહકોને ઘણા મહીના વાટ એવી પડી છે પણ તેનો બદલો આ ૩ ત્રીજી આવૃત્તિમાં જે સુધારા વધારા રાજવૈદ્યે કરેલા છે તેમાં વળી રહે છે આગલી આવૃત્તિઓમાં સોનું રૂપું બનાવવાના તથા યંત્ર મૂષા વગેરેનાં ભાષાંતર આખ્યાં ન હોતાં તે આમાં આપેલાં છે સિદ્ધૌષધીઓ દિવ્યૌષધીઓ રસૌષધીઓ વગેરેના અર્થ આખ્યા છે ગ્રંથકારે યંત્રોના નામજ આખ્યાં છે સારે રાજવૈદ્યે દરેક યંત્રની બનાવટ બીજા ગ્રંથોમાંથી લઈ તેના ભાષાંતર આખ્યા છે. કાગળ છપાઇ વગેરેમાં પણ હાલની કાગળની મોંઘવારી છતાં સુધારો કર્યો છે એમ આ ૩ ત્રીજી આવૃત્તિ રસશાળાના ગ્રાહકોને અને રસશાળાના સાહિત્યના પ્રેમીઓને સંતોષ આપશે એવી ખાત્રી રાખું છું.

રસવૈદ્ય મહેશ્વર જીવરામ રાજવૈદ્ય,
રસશાળા ઔષધાશ્રમ, ગોંડલ-કાઠીઆવાડ.

ર સ પ્ર કા શ સુ ધા કર ની

અનુક્રમણિકા

અધ્યાય ૧

વિષય	પૃષ્ઠ
અન્યકારનું મંગળાચરણ	૧
વિષયાનુક્રમ	"
પારદ ઉત્પત્તિ	૨
પારદના ૧૮ સંસ્કાર	૩
પારદના ૫ દોષ	૪
પારદમાં ૭ મેલ	"
પારદનો ૧ લો સંસ્કાર સ્વેદન	"
" ૨ નો " મર્દન	૫
" ૩ નો " મૂર્ચ્છન	૬
" ૪ થો " ઉત્થાપન	"
" ૫ મો " પાતન	"
ઉર્ધ્વપાતન	"
અધઃપાતન	"
તિર્થક પાતન	૭
" ૬ ઠો " શેધન	૮
" ૭ મો " નિશામન	"
" ૮ મો " દીપન મુખોત્પાદન	૯
" ૯ મો " અબ્રકગ્રાસ	૧૧
જલથત્ર અબ્રકસત્વ જ્વરણ	૧૨
ખિડ	૧૨
પારદનો ૧૦ મો સંસ્કાર ચારણ	"
" ૧૧ મો " ગર્ભદ્રુતિ	૧૩
" ૧૨ મો " ધ્રાણદ્રુતિ	"
" ૧૩ મો " જ્વરણ	"
જળથત્ર અને તેનો અબ્રક જ્વરણ	૧૫
ખિડ	૧૫
જળમૃત્તિકા	૧૫
અગ્નિમૃત્તિકા	૧૫
પારદનો ૧૪ મો સંસ્કાર સારણ	૧૬

વિષય

વિષય	પૃષ્ઠ
સારણકર્મ માટે મુસ	૧૭
સારણ તેલ	૧૮
કલક	"
ખીજ	"
પારદનો ૧૫ મો સંસ્કાર કામણ	"
" ૧૬ મો વેધન	૧૯
વેધ કરનારા તેલ	૨૦
વેધના ભેદ લક્ષણ	"
લેપ વેધ	"
ક્ષેપ વેધ	"
કુંત વેધ	"
ધૂમ વેધ	"
શબ્દવેધ	"
પારદનો ૧૭ મો સંસ્કાર રંજન	૨૧
" ૧૮ મો " સેવન	૨૨

અધ્યાય ૨

જડીબુટીથી પારદ બાંધવાના પ્રયોગ	૨૪
મૂલિકાબંધ ૧	"
" ૨	૨૫
" ૩	૨૬
" ૪	"
" ૫	૨૭
હીરાના સત્વથી પારદ બંધન ૬	૨૮
હીરાની ભસ્મથી પારદ બંધન ૭	૨૯
અબ્રક સત્વની દ્રુતિથી પારદ બંધન ૮	૩૦
હીરાની દ્રુતિથી પારદ બંધન ૯	૩૧
સુવર્ણ દ્રુતિથી " ૧૦	૩૨
સોનાથી " ૧૧	૩૩
ચાંદીથી " ૧૨	૩૪
મોરચુથાથી " ૧૩	૩૫

વિષય	પૃષ્ઠ.
ધાતુબીજથી	૧૪ ૩૫
કાંતલોહથી	૧૫ ૩૬

અધ્યાય ૩

હિંગળામાંથી પારદ કાઢવો	૩૮
પારદ ભસ્મ શ્વેત-રસકપૂર	૪૦
પારદ ભસ્મ અણ્ણ વર્ણ ઉદય લાસકર	૪૦
પારદની તલ ભસ્મ લાલ	૪૦
પારદની માણેક રંગની ભસ્મ	૪૧
ઇંટચંનમાં પકાવેલી પડગુણ	૪૧
ગંધક જ્વરિત પારદ ભસ્મ	૪૨
પારદ ભસ્મ કૃષ્ણ	૪૨
„	૪૩
„	૪૩
„	૪૩
„ શ્વેત	૪૪

અધ્યાય ૪

આઠ ધાતુ	૪૬
સોનાનું શોધન	૪૬
સોનાની ભસ્મ વિધિ ૧-૨-૩-૪	૪૮
„ ગુણ	૪૯
રૂપાના ભેદ	૪૯
રૂપાનું શોધન	૪૯
રોપ્ય ભસ્મ ૧-૨	૫૦
તામ્રભેદ શોધન	૫૦
તામ્ર ભસ્મ વિધિ ૧-૨	૫૨
સોમનાથી તામ્ર-૩	૫૨
તામ્ર ભસ્મ વિધિ-૪	૫૩
તામ્ર ભસ્મના ગુણ	૫૩
લોહાના ભેદ	૫૪
લોહ શોધન લોહ ભસ્મ વિધિ ૧-૨-૩	૫૫
„ ગુણ	૫૬
અંગ શોધન મારણ	૫૬
નાગ સીસું શોધન મારણ ગુણ	૫૮
પિત્તળ ભેદ શોધન મારણ ગુણ	૫૯

વિષય	પૃષ્ઠ.
કાંસાની ભસ્મ શોધન મારણ ગુણ	૫૯
વર્તલોહ કૃતિ શોધન મારણ ગુણ	૬૦

અધ્યાય ૫

આઠ મહારસ	૬૧
અબ્રકના ભેદ	૬૨
અબ્રક શોધન	૬૨
અબ્રક ભસ્મ વિધિ ૧-૨-૩-૪	૬૪
„ ગુણ	૬૪
અબ્રક સત્ત્વ પાતન	૬૬
„ ભસ્મ ગુણ	૬૬
„	૬૭
રાજવર્ત શોધન ભસ્મ ગુણ	૬૭
વૈકાંત લક્ષણ શોધન ભસ્મ ગુણ	૬૮
મોરચુથાનું શોધન મારણ ગુણ	૬૯
મોરચુથાની વીંટી	૭૦
સુવર્ણ માક્ષિક શોધન મારણ ગુણ	૭૦
રોપ્ય માક્ષિક શોધન ગુણ	૭૨
શિલાજીત પરીક્ષા શોધન મારણ ગુણ	૭૪
„ પ્રયોગ	૭૪
ખાપરીસું રસક (જસત) લક્ષણ	૭૬
„ શોધન મારણ ગુણ	૭૬

અધ્યાય ૬

આઠ ઉપરસ	૭૮
હરતાળ લક્ષણ શોધન સત્ત્વ	૭૯
ફટકડી	૮૦
મનશીળ	૮૦
સુરમાના ભેદ	૮૧
ગંધક	૮૨
„ પ્રયોગ ચૂર્ણ	૮૩
„ „ લેપ	૮૪
„ „ તેલકૃતિ	૮૫
કંકુ-પીળિયો શોધન ગુણ	૮૬
હીરાકસી	૮૬
નવસાર	૮૭

વિષય	પૃષ્ઠ.
કાડી	૮૭
હાંમળો	૮૮
ગેર	૮૮
અંબર	૮૯
ગિરિસિંદુર	૮૯
બોદા	૯૦
મિડ ભતનું મીઠું	૯૦

અધ્યાય ૭

નવરત્નો	૯૦
માણિક ભત ગુણ	૯૧
પરવાળાં	૯૨
પર્મા પાનાં	૯૨
પોખરાજ	૯૪
હીરાની પરીક્ષા	૯૪
હીરાની ભસ્મ વિ. ૧—૨—૩	૯૫
વજ્ર રસાયન	૯૬
વજ્ર પોટલી	૯૬
વજ્ર રસાયન ૭ પ્રકારની સિદ્ધિઆપનારૂં	૯૬
નીલમ ભત ગુણ	૯૬
ગોમેદમણિ	૯૭
વૈદ્યુર્ધમણિ	૯૭
બધાં ઝવેરાતોમાં એળ-કલક	૯૮
રત્નોની દ્રુતિ	૯૯

અધ્યાય ૮

નવરાંકુશ ૧ તાવમાં	૧૦૦
“ ૨ ”	૧૦૧
મહાનવરાંકુશ વાલુકા પકવ	“
નવરાંકુશ રસ વાલુકા પકવ	“
તરૂણનવરાંકુશ રસ	૧૦૨
નવરાંકુશ ગોળા	“
નવરાંકુશ કંતન રસ	૧૦૩
નવરાંકુશ રસ	૧૦૩
સૂર્ય રસ-તાવમાં	“
પ્રતિજ્ઞા વાચન સન્નિપાતે	૧૦૪

વિષય	પૃષ્ઠ.
શંખોદર ઝાડમાં	“
આનંદ ભૈરવી ગુટી	૧૦૫
અતિસાર ભૈરવી	“
કનક સુંદર તાવ ઝાડ મંદામિ	“
કપૂર સુંદરી ગોળા સંગ્રહણી	૧૦૬
અતિસાર નાશન પ્રયોગ	“
મલપાચની વટી ઝાડા	૧૦૭
ગ્રહણી કપાટ રસ	“
વજ્ર કપાટ રસ	૧૦૮
પાંડુકુશાર-પાંડુરોગ	“
પાંડુનાશન ૧—૨	૧૦૯
પાંડુસૂદન	૧૧૦
મૃગાંક પોટલી ક્ષય	“
હેમ ગર્ભ પોટલી	૧૧૧
“	૧૧૨
રાજમૃગાંક	“
લોકનાથ પોટલી	“
સૂચિકા ભરણુ સન્નિપાત સર્પદંશ	૧૧૪
પંચવક્ત્ર રસ ૧ સન્નિપાત	૧૧૪
“ ૨ ”	૧૧૫
ઉન્મત્ત રસ નસ્ય	“
સન્નિપાતાંજન	“
કનકસુંદર સન્નિપાત સર્પદંશ કુષ્ઠ	૧૧૬
સન્નિપાત ભૈરવ	“
પંચામૃત રસ દમ ઉધરસ	૧૧૭
વાતનાશન ૮૦ વા	“
વિરેકી-બુલાય	૧૧૮
ધ્વજાભેદી બુલાય	“
અગ્નિરસ બૃહત્ (સ્વયમગ્નિ) ઉધરસ	૧૧૯
અગ્નિ દીપન	“
વહનિ સૂત	“
સૂર્યાવર્ત શ્વાસ ઉધરસ	૧૨૦
સ્વચ્છંદ ભૈરવ ઝાડા	“
ત્રિવિક્રમ વધરાવળ પથરી	“
તાલકેશ્વર કુષ્ઠ	૧૨૧
કુષ્ઠકુશાર	“

વિષય	પૃષ્ઠ.	વિષય	પૃષ્ઠ.
કુષ્ઠન	૧૨૨	કૃમિ વિરેચની વટી	"
સૂર્યલક્ષ્મી ચૂર્ણ કુષ્ઠ	૧૨૨	અમરકલા નિધિ ક્ષય	૧૩૬
શ્વેતકુષ્ઠ લેપ	૧૨૩	ભારકરોદય	"
સર્વેશ્વર રસ સર્વકુષ્ઠ	"	કામદેવ-વાજીકર	૧૩૮
સ્વર્ણક્ષીરી રસ	૧૨૪	કંદર્પસુંદર	"
મેહબદ્ધ પ્રમેહ ગજકેસરી	"	રાજશૃંગાંક રસ ક્ષય	૧૩૯
મહાવહ્નિ (મહાગ્નિ) રસ વાનારોગ	૧૨૫	અમૃતસુંદર વાના રોગ	૧૪૦
વિદ્યાધર રસ ઉદરરોગ	"	ખેચરી ગુટી-દેહલોહથી	"
ત્રિનેત્રરસ હરસ	"	અમરસુંદર આયુષ્ય વધે	"
શલગજકેસરી	૧૨૬	તાલકરાજ રસ સર્વરોગ	૧૪૧
અગ્નિતુંડી અજીર્ણ	"	અસમરી ભિદ્ પથરી	"
અજીર્ણ કટંક	૧૨૭	અસમરી ભેદક	૧૪૨
મંથાન ભૈરવ કફરોગ	"	ત્રિપુર ભૈરવ ઉદરરોગ	"
મહાકાલ શ્વાસ ખાંસી	"	"	"
હેમપર્પટી સમામૃત પર્પટી સંગ્રહણી	૧૨૮	અપસ્મારહરાંજન-નસ્ય	"
અગ્નિકુમાર કૂપી ઉદરરોગ	૧૨૯	અપસ્મારહરાંજન	"
અગ્નિધ્વજ કૂપી હૃદય રોગ ઉદરરોગ	"	જવરહરાંજન	૧૪૩
ઉદરધન રસ	૧૩૦	કૃત્યકૃશ રસ જીવકાં	"
સ્થોત્રપાકર્પણ રસ	"	હયગોલી-અશ્વચોળી	"
વાતમેહાંતક	"		
પ્રમેહાંકુશ	૧૩૧		
મેહારિ	"		
સ્વૃણરાજ ગજકેસરી	"		
સિદ્ધ પંચાનન	૧૩૨		
શીતારિ-શીતવાત	"		
કુમુદેશ્વર ક્ષય	"		
યક્ષમેહર	૧૩૩		
પૂર્ણેન્દુ ક્ષય વાતકંક	"		
સ્વર્ણપત્ર	૧૩૪		
સર્વ સુંદર	"		
ત્રિદોષ શમન સન્નિપાત	"		
પિત્તકૃન્તન-પિત્તરોગ	૧૩૫		
શ્વેતકુષ્ઠર	"		
મેહનાશન	"		
મેહાંકુશ	"		
મૃત્યુંજય રસાયન-આયુષ્ય વધે	"		

અધ્યાય ૯

દિવ્ય ઓષધીયું પારદને બાંધનારી	૧૪૬
રસૌષધીયું	૧૪૮
મહૌષધીયું	૧૪૯
સિદ્ધૌષધીયું	૧૫૧

અધ્યાય ૧૦

યંત્ર	૧૫૩
દોલા-પલ્લભલી-પાતન-ધટી-ગર્ભયંત્ર	૧૫૪
ઘણિકા-જલ-કચ્છપ-ખલ્લ-ડમરૂ-ચિપિટ	
તુલા-લવણ કાષ્ઠિકા અન્તરાલિકે યંત્ર	૧૫૫
ધૂપ-નાભિયંત્ર જળમુદ્રા-અગ્નિમુદ્રા-અસ્ત- વિદ્યાધર કુંડ-સ્વેદનયંત્ર	૧૫૬
ડેડી-સોમાનલ-ગગન-કિન્ના-વાલુકા-પાતાલ	
ભૂધર-સારણી દિપિકા સ્થાલી-ભરમ યંત્રો	૧૫૭
હંસપાકે યંત્ર	૧૫૮

વિષય	પૃષ્ઠ.
મૂધા-મુસ	"
ચોગ-ગાર-વર-વર્ણન-રૂપ-ગિડ-વજ-	"
વન્તાક-ગોસ્તની-મદ્ય-પકવ-મહા-	"
મંગૂષ-ગર્ભ-મુસલ એટલી જાતની મુસ	૧૬૦
કોથી-કોઠી	૧૬૧
અંગાર-પાતાલ-ગાર-તિર્થક પ્રધમન	"
એટલી કોઠીયું	૧૬૨
પુટ-ભડી	"
મહા-ગજ-વારાહ-કુકુટ-કપોત-ગોવર	"
મુદ્દલાંડ-વાલુકા-ભૂધર-લાવક-એટલા-પુટ	૧૬૪

અધ્યાય ૧૧

સોનું બનાવવાના પ્રયોગો	૧૬૭
પ્રયોગ-૧	"
" ૨-૩-૪-૫	૧૬૮
" ૬-૭-૮-૯-૧૦	૧૭૦
" ૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪-૧૫	૧૭૨
" ૧૬-૧૭-૧૮-૧૯-૨૦	૧૭૪
રૂપું ચાંદી બનાવવાના પ્રયોગો	૧૭૬
પ્રયોગ ૧-૨-૩-૪-૫-૬-૭-૮-૯	"
" ૧૦-૧૧-૧૨-૧૩-૧૪	"

વિષય	પૃષ્ઠ.
" ૧૫-૧૬-૧૭	૧૭૬-૧૮૪
કૃત્રિમ બનાવટી મોતીની કૃતિ	"
જીણાં મોતીમાંથી મોટાં મોતી બનાવવા	"
બનાવટી પરવાળા કરવાની રીત	૧૮૫

અધ્યાય ૧૨

વાનરી વટી (વાકર)	૧૮૫
શતાવર્યાદિ વાજકરોવલેહ	"
શૃંગાટકાદિ	૧૮૬
કામદીપિકર	"
માષાદિ	૧૮૭

અધ્યાય ૧૩

વીર્યસ્તંભકરી વટી ૧	૧૮૮
શુક્રસ્તંભકરી વટી ૨	"
રેતસ્તંભકરી વટી ૩	૧૮૯
વીર્યસ્તંભકરી લેપ વટી ૪	"
શુક્રસ્તંભન ચૂર્ણ	"
અન્યકર્તાનું વંશ વર્ણન	૧૯૦
રસશાળા ઔષધાશ્રમના પુસ્તકો અને	"
ઔષધોની જાહેરાત	૧૯૧

॥ ॐ नमः शिवाय ॥

रससिद्ध यशोधर विरचित

रसप्रकाश सुधाकरः

अध्याय १

ग्रंथकारनुं मंगळाचरण ।

शशिकलाकलितं हि शुभाननं शिवनिधानमथो ऋषिपूजितम् ।
जननपालनसंहरणात्मकं हरिहरं प्रथमं प्रणमाम्यहम् ॥ १ ॥
कुमुदकुन्दसिताम्बरधारिणीं विमलमौक्तिकहारसुशोभिताम् ।
सकलसिद्धगणैरपि सेवितामहरहः प्रणमामि च शारदाम् ॥ २ ॥
वदनकुंजरमभ्रदलद्युतिं त्रिनयनं च चतुर्भुजवामनम् ।
कनकरत्नसुशोभितशेखरं गणपतिं प्रथमं प्रणमाम्यहम् ॥ ३ ॥
गिरिशधाम सरा महदद्भुतं सकलरोगविधातकरं परम् ।
सकलसिद्धिसमूहविशारदं प्रणतपापहरं भवपारदम् ॥ ४ ॥

अङ्गनाथी शोभायमान, भङ्गारययुक्त मुग्धवाणा, जगत्ना कल्याणना स्थानकरूप
ऋषिदेव्यै पूजयेत्वा, उत्पत्ति पालन नाश करवाभां समर्थं ज्ञेया महादेव अने विप्रजने प्रथम
प्रणाम कर्तुं। श्वेत कमणपुष्प ३ ओलरपुष्प सरभां श्वेत वस्त्र धारण करनारां, स्वच्छ
मोतीना हारथी सुशोभित, अधो सिद्धीये सेवेलां, शारदाभ्याने प्रणाम कर्तुं। महादेवना
तेजस्व अद्भुत शक्तिवाणा, समग्र रोगतो संहार करनारा, अधो सिद्धि (देहसिद्धि अने
बोहसिद्धि) ना अधिष्ठाता, पगे लागनारा भाणुसेनां पापोने हरवावाणा, जन्म मरणना
दुःखभांथी मुक्ता करावनार, देवदेवाग्रणी पारद देवने प्रणाम कर्तुं। (१ + ४)

आ ग्रंथमां दाखल करेला विषयो.

प्रथमं पारदेत्पत्तिं कथयामि यथातथम् ।
ततः शोधनकं तस्य तथाष्टादश कर्म च ॥
चतुर्धा बंधविज्ञानं भस्मत्वं सूतकस्य च ।
धातूनां शोधनं चैव मारणं गुणवर्णनम् ॥
अष्टौ महारसाः सम्यक् प्रोच्यंतेत्र मया खलु ।
तथा चोपरसानां हि गुणाः शोधनमारणम् ॥
दुतिपातं च सर्वेषां कथयामि सविस्तरम् ।
रत्नानां गुणदोषश्च तथा शोधनमारणम् ॥

क्रामणं रंजनं च व द्रुतपेलनकं रसे ।
 रसांश्च शतसंख्याकान्कथयामि सविस्तरात् ॥
 औषधीनां समाख्याता भेदाश्चत्वार एव च ।
 दिव्यौषध्यो रसौषध्यः सिद्धौषध्यस्तथा पराः ॥
 महौषध्य इति प्रोक्ता यंत्राण्यथ पुटानि च ।
 मूषाश्चैव हि धातूनां कौतुकानि समासतः ॥
 वाजीकरणयोगाश्च शुक्ररतंभकरास्त ।
 नातिसंज्ञेपविस्तरात् ग्रंथेस्मिन् परिकल्पिताः ॥ ५ + १२ ॥

१ प्रथम अध्यायमां—पारदशोधन अने अठार संस्कारो, २ मां रसयध त्रार प्रकारे, ३ मां अध्यायमां पारदभस्मनी विधि गुण, ४ था मां धातुशोधन मारणु गुण, ५ मां मां आठ मदारस शोधन मारणु गुण. ६ ठां मां आठ उपरसशोधन मारणु गुण कृति, ७ मां मां नव रत्नाना गुण दोष शोधन मारणु परीक्षा, ८ मां मां १०० रस औषध, ९ मां मां द्विऔषधी, रसौषधी सिद्धौषधी, महौषधीयो, १० मां मां यंत्र मूषा डोडी पुट, ११ मां मां धातुद्रौतुक, १२ मां मां वाळकर पौष्टिक औषध, १३ मां मां वीर्यस्तंभक प्रयोगो. अे प्रमाणे विषयो आ ग्रंथमां, अहु टुंकांमां पणु नहीं, अहु विस्तारथी पणु नहीं अे प्रमाणे छेवाशे. (५+१२)

हिमालयात्पश्चिमदिग्विभागे गिरीन्द्रनामा रुचिरोस्ति भूधरः ।
 तत्सन्निधानेऽतिमुवृत्तकूपे साक्षाद्रसेन्द्रो निवसत्ययं हि ॥
 कुमारिकारूपगुणेन युक्ता स्वलंकृता बाहवरेऽधिरूढा ।
 तत्रागता कूपमवेक्षमाणा निवर्तिता सा महता जवेन ॥
 प्रधावितः सूतवरश्चतुर्षु ककुप्सु भूमौ पतितो हि नूनम् ॥

परितः पर्वतात्सम्यक् क्षेत्रं द्वादशयोजनम् ।
 विस्तीर्णं च सुवृत्तं हि सूतकस्य समीरितम् ॥
 तन्मृदः पातने यंत्रे पातितः खलु रोगहा ।
 जायते रुचिरः साक्षादुच्यते पारदः स्वयम् ॥
 कूपाद्विनिःसृतः सूतश्चतुर्दिक्षु गतो द्विजः ।
 क्षत्रियो वैश्यशूद्रौ च चतुर्धा जायते खलु ॥
 श्वेता कृष्णा तथा पीता रक्ता वै जायते छविः ।
 प्राच्यां याम्यां प्रतीच्यां च कौबेर्यां च दिशि क्रमात् ॥
 श्वेतः श्वेतविधाने स्यात्कृष्णो देहकरस्तथा ।
 पीतवर्णः स्वर्णकर्ता रक्तो रोगविनाशकृत् ॥

સર્વે એકીકૃતા એવ સર્વકાર્યકરાઃ સદા ।

સેવિતાઃ સર્વરોગઘ્નાઃ સર્વસિદ્ધિવિધાયકાઃ ॥

इत्थं सूतोद्भवं ज्ञात्वा न रोगैर्वाध्यते खलु ।

શોધિતો મારિતશ્ચૈવ ક્રામિતઃ સારિતઃ શુભઃ ॥ ૧૩ + ૨૧ ॥

હિમાલયમાં દાખલ થયા પછી પશ્ચિમ દિશાએ ગિરીન્દ્ર નામનો પર્વત છે તેની આબુ-આબૂમાં પારાનાં કુવા છે. સુવર્ણાદિ ધાતુ તરફ શુદ્ધ પારદનું સ્વભાવિક આકર્ષણ થતું હોવાથી તે કાળમાં સ્વર્ણાલંકાર યુક્ત કુમારિકાને ઘોડાપર બેસારીને કુવા પાસે લઇ જતા અને તે કન્યા તરફ આકર્ષાઈ બહાર આવેલા પારાને લઇ લેતા આ વાત દરેક સિદ્ધપુરૂષે પોતાના ગ્રંથમાં સ્વીકારેલ છે તેથી તેમાં કાંઈ રહસ્ય હોતું નોંધએ. પારદના કુવાની વાત અમે તો સલજ માનીએ છીએ. આજસુધી ગિરિરાજ હિમાલયનાં સંખ્યા અંધ શિખરો તથા તેને લગતા પર્વતો માનવી પ્રાણીથી અગમ્ય છે તે પૈકી કાંઈ વિભાગમાં તેવા શુદ્ધ પારદના કુવાઓ હશેજ હિમાલયનું પ્રત્યક્ષ દર્શન કરનારા પશ્ચિમના ધુરંધર વિદ્વાનો પણ મુગ્ધ બની જાય છે, અને માનવી શુદ્ધિ તે પ્રદેશમાં કુઠિત જણાય છે. હિમાલયમાં ફરનારા રહેનારા સાધુ મહાત્માઓના કહેવા પ્રમાણે ત્યાં ઘણું સ્થળોમાં એવી રેતી મળી આવે છે કે તેને બે ધડાનું ડમરૂં થઈ જાય છે. ઉડાડતાં પારો નીકળે છે. ખીજા ધાતુઓ પણ હિમાલયમાં અસંખ્ય સ્થળોમાં છે અને હિમાલયન ઔદ્યોગિક સ્થળ તરીકે પસંદ કરી તેમાં શોધખોળ કરવામાં આવે તો એક હિમાલય પર્વત આખા આર્યાવર્તને ધનસંપન્ન કરી શકે એમ છે એવું અનેક સાધુ પુરૂષોનું કહેવું છે. હિમાલયમાં સંખ્યાઅંધ અગમ્ય સ્થળો છે કે જ્યાં રસસદ્ધ મહા પુરૂષો અજર અમર દેહવાળા બની દુનિયાનું નિરીક્ષણ કર્યા કરે છે અને ભારતવર્ષની ઉન્નતિ અવનતિના ચક્રને તપાસે છે.

હિમાલયની પશ્ચિમે ગિરીન્દ્ર નામનો (કૈલાસનિકટવર્તી) શિખર છે તેની આસપાસ ૪૮ ગાઉ સુધીનો પ્રદેશ પારદનું સ્થાનક ગણાય છે. તે જમીનની માટી સાથે મિશ્રિત પારદ રહેલો હોય છે અને ઉર્ધ્વપાતન યંત્રદ્વારા ઉડાડવાથી માટીથી બુદ્ધો પડે છે. સિદ્ધ પુરૂષો કહે છે કે એ પારદમાં સફેદ કાળી પીળી અને લાલ ઝાંઘ હોય છે પૂર્વ દિશા તરફના પારદમાં સફેદ ઝાંઘ હોય છે. દક્ષિણ દિશા તરફનામાં કાળી પશ્ચિમ દિશા તરફનામાં પીળી અને ઉત્તર દિશા તરફનામાં લાલ ઝાંઘ હોય છે. અને તે પ્રમાણે શ્વેત કાળો, પીળો, રાતો એમ પારો કહેવાય છે. સફેદ પારદ રૌપ્ય ક્રિયામાં, કાળો ગઢપણુ મરણુ મટાડવામાં, પીળો સુવર્ણ કરવામાં અને લાલ રોગ મટાડવામાં ઉપયોગી છે.

હાલમાં તો પારો પરદેશથી આવે છે. હિમાલયમાં કે હિંદુસ્થાનના ખીજા વિભાગમાં તેની શોધખોળ થતી નથી. જો કે કેટલાક જમાના પહેલાં પારદ વિગેરે ધાતુઓ આ દેશમાં વિપુલ થાતી પણ હાલમાં તો દેશ બનીજ પદાર્થો માટે પરદેશો ઉપર મોટે ભાગે આધાર રાખે છે. હાલમાં હિંગળો પણ પરદેશી આવે ભારે કામ ચાલે છે. આપણે સરકાર કરવા માટે અજર પારદ લેવો અથવા હિંગળામાંથી પારો કાઢી કામ ચારંભવું. (૧૩+૨૧)

પારદના આઠ સંસ્કાર અથવા કર્મ—

स्वेदनं मर्दनं चैव मूर्च्छनं स्यात्तदुत्थितम् ।

પાતનં રોધનં સમ્યક્ નિયામનસુદીપને ॥

તથાશ્રકગ્રાસમાન ચારણં ચ ક્રમેણ હિ ।
 ગર્ભદ્રુતિર્વાહ્યદ્રુતિઃ પ્રોક્તં જારણકં તથા ॥
 સારણં ક્રામણં પ્રોક્તં વેધકર્મ ચ રંજનમ્ ।
 સેવનં પારદસ્યાથ કર્માણ્યષ્ટાદશૈવ હિ ॥
 ઉદ્દેશતો મયાત્રૈવ નામાનિ કથિતાનિ વૈ ॥૨૨+૨૫॥

૧—સ્વેદન.	૫—પાતન.	૯—અશ્રકગ્રાસમાન	૧૪—સારણુ.
૨—મર્દન.	૬—રોધન.	૧૦—ચારણુ.	૧૫—ક્રામણુ.
૩—મૂર્ચ્છન.	૭—નિયમન.	૧૧—ગર્ભદ્રુતિ.	૧૬—વેધન.
૪—ઉત્થાપન.	૮—દીપન.	૧૨—આહ્યદ્રુતિ.	૧૭—રંજન.
		૧૩—મરણુ.	૧૮—સેવન.

એ પ્રમાણે પારદના ૧૮ સંસ્કારો કહ્યા છે (૨૨+૨૫)

પારદના પાંચ દોષ.

દોષા પંચ સમુદ્વિષ્ટાઃ પારદાનાં ભિષગ્વરૈઃ ।
 મલો વિષં તથા વર્ત્તિર્મદો દર્પશ્ચ વૈ ક્રમાત્ ॥
 મૂર્ચ્છા મૃત્યુ મદં ચૈવ સ્ફોટં કુર્યુશ્ચિરોશ્રમમ્ ॥ ૨૬ ॥

પારદમાં પાંચ દોષ છે. મળદોષથી મૂર્છા આવે, વિષદોષથી મરણુ, અગ્નિદોષથી મદ, મદદોષથી અને વિસ્ફોટક અને દર્પદોષથી માથું-મગજ ભમે. માટે શોધન કરી વાપરવો. (૨૬)

પારદમાં સાત મેલનાં પડ છે દોષ.

કંચુકાઃ સપ્ત સૂતસ્ય કથયામિ યથાર્થતઃ ।
 નામાનિ કથયામ્યેષાં દેવીશાસ્ત્રાનુસારતઃ ॥
 મૃચ્છૈલજલશુલ્બાયોનાગવંગસમુદ્ભવાઃ ।
 સૂતકે કંચુકાઃ સપ્ત તતશ્ચવ વિષોપમાઃ ॥
 દ્વાદશૈવ હિ દોષાઃ સ્યુયૈશ્ચ નિષ્કાસિતા દ્વિજૈઃ ।
 તેષાં હિ રસસિદ્ધિઃ સ્યાદપરે યમસન્નિભાઃ ॥
 તસ્માદ્દોષાપહરણં કર્તવ્યં ભિષગુત્તમૈઃ ॥ ૨૭+૨૯ ॥

પારદમાં, માટી, પથરા, પાણી, ત્રાણું લોહું સીસું, અંગ એના મેલનાં સાત પડ હોય છે, અને તેથી તે મેલવાળો પારદ વાપરવાથી ઘણું નુકસાન થાય છે. માટે પાંચ દોષ અને સાત મેલનાં પડ કાઢી પારદને શુદ્ધ કરીને વાપરવો તે શિવાય કશુંદો થતો નથી. પારદને આ રીતે શુદ્ધ કર્યા વિના વાપરનારા પૈસો જમરાજ જેવા સમજવા. (૨૭ + ૨૯)

૧ પહેલો સંસ્કાર સ્વેદન.

તત્ર સ્વેદનકં કુર્યાદયથાવચ્ચ શુભે દિને ।
 સૂતસ્ય સ્વેદનં કાર્યં દોલાયંત્રેણ વાર્તિકૈઃ ॥

ક્ષારૌ ચામ્લેન સહિતૌ તથા ચ પટુપંચકમ્ ।
 ત્રિકટુ ત્રિફલા ચૈવ ચિત્રકેણ સમન્વિતા ॥
 પુષ્પકાસીસસૌરાષ્ટ્રયૌ સર્વાણ્યેવ તુ મર્દયેત્ ।
 ઔષધાનિ સમાંશાનિ રસાદષ્ટમભાગતઃ ॥
 કૃત્વાન્ધમૂષાં તેષાં તુ તન્મધ્યે પારદં ક્ષિપેત્ ।
 ત્રિગુણેન સુવસ્ત્રેણ ભૂર્જપત્રેણ વેષ્ટયેત્ ॥
 ગુણેન કાષ્ઠચ્છન્દે વૈ વદ્ધાં તુ રસપોટલીમ્ ।
 લમ્બાયમાનાં ભાષ્ણે તુ તુષ્વારિપૂરિતે ॥
 ત્રિદિનં સ્વેદયેત્સમ્યક્ સ્વેદનં તદુદીરિતમ્ ॥૩૦+૩૫॥

યવક્ષારાદિ ચૂર્ણ—જવખાર, સાલખાર, અમરવેત, સુકે પીપર, મરી, હરડે ખેડાં
 આમળાં, ચિત્રક, હીરાકસી, ફટકડી એ બધાં સમભાગે ખાંડી રાખવાં. પારદ શેર ૪ લેવો.
 અર્ધો શેર ઉપલો લુકા લઘ લીંછનો રસ નાખી ઘુટી એક અધમૂસમાં પારો ભરવો પછે
 એ મૂસને ત્રેવડા કપડાથી વીંટી તેના ઉપર ભોજપત્ર વીંટી દોરા આંધી દોલાયત્રમાં ત્રણ દિવસ
 આફ આપવો તેમાં ધાન્યામ્લ સુરકો ભરવો. એ સ્વેદન સંસ્કાર થયો. (૩૦ + ૩૫)

૨ બંજો મર્દન સંસ્કાર.

અથ મર્દનકં કર્મ યેન શુદ્ધતમો રસઃ ।
 પ્રજાયતે વિસ્તરેણ કથયામિ યથાતથમ્ ॥
 સ્વલ્વે વિમર્દયેત્સૂતં દિનાનિ ત્રીણિ ચૈવ હિ ।
 અથ સ્વલ્વપ્રમાણં હિ વક્ષ્યે તત્ર મયાધુના ॥
 કલાંગુલસ્તદાયામશ્વોત્સેધોપિ નવાંગુલઃ ।
 વિસ્તરેણ તથા કુર્યાન્નિમ્નત્વેન ષડંગુલમ્ ॥
 દ્વચંગુલઃ પૃષ્ઠવિસ્તારો મધ્યેતિમસ્ટ્રણીકૃતઃ ।
 અર્ધચંદ્રાકૃતિશ્ચાપિ મર્દકોત્ર દશાંગુલઃ ॥
 સૂતઃ પશ્ચપલસ્તસ્મિન્ત્મર્દયેત્કાંજિકૈસ્ત્ર્યહમ્ ।
 બહિર્મલવિનાશાય રસરાજં તુ નિશ્ચિતમ્ ॥
 ઉષ્ણકાંજિકતોયેન ક્ષાલયેત્તદનન્તરમ્ ॥ ૩૬+૪૧ ॥

ખરલતું પમાણ—ખનાવટ, લાંબી ૧૬ આંગળ, ઉચી ૮ આંગળ, પહોળી ૬
 આંગળ, ઉડી ૬ આંગળ, જાડી ૨ આંગળ, વચમાં હીસી અર્ધચંદ્ર જેવા આકારની ખત્તો
 દશ આંગળનો એવી ખરલમાં.

૨૦ તોલા પારદ અને અઢી તોલા ઉપલું યવક્ષારાદિ ચૂર્ણ નાખી ધાન્યામ્લ નાખતું
 જવું અને ઘુંટવું ત્રણ દિવસ ઘુટાવતું રાત્રે બંધ રાખવું હમેશાં સત્રારે ઉપલું ચૂર્ણ નવું નાખવું

अने धान्यान्व अमे क्वाडे नवुं नाभतुं नवुं पछी गरम करेवां धान्यान्वथी पारदने घोछ
नाभतो ओटले पीले मर्दन संस्कार थयो पारद वधु शोधवो छे.य तो पीछ भरलोमां विश
निश तोका धुंटाववो. (३६+४१)

३ त्रीजे मूर्छन संस्कार.

अतःपरं प्रवक्ष्यामि पारदस्य तु मूर्च्छनम् ।
मूर्च्छनं दोषरहितं सप्तकञ्चुकनाशनम् ॥
स्वर्जिका यावत्शूकश्च तथा च पटुपंचकम् ।
अग्लौषधानि सर्वाणि सूतेन सह मर्दयेत् ॥
खल्वे दिनत्रयं तावद्यावन्नष्टत्वमाप्नुयात् ।
स्वरूपस्य विनाशेन मूर्च्छनं तदिहोच्यते ॥
निर्मलत्वमवाप्नोति ग्रंथिभेदश्च जायते ॥ ४२+४४ ॥

साछभार, नवभार, पंचवल्गु प्रत्येक पारदथी आठमा लागे छठ अघी नतनां
भाटा पहाथथी धुंटावुं त्रयु द्विस धुंटावथी पारो तेमां मणी नशे नष्टपिष्ट थछ नय सारे
ते मूर्छन संस्कार थयो गणुय आ संस्कार करवाथी पारदमां सात कंचुक पड नाश
पाभे छे. (४२+४४)

४ चौथो उत्थापन संस्कार.

अथोत्थापनकं कर्म पारदस्य भिषग्वरैः ।
करणीयं प्रयत्नेन रसशास्त्रस्य वर्त्मना ॥
दोलायत्रे ततः स्वेद्यः पूर्ववद्विवसत्रयम् ।
सूर्यातपे मर्दितोसौ दिनमेकं शिलातले ॥
उत्थापनं भवेत्सम्यक् मूर्च्छादोषविनाशनम् ॥ ४५+४६ ॥

पछेवा संस्कारनी पेटे दोलायत्रमां त्रयु द्विस आइ आपवी पछी ओके द्विस
सूर्यने तडके पथरनी भरलोमां धुंटावो ओटले पारद त्रीज संस्कारना भित्रणुथी जुटो पडे
आ संस्कार थवाथी मूर्छादोष नाश पाभे छे. (४५+४६)

५ मो पातन संस्कार.

पातनं हि महत्कर्म कथयामि सुविस्तरम् ।
त्रिधा पातनमित्युक्तं रसदोषविनाशनम् ॥
ऊर्ध्वपातस्त्वधःपातस्तिर्यक्पातः क्रमेण हि ।

ऊर्ध्वपातनम्—

ऊर्ध्वपातनयंत्रस्य लक्षणं तदिहोच्यते ।
मृण्मयी स्थालिका कार्या चोच्छ्रिता तु षडंगुला ॥

મુખે સપ્તગુ યાયામા પારતસ્ત્રિદશાંગુલા ।
 ઇયન્માના દ્વિતીયા ચ વર્તેજ્યા સ્થાલિકા શુભા ॥
 ક્ષારદ્વયં રામઠં ચ તથા હિ પટુપશ્ચકમ્ ।
 અમ્લવર્ગેણ સંયુક્તં સૂતકં તૈસ્તુ મર્દયેત્ ॥
 લેપયેત્તેન કલ્કેન અધઃસ્થાં સ્થાલિકાં શુભામ્ ।
 ઉપરિસ્થામધોદક્ષાં દત્વા સંપુટમાચરેત્ ॥
 સમસ્મલવણેનૈવ મુદ્રાં તત્ર પ્રકારયેત્ ।
 ચુલ્યાં સ્થાલીં નિવેશ્યાથ ધાન્યાગ્નિં તત્ર કારયેત્ ॥
 તસ્યોપરિ જલાધાનં કાર્યં યામચતુષ્ઠયમ્ ।
 સ્વાંગશીતલતાં જ્ઞાત્વા ઝર્ધ્વગં ગ્રાહયેદ્રસમ્ ॥
 ઝર્ધ્વપાતનયંત્રં હિ તદેવં પરિકીર્તિતમ્ ।

અધઃપાતનમ્—

પૂર્વોક્તાં સ્થાલિકાં સમ્યક્ વિપરીતાં તુ પંકિલે ।
 ગર્તે તુ સ્થાપિતાં ભૂમૌ જ્વાલયેન્મૂર્ધ્નિ પાવકમ્ ॥
 યામત્રિતયપર્યંતં અધઃ પતતિ પારદઃ ।
 અધઃપાતનયંત્રં હિ કીર્તિતં રસવેદિભિઃ ॥

તિર્યક્પાતનમ્—

પૂર્વોક્તૈરૌષધૈઃ સાર્ધં રસરાજં વિમર્દયેત્ ।
 તિર્યગ્ઘટે રસં ક્ષિપ્ત્વા તન્મુખે હપરો ઘટઃ ॥
 કનીયાનુદરે છિદ્રં છિદ્રે ચાયસનાલિકામ્ ।
 નાલિકાં જલપાત્રસ્થાં કારયેચ્ચ મિષઃશ્વરૈઃ ॥
 અધસ્તાદ્રસયંત્રસ્ય તીવ્રાગ્નિં જ્વાલયેદ્બુધઃ ।
 યામત્રિતયપર્યંતં તિર્યક્પાતો ભવેદ્રસઃ ॥
 યંત્રાણાં પાતનાનાં ચ ત્રિતયં મુકરં સ્વલુ ।
 કથિત હિ મયા સમ્યક્ રસાગમનિર્દશનાત્ ॥૪૭+૬૦॥

ઉર્ધ્વપાતન—ઉચ્ચે ઉડાડવો, અધઃપાતન—નીચે પાડવો અને તિર્યક્પાતન—ત્રાસે પડખે ઉડાડવો, એ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારે પાતનાયંત્રમા પારદનો સંસ્કાર થાય છે.

ઝર્ધ્વપાતન—

છ આંગળ ઉચ્ચે તેર આંગળ પહોળી અને તેનું મોં સાત આંગળ પહોળું એવી માટીની એ માટલી મજશુત કરાવવી. પછી એક્ષાર હીંગ, પંચલવણુ અને અટાઇમાં પારદને

ધુટી નીચેની માટલીને તળાંપે ચોપડવો તેના ઉપર ખીજ માટલી ઉધી ઢાંકવી. એઠ માટલીના મોંની વચ્ચેનો સાંધો રાખ, મીઠું, માટી. કપડું વિગેરેથી જાંદી લેવો. ચુલે ચડાવી સાધારણ અગ્નિ આપવો ઉપલી માટલીને તળાંપે પાણી રહે તેવી ચોતરફ બંધે આંગળની પાળ કરાવી. તેમાં એક નળ નાંખવો તે પાળમાં પાણી ભરવું, પાણી ગરમ થાય એટલે કાઢી નાખી ખીજું નાખવું જવું. એ પ્રમાણે ચાર કલાક અગ્નિ આપવો. પારદ ઉપલી માટલીને તળાંપે ચોટશે તે હુશીયારીથી કાઢી લેવો (ઉપલી માટલીને ઉપરને તળાંપે પાળ ન કરી હોય તો ચોવડું કપડું લીંતવી ઉપર રાખવું)

અઘ:પાતન—

પારદને ઉપર કહેલાં ઓસડીયામાં ધુટી ઉપલા યંત્રને તળાંપે ચોપડવો અને પારા-વાળા માટલી ઉપર રહે તેમ રાખવી અને એક ખાડામાં નીચલી માટલીને બેસતી કરવી ઉપલી માટલીને તળાંપે અગ્નિ કરવો. ૮ કલાક અગ્નિ દેવાથી પારદ નીચલી માટલીમાં પડશે

તિર્યકપાતન—

ઉર્ધ્વપાતનમાં કહેલાં ઓસડીયાં સાથે પારદને ધુટી એક ઘડાને તળાંપે ચોપડી તે ઘડાની ઉપર ઢાંકણી - ઢાંકી સાંધો જાંદી તે ઘડાને ચુલે ચડાવવો, ખીજો ઘડો એક લેવો તે જમીન ઉપર મુકવો અને તેના મોં ઉપર ઢાંકણી જાંદી લઈ બન્ને ગળામાં કાણું પાડી વચ્ચાળે લોઢાનું ભુંગળું નાખવું અને સધી જાંદી લેવી. ચુલો ઉપરના ઘડા નીચે અગ્નિ આગવો અને જમીન ઉપરના ઘડામાં ઠંડું પાણી ભરવું ઉંચાં ઘડામાં ઉડેલો પારદ ભુંગળાં વાટે પાણીવાળા ઘડામાં પડશે. લોઢાનું ભુંગળું પાણીમાં ખુડેલું રહે તેમ રાખવું અને પાણી ગરમ થાય તેમ કાઢી ઠંડું પાણી રેડાય તેમ કરવું. (૪૭+૬૦)

૬ છઠ્ઠો રોધન સંસ્કાર—

અધુના કથયિષ્યામિ રસરોધનકર્મ ચ ।

યત્કૃતે ચ પલત્વં હિ રસરાજસ્ય શામ્યતિ ॥

સિન્ધુદ્ભવં દશપલં જલપ્રસ્થત્રયં તથા ।

ધારયેદ્ઘટમધ્યે ચ સૂતકં દોષવર્જિતમ્ ॥

પિધાનેન યથા સમ્યક્ મુદ્રિતં મૃત્સનયા સ્વલ્લ ।

નિર્વાતે નિર્જને દેશે ધારયેદ્ દિવસત્રયમ્ ॥

અનેનૈવ પ્રકારેણ રોધનં કુરુ વૈઘરાટ્ ॥ ૬૧+૬૪ ॥

સિંધાલુણુ ૪૦ તોલામાં પાણી તોલા ૧૬૨ એક ઘડામાં નાખી તેમાં પાણી નાખી ઘડાનું મોં બંધ કરી દેવું કપડામાટીથી જાંદી લેવું નિર્વાત નિર્જન સ્થાનકમાં ત્રણ દિવસ રાખવું એટલે રોધન સંસ્કાર થયો તેથી પારામાંની ચપળતા મટી જાય છે. (૬૧+૬૪)

૭ સાતમો નિયમન સંસ્કાર—

અતઃપરં પ્રવક્ષ્યામિ પારદસ્ય નિયામનમ્ ।

જલસૈંધવસંયુક્તો ઘટસ્થો હિ રસોત્તમઃ ॥

દિનત્રયં સ્વેદિતથ વીર્યવાનપિ જાયતે ॥ ૬૫ ॥

छटा संस्कार प्रमाणे सीधालुण् अने पाणी, साथेना घडामां भरी पारे नाभी
बुले यावी त्रणु द्विस उकाणुं पाणी अणुं न्यत तेम नवुं नाभतुं नवुं ओ निथमन
संस्कार थयो. (६५)

८ अष्टमः दीपनः—मुखोत्पादन संस्कारः बुभुक्षितः पारदः ।—१

अथेदानीं प्रवक्ष्यामि रसराजस्य दीपनम् ।
बुभुक्षा व्यापकत्वं च येन कृत्वा प्रजायते ॥
राजिका लवणोपेता मरिचं शिष्टुटंकणे ।
कासीससंयुता कांक्षी कांजिकेन समन्वितैः ॥
दिनानि त्रीणि संस्वेद्य पश्चात् क्षारेण मर्दयेत् ।
अनेनैव प्रकारेण दीपनं जायते ध्रुवम् ॥
तीव्रत्वं वेगकारित्वं व्यापकत्वं बुभुक्षुता ।
बलवत्त्वं विशेषेण कृते सम्यक् प्रजायते ॥

दीपनः—मुखोत्पादनं बुभुक्षितः पारदः ।—२

मुखोत्पादनकं कर्म प्रकारो दीपनस्य हि ।
कथयामि समासेन यथावद्रसशोधनम् ॥
अष्टादशांशभागेन कनकेन च सूतकः ।
निम्बूरसेन संमर्द्या वासरैकमतः परम् ॥
क्षारैश्च लवणै रम्यैः स्वेदितः कांजिकेन हि ।
क्षालिते कांजिकेनैव वक्त्रं भोक्तुं प्रजायते ॥

दीपनः—मुखोत्पादनं बुभुक्षितः पारदः ।—३

ताप्यसत्त्वं कलांशेन हेम्ना तद् द्विगुणेन च ।
तप्तमायसखल्वेन तप्तेनाथ प्रमर्दयेत् ॥
व्यक्तं हि रसचुक्रेण क्षारेण चणकस्थ हि ।
जंबीरपूरकजलैर्मर्दयेदेकविंशतिम् ॥
वासरे याममेकं तु प्रत्येकं हि विमर्दयेत् ।
यातुधानमुखं सम्यक् यात्येव हि न संशयः ॥
द्वितीयो दीपनस्यैवं प्रकारः कथितो मया ।
सूतस्याष्टौ च संस्काराः कथिता देहकर्मणि ॥
तथा च दश कर्माणि देहलोहकराणि हि ॥ ६६+७७ ॥

૮ મો દીપન સંસ્કાર ૧ જો પ્રકાર બુધુક્ષિત મુખકરણ.

રાષ્ટ્ર, સીંધાલુણ, મરી, સળગવો, ટંકણ, હીરાકસી, ફટકડી સમલાગે લઈ ૧૦૦ તોલા એ ભુકામાં ત્રણગણું ધાન્યમ્લ અથવા સુરકો નાખી ત્રણ દિવસ બાંધી પછી પારદને કાઢી લઈ તેમાં સાજીખાર નાખી એક દિવસ ઘુંટવું. એવી રીતે ત્રણ વખત કરવાથી દીપન સંસ્કાર થયો. આ સંસ્કાર કરવાથી પ્રારદ બુધુક્ષિત થાય છે, વ્યાપક અને છે, તીવ્ર થાય છે, શરીરમાં તત્કાળ ફેલાઈ જઈ ઉગ્ર પ્રભાવને લીધે રોગ ઉપર તાત્કાલિક અસર નિપજનવે છે અને વધુ બળવાન થાય છે.

દીપનસંસ્કાર ૨ જો પ્રકાર બુધુક્ષિત મુખકરણ.

પારદમાં આઠમા ભાગનો સોનાનો વરખ નાખવો, ઘુંટી મળી ન્યય એટલે લીંબુનો રસ નાખવું જવું અને ઘુંટવો. એક દિવસ એમ ઘુંટ્યા પછી ધાન્યામ્લમાં ક્ષાર, પચાવણુ વિગેરે નાખી એક દિવસ બાંધી આપવો, પછી પારદને ધાન્યામ્લથી ઘોષ નાખવો તો પારદને મુખ આવે છે, તીવ્ર બુધુક્ષિત થાય છે.

દીપનસંસ્કાર ૩ જો પ્રકાર બુધુક્ષિત રાક્ષસ મુખકરણ.

પારદને એક લોહાની ખરલમાં નાખી જમીનમાં ચુક ગાળી તેના ઉપર લોહાની ખરલ સરખી રહે તેમ ગોડવી ખરલ નીચે ચુલામાં બકરીની લીંડીયું, કમોદની ફેતરી વિગેરેનો અગ્નિ કરવો અને પારદમાં અષ્ટમાંશ સુવણુમાક્ષિકનું સત્વ અને ચતુર્થાંશ સોનું નાખી અમલ-વેતનો રસ, ચણુનો ખાર, બીજોરોનો રસ બધાં ભેળાં કરી હમેશાં ત્રણ કલાક પારદને ઘુંટવો એવી રીતે ૨૧ દિવસ ઘુંટવાથી રાક્ષસમુખ પારદ થાય.

૫ પ્રમાણે ૮ સંસ્કાર થયા

ઉપર પ્રમાણે રોગ નાશ કરવા માટે રોગનાશક ઔષધોમાં મેળવવા માટે ઉપયોગી થાય તેવા આઠ સંસ્કાર પારદના કહેવાયા, આઠ સંસ્કારથી શુદ્ધ થયેલો પારદ તત્કાળ રોગો ઉપર અસર કરે છે અને મટાડે છે, આ આઠ સંસ્કાર પણ બોધએ તેટલા વિસ્તારવાળા કે રહેલાઈથી સમજી શકાય તેવા નથી છતાં મેં બન્યા તેટલા સરલ અર્થ કર્યા છે. બાકીના દશ સંસ્કાર દેહસિદ્ધિ-શરીરને અજર અમર બનાવવામાં અને લોહસિદ્ધિ-સ્વર્ણ રૌપ્ય કરણમાં ઉપયોગી છે. (૬૬+૭૭)

હવે પછીના સંસ્કાર ઔષધોપચારમાં ઉપયોગી નથી જો કે એ સંસ્કારોથી સિદ્ધ થયેલો રસ બધા રોગને મટાડે છે પણ તે સામાન્યરીતે વપરાશમાં આવતા નથી કારણ તે ઘણા કષ્ટ અને મોટા ખર્ચ થઈ શકે તેવા છે તેથી તેમ દરેક સંસ્કારની કૃતિ આ ગ્રંથમાં અપૂર્ણ અને ખડિત પાઠવાળી લાગવાથી અમે આગલી બે આવૃત્તિમાં ૧૦ સંસ્કારના અર્થ આપ્યા ન હોતા પણ ઘણા ગ્રાહકોની તે બાબત માગણી આવવાથી આ વખતે અર્થ આપ્યા છે.

આ ધાતુવાદને લગતા દેહ લોહસિદ્ધિના પારદના ૧૦ સંસ્કાર આ ગ્રંથકારે લખ્યા છે તે ઉત્તમ છે અને ગ્રંથકારના લખવા પ્રમાણે અનુભવ સિદ્ધ છે છતાં જો પ્રત અમારે હાં અને મુબઈમાં છપાણી છે તેમાં ઘણે ઠેકાણે પાઠભેદો હોય એમ લાગે છે તેથી તેની ૨-૪ હસ્તલિખિત પ્રતો મળે તો મેળવી સરખાવી પછી વિસ્તાર પૂર્વક અર્થ આપવાની ઇચ્છાથી આની બે આવૃત્તિ છપાવી તેમાં અર્થ આપ્યા નહોતા અને આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ થાય છે હાંસુધી અમને આ આ પુસ્તકની હસ્તલિખિત વધુ પ્રતો મળી નથી છતાં ગ્રાહકોના આગ્રહને લીધે તથા પારદના સંસ્કારો કરનારાઓને કાંઈક માર્ગદર્શક થાય તે માટે તેના અર્થ આપું છું છતાં બાકીના દશે

સંસ્કારમાં મૂળ પાઠ અગત્ય નથી. એટલે હવે પછી વધુ હસ્તલિખિત પ્રતો મળશે અને તેમાં અન્યકારે વિસ્તારથી ભ્રમરહિત લખ્યું હશે તો મને ખાતરી છે કે પાઠભેદને લઈ અર્થમાં ફેરફાર કરવો પડશે છતાં અન્યું તેટલું સરલ અને આંટી ઘુંટી વિનાનું ભાષાંતર આ સંસ્કારોનું કર્યું છે આ પ્રયોગો અપૂર્ણ અને ભ્રમ જનક કેવા છે તેના ૨-૩ દાખલા નીચે પ્રમાણે આપું છું અને દરેક સંસ્કારની નીચે પણ તેની નોંધ કરી છે.

(૧) ૧ લા અધ્યાયના ૮૧ માં શ્લોકથી ચારણં આ સંસ્કાર શરૂ થાય છે અને ૮૧ માં શ્લોકમાં અન્યકાર લખે છે કે ગર્ભદ્રુતિનો ચારણ નામનો સંસ્કાર કહ્યું છે આમ કહી પછીના બે શ્લોકમાં ચારણ યોગ્ય અભ્રકસત્વ અનાવવાની વિધિ લખી અને પછી અર્ધાં શ્લોકમાં પારદમાં સરખેભાગે અભ્રકસત્વનું ચારણ કરવું આમ લખીને તે સંસ્કાર પુરો કરે છે આ કાંઈ ચારણ સંસ્કાર કે તે કરવાની પદ્ધતિ નથી અને તેટલું લખવાથી કાંઈ કરી શકે નહીં.

(૨) પછી ગર્ભદ્રુતિના મથાળાવાળી ક્રિયા આવે છે ત્યારે તેમાં ગર્ભદ્રુતિની અનાવટ પણ લખી નથી અને ગર્ભદ્રુતિનો જરણ પ્રકાર પણ વર્ણવ્યો નથી આ ક્રિયા ૧ શ્લોકમાં પતાવતાં અન્યકાર જણાવે છે કે “આજરીતે પારદમાં ત્રણ ગાણું જરણ કરવું વૈદ્યોએ એ ગર્ભદ્રુતિનો જરણ સંસ્કાર કહ્યો ” આમા ગર્ભદ્રુતિ કે ચારણ જરણ કાંઈ આવ્યું નથી.

(૩) બાહ્યદ્રુતિની ક્રિયાની શરૂઆત ૮૫માં શ્લોકથી અન્યકાર કરે છે ૧૧ શ્લોકમાં અભ્રક સત્વની બાહ્યદ્રુતિ કહે છે પછી ૮૭ માં શ્લોકમાં અભ્રકદ્રુતિ સાથે પારદને સરખે ભાગે મેળવવાથી પારદનું બંધન થાય છે એમ લખી બાહ્યદ્રુતિ કે તેનું જરણ જે ગણિયે તે પુરૂ કરે છે અને દ્રુતિર્વાહ્યસ્ય કથ્યતે આ વાક્યથી બાહ્યદ્રુતિ પુરી થઈ એવો અર્થ કેટલાક વૈદ્યો કરે છે પણ ઉપર પ્રમાણે બાહ્યદ્રુતિ પુરી થયા પછી તેમાં સમભાગે પારદ મેળવી બાંધવાની શું જરૂર છે અને બાંધવાનો આહી કયાં પ્રસંગ છે છતાં બાંધ્યા પછી કાંઈ ક્રિયા કરવાની હોય તો તે પણ પછીના શ્લોકમાં નથી લખી અને અન્યકાર બાહ્યદ્રુતિ કર્મની અશક્યતા જણાવતાં લખે છે કે બાહ્યદ્રુતિની ક્રિયા શંકરની ભક્તિથી શુરના પ્રસાદથી મહા ભૈરવના વંદનથી સિદ્ધ થઈ શકે છે એ બધું સાચું છે પણ આહી તે ક્રિયા તો પુરી જણાવવી જોઈએ તે નથી એમાં અન્યકારે દુકામાં પતાવ્યું હોય કે લેખન પરંપરાથી પાઠ તુટિત થઈ ગયેલ કે પાઠભેદ હોય એમ સમજાય છે.

આ રીતે ૯-૧૦-૧૧ અને ૧૨ સંસ્કારને સંસ્કાર કહી શકાય નહીં આ રીતે ૧૮ સંસ્કાર પુરા થતા સુધી ક્રિયાની અપૂર્ણતા અને ખામી લાગે છે છતાં વાંચનારાઓના સંતોષ માટે અર્થો આપું છું બીજે ત્યાં ત્યાં ક્રિયાની અપૂર્ણતા લાગશે ત્યાં જણાવીશ.

॥ ૯ નવમઃ અન્નકપ્રાસમાન સંસ્કારઃ ॥

અપેદાનીં પ્રવક્ષ્યામિ ભક્ષણં ચાન્નકસ્ય હિ ।

કરોટિવિધિના સમ્યક્ કર્તવ્યં લોહસંપુટં ॥

જલયંત્રસ્ય યોગેન બિહેન સહિતો રસઃ ।

ભક્ષયત્યેવ ચાન્નસ્ય કબલોનિ ન સંશયઃ ॥

અતો હિ જલયંત્રસ્ય લક્ષણં કથ્યતે મયા ।

॥ जलयंत्रं तत्राभ्रसत्वजागर्णं ॥

सुवृत्तं लोहपात्रं च जलं तत्राढकत्रयम् ॥
 तन्मध्ये सुदृढं सम्यक् कर्तव्यं लोहसंपुटम् ।
 लोहसंपुटमध्ये तु निक्षिप्तं शुद्धपारदम् ॥
 विडेन सहितं चैव षोडशांशेन यत्नतः ।
 चतुःषष्ठ्यंशकं चाभ्रसत्वं संपुटके तथा ॥
 संपुटं सुद्वयेत्पश्चात् दृढया तोयमृत्सनया ।
 वह्निमृत्तिकया वापि संधिरोधं तु कारयेत् ॥
 चुल्यां निवेश्य तं यंत्रं जलेनोष्णेन पूरितम् ।
 क्रमादग्निः प्रकर्तव्यो दिवसार्धकमेव हि ॥
 एवं कृते ग्रासश्चाहं भक्षयेन्नात्र संशयः ।
 अनेनैव प्रकारेण षड्ग्रासं भक्षयेद् ध्रुवम् ॥
 भक्षिते चाभ्रसत्वे तु सर्वकार्येषु सिद्धिदः ।
 मानं मानविहीनेन कर्तुं केन न शक्यते ॥
 तस्मान्मया मानकर्म कथितव्यं यथोदितम् ।
 चतुःषष्ठ्यंशतो बीजं पारदान्मुखकारकम् ॥
 पश्चाद् द्वात्रिंशभागेन दातव्यं बीजमुत्तमम् ।
 ततः षोडशभागेन बीजस्थं कवलं न्यसेत् ॥
 रसादष्टमभागेन दातव्यं भिषगुत्तमैः ।
 चतुर्थेनाथ भागेन ग्रासं एवं प्रदीयते ॥
 तथा च सप्तभागेन ग्रासेनैव च साधयेत् ।
 विडेन षोडशांशेन क्षुधितो जायते रसः ॥
 यदा जीर्णो भवेद् ग्रासः पातितश्च विडेन हि ।

॥ विडः ॥

कासीससिंधुलवणसौवर्चलसुराष्टिकाः ॥
 गंधकेन समं कृत्वा विडेयं वह्निं कृद् भवेत् ॥७८-९२॥

॥ १० दशमः चारण संस्कारः ॥

अथ गर्भद्रुतेः कर्म चारणं गुणवर्धनम् ।
 कथयामि यथातथ्यं रसराजस्य सिद्धिदम् ॥

ताप्यसत्वाभ्रसत्वं च घोषाकृष्टं च ताम्रकम् ।
सप्तभागानि सर्वाणि ध्यापयेत्त्वदिराग्निना ॥
भस्त्रिकाद्वितयेनैव यावदभ्रकशैपकम् ।
तदभ्रसत्वं सूतस्य चारयेत्सप्तभागिकम् ॥ ९३ + ९५ ॥

॥ ११ एकदशः गर्भद्रुति संस्कारः ॥
अनेनैव प्रकारेण त्रिगुणं जारणं रसे ।
गर्भद्रुतेर्जारणं हि कथितं भिषगुत्तमैः ॥ ९६ ॥

॥ १२ द्वादशः बाह्यद्रुति संस्कारः ॥
बाह्यद्रुतिविधानं हि कथ्यते गुरुमार्गतः ।
अभ्रसत्वं हि सूषायां वज्रवल्लीरसेन हि ॥
सौवर्चलेन संध्याह्नं रसरूपं प्रजायते ।
अभ्रद्रुतेश्च सूतस्य समांशैर्मेलनं कृतम् ॥
तेन बन्धत्वमायाति बाह्या सा कथ्यते द्रुतिः ।
बाह्यद्रुतिक्रियाकर्म शिवभक्त्या हि सिध्यति ॥
गुरोः प्रसादात्सततं महाभैरवपूजनात् ।
शिवयोरर्चनादेव बाह्यगा सिध्यति द्रुतिः ॥ ९७ + १०० ॥

॥ १३ त्रयोदशः जाग्ण संस्कारः ॥
अथ जारणकं कर्म कथयामि सुविस्तरम् ।
अभ्रकं ताप्यसत्वं च सप्तं कृत्वा तु संधमेत् ॥
अभ्रशेषं कृतं यच्च तत्सत्वं जारयेद्रसे ।
एवं पूतिद्रुतैव धनसत्वं हि साधयेत् ॥
धातुवादविधानेन लोहकृत् देहकृन्न हि ।
गजबंगौ महाधोरावसेव्यौ हि निरंतरम् ॥
साधितं धनसत्वं तद्रेतितं रजःसन्निभम् ।
बुधुक्षितरसस्यास्ये निक्षिप्तं वल्लमात्रकम् ॥
रसो गद्याणकस्यापि तुर्यभागः प्रकीर्तितः ।
ताम्रपात्रस्थमम्लं वै सैधवेन समन्वितम् ॥
क्षीरेण सहितं वापि प्रहितं द्विदिनावधि ।
जातं तुत्थसमं नीलं कर्कशं तत्प्रोच्यते बुधैः ॥

કલ્કેનાનેન સહિતં સૂતકં ચ વિમર્દयेत् ।
 દિનત્રયં તપ્તઘ્રાણે ધૌતઃ પશ્ચાન્ન કાંજિકૈઃ ॥
 સ્થાપયેત્કાંસ્યપાત્રે તુ તદૂર્ધ્વાધૌ વિઢં ન્યસેત્
 રસસ્યાષ્ટમભાગેન સંપુટં કારયેત્તતઃ ॥
 ભૂર્જપત્રૈર્મુલં રુઢ્વા સૂત્રેણૈવ તુ વેષ્ટયેત્ ।
 સંપુટં વાસસાવેષ્ટ્ય દોલાયાં સ્વેદયેત્તતઃ ॥
 ગોમૂત્રેણામ્લવર્ગેણ કાંજિકૈન દિનં દિનમ્ ।
 અશ્મપાત્રેઽથ લોહસ્ય પાત્રે કાચમયેથવા ॥
 ઉષ્ણકાંજિકતોયેન ક્ષાલયિત્વા રસં તતઃ ।
 દૃઢે ચતુર્ગુણે વસ્ત્રે ક્ષિપ્ત્વાધઃ પીડનાદ્રસઃ ॥
 નિપતત્યન્યપાત્રે તુ સર્વોપિ યદિ પારદઃ ।
 તદાન્ન જારિતં સમ્યક્ દણ્ડધારી ભવેદ્રસઃ ॥
 ગ્રાસમાને પુનર્દયં અન્નવીજમનુત્તમમ્ ।
 અષ્ટગ્રાસેન સર્વં હિ જારયેદ્ ગુરુમાર્ગતઃ ॥
 એવં કૃતે સમં ચાન્ન સૂતકે જીર્યતિ ધ્રુવમ્ ।
 સ્વહસ્તેન કૃતં સમ્યક્ જારણં ન શ્રુતં મયા ॥
 સમાન્ન જારિતે સમ્યક્ દણ્ડધારી ભવેદ્રસઃ ।
 બાલશ્ચ કથ્યતે સોપિ કિંચિત્કાર્યકરો ભવેત્ ॥
 દ્વિગુણે ત્રિગુણે ચૈવ કથ્યતેત્ર મયા સ્વહૃદ્ ।
 ચતુર્ગુણેન્નકે જીર્ણે કિશોરઃ કથ્યતે મયા ॥
 જીર્ણે પંચગુણે ચાન્ન યુવા ચૈવ રસોત્તમઃ ।
 षટ્ગુણે જારિતે ત્વન્ન વૃદ્ધશ્ચૈવ રસોત્તમઃ ॥
 સપ્તાષ્ટગુણિતે ચાન્નસત્ત્વે જીર્ણેતિવૃદ્ધકઃ ।
 સર્વસિદ્ધિકરઃ સોયં પારદઃ પારદઃ સ્વયમ્ ॥
 અનેનૈવ પ્રકારેણ સર્વલોહાનિ જારયેત્ ॥ ૧૦૧+૧૧૯ ॥

૧. મો અન્નકગ્રાસ-અન્નકમક્ષણ નામનો સંસ્કાર

અન્નકગ્રાસ દેવાથી પારદ સહેલાઈથી પકડી શકાય છે, બાંધી શકાય છે.

હવે અન્નક ભક્ષણ નામનો સંસ્કાર કહેવામાં આવે છે.

જળથંત્રના ચોગથી બિડ સાથેનો પારદ અન્નક નું ભક્ષણ કરે છે (કાળીયા લ્યે છે)

અને એક એક ગ્રાસ આપવામાં આવે તે બાદ જળ છે પ્રથમ જળથંત્ર બનાવવાનું

સમવામાં આવે છે.

જલયંત્ર અને તેમાં અન્નકનું જારણ

ગોળ કુંડાજેવું લોહાનું ઠામ એક પત્રાનું કરાવવું તેમાં ૩ આઠક પાણી નાખવું પછી એક લોહાનો મળશ્ચુત સાંધો દેખાય નહીં સાંધામાંથી પાણી પણ ન નીકળે તેવો સંપુટ કરવો તે સંપુટમાં પારદથી ૧૬ ભાગનું ખિડ અને પારદથી ચોસઠમાં ભાગનું અન્નકસત્વ અને પારદ ત્રણે મેળવી નાખવાં પછી સંપુટના સાંધાને જલમૃત્તિકાથી અથવા વહનિ મૃત્તિકાથી બંધ કરવા ચોતરફ જલમૃત્તિકા ચોપડવી અગ્નિમૃત્તિકા ચોપડવી સુકાઈ ગયા પછી તે સંપુટને તે કડાઈમાં નાખી તેમાં ગરમ પાણી ભરી કડાઈને ચુલે ચડાવવી ૬ કલાક સુધી મંદ મધ્ય તીવ્ર અગ્નિ આપવો એમ કરવાથી અન્નક સત્ત્વને પારદ ખાઈ જાય છે એ પ્રમાણે ૬ વખત અન્નક સત્ત્વનું જરણ કરવું તો તે પારદ બધાં કામ કરે છે બધાં કામમાં વપરાય છે પ્રથમ પારદથી ૬૪ ભાગનું ખીજ એટલે અન્નકસત્વ નાખી જરણ કરવાથી પારદનું મુખ થાય છે પછી પારદથી ૩૨ માં ભાગનું અન્નકસત્વ નાખી જરણ કરવું. પછી ૧૬ માં ભાગનું પછી ૮ માં ભાગનું પછી ૪ થા ભાગનું અને પછી પારદની બેરબર અન્નકસત્વ જરણ કરવું દરેક વખતે ખિડ તો ૧૬ માં ભાગનું નાખવું જ્યારે ગ્રાસનું જરણ થઈ જાય ત્યારે પારદ ભુખ્યો થાય છે યુલુક્ષિત થાય છે.

વિદ્ધ—આ અન્નક જરણ કર્મમાં કહેલો ખિડ, હીસાકસી સીંધાલુણ મીઠું સંયળ ફટકડી અને ગંધક સમભાગે મેળવવાથી થાય છે અને પારદને જઠરાગ્નિ પેદા કરાવે છે જેથી અન્નકસત્વનું જરણ થાય છે.

જલમૃત્તિકા—આ અન્નક જરણ કર્મમાં કહેલી જલમૃત્તિકા નીચે પ્રમાણે કરવી આવળનો ઉડાળો અવલેહ જેવો ઘાટો કરવો તેમાં લોહાના કાટોડાનો બારીક ભુકા તથા ગોળ અને ચુનો ભેળવવો અને ખુબ કચરવું આ જળમૃત્તિકા પાણીથી ઓગળતી નથી કે તેને ઘોંઘાં અંદર પાણી જઈ શકતું નથી અને પારો ઉડી શકતો નથી આને મીણમુદ્રા પણ કહે છે.

અગ્નિમૃત્તિકા—આ જરણ કર્મમાં કહેલી અગ્નિમૃત્તિકા ની બનાવટ નીચે પ્રમાણે છે ખડી ખાણની ઘોળી માટી મીઠું લોહાનો કાટોડો એ બધાંને મેંસનાં દુધમાં ખુબ ઘુટવું આ વહિનમૃત્તિકા કહેવાય છે તે માટી સંપુટને ચોપડી હોય તો તેમાંથી પાણી અંદર જઈ શકતું નથી તેને વજ્ર મુદ્રા પણ કહે છે. (૭૮+૮૨)

૧૦ મો સંસ્કાર ચારણ અન્નસત્ત્વપાતન

તાપ્યસત્વ અન્નકસત્વ પિત્તળ અને ત્રાંણુ બધાં સરખે ભાગે મુસમાં નાખી બે ધમણથી તીવ્ર અગ્નિમાં મુકી ધમવાં કોયલા ખેરના નાખવા કેવળ અન્નકસત્વ આકી રહે ત્યારે સાચવી રાખવું આ અન્નકસત્વ પારદમાં ગર્ભદ્રુતિદ્વારા ચારણ સંસ્કાર કરવામાં કામ આવે છે (૬૩+૬૫)

૧૧ મો સંસ્કાર ગર્ભદ્રુતિ ગર્ભદ્રુતિજારણ

ઉપર કહેલી રીતે અન્નકસત્વ ૩ ગણ પારદમાં જરણ કરવું (૬૬)

૧૨ મો સંસ્કાર વાહ્યદ્રુતિ, અન્નદ્રુતિદ્વારા પારદ વેંધન, અન્નસત્ત્વની દ્રુતિ.

ચુરપરંપરાથી ચાલી આવેલી રીતે બાહ્યદ્રુતિની ક્રિયા કરું છું અન્નકસત્વ મૂસમાં નાખી તેમાં વજ્રવહ્નીનો રસ તથા સંયળ નાખી ધમાવવું તો તે અન્નકસત્વ પ્રવાહીજ રહે છે

પારદ અને અન્નકદ્રુતિ સમભાગે મેળવવાથી પારદ બંધાય છે.

બાહ્યદ્રુતિ ક્રિયાનું કર્મ શંકર ઉપર અનન્ય ભક્તિ રાખવાથી ચુરની કૃપાથી મહા ભૈરવને હમેશાં પ્રણામ કરવાથી શંકર પાર્વતીનું હમેશાં પૂજન કરવાથી સિદ્ધ થઈ શકે છે (૬૭+૧૦૦)

૧૩ મૌ સંસ્કાર જારણ કર્મ

હવે જરણ નામનું કર્મ વિસ્તાર સાથે કહું છું અબ્રહસત્વ અને તાપ્યસત્વ બેઠ સરખે વળને લઈ મુસમાં નાખી ધમવું તાપ્યસત્વ બળી જાય અને અબ્રસત્વ આકી રહે એટલે તે સત્ત્વનું પારદમાં જરણ કરવું એજરીતે અબ્રહસત્વમાં શુદ્ધ નાગ અને શુદ્ધ બંગ સરખે વળને નાખી નાગ-બંગ બળી જાય સાંસુધી ધમવું અબ્રહસત્વ આકી રહે તેનું ધાતુવાદની સીલે જરણ કરવું તો તે પારદ લોહવેધી-ધાતુ વેધી થાય પણ દેહ વેધી ન થાય અર્થાત દીર્ઘાયુષ્ય માટે તેનું સેવન થાય નહી. નાગ અને બંગ ભયંકર ધાતુ છે તેની વિધિવત વસ્તુ તૈયાર કર્યા વિના સેવવાથી નુકસાન થાય છે એ હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવું નાગ બંગના જરણથી તૈયાર કરેલા અબ્રહસત્વને રેતી જેવો જીણો લુકો અડતરેથી કરીને પછી ભુલુક્ષિત પારદ એક બાની બારમાં એક વાલ અબ્રહસત્વનો લુકો એ હિસાબે નાખી તેમાં જર જોડેલો કદેક નાખી ૩ દિવસ સુધી તમ ખડ્વમાં ઘુટવું પછી ખટાઈથી કે સુરકાથી ઘોષ નાખવું પછી કાચના ઠામમાં પારદને મુકી ઉપર નીચે ખિડ પારદથી આડમાં ભાગનું નાખી સંપુટ કરવું પછી ભોજપત્રથી તે સંપુટનું મો રોકી દઈ માથે દોરા વીંટી પછી તે સંપુટને કપડામાં બાંધી દોલાયત્રમાં ગૌમૂત ખટાઈ અને સુરકા દરેકમાં એક એક દી બાફ આપવી પછી પારદને પથરના લોહાના કે કાચના ઠામમાં નાખી ગરમ સુરકાથી ઘોષ નાખી મજબુત લુગડાંને ચોવડું કરી તેમાં પારદ નાખી વળ દઈ બીજા ઠામમાં ચપટીથી નીચોવવું એટલે બધો પારદ નીકળી જશે સારે અબ્રહ જરણ થયેલું માનવું તે પારદ દંડધારી થાય.

કદેક—આમાં પારદ સાથે ઘુટવાનું કદેક લખ્યું છે તે નીચે પ્રમાણે બનાવવું ત્રાંબાના ઠામમાં લીંબુનો રસ સિંધાલુણ અને દુધ નાખી ૩ દિવસ ઢાકી રાખવું હમેશાં ૨-૩ વખત હલાવવું જવું એટલે મોરચુથા જેવા વાદળી રંગની વસ્તુ થશે તે કદેક કહેવાય છે આ કદેક ઉપર લખ્યા પ્રમાણે પારદમાં નાખી ઘુટવાનું છે.

ઉપર પ્રમાણે અબ્રહસત્વ (તેને અબ્રખીજ પણ કહે છે) એક વાર જરણ કર્યા પછી તેટલા અબ્રસત્વનો લુકો નાખી ફરી જરણ કરવું એમ ૮ વખત કરેલી ક્રિયાથી જરણ કરવું એ રીતે પારદને વળને અબ્રહસત્વનું જરણ થઈ જાય એટલે પારદ દંડધારી થાય છે તે પારદ બાળ કહેવાય છે તે કામ કરે છે પણ બહુ થોડું કામ કરે છે સતોષ કારક નહી પારદથી બમાણું ત્રણ ગાળું અને ચાર ગાળું અબ્રસત્વ જરણ થાય સારે પારદ કિશોર કહેવાય. પાંચ ગાળું અબ્રસત્વ જીર્ણ થાય સારે તે પારદ યુવા કહેવાય. છ ગાળું જીર્ણ થાય સારે વૃદ્ધ સાત ગાળું કે આઠ ગાળું જીર્ણ થાય તો અતિવૃદ્ધ કહેવાય તે પારદ ધાર્યા પ્રમાણે બધી જાતની સિદ્ધિ આપે છે દેહસિદ્ધિ લોહ સિદ્ધિના પારને પમાડે છે આ રીતે બધી ધાતુઓનું પારદમાં જરણ કરાય છે આ હું મારે હાથે કરી લખુ છું સાંભળીને લખતો નથી. (૧૦૧+૧૧૯)

નોંધ—આ તેરમો સંસ્કાર ગ્રન્થકારે કાંઈક વિસ્તારથી લખ્યો છે પણ તેમાં આંટી ઘુટી ઘણી છે ગ્રન્થ વિસ્તારના ભયે તે વર્ણવેલ નથી.

૧૪ ચતુર્દશ: સારણ સંસ્કાર:

અથેદાનીં પ્રવક્ષ્યામિ વેધવૃદ્ધેશ્ચ કારણમ્ ।

મહાસિદ્ધિકરં યત્સ્યાત્સારણં સર્વકર્મણામ્ ॥

ધૂર્તપુષ્પસમાકારા મૂષાષ્ટાંગુલદીર્ઘિકા ।
 મુખે સુવિસ્તૃતા કાર્યા ચતુરંગુલસમ્મિતા ॥
 મૃળમયા સાપિ શુષ્કા ચ મધ્યેતિમસૃણીકૃતા ।
 અન્યા પિધાનિકા મૂષા સુનિમ્ના છિદ્રસંયુતા ॥
 શુદ્ધં સુજારિતં સૂતં મૂષામધ્યે નિધાપયેત્ ।
 મત્સ્યકચ્છપમણ્ડકજલૌકામેષમૂકરાઃ ॥
 ઇકોકૃત્ય વસામેષામેવં તૈલં તુ સારણમ્ ।
 મૂનાગવિટ્ તથા ક્ષૌદ્રં વાયસાનાં પુરીષકમ્ ॥
 તથૈવ શલભાદીનાં મહિષીકર્ણયોર્મલમ્ ।
 રસસ્ય ષોડશાંશેન ચૈતેષાં કલ્કમાદિશેત્ ॥
 પટેન ગાલિતં કૃત્વા તૈલમધ્યે નિયોજયેત્ ।
 સારણાર્થે કૃતં તૈલં તસ્મિન્ તૈલે સુપાચયેત્ ॥
 વીજં ચ કલ્કમિશ્રં હિ કૃત્વા મૂષોપરિ ન્યસેત્ ।
 પિધાનેન દ્વિતીયેન મૂષાવકત્રં નિરૂંધયેત્ ॥
 મસ્મના લવણેનૈવ મૂષાયુગ્મં તુ મુદ્રયેત્ ।
 મૂષિકાયાસ્ત્રિભાગં હિ ચ્વનિત્વા વસુધાં ક્ષિપેત્ ॥
 તદ્ધૃવં ધ્માપયેત્સમ્યક્ દૃઢાંગારૈઃ ચરાગ્નિના ।
 એવં સંજારિતં વીજં રસમધ્યે પતત્યલમ્ ॥
 બન્ધમાયાતિ સૂતેન્દ્રઃ સારિતો ગુણવાન્ ભવેત્ ।
 પ્રથમં જારિતશ્ચૈવ સારિતઃ સર્વસિદ્ધિદઃ ॥
 નો જારિતઃ સારિતશ્ચ કથં બન્ધકરો ભવેત્ ।
 ગુરુપદેશતો દૃષ્ટં સારણં કર્મ ચોત્તમમ્ ॥
 હસ્તાનુભવયોગેન કૃતં સમ્યક્ શ્રુતં નહિ ॥૧૨૦+૧૩૨॥

૧૪ મો સંસ્કાર સારણ કર્મ

હવે પછી વેધ હલકી ધાતુમાંથી ઉંચી ધાતુ બનાવવી અને વૃદ્ધિ ધાતુનો રંગ વધારવો—વર્ણુ વિવર્ધન—સોનાને હલકા વલ્લમાંથી ઉંચા વલ્લમાં લાવવું આ ક્રિયાનું મૂળ કારણુ રૂપ સારણુકર્મ છે અને આ સારણુ કર્મ મોટી સિદ્ધિ આપનારું છે ખીજાં બધાં કર્મોમાં મુખ્ય કર્મ છે તે કહું છું.

સારણકર્મ માટે મૂસની બનાવટ

ધાતુરાના કુલના જેવા ધાતુની આઠ આંગળ લાંબી અને ૪ આંગળ મોઢાના ભાગમાં યોળી નીચે સાંકડી માટીની મુસ બનાવી સુકાવવી અંદરના ભાગમાં સુવાળી કરાવવી ખડખડી ન થાવી જોયે એ મુસ ઉપર એક ઢાંકવાની મુસ ઉંડી અને વચમાં કાણું હોય એવી કરાવવી.

તે મુસમાં શુદ્ધ અને નરણ કરેલો ૧૩ સંસ્કાર કરેલો પારદ નાખવો તેમાં સારણુ તેલમાં કલક મેળવી ખીજને કલક સાથે ઉપલી મુસમાં નાખી તેનાપર ઢાંકણું ઢાંકી પછી રાખ અને મીઠાથી બેઘ મુસને કપડાં માટી કરી મુસના ૩ ભાગ જમીનમાં નખ એવો ખાડો ખોદી મુસને તે ખાડામાં મુકી અડખે પડખે ધુર દાખી તેનાપર કોયલાનો તાપ આપવો ધમવું એ રીતે નરણુ કરેલું ખીજ બધું પારદમાં પડે છે અને સારણુ કરેલો પારદ બંધાઈ જઈ શુણ્ણવાન થાય છે પ્રથમ નરણુ કર્યા પછી સારણુ કરેલો પારદ સર્વ સિદ્ધિને આપે છે પ્રથમ નરણુ ન કર્યા હોય અને સારણુ કરે તો બંધાય નહીં. ગુરૂના ઉપદેશ પ્રમાણે આ સારણુકર્મ નજરે જોવું છે અને હાથના અનુભવથી કૃત્યું છે સાંભળેલું લખ્યું નથી.

સારણુતેલ—ઉપલી ક્રિયામાં લખેલું સારણુતેલ માછલાં કરચલો ઉડકાં જળો વ્યકરાં અને સુવરની ચરખી એકત્ર કરી કાઢવામાં આવે એ તેલ સારણુતેલ કહેવાય.

નોંધ-આ તેલ કેવી રીતે કયા યંત્રથી કાઢવું અને તે તે જનાવરની કઈ વસ્તુ લેવી વગેરે ખુલાસો નથી.

કલ્ક-આ સારણુકર્મમાં જે કલક નામ લખ્યું છે તે નીચે પ્રમાણે બનાવવું અણુ-સીયાની ચરક મધ કાગડાની ચરક ડીડની ચરક પારેવાની ચરક ભેસના કાનનો મેલ બધાં સાથે મેળવી રાખવાં.

બીજા—આ સારણુકર્મમાં બીજ નાખવાનું લખ્યું છે તે બીજ કોઇપણ ધાતુનું કરેલું હોવું જોઇએ પણ તે કયું બીજ કઇ રીતે તૈયાર કરી નાખવું એ કાંઇ લખ્યું નથી આ ગુરૂદેવ રાખ્યો હોય કે આ ઠેકાણે શ્લોકો તુટક હોય પણ બીજની ક્રિયા કે તે બાબતનું સ્પષ્ટીકરણ અન્યકારે આ ઠેકાણે કાંઇ લખ્યું નથી આ સારણુકર્મમાં શ્લોકના અનુક્રમ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી ક્રિયા સમગ્રાય એમ નથી તેથી વાંચનાર સમજી શકે તે રીતે સારણુતેલ અને કલકને જુદાં પાડી અર્થ કર્યા છે. (૧૨૦+૧૩૨)

॥ १५ पंचदशः क्रामण संस्कारः ॥

अथ क्रामणकं कर्म पारदस्य निगद्यते ।

शास्त्रात्कृतं न दृष्टं हि यथावत् क्रामयेद्रसम् ॥

कर्णमलं महिषीणां स्त्रीदुग्धं टंकणेन सम्मिश्रम् ।

एतान्येव समानि च कृत्वा द्रव्याणि मर्दयेच्च दिनम् ॥

विषं च दग्दश्चैव रसको रक्तकान्तकौ ।

इन्द्रगोपश्च तुवरी माक्षिकं काकविट् तथा ॥

कल्कमेतदधोऽर्ध्वं हि मध्ये सूतं निधापयेत् ।

काचचूर्णं ततो दत्त्वा चान्धमूषागतं धमेत् ॥

अनेन क्रामणेनैव पारदः क्रमते क्षणात् ।

इदं क्रामणकं श्रेष्ठं नन्दिराजेन भाषितम् ॥

ताप्यसत्त्वं तथा नागं शुद्धं क्रामणकं तथा ।

बीजानि पारदस्यापि क्रमते च न संशयः ॥१३३+१३८॥

૧૫ મો કામણ સંસ્કાર

હવે પારદનું કામણકર્મ કહેવામાં આવે છે શાસ્ત્રને આધારે કરેલું છે અને નગરે જાયેલું છે તે નીચે પ્રમાણે કામણકર્મ કરવું.

કલક—કામણકર્મ માટે કલક નીચે પ્રમાણે કરવું ભેંસના કાનનો મેલ સ્ત્રીનું ધાવણ ટંકણ અથવા સાથે ૧ દિવસ ધુટવું પછી તેમાં વછનાગ હીંગળા ખાપરીયું ગેર કાંતલોહનો ભુકા ઈંદ્રગોપ કટકડી સુવર્ણભક્ષિક કાગડાની ચરક અથવા સમલાગે લાઇ ઉપલા મિશ્રણ સાથે ધુટવા

આ કલક ઉપર નીચે અને વચમાં પારદ રાખી તેનાપર કાચનો ઝીણો ભુકા દાખી અંધમૂસમાં સીધું રાખી ધમલું આ કામણ કર્મથી પારદ ક્ષણવારમાં બીજા ધાતુમાં આક્રમણ કરી શકે છે આ કામણકર્મન દિરાજે કહેલ છે

તાપ્યસત્વ શુદ્ધ નાગ ધાતુઓનાં બીજ અને પારદ એ કામણ કરનારી વસ્તુઓ છે.
(૧૩૩+૧૩૮)

॥ ૧૬ ષોડશઃ વેધન સંસ્કારઃ ॥

અથ વેધવિધાનં હિ કથયામિ સુવિસ્તરમ્ ।
યેન વિજ્ઞાતમાત્રેણ વેધજ્ઞો જાયતે નરઃ ॥

॥ વેધકરાણિ તૈલાનિ ॥

ધૂર્તતૈલમહેઃફેનં કંઠુણીતૈલમેવ ચ ।
મૃંગીતૈલં વિષં ચૈવ તૈલં જાતીફલોદ્ભવમ્ ॥
હયમારશિફાતૈલમબ્ધેઃશોષકતૈલકમ્ ।
પ્તાન્યન્યાનિ તૈલાનિ વિદ્ધિ વેધકરાણિ ચ ॥
સિદ્ધસૂતેન ચ સમં મર્દિતં વેધકૃદ્ ભવેત્ ।

॥ વેધ પ્રકારાસ્તલ્લક્ષણાનિ ॥

લેપવેધસ્તથા ક્ષેપઃ કુંતવેધસ્તથૈવ ચ ॥
ધૂમાશ્લ્યઃ શબ્દવેધઃ સ્યાદેવં પંચવિધઃ સ્મૃતઃ ।
સૂક્ષ્માણિ તામ્રપત્રાણિ કલધૂતભવાનિ ચ ।
કલકેન લેપિતાન્યેવ ધ્યાપયેદન્ધમૂષયા ॥
શીતીભૂતે તમુત્તાર્ય લેપવેધશ્ચ કથ્યતે ।
દ્રુતે તામ્રેથવા રૌપ્યે રસં તત્ર વિનિક્ષિપેત્ ॥
વિધ્યતે તેન સહસા ક્ષેપવેધઃ સ કથ્યતે ।
દ્રાવયેન્નાગરૂપ્યં ચ તામ્રં ચૈવ તથાવરાન્ ॥
પારદોન્યતમે પાત્રે દ્રાવિતેત્ર નિયોજિતઃ ।
વેધતે કુન્તવેધઃ સ્યાદિતિ શાસ્ત્રવિદોબ્રુવન્ ॥

ધૂમસ્પર્શન જાયંતે ધાતવો હેમરૂપ્યકૌ ।

ધૂમવેધઃ સ વિજ્ઞેયો રસરાજસ્ય નિશ્ચિતમ્ ॥

વદ્ધે રસવરે સાક્ષાત્સ્પર્શનાજ્ઞાયતે રવઃ ।

તથૈવ જાયતે વેધઃ શબ્દવેધઃ સ કથ્યતે ॥૧૩૯+૧૪૦॥

૧૬ મો વેધન સંસ્કાર

આ સંસ્કારથી હલકી ધાતુનું બુદ્ધે બુદ્ધે પ્રકારે સુવર્ણ રૌપ્ય ખનાવી શકાય છે. હવે વિસ્તારથી વેધન કર્મ કહું છું જે જાણવાથી મનુષ્ય વેધન કર્મનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. **વેધ કરનારાં તેલ**—ધતુરાતું તેલ અરીણુ માલકાંગણીનું તેલ ભાંગનું તેલ વછનાગ જયફળનું તેલ કણેરના મૂળનું સમુદ્ર શોષનું તેલ એ અને ખીજાં તેલ વેધ કરનારાં છે. આ તેલ સિદ્ધ પારદની સાથે સરખે ભાગે ઘુંટવાથી વેધ કરે છે.

વેધના મેદ અને લક્ષણો

લેપવેધ, ક્ષેપવેધ કુંતવેધ ધૂમવેધ અને શબ્દવેધ એમ વેધના ૫ પ્રકાર છે.

લેપવેધ—ત્રાંખાનાં કે સોનાનાં પાતળાં કાગળ જેવાં પત્રાં કરી બુદ્ધ બુદ્ધ કલ્કનો લેપ કરી અંધ મૂસમાં ધમાવવામાં આવે સ્વાંગશીત થયે નીચે ઉતારવામાં આવે તે લેપ વેધ કહેવાય.

ક્ષેપવેધ—ગાળેલા ત્રાંખામાં કે ગાળેલી ચાંદીમાં સિદ્ધ પારદ નાખવામાં આવે અને તત્ક્ષણ તેનું સોનું થઈ જાય તે ક્ષેપવેધ.

કુંતવેધ—સીસું ચાંદી રૂપું ત્રાંખું અથવા ખીજી ધાતુને ઓગાળીને ગળવા આવે ત્યારે ઓગાળેલી ધાતુ પારદવાળા કામમાં રેડી દેવી અને તેથી સુવર્ણ થાય તે કુંતવેધ.

ધૂમવેધ—પારદના ઘુંવાણના સ્પર્શથી હલકી ધાતુની ચાંદી કે સોનું થઈ જાય તે ધૂમવેધ.

શબ્દવેધ—અધિલા પારદની ગોળીને ઓગાળેલી ધાતુમાં નાખવાથી ચડેકાટી જેવો ચરચર શબ્દ થઈ ધાતુઓનું સોનું થઈ જાય તે શબ્દવેધ કહેવાય છે. (૧૩૩+૧૪૬)

નોંધ—આ ૧૬ મા સંસ્કારને અન્યકાર વિસ્તારથી લખવાનું કહે છે ૫ જાતના વેધ અત્યંત છે ત્યારે લખાણમાં જોશું તો એ દરેક જાતના વેધના તેણે માત્ર લક્ષણ અત્યંત છે તેની ક્રિયાઓ અત્યંત નથી. સિદ્ધ પારદની સાથે લખેલાં તેલ સરખે ભાગે ઘુંટવાથી વેધ કરે છે આનો અર્થ શું ? કયું તેલ કેટલે વળે તે કઈ રીતે નાખવું ચોપડવું કે તે તેલમાં પારો છુડાડવો કે કઈ જાતનો પારો નાખવો સિદ્ધ પારદ એટલે કયો ? ઉપર કહેલા સંસ્કાર પૈકી શું ૧૫ સંસ્કાર કરેલો પારદ સિદ્ધ ગણવો એ તેલ સાથે ઘુંટવાથી પારદનું સોનું થાય કે ખીજી ધાતુ પર લગાવી કાંઈ ક્રિયા કરવાથી થાય આવો કાંઈ જાતનો ખુલાસો કર્યો નથી એ અર્થ તેલ વેધ કરનારાં છે ત્યાં તેલ બહુવચનમાં લખે છે અને પછી ઘુંટવાનું એક વચનથી એક વસ્તુ સાથે લખે છે તેમ સિદ્ધ પારદને કઈ ચીજ સાથે ઘુંટવો તે કાંઈ લખ્યું નથી માત્ર ઉપર તેલ ગણાવ્યાં એટલે તેમાંના કાંઈ સાથે ઘુંટવાનું હશે એમ અનુમાન થાય છે આ કાંઈ પ્રયોગ નથી તેમ ૫ જાતના વેધ ગણાવ્યા તેપણ ૫ જાતના વેધનાં લક્ષણ છે પ્રયોગ નથી કે પ્રયોગની રીતે વર્ણવ્યા નથી એકદર જોતાં આ વેધ સંસ્કાર એ સંસ્કાર નથી અને આટલા લખાણ ઉપરથી કાંઈ એ સંસ્કાર સમજી પણ ન શકે ત્યારે કરવાની તો વાતજ શું કરવી. ત્યારે આ સંસ્કારને માટે અન્યકાર વિસ્તારથી વર્ણવ્યાનું લખે છે તો સંક્ષેપ કાને કહેતા હશે.

॥ ૧૭ સપ્તદશઃ રંજન સંસ્કારઃ ॥

અથેદાનીં પ્રવક્ષ્યામિ રંજનં પારદસ્ય દ્વિ ।
 રંજિતઃ ક્રામિતશ્ચૈવ સાક્ષાદ્દેવો મહેશ્વરઃ ॥
 રંજનં લેહતામ્રાભ્યાં રસકેન વિધીયતે ।
 તથા રક્તગણેનૈવ કર્તવ્યં શાસ્ત્રવર્ત્મના ॥
 ગંધરાગેણ કર્તવ્યં પારદસ્યાથ રંજનમ્ ।
 તામ્રેણ રક્તકાચેન રક્તસૈંધવકેન ચ ॥
 અંધમૂષાગતં સૂતં રંજયેત્તામ્રકાદિભિઃ ।
 ઇષ્ટિકાયંત્રયોગેન ગંધરાગેણ રંજયેત્ ॥
 રસકસ્ય ચ રાગેણ તુલ્યાયેત્રસ્ય યોગતઃ ।
 મર્દનાત્તીક્ષ્ણચૂર્ણેન રંજયેત્સૂતકં સદા ॥
 તામ્રકલ્કીકૃતેનૈવ સ્થાપયેત્સપ્તવાસરમ્ ।
 રંજનં સૂતરાજસ્ય જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥
 મૃણમૂષા ચ પ્રકર્તવ્યા રક્તવર્ગેણ લેપિતા ।
 તન્મધ્યે પારદં સ્પિન્વા ધ્માનાદ્રંજનકં ભવેત્ ॥
 મયા સંક્ષેપતઃ પ્રોક્તં રંજનં પારદસ્ય હિ ।
 શાસ્ત્રમાર્ગેણ વદુધા રંજનં હિ નિર્દર્શિતમ્ ॥૧૫૦+૧૫૭॥

૧૭ મો સંસ્કાર રંજન પારદને રંગવો

હવે પારદનું રંજન કર્મ કહું છું અને રંજન અને કામણ સંસ્કાર કરેલો પારદ શાક્ષાત મહાદેવ રૂપ છે.

રંજન સંસ્કાર લોહથી તામ્રથી અર્પરથી રક્તગણથી ગંધકથી તામ્રથી લાલકાચથી લાલ સૈંધવથી અંધ મૂસમાં પારદને મુકી પારદને રંગાય છે. તામ્ર લાલ કાચ અને રક્ત સૈંધવથી રંગવું. ગંધકથી ઈંટ નામના ચંત્રમાં રંગવું. અર્પરથી તુલાચંત્રમાં રંગવું. લોહ ચૂર્ણથી ખલ્લ ચંત્રમાં ઘુટીને રંગવું. તામ્ર સાથે કલ્ક રૂપ કરેલા પારદને ૭ દિવસ રાખી મુકવું તો પારદનું રંજન થાય છે.

માટીની મુસ કરી રક્તવર્ગથી અંદર ચોપડવું પછી તેમાં પારદને મુકી ધમવાથી રંજન થાય છે આ પ્રમાણે પારદનું રંજન કર્મ ટુંકામાં મે કહ્યું છે રસ શાસ્ત્રમાં રંજન કર્મ ઘણે પ્રકારે વર્ણવેલ છે.

નોંધ-આ અઢાર સંસ્કારમાં એકે સંસ્કાર ગ્રન્થકારે વિસ્તારથી કે સમજી શકાય તે રીતે કહેલ નથી ન્યાં પોતે વિસ્તારથી કહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે ત્યાં પણ ન સમજી શકાય તેવી અપૂર્ણ ક્રિયાઓ બતાવી છે. એટલે પારદના ૧૮ સંસ્કાર કરવા ઇચ્છનાર આ એક ગ્રન્થને આધારે કરી શકે એમ નથી. પ્રત્યેક ક્રિયા કર્મ કરવા ખેસે ભારે અનેક આંટી ઘુટી આવી ઉભી રહે

છે તે દરેક આપતતું અન્યકારે સ્પષ્ટીકરણ કરવું જોઈએ તે આ અન્યમાં નથી જો આ અન્ય અંકિત ન હોય તો અન્યકારની પ્રતિજ્ઞા ખોટી છે અને જો અન્ય અપૂર્ણ હોય તો પૂર્ણપાક વાળી પ્રત મેળવ્યા પછીજ આ ૧૮ સંસ્કાર કરવાનો આધાર રાખી શકાય (૧૫૦+૧૫૭)

આ ૧૭ મો રંજન સંસ્કાર એ સંસ્કાર નથી પરંતુ રંજન સંસ્કારનાં લક્ષણ અને ભેદ બતાવ્યાં ગણાય અન્યકાર લખે છે કે રંજન સંસ્કાર લોહ તાંત્ર રસક ગંધરાગ રાતો કાચ રાતું સીંધાણુ વગેરેના યોગથી અંધ મૂખા ઇષ્ટિકાદ તુલાયંત્ર વગેરે દ્વારા રંજન સંસ્કાર થઈ શકે છે આ સાથે તેની પ્રથમથી માંડીને છેવટ સુધીની ક્રિયા બતાવી નથી કે તોલ માપ વિધાન રીત વગેરે કાંઈ લખેલ નથી શાસ્ત્રોમાં જોઈ લેવું એમ પણ કહે છે એટલે અન્યકારે આ સંસ્કાર વિધિવત લખ્યો નથી અને જો લખ્યું છે તેની માત્ર રૂપરેખા છે તેને આધારે કોઈ આ સંસ્કાર કરવા ધારે તો થઈ શકે એમ નથી જોયો ખીજા અન્યોને આધારે આ સંસ્કારની પ્રક્રિયા જાણતા હોય તેઓ જોવા માગે કે આ આપતમાં આ અન્યકાર શું કહે છે તો તેવાઓ આ સંસ્કારનાં લક્ષણો આમાંથી મેળવી શકે.

॥ ૧૮ અષ્ટાદશઃ સેવન સંસ્કારઃ ॥

અથ સેવનકં કર્મ પારદસ્ય દશાષ્ટમમ્ ।
 કથ્યતેત્ર પ્રયત્નેન વિસ્તરેણ મયાધુના ॥
 યત્નેન સેવિતઃ સૂતઃ શાસ્ત્રમાર્ગેણ સિદ્ધિદઃ ।
 અન્યથા ભક્ષિતશ્ચૈવ વિષવન્મારયેન્નરમ્ ॥
 આદૌ તુ વમનં કૃત્વા પશ્ચાદ્રેચનમાચરેત્ ।
 તતો મૃતાશ્ચં ભક્ષેત પશ્ચાત્સૂતસ્ય સેવનમ્ ॥
 સમ્યક્ સૂતવરઃ શુદ્ધો દેહલોહકરઃ સદા ।
 સેવિતઃ સર્વરોગઘ્નઃ સર્વસિદ્ધિકરો ભવેત્ ॥
 યાવન્માનેન લોહસ્ય ગદ્યાણે વેધકૃદ્ભવેત્ ।
 તાવન્માનેન દેહસ્ય ભક્ષિતો રોગહા ભવેત્ ॥
 રાજિકાથ પ્રિયંગુશ્ચ સર્ષપો મુદ્ગમાષકૌ ।
 રક્તિકા ચણકૌ વાથ વલ્લમાત્રો ભવેદ્રસઃ ॥
 ઇષા માત્રા રસે પ્રોક્તા સર્વકર્મવિશારદૈઃ ।
 અનુપાનેન મુંજીત પર્ણસ્વણ્ડિકયા સહ ॥
 ઇત્યં સંસેવિતે સૂતે સર્વરોગાદ્વિમુચ્યતે ।
 સર્વપાપાદ્વિર્નિર્મુક્તઃ પ્રાપ્નોતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ ૧૫૦+૧૬૫

॥ પ્રથમોધ્યાયઃ સમાપ્તઃ ૧ ॥

૧૮ મો સંસ્કાર સેવન

હવે અદારમો સેવન સંસ્કાર પ્રયત્ન પૂર્વક વિસ્તારથી કહું છું

શાસ્ત્રોક્ત રીતે સંભાળથી પારદનું સેવન કર્યું હોય તો સિદ્ધિ આપે છે નહિતર ઝેરની પેઠે મનુષ્યને મારી નાખે છે પ્રથમ વમન કરાવી પછી વિરેચન જીવાળ આપી પછી અબ્રક ભસ્મ ખવરાવવી પછી પારદનું સેવન કરાવવું સારી રીતે શુદ્ધ થયેલો પારદ દેહને વજ્ર જેવો દીર્ઘજીવી બનાવે છે બધા રોગનો નાશ કરે છે અને સર્વસિદ્ધિ આપે છે એક ગદીયાણા ધાતુને જેટલા પ્રમાણનો પારદ વેધી સુવર્ણ બનાવે તેટલા પ્રમાણમાં પારદનું સેવન કરવાથી કાંઠાપણ રોગનો નાશ થાય.

રાષ્ટ્ર પ્રિયંબુ સરસવ મગ અડદ ચણાડી ચણેયો કે વાલ એ પ્રમાણે પારદની જીદી જીદી માત્રા છે મનુષ્યના શરીરનો બાધો બળ જોઈ માત્રા અપાય છે અને રાષ્ટ્ર જેટલી માત્રાથી શરૂ કરી વાલ જેટલી વધારી શકાય છે નાગરવેલના પાનના અનુપાનથી અપાય છે એ રીતે પારદનું સેવન કરવાથી બધા રોગ મટે છે અને પારદનું સેવન કરનાર મનુષ્યને પરલોકમાં પણ ઉત્તમ ગતિ મળે છે. (૧૩૭+૧૪૪)

નોંધ—આ સંસ્કાર પણ અપૂર્ણ છે પ્રથમ તો પારદનું સેવન કરવું એને પારદનો સંસ્કાર કેમ ગ્રન્થકારેયે કહેલ છે એજ ગળે નથી ઉતરતું છતાં તેને સંસ્કાર ગણીયે તો પણ એ પારદ ક્યો સેવવો કઈ રીતે કેટલા સંસ્કાર કરેલો પારદ સેવવો કયા અનુપાન સાથે સેવવો શું પથ્ય પાળવું કેવી લુહ્ય થાય તો કેવી વિક્રિયા થાય તેનું નિવારણ શું કરવું સેવન કરવાનો પ્રારંભ કર્યા પછી શરીરમાં શું શું પરિવર્તનો એક પછી એક થવા માંડે છે તે વખતે સેવન કરનારે મનની સ્થિતિ કેવી રાખવી સેવન કરી લીધા પછી છેવટે બંધ ક્યારે કરવો બંધ કરવા વખતે શરીરમાં શું પરિવર્તન થયેલું લાગશે અને એકંદર સેવન કરવાનું કળ શું મળશે તસ્ય મૂત્રપુરીષેણ દિવ્યં ભવતિ કાંચનં આ પરિણામ કેટલી માત્રા સેવન કર્યે આવશે વગેરે બાબતનો વિસ્તારથી જીવાસો ગ્રન્થકારે કરવો જોઈએ. માત્ર ૫-૧૦ શ્લોક લખી કાઢ્યા તેમાં તેણે દરેક સંસ્કાર વખતે પ્રયત્ન પૂર્વક વિસ્તારથી કહું છું આ કરેલી પ્રતિજ્ઞા ખોટી પડે છે આના કરતાં આ છેવટના ૧૦ સંસ્કાર લખ્યા ન હોત તો સાઈ હતું લખવાથી કાંઈ ફળ નથી.

इतिश्री पद्मनाभसूनुना श्रीयशोधरेण जूनागढवास्तव्येन

विरचिते रसप्रकाश सुधाकरे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ દ્વિતીયોઘ્યાયઃ ૨ ॥

પારદબંધઃ

અથેદાત્નીં પ્રવક્ષ્યામિ રસરાજસ્ય વંધનમ્ ।
અનુભૂતં મયા કિંચિત્ ગુરુણાં હિ પ્રસાદતઃ ॥

॥ પારદબંધ મેદાઃ લક્ષણં ॥

વંધશ્ચતુર્વિધઃ પ્રોક્તો જલૌકા ષોટપાટકૌ ।
તથા ભસ્માભિધઃ સાક્ષાત્કથિતોપિ રસાગમે ॥
પક્કવન્થો જલૌકા સ્યાત્પિષ્ટીસ્તમ્ભસ્તુ ષોટકઃ ।
પાટઃ પર્પટિકાવન્થો ભસ્મ ભૂતિસમો ભવેત્ ॥

॥ પારદબંધસાધનાનિ ઉત્તમાદિ મેદાઃ ॥

મૂલિકાત્ર મણિશ્ચૈવ સ્વર્ણકં નાગવંગકે ।
ચત્વાર એતે સૂતસ્ય વન્ધનસ્યાથ કારણમ્ ॥
ઉત્તમો મૂલિકાવન્થો મણિવન્ધસ્તુ મધ્યમઃ ।
અધમો ધાતુવન્ધસ્તુ પૂતિવન્થોધમાધમઃ ॥
દ્રુતિવંધઃ પંચમોસૌ દેહલોહકરઃ સદા ।
અભ્રદ્રુતિવિશેષેણ વિજ્ઞેયોસૌ ભિષગ્વરૈઃ ॥ ૧+૬ ॥

બીજે અધ્યાય

પારદવંધન.

હવે પછી પારદનું બંધન બાંધવાના પ્રયોગો કહું છું કે જે કાંઈક શુદ્ધ પ્રસાદથી અનુભવમાં આવ્યું છે. પારદ ચાર રૂપે બંધાયેલો ગણાય છે. જલૌકા, ષોટ પાટ, અને ભસ્મ. બીજી વસ્તુઓના સંયોગો સાથે અગ્નિમાં પકવવામાં આવે તે જલૌકાબંધ કહેવાય. અગ્નિમાં પકાવવાથી પારદનો લોટ જેવો ભુકા થઈ જાય અને અગ્નિમાં ઉડે નહીં તે પિષ્ટિબંધ કહેવાય. પર્પટીની પદ્ધતિથી પકાવવામાં આવે તે પાટ અને રાખ જેવો થઈ જાય તે ભસ્મબંધ કહેવાય છે. વનસ્પતિ જડીબુટી, હીરા, માણિક વિગેરે મણિ—રત્ન, હીરા, સોનું અને સીસું કલષ એ ચાર વિભાગની ચીજોથી પારદ બંધાય છે. જડીબુટીથી બાંધવામાં આવે તે ઉત્તમ છે. હીરાથી બાંધવામાં આવે તે મધ્યમ છે. સોનું વિગેરેથી બાંધવામાં આવે તે સામાન્ય છે. અને સીસા કલષથી બાંધવામાં આવે તે હલકામાં હલકું છે. રસસિદ્ધિયે પાચનો એક દ્રુતિબંધ કહ્યો છે. તે અભ્રક વિગેરે ચીજોની જેવી રીતે દ્રુતિ થાય છે તેમ કરવામાં આવે છે. અને તેવા રૂપમાં રહે છે. એ દ્રુતિબંધ દેહસિદ્ધિ અને લોહસિદ્ધિ આપનારો છે. (૧+૬)

જડીબુટીથી પારદ બાંધવાના પ્રયોગો

મૂલિકાવંધઃ ૧

જડીબુટીથી પારદ બાંધવાનો પ્રયોગ ૧ છે
ક્રમપાત્રમિદં વક્ષ્યે મૂલિકાવંધનં રસે ।
શુદ્ધો રાક્ષસવક્ત્રશ્ચ રસશ્ચાભ્રકજારિતઃ ॥

इंगुरीमूलनिर्यासे मर्दितः पारदस्यहम् ।
 तत उद्धृत्य वस्त्रेण बंधनं कारयेद् भिषक् ॥
 कांजिके स्वेदनं कुर्यान्नियतं सप्तवासरम् ।
 पाचितं चान्नमध्ये तु कर्तव्यं वत्सरावधि ॥
 ततो धूर्तफले न्यस्तं स्वेदयेच्छतसंख्यया ।
 पाचितोसौ महातैले धूर्ततैलेन्नराशिके ॥
 बद्धस्तु तेन विधिना कठिनत्वं प्रजायते ।
 बंगस्य रतंभनं सम्यक् करोत्येव न संशयः ।
 धारितोसौ मुखे साक्षाद्वीर्यस्तम्भकरः सदा ।
 मूलिकाबंधनं हेकं कथितं पारदस्य वै ॥६+११॥

जडीबुटीथी पारद बांधवानो प्रकार १ ले।

आठ संस्कार करेवो अथवा अष्टकनिरित पारद लेवो. पछी धंगोरीयाना भूणना रसमां त्रणु द्विस धुंटेवो. पछी नडा कपडाभां पोटी आंधवी अने होवायंत्र द्वारा धान्याभवाथी सात द्विस पछी आठ आपवी. पछी अन्न रंधाय तेमां ओक वर्ष सुधी पडाववो. पछी धतुराना डोडवाभां नाभी पुटपाडथी सो वज्रत पडाववो. पछी धतुराना तेवमां पडावी धान्यना ढगवाभां ओक मास राभी मुडवो ओटले अंधाय छे. ते पारद अंगनुं स्तम्भन करे छे (पाण्डी शोषे छे)
 भांभां राभवाथी वीर्यस्तम्भन करे छे (६ + ११).

मूलिकाबंधः २

अथापरः प्रकारो हि बन्धनस्यापि पारदे ।
 नागार्जुनीमूलरसैर्मर्दयेद्दिनसप्तकम् ॥
 मुखचर्वणसंभूतैर्निवकाष्ठेन पेपितः ।
 नवनीतसमस्तेन जायते पारदस्ततः ॥
 वस्त्रेण बंधनं कृत्वा फले धौर्ते निवेशयेत् ।
 गोमयैर्वेष्टितं तच्च करीषाग्नौ विपाचयेत् ॥
 लावकाख्ये पुटे सम्यक् क्रमद्वद्ध्या शतं पुटेत् ।
 मासत्रयप्रमाणेन पाचयेदन्नमध्यतः ॥
 पश्चात्पुटशतं दद्याच्छगणेनाथ पूर्ववत् ।
 अनेनैव प्रकारेण बध्यते सूतकः सदा ॥
 दृष्टप्रत्यययोगाय कथितः साधकाय वै ।
 धारितोसौ मुखे सम्यक् वीर्यस्तम्भकरः परम् ।
 बंगस्तम्भकरोप्येवं बद्धः सूतवरोप्यलम् ॥१२+१८॥

જડીચુટીથી પારદ વાંધવાનો પ્રકાર ૨ જો

પથરાની ખરલમાં આઠ સંસ્કાર કરેલો પારદ નાખવો, પછી દુધેલીનાં મૂળીયાંને મોમાં ચાવી રસ કરી તે રસ પારદ નાખતું જતું અને લીંમડાના બતાથી ઘુંટવું એમ ૭ દિવસ ઘુંટવાથી માખણ જેવો થઈ જશે પછી કપડામાં બાંધી ધતુરાના ડોડવામાં નાખવો ગાયના ઢાણનો થર દઈ અડાયાં ઢાણાંથી લાવક નામનો લઘુપુટ દેવો સો પુટ ધતુરાના ડોડવામાં અપાઈ રહે એટલે ત્રણ મહિના સુધી અન્નમાં પકાવવો પછી અડાયાં ઢાણાના ૧૦૦ પુટ દુધીના રસથી આપવા તો પારદ બંધાય છે. આ પ્રયોગ નજરે નેચેલો અને અનુભવેલો છે. મોમાં રાખવાથી વીર્યસ્તંભક કરે છે. બંગનું પાણી શોષે છે (૧૨+૧૮)

નોંધ—ત્રણ મહિના અન્નમાં પકાવવો એટલે શું રંધાતા અન્નમાં અને ઢાણાના ઢગલામાં કે ઢાણાના ઢાહારમાં ખોસી રાખવો એ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ ગ્રન્થકારે કરેલું નથી.

મૂલિકાબંધ: ૩

શુદ્ધં સુજારિતાશ્રં વૈ સૂતકં ચ વિમર્દયેત્ ।
 અર્કમૂલરસેનવ વાસરૈકં પ્રયત્નતઃ ॥
 વજ્રમૂષા તતઃ કાર્યા સુદૃઢા મસ્ટણીકૃતા ।
 અર્કમૂલભવેનૈવ કલ્કેન પરિલેપિતા ॥
 મૂષામધ્યે રસં સુત્તવા ચાન્ધયેદન્યમૂષયા ।
 યામાર્ધં ધ્માપિતઃ સમ્પ્ક્ રસસ્થોટઃ પ્રજાયતે ॥
 સ્વાંગશીતં પરિજ્ઞાય રસસ્થોટં સમુદ્ધરેત્ ।
 વર્ષમાત્રં ધૃતો વક્ત્રે વલીપાલિતનાશનઃ ॥
 સર્વસિદ્ધિકરોપ્યેષ મૂલિકાબદ્ધ પારદઃ ।
 મૂલિકાબંધનં સત્યં કૃતં નાગાર્જુનાદિભિઃ ।
 સર્વસિદ્ધિકરં શ્રેષ્ઠં સર્વકાર્યકરં સદ્ ॥ ૧૯+૨૩ ॥

જડીચુટીથી પારદ વાંધવાનો પ્રકાર ૩ જો

અબ્રક ભરમની બરોબર શુદ્ધ પારદ લઈને સાથે ઘુંટી એક દિવસ આકડાનાં મૂળના રસમાં ઘુંટવો પછી વજ્રમૂષા લઈ તેમાં આકડાના મૂળનો કલ્ક ચોપડો તેમાં પારદ નાખી તેના ઉપર બીજી વજ્રમૂષા ઢાંકી સંધિલેપ કરી ડોઢ કલાક ધમાવવાથી પારદનો ખોટ—ખંગર થાય એક વર્ષ મોમાં રાખવાથી વળીયા પળીયાં મટે, જડીચુટીથી પારદ બાંધવાના પ્રયોગો નાગાર્જુન જેવાં સિદ્ધ પુરૂષોએ કર્યા હતા, (૧૯+૨૩)

મૂલિકાબંધ: ૪

શુદ્ધં રસવરં સમ્યક્ તથૈવામ્બરમક્ષિતમ્ ।
 જલકુંભીરસૈઃ પશ્વાન્મર્દયેદ્દિનસપ્તકમ્ ॥

તસ્યાઃપ્રકલ્પયેન્મૂષાં મૃતકં તત્ર નિશ્ચિપેત્ ।
 અન્યસ્યામન્ધમૂષાયાં મૃતમૂષાં નિરુન્ધયેત્ ॥
 પુટં તત્ર પ્રદાતવ્યં એકેનારણ્યકેન ચ ।
 પુટાન્યેવં પ્રદેયાનિ એકૈકોત્પલવૃદ્ધિતઃ ॥
 અનેનૈવ પ્રકારેણ પુટાનિ ત્રીણિ દાપયેત્ ।
 વન્ધમામોતિ મૃતેન્દ્રઃ સત્યં ગુરુવચો યથા ॥૨૪+૨૭॥

જહીવુટીથી પારદ બાંધવાનો પ્રકાર ૪ થો

અબ્રહ્મ લક્ષિ—અબ્રહ્મનરિત પારદ લેવો પછી જળકુંભીના રસમાં સાત દિવસ ધુટવો પછી જળકુંભીની લુપ્તદીની મૂસ બનાવી સુકાવવી તેમાં પારદ નાખવો પછી એ મૂસ ઉપર બીજી જળકુંભીની મૂસ ઠાંકી તે સંપુટ બીજી અધમૂસામાં મુકવું અને કપડામાટી કરી લેવી, પછી એક અડાયા છાણનો અગ્નિ આપવો ફરીવાર ઉપરને ક્રમે પેક કરી એ છાણનો અગ્નિ દેવો અને એવીજ રીતે ત્રીજી વખત ૩ છાણનો અગ્નિ આપવો ગુરુનું વચન છે કે પારદ બંધાશે (૨૪+૨૭)

મૂલિકાબંધઃ ૫

ચૂર્ણીકૃતાનિ સતતં ધૂર્તવીજાનિ યત્નતઃ ।
 મૃતરાજસમાન્યેવમૂર્ધ્વયન્ત્રેણ પાતયેત્ ॥
 એકવિંશતિવારાણિ તતઃ સ્વલ્પે નિધાપયેત્ ।
 ઇન્દુદીપત્રનિર્યાસે મર્દયેદિનસપ્તકમ્ ॥
 મૃંગરાજરસેનૈવ વિષસ્વર્પરકેન ચ ।
 પાઠારસેન સંમર્દ્ય લજ્જાલુસ્વરસેન વૈ ॥
 ત્ર્યહં ત્ર્યહં ચ સંમર્દ્ય વન્ધમાયાતિ નિશ્ચિતમ્ ।
 દોલાયન્ત્રેણ સંસ્વેદ્ય સપ્તાહં ધૂર્તજે રસે ॥
 વિષમૂષોદરે ધૃત્વા માંસે સુકરસંભવે ।
 મર્જયેદ્ધૂર્તતૈલેન સપ્તાહાજ્જાયતે મુખમ્ ॥
 કઠિનો વજ્રસદૃશો જાયતે નાત્ર સંશયઃ ।
 ક્ષીરં શોષયતે નિત્યં કૌતુકાર્થે ન સંશયઃ ॥
 વીર્યં વંગં સ્તમ્ભયતિ સત્યં સત્યં ન સંશયઃ ।
 પ્રકારાઃ કથિતાઃ પંચ મૃતરાજસ્ય વંધને ॥૨૮—૩૪ ॥

જહીવુટીથી પારદ બાંધવાનો પ્રકાર ૫ મો

ધતુરાનાં બીને ખાડી ભુકો કરવો પછી આઠ સંસ્કાર કરવો પારદ લઈ તેની બરાબર એ ભુકો નાખી એક દિવસ ધુટી બિધર્ પાતન યંત્રથી પારદને ઉડાડી લેવો એવી રીતે વખતો

વખત ધતુરાના ખીનો લુકા નાખી એકવિંશ વખત ઉડાડવો પછી ખરલમાં નાખી ધંગોરિયાનાં પાનના રસમાં સાત દિવસ ઘુટવો પછી લાંગરાનો રસ વિષખાપરનો રસ કાળીપાકનો રસ અને રીસામણીનો રસ એ દરેકમાં ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી ઘુટવો પછી ધતુરાના રસમાં દોઢાપત્રથી સાત દિવસ બાફ આપવો પછી વિષખાપરની લુખદીની મૂસ કરી તેમાં પારદ નાખી તે મૂસને સુવરના માંસમાં નાખી ધતુરાના તેલમાં તળવું એવી રીતે સાત દિવસ કરવાથી પારદ વજ્ર જેવો કઠણ થાય છે દુધમાં નાખવાથી દુધ સુકાઈ જાય છે અને જોનારને કૌતુક ઉપજે છે વીર્યનું સ્તંભન કરે છે ખંગનું પાણી શોષે છે (૨૮+૩૪),

નોંધ—ધતુરાના તેલમાં ઘણા પ્રયોગ ગ્રન્થકારે લખ્યા છે પણ તે કેવી રીતે કાઢવું ભૂધર્યત્રથી કે પીલીને કે ખીજી રીતે તે જણાવ્યું નથી.

વજસત્વેન શનવેધી રસબંધઃ ?

વજ્રબંધં દ્વિતીયં તુ ક્રમેણૈવ યથાતથમ્ ।

રસશાસ્ત્રાણિ બહુધા નિરીક્ષ્ય પ્રવદામ્યહમ્ ॥

વજ્રસત્ત્વં તથા સૂતં સમાંશં કારયેદ્ બુધઃ ।

રસપાદસમં હેમ ત્રયમેકત્ર મર્દયેત્ ॥

વંધ્યાકર્કોટિકામૂલરસેનૈવાથ ભાવયેત્ ।

તથા ધૂર્તરસેનાપિ ચિત્રકસ્ય રસેન વૈ ॥

કામ્બોજીરસકેનાપિ તથા નાડીરસેન વૈ ।

આસાં નિયામિકાનાં ચ રસં વસ્ત્રેણ ગાલયેત્ ॥

સૂર્યાતપે દિનૈકૈકં ક્રમેણાનેન મર્દયેત્ ।

અંધમૂપાગતં ગોલં મુદ્રયેદ્દૃઢમુદ્રયા ॥

લોહસંપુટકે પશ્ચાન્નિશ્ચિત્તં મુદ્રિતં દૃઢમ્ ।

ઘટિકાદ્વયમાનેન ધ્માપિતં ભસ્ત્રયા સ્વલુ ॥

સ્વાંગશીતલકં જ્ઞાત્વા ગૃહ્ણીયાતાં ચ મૂષિકામ્ ।

ઉત્ત્વન્યોત્ત્વન્ય યત્નેન સૂતભસ્મ સમાહરેત્ ॥

કાચટંકણયોગેન ધ્માપિતં તં ચ ગોલકમ્ ।

વેધતે શતવેધેન સૂતકો નાત્ર સંશયઃ ।

વજ્રસ્થો નિધનં હન્યાદ્દેહલોહકરો ભવેત્ ॥૩૫+૪૩॥

હીરાના સત્ત્વથી પારદ બંધન ૬

પ્રહેલી ક્રિયા મૂલિકાઅંધ-વનસ્પતિથી પારદ બાંધવાનો કલ્પો હવે હીરાથી પારદ બાંધવાનો વજ્રબંધનો પ્રકાર ઘણાં રસશાસ્ત્રો બોધતે કહ્યું છે.

હીરાનું સત્ત્વ અને પારદ સમભાગે લેવાં અને પારદથી ત્રોથા ભાગનું સોનું લેવું ત્રણેને સાથે વાંઝકટોલીના મૂળના રસથી, ધતુરાના રસથી, ચિત્રકના રસથી, કાંબોજના રસથી, નાડીના

રસથી એ પ્રત્યેક વનરપતિના રસને કપડે ગાળી દરેકના રસમાં એક પછી એક સુરજને તડકે ઘુંટવું પછી અંધમુસમાં એ ગોળાને મુકી દ્રઢમુદ્રાથી ઊંઠી તે મુસને લોઢાના સંપુટમાં મુકી મજાશુત કપડમાટી કરી બે ઘડી એટલે ૪૮ મીનીટ સુધી ધમલુથી ધમી અગ્નિ આપવો પછી સ્વાંગશીત થવા દઇ તે મુસને કાઢી લઇ ખોતરી ખોતરીને પારદની ભસ્મ કાઢી લેવી પછી કાચ અને ટંકણુ નાખી ધમી ગોળા કરવો તે ગોળા એ વજ્રખંધ હીરાથી બધાયેલો પારો છે. ૧૦૦ તોલા ત્રાંખા કે ચાંદીને ૧ તોલો આ પારદ વેધે છે—સોનું બનાવે છે ને આ પારદની ગોળા મોમાં હમેશાં રાખવામાં આવે તો શરીરને વજ્ર જેવું બનાવે અને મરણુનો ભય ટાળે (૩૫+૪૩)

નોંધ—આ વજ્રખંધમાં પારદ લખ્યો છે તે કેવો લેવો અને હીરાનું સત્વ કઇ રીતે કરવું સોનું કેવું લેવું ભસ્મ કે વરખ કે કટકા શોધેલું કે વગર શોધેલું તે કાંઈ જણાવ્યું નથી.

વજ્રભસ્મયોગેન રસબંધઃ ૭

વજ્રભસ્મ તથા સૂતં સમં કૃત્વા તુ મર્દયેત્ ।
 ત્રિનેમિકાવજ્રવહ્ની સહદેવી રસેન ॥
 સ્તુહિસીરેણ સપ્તાહં સૂર્યધર્મે સુતીવ્રકે ।
 રસગોલં સુવૃત્તં તુ શુષ્કં ચૈવાથ લેપયેત્ ॥
 કાકમાચીરસેનૈવ લાંગલીસ્વરસેન હિ ।
 ગોજિહ્વિકારસેનૈવ સપ્તવારં પ્રલેપયેત્ ॥
 વજ્રમૂષાગતં ગોલં મુદ્રયેદ્દૃઢમુદ્રયા ।
 લોહસંપુટમૂષાયામન્થિતં મધ્યસંસ્થિતમ્ ॥
 સપ્તમૃત્કર્પટૈઃ સમ્યગ્લેપિતં મુદ્દઢં કુરુ ।
 ધ્માપિતં દ્વઢમંગારૈસ્ત્રયશ્ચં શીતલીકૃતમ્ ॥
 મિત્વા મૂષાગતં સૂતં સ્વોટં નક્ષત્રસન્નિભમ્ ।
 સર્વકાર્યકરં શુભ્રં રક્ષિતં વેધકૃદ્ધવેત્ ॥ ૪૪—૪૯ ॥

હીરાની ભસ્મથી પારદ બંધન ૭

હીરાની ભસ્મ અને પારદ સમભાગે લઇ સાથે ઘુંટવું પછી ત્રણ ધારી વજ્રવહ્નીના અને સહદેવીના રસથી તથા ડાંડલીયા થોરના દુધથી સાત દિવસ સુધી આકરે સુરજને તડકે ઘુંટવું પછી તે પારદનો ગોળો કરી સુકાવી તેના પર કાકમાચી લાંગલી અને ગોજીજાનો રસ સાત વખત ચોપડવો પછી તે ગોળાને વજ્ર મૂષામાં મુકી મજાશુત મુદ્રાથી પેક કરવો પછી તેને લોઢાના સંપુટમાં મુકી પેક કરવું તેના પર સાત કપડ માટી કરવી પછી અંગારાપર મુકી ધમાવવું તે પછી સ્વાંગશીત થયે એ સંપુટને ખોલી તેમાંથી નક્ષત્ર જેવો ચળકતો પારદનો ગોળો કાઢી લેવો તે ધાતુનો વેધ કરે અને મોમાં રાખવાથી સેકડો વર્ષનાં આયુષ્ય આપે (૪૪+૪૯)

નોંધ—આ પ્રયોગમાં પારદ કેવો લેવો ત્રિનેમી વજ્રવહ્ની રસ સહદેવી રસ અને સ્તુહી દુધથી સાત દિવસ સુરજને આકરે તડકે ઘુંટવાનું લખ્યું છે પણ પ્રત્યેકના રસમાં સાત સાત

દિવસ ધુટવું કે ત્રણે મળીને સાત દિવસ ધુટવું એ વાતનું સ્પષ્ટીકરણ થાતું નથી. તેમ પારદના ગોળા ઉપર કાકભાચી લાંગલી અને ગોળવ્હાનો રસ સાત વખત ચોપડવાનું લખ્યું છે તે પ્રત્યેકનો રસ સાત સાત વખત ચોપડવો કે ત્રણેનો રસ મળીને સાત વખત ચોપડવો એ વાતનો ખુલાસો મળતો નથી તેમ કાકભાચી ઉપર કેટલો વખત ધમાવવું એ સમયની મુદત લખી નથી આ રીતે આ પ્રયોગમાં શંકા છે.

અમ્બદ્રુત્યા રસબંધઃ ૮

અમ્બકદ્રુતિભિઃ સાર્થં મૃતકં ચ વિમર્દયેત્ ।
 સમાંશેન શિલાપૃષ્ઠે યામત્રયમનારતમ્ ॥
 કસ્તૂરીધનસારાભ્યાં કૃષ્ણાગરસમન્વિતમ્ ।
 શર્કરાલથુનાભ્યાં ચ રામટેન ચ સંયુતમ્ ॥
 પલાશવીજસ્ય તથા તત્પ્રમુનરસેન હિ ।
 ત્રિલોચનાથ મૃદિતં દ્રુતિભિઃ સહ મૃતકમ્ ॥
 મિલત્યેવ ન સંદેહઃ કિમન્યૈર્વહુભાષિતૈઃ ।
 તતો ગુજ્જારસેનૈવ શ્વેતદૃશીવકસ્ય ચ ।
 લાંગલ્યાશ્ચ રસૈસ્તાવદ્યાવદ્ભવતિ બન્ધનમ્ ॥
 તતઃ પ્રકાશમૃષાયાં પશ્ચાંગારૈર્ધમેત્સણમ્ ।
 બન્ધમાયાતિ વેગેન યથા સૂર્યોદયેમ્બુજમ્ ॥
 અમ્બદ્રુતિસમાયોગે રસેન્દ્રો વધ્યતે સ્વલુ ।
 શિવમક્તો ભવેત્સાક્ષાત્સત્યવાક્ સંયતેન્દ્રિયઃ ॥
 શિવયોર્મેલનં સમ્યક્ તસ્ય હસ્તે ભવિષ્યતિ ।
 રસાગ્રેષુ યત્પ્રોક્તં બંધનં પારદસ્ય ચ ।
 કથિતં તન્મયા સ્પષ્ટં નાનુશૂતં ન ચેષ્ટિતમ્ ॥ ૫૦-૫૮॥

અમ્બકની દ્રુતિથી પારદ બંધન ૮

અમ્બકની દ્રુતિ સાથે પારદ સરખે વળતે લઇને ૩ પોર ધુટવો પછી કસ્તૂરી કપૂર કૃષ્ણાગર સાકર લસણ હીંગ ખાખરાનાં ખીનો રસ અને ખાખરાનાં કૃત્વના રસમાં આકરે તડકે ધુટવાથી દ્રુતિ સાથે પારદ મળી જાય છે એમાં સંશય નથી વધુ કહેવાની જરૂર નથી. પછી ચણેડીનો રસ ઘોળા કુલના સાટેડાનો રસ અને લાંગલીનો રસ એનાથી પારદ અંધાઇ જાય લાંસુધી ધુટવા કરવું પછી ખુલી ઉઘાડી મુસમાં પંચાંગારથી થોડી વાર ધમવું જેમ સૂર્યોદયથી અંબુજ નામનું કમળ અંધાઇ જાય ખીડાઇ જાય તેમ પારદ અંધાઇ જાય છે. અમ્બક દ્રુતિના યોગથી એ રીતે પારદ અંધાય છે. શિવની ભક્તિમાં જે પ્રીતિ રાખે છે સસવાણી બોલે છે હૃદયનું નિયમમાં રાખે તેને હાથે અમ્બક દ્રુતિરૂપ પાર્વતીનું અને પારદરૂપ શંકરનું મેલન તેને હાથે થઇ શકશે રસ-આગમમાં-રસ શાસ્ત્રીમાં પારદનું બંધન જે રીતે કહેવાયું છે તે મે સ્પષ્ટ રીતે કહેલ છે આ પારદ બંધન મેં અનુભવ્યું નથી કે તે કરવાનો ચત્ત પણ કયો નથી (૫૦+૫૮)

નોંધ—આ પ્રયોગમાં પારદ કેવો લેવો તેનો ખુલાસો નથી પણ અનુમાન થાય છે કે આઠ સંસ્કાર કરેલો પારદ લેવો જોઈએ પંચાંગાર એટલે કદ જાતનો કેટલા માપનો અગ્નિ આપવો તે લખ્યું નથી.

વજ્રદ્રુત્યા રસબંધઃ ૯

વજ્રાણાં વ્રજજાતીમાં દ્રુતિર્વલ્લપમાણિકા ।
તોલકં શુદ્ધસૂતં ચ મર્દયેત્કન્યકારસે ॥
તાવત્તં મર્દયેત્સમ્યગ્યાવત્ પિષ્ટી પ્રજાયતે ।
કૃત્વા સૂષાં સમાં શુદ્ધાં દહનોપલનિર્મિતામ્ ॥
તન્મધ્યે પિષ્ટિકાં સુક્ત્વા પિષ્ટીમાનં વિષં ત્વહેઃ ।
પિધાનં તાદૃશં કૂર્યાન્મુખં તેનાથ સ્ન્ધયેત્ ॥
કાંસ્યભાજનમધ્યે તુ સ્થાપયેન્મૂષિકાં શુભામ્ ।
ભાજનાનિ ચ ચત્વારિ ચતુર્દિશુ ગતાનિ ચ ॥
ચિત્રં ધર્મપ્રસંગેન વન્ધમાયાતિ પારદઃ ।
યામાત્સ્વરાતપે નિત્યં શિવેનોક્તમતિસ્ફુટમ્ ॥
વજ્રદ્રુતિસમાયોગાત્સૂતો વંધનકં વ્રજેત્ ।
સર્વેષાં સૂતવન્ધાનાં શ્રેષ્ઠં સત્યહૃદીરિતમ્ ॥ ૫૯-૬૪ ॥

હીરાની દ્રુતિથી પારદ બંધન ૯

આઠાણુ જાતીના એટલે ઘોળા હીરાની દ્રુતિ એક વાસ લેવી અને શુદ્ધ આઠ સંસ્કાર કરેલો પારદ ૧ તોલો લઈ એકને કુંવારના રસમાં ઘુટવું એક થઈ પિષ્ટી થઈ જાય સાંધી ઘુટવું.

પછી અગ્નિ પાણી-ચક્રમકના પાણીની સરખી સારી લીસી મુસ કરવી તેમાં ઉપલી પિષ્ટી મુકવી અને પિષ્ટીને વળતે સરખતું જે નાખવું પછી મુસના મોઢાના માપનું ઢાંકણું કરી રાખ્યું હોય તે શીટ થાય તેમ ઢાંકી છાંદી લઈ પછી એક કાંસાના વાટકામાં તે મુસ મુકવી પછી તે ઠામતે તડકે મુકી તેની નજીક ચાર દશે કાંસાના વાટકા મુસની સામાં મોઢાં આવે તેમ મુકવા એટલે તે કાંસાના વાટકા મારફત સુરજના તડકાનો તાપ મુસને લાગશે અને તેથી અજાયબી વચ્ચે પારો અંધાઈ જશે હમેશાં સખત તડકે મુકી આ રીતે તાપ આપવો આ પ્રમાણે વજ્રદ્રુતિના યોગથી પારદ અંધાઈ જાય છે એમ શંકરે કહેલ છે અથવા પારદને અંધાવાના પ્રયોગોમાં આ પ્રયોગ ઉત્તમ છે અને સત્ય છે આ અંધાયેલો પારદ અથવા ધારેલા ઉપર પ્રમાણેનાં કામ આપે છે આયુષ્ય લાંબું કરે છે ધાતુને વેધે છે.

નોંધ—આ પ્રયોગમાં હીરાની દ્રુતિ કેમ કરવી અને કદ રીતે કરેલી હીરાની દ્રુતિના યોગથી આ પ્રયોગ કરવો એ જણાવ્યું નથી જો આ પ્રયોગ કાઢ્યો કરવો હોય તો કાઢપણુ રીતે હીરાની દ્રુતિ બનાવી આ પ્રયોગ કરવો. (૫૯+૬૪)

સુવર્ણદ્રુત્યા રસબંધ: ૧૦

અથેદાનીં પ્રવક્ષ્યામિ સૂતરાજસ્ય બન્ધનમ્ ।

હેમદ્રુતિં રસેન્દ્રેણ મર્દયેત્સપ્તવાસરાન્ ॥

જ્વાલામુખીરસેનૈવ ધૌતઃ પશ્ચાન્ન કાંજિકૈઃ ।

પ્રત્યહં ક્ષાલયેદ્રાત્રૌ રસેનોક્તેન વૈ દિવા ॥

અંધમૂષાગતં પશ્ચાન્મૃદા કર્પટયોગતઃ ।

લેપયેત્સપ્તવારાણિ ભૂર્ગતેં ગોલકં ન્યસેત્ ॥

દ્વાદશાંગુલવિસ્તીર્ણં દ્વાદશાંગુલનિન્નકમ્ ।

સ્વાતપ્રમાણં કથિતં ગુરુમાર્ગેણ ચ સ્ફુટમ્ ॥

તત્રોપરિ પુટં દેયં ગજાહ્વં છગ્નેન ચ ।

યામદ્વાદશકેનૈવ વધ્યતે પારદઃ સ્વયમ્ ॥

હેમદ્રુતૌ વદ્ધરસો દેહલોહપ્રસાધકઃ ।

સર્વસિદ્ધિકરઃ શ્રીમાન્ જરાદારિઘ્નનાશનઃ ॥ ૬૫-૭૦ ॥

સુવર્ણ દ્રુતિથી પારદ બંધન ૧૦

અષ્ટસંસ્કારિત પારદને સુવર્ણદ્રુતિ સાથે જ્વાલામુખીનો રસ નાખતું જવું અને ધુંટવું એમ સાત દિવસ ધુંટવું હમેશા રાત્રે ધાન્યામ્લથી ઘોતું જવું હંમેશાં દિવસે જ્વાલામુખીના રસ સાથે ધુંટવું અને રાત્રે ધાન્યામ્લથી ઘોષ નાખતું પછી અંધમૂષામાં નાખી મૂસને ૭ કપડામાડી કરી ગજપુટભરીને તળે આર આંગળ પહોળો આર આંગળ ઉડો ખાડો ગાળી તેમાં મૂસ મૂકી તેમાં છાણું ખડકી ૩૬ કલાક અગ્નિ આપી સ્વાંગશીત થયે કાઢી લેવું સુવર્ણદ્રુતિમાં બાંધેલો પારદ દેહને વજ્ર જેવો બનાવે છે બધી સિદ્ધિ આપે છે વૃદ્ધાવસ્થા અને દારિદ્ર્યનો નાશ કરે છે (૬૫-૭૦)

નોંધ—સુવર્ણદ્રુતિ બનાવવાની વિધિ ધાતુભસ્મ પ્રકરણમાં કહેવાશે જ્વાલામુખીને મરાઠીમાં ભાટળાંમૂલ કહે છે છતાં આ વનસ્પતિને માટે શંકા છે આમાં ગ્રન્થકારે ગજપુટ માટે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું નથી ગજના આર આંગળ આ પ્રયોગમાં ગણ્યો છે ઓરસ ચોરસ આર આંગળ ઉડો એ ખાડાને ગજપુટ કહેવો એવો અર્થ થાય છે અને એ ગુરૂકીલી હોય એમ જણાય છે તત્રોપરિ એ શબ્દથી આનો અર્થ એવો પણ થાય છે કે ગજપુટની ભરીને તળીયે એટલે ગજના ૨૪ આંગળ ઓરસ ચોરસ અને ઉડો ખાડો એ ગજપુટ કહેવાય તેને તળીયે વચ્ચે વચ આર આંગળ ઓરસ ચોરસ અને ઉડો ખાડો કરી તેમાં મૂસ મૂકી તે ખાડાને ધુંટથી દાખી દહ તેનાપર ગજપુટનો જે ૨૪ આંગળનો ખાડો રહ્યો એમાં છાણું ભરી અગ્નિ આપવો આવો અર્થ પણ નીકળી શકે છે. તો આમાં ૧૨ આંગળ ઓરસ ચોરસ ખાડો ખોદીને તત્રોપરિ તેના ઉપર ગજપુટનો અગ્નિ ૩૬ કલાક દેવો એમ લખ્યું તેનો અર્થ શું ધરાવવો ? વળી ગજપુટનો જે અગ્નિ આપવો હોય તો પછી ૩૬ કલાકની હસંભવતી નથી કારણ ગજપુટમાં છાણું ખડકી અગ્નિ આપીયે તો તે ૧૨ કલાકે સ્વાંગશીત થઇ જાય છે તો ૩૬ કલાક ગજપુટ કંઈ રીતે દેવો શું છાણું સગળી કરી જાય એટલે કાઢી તુરત ખીળ

છાણાં ખડકવાં કે ગળપુર ઉપર ૩૬ કલાક છાણાં ખડક્યા કરી બાળવા કરવા આ રીતે આ પ્રયોગમાં ઘણી શંકાઓ છે પણ કરવા ખેસીયે ત્યારે એક પછી એક રીતે ફેરફાર કરતાં ખરી રીત હાથ આવે છે સિદ્ધ પ્રયોગો ઘણી વખત આવા આંટી ઘુંટી વાળાજી અન્યકારો બતાવે છે તેમાં એમનો ગમે તે હેતુ હોય.

સુવર્ણેન રસબંધઃ

ધાતુવન્ધસ્ત્રુતીયોસૌ સ્વહસ્તેન કૃતો મયા ।
તદહં કથયિष्याમિ સાધકાર્થે યથાતથમ્ ॥
ભૂર્જવત્સૂક્ષ્મપત્રાણિ કારયેત્કનકસ્ય ચ ।
તાન્પેવ કોલમાત્રાણિ પલમાત્રં તુ સૂતકમ્ ॥
મર્દયેન્નિમ્બુકદ્રાવૈર્દિનમૈકમનારતમ્ ।
તતસ્તદ્ગોલકં કૃત્વા સ્વર્પરૌપરિ વિન્યસેત્ ॥
ચુલ્યામારોપણં કાર્યં ધાન્યામ્લેન નિષિંચયેત્ ।
પિષ્ટિસ્તંભસ્તુ કર્તવ્યો નિયતં ત્રિદિનાવધિ ॥
તતો ધૂર્તરસેનૈવ સ્વેદયેત્સપ્તવાસરાન્ ।
શ્વેતા પુનર્નવા ચિંચા સહદેવી ચ નીલિકા ॥
તથા ધૂર્તવધૂં ચૈવ લાંગલી મુરદાલિકા ।
સૂતબંધકરા શ્રેષ્ઠા પ્રોક્તા નાગાર્જુનાદિભિઃ ॥
एतासां स्वरसैः पंकैर्लेपयेत्सૂतगोलकम् ।
त्रिगुणैर्ભૂર્જપત્રૈસ્તુ વેષ્ટયેત્તદનંતરમ્ ॥
वस्त्रेण पोदलीं बध्वा स्वेदयेन्निंबुकद्रवैः ।
યામત્રયં પ્રયત્નેન ધૌતઃ પશ્ચાદ્ ગવાં જલૈઃ ॥
તતો ધૂર્તફલાન્તસ્થં પાચયેદ્રહુભિઃ પુટૈઃ ।
लावकाख्यैः सुमतिमान् शोधनः सूर्यकांतिवत् ।
જાયતે નાત્ર સંદેહો વદ્ધઃ શિવસમો ભવેત્ ॥૭૧-૭૨॥

સોનાથી પારદની ગોઝી કરવી

હવે ધાતુથી પારદ બાંધવાનો ત્રીજો પ્રકાર જે મેં પોતાને હાથે કરેલ છે તે યથાર્થ રીતે કહું છું. ભોજપત્ર જેવાં પાતળાં સોનાનાં પત્રાં કરાવવાં તોલો ૧ પત્રાંમાં ૪ તોલા અથ- સંસ્કારિત પારદ નાખી લીંછુના રસ સાથે એક દિવસ અખંડ ઘુંટ્યા પછી તેનો ગોળો વાળી એક ડીપમાં કે કુંડામાં મુકવો તે કુંડાને યુલે ચડાવી નીચે ધીમે તાપ આપવો અને ઉપર ધાન્યામ્લ સિંચ્યા કરવું એમ ત્રણ દિવસ ત્રણ રાત અગ્નિ આપવો અને ધાન્યામ્લ થોડું થોડું નાખ્યા કરવું પછી ધતુરાના રસનો ૭ દિવસ બાફ આપી ગોળી વાળવી પછી ઘોળી સાટાડી, આંબલી, સહદેવી ગળી ભાંગ કળગારી કુકડવેલ. એ ઓસડીયાંની તેના જ રસમાં લુપ્ત કરી

ઉપલી ગોળી ઉપર ચોપડી તેના ઉપર ત્રેવડું ભોજપત્ર વીંટવું તેની કપડામાં પોટલી બાંધવી પછી લીંછુ રસની ૬ કલાઃ બાફ આપવી પછી એ ગોળીને ગૌમૂતથી ઘોષ નાખવી પછી ધતુરાના ડોઝવામાં એ ગોળી મુકી લઘુપુટથી પકાવવો એ પ્રમાણે ૧૦૦ ડોઝવામાં પકાવવાથી સૂર્યકાંતિ જેવો ચળકતી ગોળી થાય શિવ સરખું કસ્યાણકરે બધી સિદ્ધિ આપે મોમાં રાખવાથી આયુષ્ય વધે વીર્ય સ્તંભન થાય છે. (૭૧+૭૯)

રૌચ્યેણ રસબંધ:

અષ્ટમાંશેન રુપ્યેન મૃતકં હિ પ્રમર્દયેત્ ।
 ચાંગેરીસ્વરસેનવ પિષ્ટિકાં કારયેદ્ બુધઃ ॥
 સ્વાદં વધ્વા તુ વિપચેત્ ધૂર્તતૈલે ત્રિવાસરાન્ ।
 તથા ચ કંઘુણીતૈલે કરવીરજટોદ્રવે ॥
 જાતીફલોદ્રવેનાપિ વત્સનાગોદ્રવેન ચ ।
 મુંગ્યુદ્રવેન ચ તથા સમુદ્રશોષકસ્ય વૈ ॥
 દેવદારુભવેનાપિ પાચયેન્મતિમાન્ મિષક્ ।
 પશ્વાત્સુતીક્ષ્ણમદિરા દાતવ્યા તુ તુષાગ્રિના ॥
 દિનાનિ સપ્તસંખ્યાનિ મુખમુત્પદ્યતે ધ્રુવમ્ ।
 શુક્રસ્તમ્ભકરઃ સમ્યક્ ક્ષીરં પિવતિ નાન્યથા ॥૮૦+૮૪॥

ચાંદીથી પારદ બાંધવો

અષ્ટસંસ્કારિત પારદ તોલા ૮ માં શુદ્ધ ચાંદીની બારીક ભુકી અથવા ચાંદીનો વરખ તોલો ૧ નાખી ખાટી લુણીના રસમાં ઘુંટી ભુકી જેવું થાય એટલે એજ રસમાં ગોળી વાળવી પછી તે ગોળીને ધતુરાના તેલમાં ત્રણ દિવસ પકાવવું પછી માલકાંકણીનું તેલ કચેરનાં મૂળનો રસ નયકળનું તેલ વઝનાગનું તેલ ભાંગનું તેલ સમદરશોષનું તેલ દેવદારનું તેલ પ્રત્યેકમાં અડેક દિવસ પકાવવું પછી જલદ મદિરા સાત દિવસ સુધી થોડી થોડી રેડતું જવું અને ખરલ નીચે ફેતરાનો અગ્નિ બાળવો તો તે પારદની ગોળી ઉત્તમ રીતે બંધાય અને તેને ભુખ ઉત્પન્ન થાય દુધમાં એ ગોળી નાખવાથી દુધ સુકાઈ જાય મોમાં રાખવાથી વીર્યસ્તંભન થાય (૮૦+૮૪)

તુત્યેન-તુત્યોત્થ તામેણ રસબંધ:

લોહપાત્રે સુવિસ્તોર્ણે તુત્યકસ્યાલવાલકમ્
 અષ્ટસંસ્કારિતં સૂતં તસ્મિન્નિક્ષિપ્ય માત્રયા ॥
 તુત્યચૂર્ણેન સંચ્છાદ્ય પૂરયેન્નિબુકદ્રવૈઃ ।
 પિધાનેન મુખં રુધ્વા લોહપાત્રસ્ય યત્નતઃ ॥
 નિર્વાતે નિર્જને દેશે ત્રિદિનં સ્થાપયેત્તતઃ ।
 ડણકાંજિકયોગેન ક્ષાલયેદ્દ્રુશો મિષક્ ॥

नवनीतसमो वर्णः सूतकस्यापि दृश्यते ।
 रसखोटं ततो बध्वा स्वेदयेत्कांजिकैस्त्र्यहम् ॥
 अश्मचूर्णस्य कणिकामध्ये खोटं निधाय च ।
 जलसेकः प्रकर्तव्यः शीतीभूतं समुद्धरेत् ॥
 अनेनैव प्रकारेण त्रिवारं पाचयेद् ध्रुवम् ।
 कठिनत्वं प्रयात्येव सत्यं गुरुवचो यथा ॥
 ततो धूर्तफलानां हि सहस्रेणापि पाचयेत् ।
 सुखमुत्पद्यते सन्यक् वीर्यस्तंभकरोप्ययम् ॥ ८५+९१ ॥

मेरुशुयाना त्रांवाथी पारद बांधवो

बोढानी कडाभमां मेरुशुयाने वाटी पाण करनी वयमां आठ संस्कारवाणो पारद नाप्पी
 पारद उपर मेरुशुयानो लुडा ढाडी तेना उपर धीमे धीमे लीखुनो रस रेडवो पछी कडाया
 उपर ढाडळुं ढांडी पवन डे माणुसनी आवज्ज न होय त्या संभाणथी ते कडायाने त्रालु दिवस
 सुधी राप्पी मुकुं पछी येथे दिवसे गरम धान्याम्बथी अटाठथी २१ वपत घोष्ठ नाप्पवुं अटदे
 थारे माप्पलु जेवो थछ जशे पछी तेनी गोणी वाणी कपडामां आंधी त्रालु दिवस धान्याम्बनी
 आड आपवी. पछी गोणी वाणी कपडामां आंधी वगर लुजवेला चुनाना कटडामां मुडी उपर
 धीमे धीमे पाणी छांटवुं ढंडुं थये डाढी लेवुं जेम त्रालु वपत चुनामां लुजववुं कड्याश आनी
 जशे पछी धतुराना जेक लज्जर डोडवामां जेक पछी जेक जेम डरी पडाववो अटले तेने मुप्प
 आशे अर्थात दूध मां मूडवाथी दूधने शोषी लेशे मोंभा राप्पवाथी वीर्यस्तंभन आशे (८५+९१)

धातुबीजेन रसबंधः

बीजं—बंगतीक्ष्णे समे कृत्वा ध्मापयेद्ब्रजमूषया ।

बङ्गमुत्तारयेत्सम्यक् तीव्राङ्गारैः प्रयत्नतः ॥

अनेनैव प्रकारेण त्रिगुणं बाहयेत्त्रिषु ।

प्रयोगः—बीजं शाणप्रमाणं हि सूतं पलमितं भवेत् ॥

मर्दयेत्कन्यकाद्रावैर्दिनमेकं विशोषयेत् ।

गोलस्य स्वेदनं कार्यमहोभिः सप्तभिस्तथा ॥

त्रिफला काथमध्ये तु त्रियामं स्वेदयेत्सुधीः ।

कुमार्याः स्वरसेनैव भृंगराजरसेन हि ॥

भृंगीरसेन च तथा त्रिदिनं स्वेद्यमेव हि ।

एकैकेनौषधेनैव काचकूप्यां निवेशयेत् ॥

खटीपटुशिवाभक्तं पिष्ट्वा वक्त्रं निरुन्धयेत् ।

खातं त्रिहस्तमात्रं स्याल्लदीपूर्णं तु कारयेत् ॥

મધ્યે તુ કાચઘટિકાં સુરાપૂર્ણાં નિવેશયેત્ ।
 ભૂમિસ્થાં માસયુગ્મેન પથ્વાદેનાં સમુદ્ધરેત્ ॥
 વદ્ધં સૂતવરં ગ્રાહ્યં શુભ્રં ચંદ્રમભાનિભમ્ ।
 શુસ્વસ્થં કુરુતે સમ્યક્ દૃઢવજ્રસમં વપુઃ ॥
 કામિનીનાં શતં ગચ્છેદ્દલીપલિતવર્જિતઃ ।
 દેવીશાસ્ત્રાનુસારેણ ધાતુવદ્ધરસોપ્યયમ્ ।
 પ્રકાશિતો મયા સમ્પક્ષ્ નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥૯૨-૧૦૧॥

ધાતુ બીજથી પારદ બાંધવો.

કલઘ અને તીખું લોટું સમભાગે લઘ વજ્રમૂસમાં જલદ અંગારાથી ધમવું ચેટવે લોહામાં કલઘ ઉતરી જશે એવી રીતે લોહાથી ત્રણગણી કલઘ ઉતારવી પીવરાવવી પ્રત્યેક વખતે સ્વાંગશીત થવા દેવું એ બીજ થયું.

એ બીજ તોલો ૦૧, પારદ અષ્ટસંસ્કારિત તોલો ૪ નાખી કુંવારના રસમાં એક દિવસ ઘુંટી સુકાવવું પછી કપડામાં પોટલી બાંધી સાત દિવસ ત્રિફળાના ક્વાથમાં દોલાયંત્રથી બાફ આપવી પછી કુંવારના રસમાં ૩ પ્રહર બાફ આપવી ભાંગરાતો રસ ભાંગરાતો રસ પ્રત્યેકમાં ૩ ત્રણ દિવસ બાફ આપવી પછી કાચની શીશીમાં નાખી તેમાં જલદ મદિરા ભરવી પછી શીશીનું મોં ખડીમાટી મીઠું હરડે ચોખાતો લોટ વિગેરેથી ઘાંટવું પછી ત્રણ હાથ એરસ ચોરસ ઉંડો ખાડો ખોદી તેમાં ઘોડાની લાદ અર્ધ નીચે અર્ધ ઉપર અને વચમાં શીશી મુકી ખાડા ઉપર ઘુડ વાળી લેવી એ મહિના સુધી રહેવા દઈ કાઢી લેવું ચંદ્ર સરખી ચળકતી પારદની ગોળી કાઢી લેવી મોંમાં રાખવાથી શરીર વજ્ર જેવું મજબુત થાય સો કામિનીગામી થઈ શકાય વૃદ્ધ પણ યુવાન થાય આ પ્રયોગ દેવીશાસ્ત્રમાં કહ્યો છે તે મેં પ્રકાશમાં મુક્યો છે (૯૨+૧૦૧)

કાંતલોહેન રસબંધ:

રસેદ્રઃ કાંતલોહં ચ તીક્ષ્ણલોહં તથૈવ ચ ।
 અભ્રસત્વં તથા તાપ્યસત્વં હેમસમન્વિતમ્ ॥
 સમાંશાનિ ચ સર્વાણિ મર્દયેન્નિવુકદ્રવૈઃ ।
 નિષેચયેદેકદિનં પથ્વાદ ગોલં તુ કારયેત્ ॥
 પક્વમૂષા પ્રકર્તવ્યા ગોલં ગર્ભે નિવેશયેત્ ।
 ગોજિહવા કાકમાચી ચ નિર્મુઢી દુગ્ધિકા તથા ॥
 કુમારી મેઘનાદા ચ મધુસૈંધવસંયુતા ।
 एतासां स्वरसेनैव स्वेदयेद्बहुशो भिषक् ॥
 यावद्दृढत्वमायाति तावत्स्वेद्यं તુ ગોલકમ્ ।
 વક્ત્રે ધૃતં જરામૃત્યું નિહન્તિ ચ ન સંશયઃ ॥

સર્વરોગાન્નિહત્યાશુ વયઃ સ્તંભયતે ધ્રુવમ્ ।

કર્ણે કળ્પે તથા હસ્તે ધારિતા મસ્તકેપિ વા ।

અભિચારાદિદોષાશ્ચ ન ભવન્તિ કદાચન ॥૧૦૨+૧૦૭॥

કાંતલેહથી પારદ બાંધવો.

અટસંસ્કારિક પારદ કાંતલોહ તીક્ષ્ણલોહ અબ્રકસત્વ સુવર્ણમાશ્લિક સત્વ સુવર્ણ અર્ધા સરખે ભાગે લાઘ સાથે મેળવી લીંચુના રસમાં ઘુંટી ધીમે તાપે તપાવી તપાવી લીંચુના રસમાં આખો દિવસ યુગાવવા પછી ગોળી વાળી પકવમૂપામા મુકવું અને ભોંપાથરી પીલુડી નગોટ દુધેલી કુંવાર તાંદળને એ પ્રત્યેકનો રસ મધ સૈંધવ એ દરેકનો ચુવો ગોળી કંઠે થતાં સુધી દેવો આ ગોળી મોમો રાખવાથી ગઢપણુ આવતું નથી અથવા રોગ મટે છે યુવાવસ્થા ટકી રહે છે કાને ડોકે હાથે કે માથે આંધવાથી કાંધપણુ અભિચાર—કામણુ લાગુ થતું નથી. (૧૦૨+૧૦૭)

उपसंहारः

चतुर्विधान्येव तु बन्धनानि श्रीसूतराजस्य मयोदितानि ।

कुर्वति ये तत्त्वविदो भिषग्वरा राज्ञां गृहे तेषि भवन्ति पूज्याः ॥૧૦૮॥

इति परमरहस्यं सूतराजस्य चोक्तं रसनिगममहाव્યેર્લઘ્વમેતत्સુરત્નમ્ ।

સકલગુણવરિષ્ઠા વાદિનઃ કૌતુકજ્ઞા નિજહદિ ચ મુકળ્પે ધારયિષ્યન્તિ તજ્ઞાઃ ॥૧૦૯॥

ઉપર પ્રમાણે મેં ચાર પ્રકારનાં પારદર્શન કહ્યાં જે વૈદ્યો આ પ્રયોગ કરે છે તેઓ રાજ્યમાં માન પામે છે રસશાસ્ત્ર રૂપી મહા સમુદ્રમાંથી રત્ન સરખું પારદતું આ રહસ્ય કૌતુકજ્ઞ ગુણુવાન ધાતુવાદી (ધાતુવાદ કુશળ—રસાયનશાસ્ત્રી કીમીયાગર વૈદ્યોયે) પોતાને હૈયે અને કંઠે રાખવું એવી મારી લદામણુ છે (૧૦૮+૧૦૯)

इतिश्री पद्मनाभसूनुना श्रीयशोधरेण जूनागढवास्तव्येन

विरचिते रसप्रकाश सुधाकरे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ તૃતીયોધ્યાયઃ ૩ ॥

અથ મયા રસમસ્ય નિગદ્યતે સ્વલપારદશાસ્ત્રનિયોગતઃ ।

સસિતઙ્ગુણસુપીતકલોહિતં ભવતિ વર્ણચતુષ્ટયમૂષિતમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થાં રસશાસ્ત્રાનું અવલોકન કરી હવે પછી હું બુદ્ધી બુદ્ધી રીતે રસભરમ-પારદભરમને વિધિ કહીશ તે ભસ્મ શ્વેત કાળી પીળી અને લાલ ચાર રંગની થાય છે.

હિંગુલાત્પારદનિષ્કાસનમ્

હંસપાકદરદઃ સુશોભિતો નિશ્ચિલનિમ્બરસેન વિમર્દિતઃ ।

નિયતયામચતુષ્ટયમમ્લકે ઘનરસે સમભાગવિલોહિતઃ ॥

હમલ્કાભિધયંત્રનિવેશિતસ્તદ્બુ લોહરજઃ સ્વટિકાસમમ્ ।

સુપયસા લવણેન વિમર્દિતં કુરુ મિષગ્વરયંત્રસુરોધનમ્ ॥

નિયતયામચતુષ્ટયવહ્નિના મૃદુ સમં રસમત્ર વિપાચયેત્ ।

ઉપરિ તત્ર જલેન નિષિઞ્ચયેદિતિ ભવેદ્દરદાદ્રસૂતકઃ ॥

અશ્ચિલશોધવરેણ ચ વૈ યથા સ્વલકઙ્કુકદોષવિવર્જિતઃ ।

વહ્નુલદોષહરોપિ ભવેત્તથા ભવતિ શુદ્ધતમો દરદોદ્ભવઃ ॥૨+૫॥

હિંગુલામાંથી પારદ કાઢવાની રીત

હંસપાક નામનો (૩મી) હીંગાળો લેવો તેને લીંબડાના પંચાંગના સ્વરસમાં ઘુટી સુકાવ્યા પછી ૧૨ કલાક ખાટા લીંબુના રસમાં ઘુટી સુકાવવો પછી પારદ જેટલું કપૂર મેળવી ઘુટી હમરજમાં નાખી લોહાનો કાટોડો ખડી દુધ, મીઠું, એ ચીજોના મિશ્રણથી હમરજનો સાંધો છાંદી લઈ સુકાવી ૧૨ કલાક અખંડધીમો અગ્નિ આપવો હમરજના ઉપલા માટલાને બહારને તળે પાણીનાં ભીનાં પોતાં મુકવાં સ્વાંગશીત થયે સંભાળથી પારદ કાઢી લેવો આ પારદ સાત કંચુક સાત મળના પડ વિનાનો સંસ્કારિત પારદ જેવો અને રોગ મટાડવામાં ઉત્તમ ગણાય છે બહુ શુદ્ધ છે માટે દરેક ઔષધમાં વાપરવો (૨+૫)

પારદ ભસ્મ શ્વેત-રસ કપૂરં

વિમલસૂતવરો હિ પલાષ્ટકં તદ્બુધાતુસ્વટીપટુકાંક્ષિકાઃ ।

પૃથગિમાશ્ચ ચતુષ્પલભાગિકાઃ સ્ફટિકશુદ્ધપલાષ્ટકસમ્મિતાઃ ॥

સહ જલેન વિમર્દ્ય ચ યામકં લવણકામ્લજલેન વિમિશ્રિતાઃ ।

ઉદિતધાતુગણસ્ય ચ સૂષિકાં કુરુ વિષં વિનિવેશય તત્ર વૈ ॥

હમલ્કાભિધયંત્રવરેણ તં દ્વિદશયામમમું પચ વહ્નિના ।

પવનપિત્તકફક્ષયહારકઃ સ્વલરોગહરઃ પરમઃ સદા ॥

ગજપતેર્બલવદ્ બલદો નૃણાં દ્વિજપતીક્ષણવન્નયનમદઃ ।

યુવતિકામવિલાસવિધાયકો ભવતિ સૂતવરઃ સુસ્વદઃ સદા ।

સઘનસારરસઃ કિલ કાન્તિદસ્ત્વશ્ચિલકુષ્ઠહરઃ કથિતો મયા ॥૬+૯॥

શુદ્ધ પારદ તોલા ૩૨, ખડી માટી તોલા ૧૬, સૈંધવ તોલા ૧૬, પાપડીયો ખારો તોલા ૧૬, ફટકટી તોલા ૩૨ અધાને સાથે ખરલ કરી પાણીમાં ઘુંટી સુકાવી પછી સીધા-લુણવાળા લીંબુના રસમાં ઘુંટી વજનમાં નાખી તેમાં વજનાગ પારદથી ૧૬ મા ભાગનો નાખી તે મૂળાને ડમર્યંત્રમાં મુકી સંધિબંધ કરી ૩૬ કલાક અખંડ અગ્નિ આપવો. આ ભસ્મ વાચુ પિત્ત કફનો નાશ કરે સર્વ રોગ ઉપર અનુપાન પરત્વે વપરાય હાથી સરખુ બળ વધે, ગરુડના જેવું આંખનું તેજ થાય, બુવાન સ્ત્રીઓના કામ વિલાસમાં સંતોષ આપે ક્રાંતિ વધે અર્ધાં કુષ્ઠ રક્તદોષનો નાશ થાય લીમસેની કપૂર ૧ રતી સાથે ૦૧ રતી આ રસની માત્રા અપાય. (૬+૯)

નોંધ—આમાં વજનાગનું પ્રમાણ તથા આ રસની અને લીમસેની કપૂરની માત્રા અન્યકારે લખી નથી.

પારદસ્ય અરુણવર્ણ ભસ્મ (ઉદયભાસ્કર :)

વિગતદોષકૃતૌ રસગંધકૌ તદનુ લુંગરસેન પરિપ્લુતૌ ।
પ્રહરયુગ્મમિતં ચ શિલાતલે રવિકરેણ વિમર્દ્ય વિચૂર્ણિતૌ ॥
રુચિરકાચઘટીવિનિવોશિતો સિકતયંત્રવરેણ દિનત્રયમ્ ।
કુરુભિષગ્વરવન્દિમધસ્તતઃ સ ચ ભવેદરુણઃ કમલચ્છવિઃ ॥
ઉદયભાસ્કરનામરસો હ્યયં ભવતિ રોગવિધાતકરઃ સ્વયમ્ ।
મગધજામધુના સહ ગુંજિકાત્રયમિતશ્ચ સદા પરિસેવિતઃ ॥
લલિતકામવિધાવભિલાષુકઃ સ્થવિરકોપિ રતૌ તરુણાયતે ।
ગદહરો વલદોપિ હિ વર્ણદો ભવતિ કર્મવિપાકજરોગહા ।
સકલમૂતકશાસ્ત્રવિમર્શનાદ્વિજવરેણ મયા પ્રકટીકૃતઃ ॥૧૦+૧૪॥

પારદની કેસરો રંગની ભસ્મ—ઉદય ભાસ્કર રસ

શુદ્ધ પારદ અને શુદ્ધ ગંધક સમભાગે લઘ બીજોરાના રસમાં ૭ કલાક ઘુંટી તડકે સુકવી સુંદર અગનશીશીમાં નાખી વાલુકાયંત્રમાં ત્રણ દિવસ ત્રણ રાત પકાવવું તેથી અણ્ણુ રંગની ઉત્તમ ભસ્મ થશે આ રસનું નામ ઉદય ભાસ્કર પણ છે સર્વ રોગમાં અનુપાનભેદથી અપાય છે લીંડીપીપરનો ભુકો બે વાલમાં ત્રણ રતી ભસ્મ નાખી બે પડિકાં કરવાં મધ સાથે સવાર સાંજ ચાટવાથી વૃદ્ધ પણ તરૂણ સરખો બળવાન થાય છે. સુંદર કામવિલાસમાં આનંદ ઉપભવે છે અર્ધા વ્યાધિને હરે છે બળ આપે છે ક્રાંતિ વધારે છે પારદ રસશાસ્ત્રના રહસ્ય રૂપ આ ઉદય ભાસ્કર મેં અનાવ્યો છે આમાં પારદ અષ્ટસંસ્કારિત વાપરવાથી વધુ શુભકારી થાય છે. (૧૦+૧૪).

પારદસ્યતલ ભસ્મ રક્ત વર્ણ

રસવિદાપિ રસઃ પરિશોધિતો વિગતદોષકૃતોપિ હિ ગંધકઃ ।
વિમલલોહમયે કૃતસ્વર્પરે હમલસારરજઃ પરિમુચ્યતામ્ ॥

અતિકુશામિયુતે દ્રવતિ સ્વયં તદનુ તત્ત્વ રસઃ પરિસુચ્યતામ્ ।
 વિશદલોહમયેન ચ દર્વિણા વિષ્ટયેત્મહરત્રયસંમિતમ્ ॥
 તદનુ કાચયટીં વિનિવેશ્ય વૈ સિકતયંત્રચરેણ હિ પાચિતઃ ।
 દ્વિદશયામમધઃકૃતવહ્નિના ભવતિ રક્તરસસ્તલભસ્મસાત્ ॥
 ગતવલેન નરેણ સુસેવિતો ભવતિ વાજિકરઃ સુખદઃ સદા ।
 સ ચ વલીપલિતાનિ વિનાશયેચ્છતશરત્સુ નિરામયકૃતપરમ્ ॥૧૫+૧૮॥

પારદની તલ ભસ્મ લાલ રંગની

શુદ્ધ પારદ અને શુદ્ધ ગંધક સરખે વળતે લઈ એક લોહાની કઠાઈમાં ખાડો. ગંધક નાખવો ચુલે ચઢાવી મંદ અગ્નિ આપવો. ગંધક પીગળી જશે એટલે તેમાં પારદ નાખવો. ચોખ્ખો કાઢીથી ૬ કલાક સુધી ધિમેધિમે હલાવ્યા કરવું મંદ અગ્નિ આપ્યા કરવો પછી ઠારી અગનશીશીમાં ભરી તેને કપડામાંથી કઢી વાલુકા યંત્રમાં ૩૬ કલાક પકાવવો એટલે શીશીને તળીયે લાવ ભરમ ૩૫ રસ જામશે તે કાઢી લેતો સવારમાં ૨ થી ૪ યુગ્મની માત્રા મધ પીપર સાથે નયના માણસે સેવવાં વાછકર સુખપ્રદ વલીપલિતનાશક છે આનું સેવન કરનાર માણસને ગઠપાણુ આવતું નથી આરોગ્ય સાથે ૧૦૦ વર્ષ જીવે છે. આ રસમા પણ અષ્ટસંસ્કારિત પારદ લેવો અને ગંધક થી દુધમાં ૨૧ વખત શોધેલો વાપરવો એ રહસ્ય છે. (૧૫+૧૮)

પારદસ્ય માણિક્યવર્ણ ભસ્મ (રસમાણિક્ય)

વિમલનાગવરૈકવિભાગિકં હરજભાગચતુષ્ટયમિશ્રિતમ્ ।
 સતતપેવ વિમર્દ્ય શિલાતલે બલિવસાં ચ સમાં કુરુ તદ્ભિષક્ ॥
 દિનમિતં સુવિમર્દ્ય ચ કન્યકાસ્વરસ એનકરેણ વિશોપયેત્ ।
 તદનુ સૂતવરસ્ય તુ કજ્જલીં રુચિરકાચયટે વિનિવેશ્ય ॥
 દિવસયુગ્મમધઃ કૃતવહ્નિના સ ચ ભવેદરુણઃ કમલચ્છવિઃ ।
 સકલરોગવિનાશનવહ્નિકૃત્ બલકરઃ પરમેપિ હિ કાંતિકૃત્ ॥
 નયનરોગવિનાશકરો ભવેત્સકલકાષુકવિભ્રમકારકઃ ।
 સ સ્વલુ કર્મવિપાકજરોગહા વિશદનાગયુતઃ સ્વલુ પારદઃ ॥૧૯-૨૨॥

પારદની માણેકનાં રંગની ભસ્મ રસમાણિક્ય

શોધેલું સીસું તોલા ૨ ને પિગાળવું રસ થઈ જાય એટલે તેમાં પારદ તોલા ૮ નાખી નીચે ઉતારી ખરબમાં નાખી ઘુટવું. પારદ મળી જાય એટલે તેમાં ગંધક તોલા ૧૦ નાખી ઘુટી કળળી કરવી તેમાં કુવારનો રસ નાખી એક દિવસ ઘુટી સૂર્યને તડકે સુકાવવું પછી એ કળળી કપડામાંથી કઢેલી અગનશીશીમાં નાખી બે દિવસ બે રાત વાલુકા યંત્રદ્વારા પકાવી તૈયાર કરવું. આનો રંગ પણ અણુ માણેકના જેવો (ઉગતા સૂર્ય સરખો) થાય છે માત્રા ૧ થી ૩ રતી મધ પીપર સાથે દેવાથી બધા રોગોને મટાડે ભુખ લગાડે બળ કાંતિ વધારે નેત્રરોગનો અને સર્વરોગનો નાશ કરે છે જરામિ બળ કાંતી વધારે છે કામિ પુરુષને આનંદ આપે છે. કર્મ વિપાક-પૂર્વ જન્મના પાપથી થતા રોગની શાંતિ કરે છે. (૧૯+૨૨)

ષટ્ગુણગંધકજારિતં દૃષ્ટિકાયંત્રપક્વ પારદ ભસ્મ

મૃદુમૃદા રચિતા મસ્ટુષ્ટિકા ઉપરિ ગર્તવરેણ ચ સંયુતા ।
 રસવરં દશશાળમિતં હિ તત્સશુકપિચ્છવરેણ નિધાપયેત્ ॥
 સકલપૂર્ણકૃતં ચ સુમર્તકં ગલિતનિંબુફલોદ્ભવકેન વૈ ।
 સ્થગય તં ચ પિધાનવરેણ વૈ મૃદિતયા સુમૃદા પરિમુદ્રિતમ્ ॥
 તદનુ કુક્કુઝ્નામપુટે શૃતો હુપલકેન વનોદ્ભવકેન વૈ ।
 વિધિવિદા ભિષજા હ્યમુના કૃતો વિમલષટ્ગુણગંધકમશ્નુતે ॥
 સ ચ શરીરકરોપ્યથ લોહકૃત્ સકલસિદ્ધિકરઃ પરમો ભવેત્ ।
 શતગુણં હિ યદા પરિજીર્યતે રસવરઃ સ્વલુ હેમકરો ભવેત્ ॥૨૩-૨૬॥

ષટ્ગુણગંધકજારિત પારદ ભસ્મ

સુંવાળી માટીની લીસી ઇંટ ઉપર પળી જેવડો ખાડો કરવો તેમા અઢી તોલા શુદ્ધ પારદ નાખી તેના પર અઢી તોલા ગંધક વાટેલો પાથરવો તેના ઉપર પાકેલાં લીંછુનો રસ રેડી ખાડો ભરી દેવો તેના પર માટીનું ઢાંકણ ઢાંકી સંધિલેપ કરવો. તેના પર અડધા છાણુનો કુકુટપુટનો અણિ આપવો. એવી રીતે છ વખત ગંધકજારણુ કરવો. પ્રત્યેક વખતે પારદને વળને ગંધક નાખવો અને લીંછુ રસથી ખાડો ભરવો પારદ અષ્ટ સંસ્કારિત વાપરવો એવી રીતે સો વખત પારદ જારણુ કરવાથી સોનું બનાવવાની ધાતુ વેધક શક્તિ આવે છે પ્રત્યેક વ્યાધિ ઉપર મધ પીપર સાથે બળે રતી આ રસ આપવાથી આરામ થાય છે શરીરને દૃઢ દીર્ઘાયુષી કરે છે લોહસિદ્ધિ અને દેહસિદ્ધિ પામ કરાવે છે. (૨૩+૨૬)

પારદ ભસ્મ કૃષ્ણં મધુર પુટપક્વ (મહારસ પોટલી)

સશુકપિચ્છસમોપિ હિ પારદો ભવતિ સ્વલ્વતલેન ચ કુદ્રિતઃ ।
 દૃઢતરામુપકલ્પય પર્પટીં વસનવદ્ધકૃતામપિ પોટલીમ્ ॥
 ઉપરિ નાગરસેન વિલેપિતા રવિકરેણ સદા પરિશોષિતામ્ ।
 કનકપત્રરસેન ચ સપ્તધાપ્યવનિગર્તતલે વિનિવેશય ॥
 અવનિગર્તમરત્નિકમાયતં દ્વિદશમઙ્ગુલમેવ સુનિમ્નકમ્ ।
 સિકતયા પરિપૂર્ય તદર્ધકં તદનુ તત્ર નિવેશય પોટલીમ્ ॥
 ઉપરિ વાલુકયા પરિપૂર્ય તચ્છગણકૈશ્ચ પુટં પરિદીયતામ્ ।
 દ્વિદશયામમથાગ્નિમહો કુરુ ભવતિ તેન મહારસપોટલી ॥
 ઇતિ મયા કથિતા રસપોટલી વલકરા સુકરા સુખસિદ્ધિદા ॥૨૭-૩૦॥

ભૂધર પુટમાં કરેલી પારદ ભસ્મ કાળી

શુદ્ધ પારદ, ગંધક સમ લઈ પર્પટી ઢાળવી ખરલ કરી કપડામાં આંધી પોટલી કરવી તેના ઉપર નાગરવેલનાં પાનનો રસ ચોપડી તડકે સુકાવવી પછી ધતુરાના પાનનો રસ ચોપડી સાત વખત સુકાવવું પછી એક હાથ ચોરસ ચોરસ અને ચાર આંગળ ઉંડો ખાડો ખોદી તે અર્ધો ખાડો રેતીથી ભરી તે ઉપર પોટલી મુકી તેના ઉપર ખીજ રેતી ભરી તેના ઉપર

अङ्गायां छाशुतो अग्नि उद् क्लृप्त आपवो स्वांगशीत थये डाढी लघु भरल डरी राप्पवुं मात्रा
२थी४ २तीभार भध पीपर साथे याटी उपर दुध पीवुं अण शक्ति वधे पौष्टिक छे (२७+३०)

पारद भस्म कृष्णं कटाहपक्वं

विशदसूतसमोपि हि गंधकस्तदनु खल्वतले सुविमर्दितः ।

त्रिदिनमेव हि हंसपदीरसे दिनकरस्य करेण सुशोषितः ॥

विमललोहमये दृढत्वर्परे तदनु कज्जलिकां प्रतिमुच्य वै ।

करमिता सुकृतापि हि चुल्हिका ह्यपरि तत्र निवेश्य च भाजनं ॥

अमललोहमयेन च दर्विणा रसवरं नियतं परिमर्दयेत् ।

तदनु वह्निमधः कुरु वै दृढं सततमेव हि यामचतुष्टयम् ॥

सुषुच एष रसो जलदोषमो भवति वल्लभितो मधुना युतः ।

कवलितः क्षयरोगगणापहो मदनवृद्धिकरः परमो नृणाम् ।

स च वलीपलितानि विनाशयेत् सकलकुष्ठविनाशकरः परः ॥३१-३५॥

पारद भस्म क्लृप्तायां पञ्चवेदी काणी

शुद्ध पारद शुद्ध गंधक समभागे लघु त्रयु द्विस सुधी काणी हंसराजना रसमां धुंटी
तड्डे सुकावतुं. पक्षी स्वच्छ लोढानी क्लृप्तायां ओ कल्लणी नाप्पी ओक लाथ उचे युले यदावी
स्वच्छ क्लृप्तीथी लोढायां करतुं अने नीचे सभत ताप करवो ओम १२ क्लृप्त पञ्चवाथी
वाढ्णाना जेवा रंगनी काणी भस्म थरो भध साथे १ वास याटवाथी अंधी नतना क्षयरोग
भटे काम नगृत थाय गढपणु नतुं २हे वणीयां पणियां भटे अधा लोढीअगाडना रोग तथा
त्यथाविकारतो नाश थाय (३१+३५)

पारद भस्म कृष्णं मृषापक्वं

मृदुमृदा परिकल्पितमृषिकां रसमिताङ्गुलिकां भुवि संन्यसेत् ।

रसवरं विमलं च सुशोषितं सशुकपिच्छसमं परिमर्दितम् ॥

रससमानमितं धृतमूषया द्वितययुग्मकृतं परिमुद्रितम् ।

कनकमूलरसेन च पाचितं तदनुसप्तदिनं कुशवह्निना ॥

रसवरस्य शुभं हि विपाचनं यवमितो रसरजवरस्तदा ।

दिनमुखे प्रतिहन्ति सुभक्षितः सकलदोषकृतां विकृतिं जयेत् ॥३६-३८॥

पारद भस्म काणी भूसमां पञ्चवेदी

सुंवाणी माटीथी छ आंगणती मुस करवी. पारद गंधक समभागे लघु तेनी कल्लणी
डरी ते मुसमां नाप्पी तेने युले यदावी धतुराना मूणना रसथी ७ द्विस धीमे तापे पञ्चवा
भध साथे १ थी २ २ती मात्रा ह्वाथी सर्वरोगनी पीडा भटे. (३६+३८)

पारद भस्म कृष्णं (कटाहपक्वं-रसपर्वटी)

रसवरं पल्युग्ममितं शुभं रुचिरताम्रमयः समभागिकम् ।

वल्लिवां च घृतेन विमर्दयेदतिकृशाग्रिकृते द्रवति स्वयम् ॥

तदनु ताभ्ररसौ विनिवेश्यतां त्रयमिदं सरसं च विमर्दितम् ।
द्रुतमयं च सदायसभाजने तदनु सूतकृतां वरकज्जलीम् ॥
वियट्येदथ लोहसुदर्विणा तदनु मोचदलोपरि ढाल्यते ।
भवति सारतमा रसपर्पटी सकलरोगविघातकरी हि सा ॥
कुरु समानकटुत्रयसंयुतां मरिचयुग्ममितां सुखदां सदा ।

अनुपाने प्रयोक्तव्या त्रिफलाक्षौद्रसंयुता ।
पर्पटीं भक्षयेत्प्रातस्तथा ऋषणसंयुताम् ॥
सन्निपातहरा सा तु पंचकोलेन संयुता ।
भक्षिता मधुना सार्धं सर्वज्वरविनाशिनी ॥
कणाक्षौद्रेण सहिता सर्वशोफात्तिक्रान्ति ।
श्यामात्रिकटुकेनापि वातजां ग्रहणीं जयेत् ॥
गुग्गुलुत्रिफलासार्धं वातरक्तं विनाशयेत् ।
वातशूलहरा सम्यक् हिं गुग्गुकरसंयुता ॥
व्येषैः कन्य रसैर्वापि कफामयविनाशिनी ।
दशमूलशृतेनापि वातज्वरनिवर्हणी ॥
बाकुचीबीजकल्केन कण्डूपामे विनाशयेत् ।
आरुणक्रेण सहिता सा तु सिध्मविनाशिनी ॥
गोमूत्रेणानुपानेन चार्शोरोगविनाशिनी ।
नवमाल्यर्जुनश्चैव चित्रको भृंगराजकः ॥
शालमली निम्बपंचांगं कल्हारश्च गुडचिका ।
निर्गुंडी च समांशानि कारयेद्विषयुत्तमः ॥
चूर्णीकृत्य च तत्सर्वं पर्पट्याश्चानुपानकम् ।
अष्टादश च कुष्ठानि निहत्येव न संशयः ॥
पर्पटी रसरजश्च रोगान्दहन्त्यनुपानतः ।
अपथ्यं नैव भुंजीयाद्दोषदूष्याद्यपेक्षया ॥ ३९ + ५२ ॥

गंधक तोला ८ ने २॥ तोला धीमां वाटी लोढानी इडाधमां नाभी धीमा ताप आपवो
अटले पीण्णा नशे अटले तेमां पारद अने ताम्र भरम भेणवी डलावतुं पछी लोढाभरम
भेणवी डेणनां पानं उपर ढाणवी ठरी गया पछी लोढानी भरममां धुंटी १ वाल पर्पटी २
वाल भरीतो लुङ्का १ वाल त्रिङ्कु लुङ्का अने मध साथे सर्व रोगमां याटवी.

त्रिङ्गा तोला ०१ अने मध साथे याटवाथी अथवा त्रिङ्कुनुं यूर्णुं भे आनीसार साथे
देवाथी पणु सर्व व्याधितु शमन थाय. पंचकोदना उडाणा साथे आ वाथी सन्निपात नवर भटे
मध साथे याटवाथी अथा ताव उतरे लीडीपीपर अने मध साथे याटवाथी अथा सोन भटे

ઉપવસરી અને ત્રિકટુના કાઢા સાથે વાયુની સંગ્રહણી મટે. ગુગળ અને ત્રિકુળા સાથે ગળતકાઢ તથા ગાંડીયો વા નળયો મટે. હીંગ અને પુષ્કરમૂળના કાઢા સાથે દેવાથી વાયુનું શૂળ મટે. ત્રિકટુ સાથે અથવા કુંવારના રસ સાથે કફના દરદમાં દેવી. દશમૂળના ઉકાળા સાથે વાયુ આદીના તાવમાં દેવી. આયચીના ચૂર્ણ સાથે ખુજલી અને ખસમાં આપવી. ભીલામાંની સાથે સિધ્ધકુષ્ઠમાં આપવી. હરસમાં ગૌમૂત્ર સાથે દેવી. ચમેલી આસોદરે. ચિત્રક ભાંગરે. શેમળે લીંબકાનું પંચાગ કમળ ગળે. નગોડ સમભાગે કરેલા ચૂર્ણ સાથે અઢારે પ્રકારના કાઢ મટે. માત્રા અને પથ્યાપથ્ય વ્યાધિ પ્રમાણે સમજવું (૩૯+૫૨)

પારદ ભસ્મ કૃષ્ણં (રસ પર્પટી)

શુદ્ધં રસં ગંધકમેવ શુદ્ધં પૃથક્ સમાશં કુરુ યત્નતસ્તતઃ ।
 ઇન્દ્રમૂલસ્ય રસેન સૂતં તથાદ્રિકર્ણ્યાં સ્વરસેન મર્દયેત્ ॥
 તં કાકમાચ્યાઃ સ્વરસેન પિષ્વા તથા ચ તં દાહિમવીજતોયૈઃ ।
 ક્રમેણ સૂતં હિ દિનૈશ્ચતુર્ભિઃ શુદ્ધત્વમાયાતિ હિ નિશ્ચયેન ॥
 તતસ્તુ ગંધં સ્વલુ માર્કવદ્રવૈર્વિભાવ્યમાનં કુરુ લોહપાત્રે ।
 મદ્રાવયેત્તં વદરસ્ય ચાગ્નિના પ્રઠાલયેદ્ મુંગરસે ત્રિવારમ્ ॥
 કાર્યાં તતઃ કજ્જલિકા વિમર્દ્ય તાં દ્રાવયેલ્લોહમયે સુપાત્રે ।
 પ્રઠાલયેત્તાં કદલીદલે હિ સંછાદ્ય ચાન્યેન દલેન પશ્ચાત્ ॥
 તસ્યાસ્ત્વધોર્ધ્વં પ્રદદીત ગોમયં શીતીકૃતા ગવ્યઘૃતેન ભર્જિતા ।
 રોગાનશેષાન્મલદોષજાતાન્ હિનાસ્તિ ચૈષા રસપર્પટી હિ ॥
 સા જિરકેણૈવ તુ રામઠેન વાતામશૂલં ગૃહ્ણીં સકામલામ્ ।
 ગુલ્માનિ ચાષ્ટાબુદરાણિ હન્યાત્ સંસેવિતા શુદ્ધરસસ્ય પર્પટી ।
 મયાપિ સદ્વૈદ્યહિતાય નૂનં પ્રદર્શિતેયં સ્વલુ રોગનાશિની ॥૫૩-૫૯॥

પારદ ભસ્મ કાળી (રસ પર્પટી)

શુદ્ધ પારદ તોલા ૨૦ લઘ તેને એરડાના મૂળનો રસ, ગરણી, પીલુડીનો રસ, દાડમનાં બીનો રસ પ્રત્યેકની અડક દિવસ ભાવના દષ્ઠ તૈયાર કરવું પછી ગંધક તોલા ૨૦ ને તેને ભાંગરાનાં રસની ભાવના દષ્ઠ સુકાવી લોઢાની કડાઈમાં નાખી એરડીના લાકડાના અંગારાથી એગાળી ભાંગરાના રસમાં ખુઝાવવું એવી રીતે ત્રણ વખત કરી ગંધક તૈયાર કરવો પછી પારદ અને ગંધક સાથે મેળવી કળ્લળી કરી લોઢાના કડાયામાં એ કળ્લળી તથા તોલા ૫ થી નાખી રસ કરી કેળના પાન ઉપર ઢાળવું તેના ઉપર ખીલું પાન દબાવવું ઉપર નીચે ગાયનું છાણ દાખવું ઠંડું થાય એટલે ધુટી ગાયના ઘીમાં શેકવું ૧ થી ૨ વાલ માત્રામાં ૦૧ તોલા હિંગાષ્ટક ચૂર્ણ અથવા ૭૩ અથવા હીંગ સાથે મેળવી સવારમાં ખવરાવવાથી વાયુનું આમનું શૂળ સંગ્રહણી, કમળો શુદ્ધ અથા ઉદરરોગ હરસ વિગેરે રોગોનો નાશ થાય છે. (૫૩+૫૯)

પારદ ભસ્મ શ્વેતં મૂષાપક્વં

સૂતં સુશુદ્ધં લવણૈશ્ચતુર્ભિઃ ક્ષારૈસ્ત્રિભિશ્ચાપિ વિમર્દયેચ્ ।
 સંશોષ્ય પશ્ચાદપિ હિંગુરાજિકાશુંઠીભિરેભિશ્ચ સમં વિમર્દ્ય ॥

રસેન સાર્થં હિ કુમારિકાયા મૂષાં વિદધ્યાદ્રવિધર્મશોષિતામ્ ।
 તસ્યાં નિધાયાથ રસસ્ય ગોલકં તં સ્વેદિતં ચામ્લરસેન સમ્યક્ ॥
 યામાષ્ટકેનાગ્નિકૃતેન દોલયા પથ્થાદ્રસેનાભિવિમર્દિતોસૌ ।
 મેકપર્ણ્યુલ્લુભંગરાજકૈઃ શૃંગવેરગિરિકર્ણિકારસૈઃ ॥
 કાકમાચિજવિભક્તિકાજલૈર્ધૂર્તજરપિ જયન્તિકાદ્રવૈઃ ।
 સિંધુવારકરસેન મર્દિતં મસ્ટણસ્વલ્વતલે ત્રિવાસરમ્ ॥
 પ્રતિરસં ચ વિશેષ્ય હિ ભક્ષ્યેદ્રક્તિકાદ્રયમિતં રુજાપહમ્ ।
 કેકિમાહિપવરાહપિત્તકૈઃ કચ્છપસ્ય ચ રસેન મર્દિતમ્ ।
 જાયતેધિકતરં ગુણેન વૈ સન્નિપાતમવમૂર્છનં જયેત્ ॥૬૦+૬૪॥

શુદ્ધ પારદ તેલા ૨૦, સીંધાલુણુ સંચળ, મીઠું, વડાગરૂં જવખાર, સાજખાર પાપડ ખાર પ્રત્યેક તેલા ૨૦ લઈ સાથે ઘુંટી ગોળા વાળી સુકાવવું પછી હીંગ, રાઇ, સૂડ સમભાગે લઈ કુંવારના રસમાં ઘુંટી મુસ કરી તડકે સુકાવવી પછી એ મુસમાં ગોળા મુટી દોલાયંત્રદ્વારા લીંધુના રસની ૨૪ કલાક બાફ આપવી પછી પારદને કાઢી લઈ બ્રાહ્મી એરડો, ભાંગરો, આદુ, ગરણી પીલુડી રામખાવળ ધતુરો, અરણી, નગોડ પ્રત્યેકના રસની ત્રણ ત્રણ દિવસ ભાવના કંઈ તૈયાર કરવું આ પારદ ભસ્મ ૧ થી ૨ રતી ભાર મધ પીપર સાથે ખવરાવવાથી ઉપદંશ ગરમી કુદ રક્તદોષ વિગેરે મટે તથા બળ કાંતિ શક્તિ વધે આ ભસ્મને મધ્યર માહિષ વરાહ કચ્છપ એના પિત્તમાં એક એક દિવસ ઘુંટીને તૈયાર કરી હોય તો ભયંકર સન્નિપાતની એભાનીતે મટાડે દરદી સારો થઈ જાય (૬૦+૬૪)

નોંધ—૪ લવણ અને ૩ ક્ષાર કેટલા પ્રમાણમાં લેવા એ જણાવ્યું નથી તેમ તે સાથે ઘુંટયા પછી સુકાવવું એમ લખ્યું છે તો તેમાં કાંઈ પ્રવાહી પડતું નથી તો એને સુકાવવું શું કોઈ ક્ષાર પ્રવાહી નાખવો જો તેમ કર્યું હશે તો સુકાશે કે ?

આ ભસ્મ બનાવવામાં પારદ સાથે જે લવણ તથા ક્ષાર મળી ૧૭૦૦ તેલા ભાર પડે છે તેને લીંધુના રસની બાફ આપવા પછી આ ક્ષાર અને લવણ પારદથી છુટું કંઈ રીતે પડે છે કે તેમાંજ રહે છે ? મુસમાં મુકેલા પારદવાળા ગોળાને બાફ આપવાની છે બાફ આપ્યા પછી તે પારદને ઉદરકની વગેરેની ભાવના આપવાની છે તે પારદ કે પારદની ભસ્મ લવણ અને ક્ષાર વીનાની કંઈ રીતે રહેશે તે ગ્રન્થકારે સમજાવ્યું નથી.

યઃ શ્રીમૃતવરસ્ય સેવનમિદં નિત્યં કરોતીહ વૈ
 દીર્ઘાયુર્ધનધાન્યધર્મસહિતઃ પ્રાપ્નોતિ સૌખ્યં પરમ્ ॥
 છોક્રે કીર્તિપરંપરાં વિતનુતે ધર્મે મતિર્જાયતે

પ્રાન્તે તસ્ય પરા ગતિર્હિ નિયતં સત્યં શિવેનોદિતમ્ ॥ ૬૫ ॥

જે માણસ ઉપર કહેલી ભસ્મો પૈકી કોઈ ભસ્મનું સેવન હમેશાં કરે છે તે દીર્ઘાયુષ ધન ધાન્ય ધર્મ સુખ કીર્તિને મેળવે છે અને અતે ઉત્તમ ગતિ પામે છે એમ મહાદેવનું સંલક્ષ્યન છે. (૬૫)

इति श्री पद्मनाभसूनुना श्रीयशोधरेण जूनागढ्वास्तव्येन

विरचिते रसप्रकाश सुधाकरे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ ચતુર્થોધ્યાયઃ ૪ ॥

અથેદાનોં પ્રવક્ષ્યામિ ધાતુશોધનમારણમ્ ।

અનુભૂતં મયા કિંચિત્કિંચિત્ શાસ્ત્રાનુસારતઃ ॥ ૧ ॥

હવે ધાતુઓનાં શોધન મારણ કરું છું તે પૈકી કેટલુંક માંડે અનુભવેલ છે અને કેટલુંક શાસ્ત્રોથી જાણેલ છે. (૧)

અષ્ટ ધાતુ :

સુવર્ણં રજતં ચેતિ શુદ્ધલોહમુદીરિતમ્

તામ્રં ચૈવાશ્મસારં ચ નાગવંગૌ તથૈવ ॥

પૂતિલોહં નિગદિતં દ્વિતીયં રસવેદિના ।

સંમિશ્રલોહં ત્રિતયં સૌરાષ્ટ્રીતિવર્તકમ્ ।

એતેષ્ટૌ ધાતવો જ્ઞેયા લોહાન્યેવં ભવન્તિ હિ ॥ ૨+૩ ॥

આઠ ધાતુ

સોનું અને રૂપું એ શુદ્ધ કુદરતી ધાતુ કહેવાય છે. તામ્રું લોહું સીસું કલ્પ એ પૂતિલોહ કહેવાય છે. કાંસું પિત્તલ અને વર્તલોહ (જર્મન સીસવર જેવી ધાતુ) એ મિશ્રલોહ કહેવાય છે એ પ્રમાણે આઠ ધાતુઓ સમજવી. (૨+૩)

સુવર્ણભેદાઃ

સુવર્ણં દ્વિવિધં જ્ઞેયં રસજં સ્વનિસંભવમ્ ।

અન્યે ત્રયઃ સુવર્ણસ્ય પ્રકારાઃ સંતિ નોદિતાઃ ॥

રસજં રસવેધેન જાયતે હેમસુદરં ।

તચ્ચતુર્દશવર્ણાદિયં સર્વકાર્યકરં પરમ્ ॥

પર્વતે ભૂમિદેશેષુ સ્વન્યમાનેષુ કુત્રચિત્ ।

દશ્યતે સ્વનિજં પ્રાજ્ઞૈસ્તચ્ચતુર્દશવર્ણકમ્ ॥ ૪+૬ ॥

સોનાની જાત

સોનું એ પ્રકારનું થાય છે એક પારદના વેધથી અને બીજું ખાણમાંથી નીકળે છે તે પારદ વેધથી થતું સોનું ચૌદવર્ણ બધા કામમાં ઉપયોગી અને છે અને ખાણમાં થનારું સોનું પણ તેવું જ હોય છે તે બધે બાજે પર્વતમાં ટેકરાવાળી જમીનમાં વિગેરે ટેકાણે ખોદવાથી માટી સાથે મળેલું નીકળે છે. (૪+૬)

સ્વર્ણ શોધનં

રૂપ્યાદિયોગેન યદા મિશ્રં સ્વર્ણં હિ જાયતે ।

હેમકાર્યં ન ચેત્તેન તદા શોધ્યં મિષગ્વરૈઃ ॥

હીનવર્ણસ્ય હેમ્નશ્ચ પત્રાણ્યેવ તુ કારયેત્ ।

સ્વટિકાપટુચૂર્ણં ચ કાંજિકેન પ્રમર્દયેત્ ॥

पत्राणि लेपयेत्तेन कल्केनाथ प्रयत्नतः ।
 आरण्योत्पलकैः कार्यां कौष्ठिका नातिविस्तृता ॥
 मध्ये तत्संपुटं मुक्त्वा वद्ध्नि प्रज्वालयेत्ततः ।
 एवं पुटत्रयं दत्वा शुद्धं हेम समुद्धरेत् ॥
 न तु शुद्धस्य हेम्नश्च शोधनं कारयेद्विषक् ।
 अन्येषामेव लोहानां शोधनं कारयेद् भिषक् ॥७-११॥

सोनानुं शोधन

सोनामां इषा पीजेशेना बेग होय-जशुय तोज तेने शोधवानी जर छे नहीतर सोनुं शुद्ध छे तेने शोधवानी जर नथी छीनवर्ण-हवर्ण सोनुं जशुय तो तेनां पातणा पत्रां करववा अडी-घोणा भाटी अने सीधालुलुने धान्याभ्रमां वाटी पत्रां उपर चोपडी संपुटमां पेक करी ओके नानी डोडीमां उपर नीचे अग्रयां छायां अने वधमां संपुट मुक्री छायां सण-गाववां ऐवी रीते त्रय वषत करवाथी सोनामां डोह धातुने बेग हरे ते नाशुत थरे अने वापरवा लायक अनशे चोप्पु पाटनुं सोनुं होय तो तेने शोधवानी जर नथी सोना शिवाय भील धातु अरायर शोधने वापरवी. (७+११)

स्वर्ण-भस्मविधि:

- (१) ततः स्वर्णभवं पत्रं तापितं हि विनिक्षिपेत् ।
 ज्वालामुखीरसे षष्ठोपुटैर्भस्मोभवत्यलम् ॥
 गुह्या कथितं सम्यक् निरुत्थं जायते ध्रुवम् ।
 रोगान्निहन्ति सकलान् नात्र कार्या विचारणा ॥
- (२) हेम्नः पत्राणि सूक्ष्माणि सूचिवेध्यानि कारयेत् ।
 पुराम्बुभस्मसूतेन लेपयित्वाथ शोषयेत् ॥
 संपुटे च ततो रुध्यात् पुटयेद्दशभिः पुटैः ।
 त्रियते नात्र संदेहो निरुत्थं भस्म जायते ॥
- (३) हेम्नः सूक्ष्मदलानि भूर्जसदृशान्यादाय संलेप्य वै ।
 वज्रीदुग्धकहिं गुह्यगुलसमैरेकत्र पिष्टीकृतैः ॥
 सत्यं संपुटके निधाय दशभिश्चैव पुटैः कुकुटैः ।
 पाच्यं हेम च रक्तगैरिकसमं संजायते निश्चितम् ॥
- (४) लोहपर्वटीकावद्धं मृतं मृतं समांशकम् ।
 विद्रुते हेम्नि निक्षिप्तं स्वर्णभूतिप्रभं भवेत् ॥
 तद्भस्म पुरतोयेन दरदेन समन्वितम् ।
 मर्दयेद् दिनमेकं तु संपुटे धारयेत्ततः ॥

પુટિતં દશવારેણ સ્વર્ણં સિદ્ધસન્નિભમ્ ।

જાયતે નાત્ર સંદેહો રંજનં કુરુતે ધ્રુવમ્ ।

દેહં લેહં ચ મતિમાન્ સુધની સાધયેદિદમ્ ॥૧૨+૧૯॥

સોનાની ભસ્મ બનાવવાની જુદી જુદી રીત

સુવર્ણ ભસ્મ વિધિ ૧—સોનાનાં પાતળાં પત્રાં કરાવી જવાળામુખી—ભાટનંજીવના રસમાં ૬૦ વખત યુગાવવાથી નિશ્ચય ભસ્મ થાય છે એમ અમારા ગુરુએ કહ્યું છે. અથવા રોગોમાં વપરાય છે.

સુવર્ણ ભસ્મ વિધિ ૨—સોનાનાં કાગળ જેવા પત્રાં કરાવવાં સઠી ચોથા ભાગની પારદ ભસ્મ લઈ ગુગળનો રસ મેળવી રાગ જેવું કરી પત્રાં પર ચોપડી સુકાચે સંપુટમાં પેક કરી ભટ્ટી આપવી. એવા ૧૦ પુટ ભટ્ટી દેવાથી નિશ્ચય ભસ્મ થાય છે.

સુવર્ણ ભસ્મ વિધિ ૩—સોનાનાં કાગળ જેવા પત્રાં કરાવવાં પછી સ્તુહીદુધ હીંગ, હિંગૂળ તથા સમભાગે ઘુંટી પત્રાં ઉપર ચોપડી ચોપડી દસ કુકુટ પુટ દેવા ગેરના જેવા રંગની સુવર્ણ ભસ્મ થશે.

સુવર્ણ ભસ્મ વિધિ ૪—લોહ પર્પટીથી બાંધેલા પારાની ભસ્મ ગાળેલા સોનામાં સરખે ભાગે નાખી હલાવવું, એટલે વિભૂતિ જેવો ભુકા થશે તે ભસ્મમાં સમભાગે હિંગૂળ નાખી ગુગળના રસમાં ઘુંટી શરાવ સંપુટમાં મુકી ભટ્ટી દેવી એવી રીતે ૧૦ ભટ્ટી દેવાથી સુવર્ણની સીદ્ધરવર્ણની ભસ્મ થશે દેહરંજન કરે છે આ ભસ્મ સેવનાર માણસ ૧૦૦ વર્ષ સુધી નીરોગી રહી જીવે છે સુવર્ણ સરખી કાંતી થાય છે ધનવાનોએ આ ભસ્મ તૈયાર કરાવી અવશ્ય સેવવી. (૧૨+૧૯)

સુવર્ણમસ્મના ગુણ

एतत्स्वर्णभवं करोति च रजः सौंदर्यतां वै सदा ।

रोगान्दैवकृतान्निहंति सकलान्येवं त्रिदोषोद्भवान् ॥

यः सेवेत नरः समान् द्विदशकान् वृद्धश्च नो जायते ।

दोषाश्चैव गरोद्भवा विषकृता आगन्तुजा नैव हि ॥૨૦॥

સોનાની ભસ્મના ગુણ

માત્રા ૧ થી ૩ રતીભાર મધ વી સાથે ચાટી ઉપર ગાયતું દુધ પીવું આના સેવનથી માણસ રૂપાળો થાય છે કાંતિ બળ યુદ્ધિ આયુષ્ય વધે છે દૈવીરોગ માતા ઓરી શ્વેત કુષ્ઠ જેવાં દરદ્ર થતા નથી થયા હોય તા મટી જાય છે. વાયુ, પિત્ત કફન્ય રોગો નષ્ટ થાય છે જે માણસ આ ભસ્મ ૨૦ વર્ષ સેવે તેને સો વર્ષ સુધી યુવાવસ્થા ટકી રહે છે ગઢપણુ આવતું નથી અને સ્થાવર જંગમ વિષ તથા શત્રુએ આપેલું ઝેર પણ હાનિ પહોંચાડતું નથી (૨૦)

રૌપ્ય મેદા:

रूप्यं च त्रिविधं प्रोक्तं त्वनिजं सहजं तथा ।

कृत्रिमं च त्रयो मेदाः कथिताः पूर्वसूरिभिः ॥

શૂધરે કુત્ર ચત્રાસં સ્વન્યમાને ચ સ્વાનિજમ્ ।
કૈલાસશિશિરાજ્ઞાતં સદ્ગંજં તદુદીરિતમ્ ॥
રસવેધેન યજ્ઞાતં વંગાત્તત્કૃત્રિમં મતમ્ ।
ચદ્રૂપ્યં વહ્નિના તપ્તમુજ્જ્વલં હિ વિનિઃસરેત્ ।
તચ્છુદ્ધં કલધૂતં હિ સર્વકાર્યકરં પરમ્ ॥ ૨૧+૨૩ ॥

રૂપાના ભેદ

ચાંદી રૂપું ત્રણ પ્રકારનું છે ખાણનું સહજ અને બનાવટી એવો પૂર્વમુનિઓનો મત છે પર્વતોમાં ખોદવાથી નીકળે તે ખાણનું, કેલાસ પર્વતનું સહજ, અને અંગવેધથી થાય તે કૃત્રિમ રૂપું ગણાય છે. જે રૂપાને અગ્નિમાં નાખવાથી સફેદ ઉજળું રહે તે ચોખ્ખું સમજવું અને કાળું પડી બધ તે ભેગવાળું (૨૧+૨૩)

રૌપ્ય શોધનં

તામ્રાદિસંસર્ગભવં ત્વશુદ્ધં રૂપ્યં હિ મિશ્રં સ્વલુ દોષલં ચ ।
તચ્છોધયેદૈ ભસિતસ્ય મૂળ્યાં સીસેન સાર્થં રજતં તુ ધ્માપયેત્
તારાચ્છ પડગુણં નાગં ધ્માપયેદ્યત્નતઃ સુધીઃ ।
શનૈર્વિધમ્યમાનં હિ દોષશૂન્યં પ્રજાયતે ॥
અનેનૈય પ્રકારેણ શોધયેદ્રજતં સદા ।
સવકાર્યં પ્રયોક્તવ્યં સર્વભિદ્ધિવિધાયકમ્ ॥ ૨૪+૨૬ ॥

રૂપાનું શોધન

ત્રાંબા વિગેરેના ભેગવાળું રૂપું અશુદ્ધ છે અને નુકસાન કરે છે. માટે તેવા હલકા રૂપાને શોધવું. સીસાની સાથે મૂસમાં ધમણ વડે ધમવાથી શુદ્ધ થાય છે, રૂપાથી છગણું સીસું લઈ મૂસમાં નાખી કોયલામાં મુકી ધમાવવું. વખતો વખત હલાવ્યા કરવું, ધામેધીમે ધમાવવું. સીસું બધું નાશ પામે એટલે ઠંડું કરવું આવી રીતે શોધેલું રૂપું બધા કામમાં વપરાય છે. ધારેલો ગુણ આપે છે. (૨૪+૨૬)

રૌપ્ય ભસ્મ—મારણં

(૧) ભાગમેકં તુ રજતં સૂતભાગચતુષ્ટયમ્ ।
મર્દયોદિનમેકં તુ સતતં નિમ્બુવારિણા ॥
પેષણાજ્ઞાયતે પિષ્ટીર્દિનૈકેન તુ નિશ્ચિતમ્ ।
મૂવામધ્યે તુ તાં મુક્ત્વા અધોર્ધ્વં ગંધકં ન્યસેત્ ॥
વાલુકાયંત્રમધ્યસ્થાં દિનૈકં તુ દ્વાગ્નિના ।
પાચિતાં તુ પ્રયત્નેન સ્વાંગશીતલતાં ગતામ્ ॥
તાલેનામ્લેન સહિતાં મર્દિતાં હિ શિલાતલે ।
તતો દ્વાદશવારાણિ પુટાન્યત્ર પ્રદાપયેત્ ॥
અનેન વિધિના સમ્યક્ રજતં મ્રિયતે ધ્રુવમ્ ।

(૨) તારમાક્ષિકયોશ્વર્ગમશ્લેન સહ મર્દયેત્ ॥
 વિશત્પુટેન તત્તારં મૂતીયતિ નિશ્ચિત્ ॥
 પુટાધિક્યં હિ લોહાનાં સમ્યક્ સ્યાદ્ ગુણકારિ ચ ॥
 રંજનં કુરુતૈત્યર્થે રક્તં શ્વેતત્વમાદિશેત્ ॥ ૨૭+૩૨ ॥

રૂપાની ભસ્મ વિધિ ૧—ચોખ્ખા રૂપાનો ભુકો તોલા ૧૦, શુદ્ધ પારદ તોલા ૪૦ બન્નેને એક દિવસ લીંધુના રસમાં ઘુટવાથી પિષ્ટિ થાયે એક મૂસમાં ઉપર નીચે ગંધક અને વચમાં એ પિષ્ટી મુકી મૂસનું મોં બંધ કરી વાલુકાયંત્રમાં સખત અગ્નિથી એક દિવસ પકાવી સ્વાંગશીત કરવી પછી તેમાં સરખે વજને હરતાલ નાખી લીંધુના રસમાં ઘુટી ભડી આપવી તેવી બાર ભડી આપવાથી રૂપાની ઉત્તમ ભસ્મ થશે.

રૂપાની ભસ્મ વિધિ ૨—રૂપાનો ભુકો અને શુદ્ધ સુવર્ણમાક્ષિકને સાથે ઘુટી લીંધુના રસમાં એક દિવસ બલ કરી ભડી આપવી. ૨૦ ભડી થી ઉત્તમ ભસ્મ થશે. ધાતુ-ઓને વધુ પુટ-ભડી આપવાથી ઉત્તમ ગુણકારી થાય છે. અને ધાતુનું રંજન કરે છે. (૨૭+૩૨)

રૌપ્ય મશ્મ ગુણા:

શુદ્ધં મશ્મીકૃતં રૂપ્યં સારઘાગ્ન્યસમન્વિતમ્ ।
 નેત્રરોગાનપિ સદા ક્ષવજાન્ગુદજાનપિ ॥
 પિત્તજાન્ કાસસંઘૂતાન્ પાણ્ડુજાન્નુદરાણિ ચ ।
 દોષજાનપિ સર્વાંશ્ચ નાશયેદરુચિં સદા ॥ ૩૩+૩૪ ॥

રૂપાની ભસ્મના ગુણ

ચોખ્ખા દિવસમાં રૌપ્ય ભસ્મની માત્રા ૨ થી ૪ રતિ મધ ધી સાથે ચાટવી નેત્ર રોગ, ક્ષય, હરસ, પિત્તનાં દરદ, ઉધરસ વિગેરે છાતીના રોગ, પાંડુરોગ, ઉદરરોગ, અગ્નિ વિગેરેને મટાડે (૩૩+૩૪)

તામ્રમેદા: શોધનં

તામ્રં ચાપિ દ્વિધા પ્રોક્તં નેપાલં મ્લેચ્છદેશજમ્ ।
 નેપાલદેશજાદન્યન્મ્લેચ્છં તત્કથિતં બુધૈઃ ॥
 સીસકેન સમં તામ્રં રજતેનૈવ શોધયેત્ ।
 પથ્થાન્મારણકં સમ્યક્ કર્તવ્યં રસવાદિના ॥ ૩૫+૩૬ ॥

ત્રાંખાના ભેદ અને શોધન

ત્રાંશુ નેપાળી અને મ્લેચ્છ એ બંનેનું ગણાય છે, નેપાળમાં નિકળનાઈ નેપાળી અને નેપાળ સિવાય બીજા કોઈપણ ઠેકાણે નિકળતું ત્રાંશુ મ્લેચ્છ નામનું ગણાય છે. ત્રાંખાનું શોધન ઉપર બતાવેલા રૂપાના શોધન પ્રમાણે અથવા સીસાના શોધન પ્રમાણે કરવું પછી મારણ કરવું એવો રસવાદીનો મત છે (૩૫+૩૬)

ताम्रभस्म माग्णं

- (१) कृत्वा ताम्रस्य पत्राणि कन्यापत्रे निवेशयेत् ।
 कुङ्कुटाख्ये पुटे सम्यक् पुटयेत्तदनंतरम् ॥
 सूतगंधकयोः पिष्टिः कार्या चातिमनोरमा ।
 विमर्शं निबुतोयेन तानि पत्राणि लेपयेत् ॥
 स्थालीमध्ये निरुंध्याथ पचेद्यामचतुष्टयम् ।
 पञ्चदोषविनिर्मुक्तं शुल्वं तेनैव जायते ॥
- (२) रक्षितुल्येन बलिना सूतकेन समेन च ।
 तालकेन तदर्धेन शिलया च तदर्धया ॥
 चूर्णं कज्जलसंकाशं कारयेन्मतिमान् भिषक् ॥
 शरावसंपुटस्यांतः पत्राण्याधाय यत्नतः ॥
 उपर्युपरि पत्राणि कज्जलीं च निधापयेत् ।
 यामैकं पाचयेद्ग्नौ गर्भयंत्रोदरान्तरे ।
 स्वांगशीतं समुत्तार्य स्वल्वे सूक्ष्मं प्रचूर्णयेत् ।
 लेहयेन्मधुसंयुक्तमनुपानैर्यथोचितैः
- (३) शुद्धताम्रस्य पत्राणि कर्तव्यानि प्रयत्नतः ।
 तत्समांशस्य गंधस्य पारदस्य समस्य च ॥
 तालकस्य तदर्धस्य शिलायाश्च तदर्धतः ।
 लांगलीचित्रकव्योपतालमूलीकरंजकैः ॥
 विषशल्याकातिविषासैधवैश्च समांशकैः ।
 जंबीरस्य द्रवेणाथ चूर्णं चातिद्रवीकृतम् ॥
 तत्सर्वं हि शिलाभाण्डे विनिधाय प्रयत्नतः ।
 सूचीवेध्यानि पत्राणि रसेनालेपितानि च ॥
 कल्कमध्ये विनिःक्षिप्य दिनसप्तकमेव हि ।
 चूर्णीकृतं तु मध्वाज्यैः कणाद्वयसमन्वितम् ॥
 लेहितं बलमात्रं हि जरामृत्युविनाशनम् ।
 कथितं सोमदेवेन सोमनाथाभिधं शुभम् ॥
- (४) शुद्धं शुल्वं गंधकं वै समांशं पूर्वं स्थाल्यां स्थापयेद्गंधकार्धम् ।
 मध्ये शुल्वं स्थापनीयं प्रयत्नात्तस्योर्ध्वं वै गंधचूर्णस्य चार्धम्

સ્થાલીહુલે ચૂર્ણઘટીં નિવેશ્ય લેપં તથા સૈંધવમૃત્સ્નયાપિ ।

ચૂલ્યાં ચ કુર્યાદથ વહ્નિમેવ યામત્રયેણૈવ સુપાચિતં ભવેત્ ॥

શીતીભૂતં દોષહીનં તદેવ કૃત્વા ચૂર્ણં ગાલિતં વસ્ત્રસ્થાપે ।

સેવ્યં સમ્યક્ ચૈકવલ્લમમાણં કાસં શ્વાસં હન્તિ ગુલ્મપ્રમેહાન્ ॥૩૭-૫૩॥

તામ્રભસ્મ વિધિ ૧—શોધેલા ત્રાંયાનાં કંટકવેધી પત્રાં કરી કુંવારના લક્ષ્મીમાં ખોસવાં કુકુટપુટની ભઠ્ઠી આપવી પછી પારદ ગંધકની ઉત્તમ કળ્મળી કરી લીંબુના રસમાં ઘુટી ત્રાંયાનાં પત્રાં પર ચોપડવી પછી શરાવસપુટમાં પેક કરી કપડમાટી કરી વાલુકાયંત્રથી ૧૨ કલાક સખત અગ્નિ વડે પકાવવી એવી રીતે વાંતિબ્રાંતિ રહિત-નિરૂથ થતાં સુધી ભઠ્ઠી આપવી એટલે ઉત્તમ ભસ્મ થશે.

નોંધ—અન્થકારે લખ્યું નથી કે કેટલી ભઠ્ઠી આપવી શ્લોકનો અર્થ તો એકજ ભઠ્ઠી આપવી એવો થાય છે.

તામ્રભસ્મ વિધિ ૨—ગંધક તોલા ૨૦, પારદ શુદ્ધ તોલા ૨૦, શુદ્ધ હરતાલ તોલા ૧૦, શુદ્ધ મનશીલ તોલા ૫ બધાને સાથે કાળજી જેવું થતાં સુધી ઘુટવાં પછી ત્રાંયાના શોધેલા કંટકવેધી પત્રાં તોલા ૨૦ લઈ વચમાં વચમાં કળ્મળી પાથરવી એટલે એક પત્રું મુકી તેના ઊપર કળ્મળી છાંટી તેના ઊપર ખીન્નું પત્રું મુકવું એવી રીતે બધી કળ્મળી અને પતરાના થર દઈ શરાવસપુટમાં પેક કરી કપડમાટી કરી ત્રણ કલાક ગર્ભાયંત્રમાં અગ્નિ આપવી. મધ સાથે ૧ થી ૩ રતિ માત્રા ચાટવી અનુપાન ભેદથી બધા રોગ ઊપર વપરાય. **નોંધ**—આમાં અન્થકારે એકજ ભઠ્ઠી આપવા લખ્યું છે પણ વાંતિબ્રાંતિ દૂર થાય તેટલી વખત ભઠ્ઠીયો આપવી જોઈએ.

તામ્રભસ્મ વિધિ ૩—સોમનાથી તામ્રભસ્મ—શોધેલાં ૩૦ તોલા ત્રાંયાના પાતળાં પત્રાં કરાવવાં પછી ગંધક તોલા ૩૦ પારદ તોલા ૩૦, હરતાલ તોલા ૧૫ મનશીલ તોલા ૭ા બધાને એક દિવસ ઘુટી કળ્મળી કરવી પછી એ કળ્મળીમાં લીંબુનો રસ નાખી રાજ જેવું કરી ત્રાંયાનાં પત્રાં ઉપર ચોપડી સુકાવવું પછી કળગારી ચીત્રો ત્રિકુટ મુશળી કરંજ વજનાગ ગરમાળો અતિવિષ સિંધાલુણુ સમભાગે ખાંડી લીંબુના રસમાં રાખ જેવું કરી તેને એક માટીના કે કાચના કામમાં નાખી તેમાં ઉપલાં ત્રાંયાનાં પત્રાંને ૭ દિવસ રાખી મુકવાથી ઉત્તમ ભસ્મ થાય.

નોંધ—આ વિધિમાં અન્થકારે ભઠ્ઠી કે અગ્નિ આપવાનું લખ્યું નથી પણ ૭ દિવસ રાખી મુકવાથીજ ભસ્મ થાય છે એમ જણાવ્યું છે પણ ગોંડલ રસશાળામાં વાંતિબ્રાંતિ રહીત થતા સુધી ભઠ્ઠી દેવાનો રીવાજ છે. કોઈ વૈદનો અનુભવ અન્થકારના લખવા પ્રમાણે હોય તો પ્રસિદ્ધ કરવો તામ્ર જેવી ચીજ ભઠ્ઠી આપ્યા વિના કે વાંતિબ્રાંતિ રહિત થઈ છે એવી ખાત્રી મેળવ્યા વિના ઉપયોગ કરવો તે ઠીક નથી માટેજ આ વિધિમાં ફેરફાર કર્યો છે માત્રા ૧ થી ૩ રતિ મધ તથા લીંડીપીપરના ભુકા સાથે ચાટવાથી જરા મરણુનો ભય દૂર થાય છે સોમદેવનો કહેલો આ પ્રયોગ સોમનાથી તામ્રભસ્મના નામથી ઓળખાય છે.

તામ્રભસ્મ વિધિ ૪—શુદ્ધ તામ્રનાં પાતળાં પત્રાં તોલા ૨૦ કરાવવાં પછી ૨૦ તોલા ગંધકનો ભુકા કરી અર્ધ ઉપર અર્ધ નીચે અને વચમાં પત્રાં એવી રીતે એક પહોળા મોંતી શીશીમાં મુકવાં અથવા શરાધ ઘાટની માટીની ભંભલી કરાવી તેમાં ઉપર પ્રમાણે ગંધક અને ત્રાંયાનાં પત્રાં મુકી તેનું મોં ચુનાથી છાંટી લઈ ચોતરફ કપડ માટી કરવી કપડમાટીના

મિત્રણમાં સિધાલુણુ નાખવું પછી તે લંબલીને ચુલે ચડાવી ત્રણ પ્રહર અગ્નિ આપવો. સ્વાંગશીત થયે લંબલીને કોઠી ભસ્મરૂપ થયેલાં પત્રાં કોઠી લઈ ખાંડી કપડે ચાળાં (અપયોગ કરવો નોંધ્ય-એકજ) લઢીથી તામ્ર ભસ્મ બનાવવાનું અન્યકારે લખ્યું છે પણ મારા મત પ્રમાણે વાંતિભ્રાંતિ રહિત થતાં સુધી લઢીયો આપવી નોંધ્યે ૧ થી ૩ રતિભાર મધ સાથે ચટાડવાથી ઉધરસ શ્વાસ ગુલ્મ પ્રમેહ મટશે (૩૭+૫૩)

તામ્રભસ્મ ગુણા:

વલ્લ્યેકં તામ્રભસ્મ પૂર્વાદ્દેખે મિષજાઙ્ગયા ।

પરિણામભવં શૂલં તથા ચાષ્ટવિધં ચ દક્ષ ॥

ઉદરં પાણ્ડુશોકં ચ શુલ્મપ્લીહયકૃત્ક્ષયાન્ ।

અગ્નિસાદક્ષયકૃતાન્ મેહાદીન્ ગ્રદણીગદાન્ ॥

જયેદ્વદ્ધુવિધાન્રોગાન્નુપાનપ્રમેદતઃ ।

પિપ્પલીમધુના સાર્થં સર્વદોષહરં પરમ્ ॥

અર્શોર્જીર્ણજ્વરાદીંશ્ચ નિહન્તિ ચ રસાયનમ્ ।

વૃદ્ધિશ્વસનકાસધ્નં જરામૃત્યુવિનાશનમ્ ॥ ૫૪+૫૬ ॥

તામ્રભસ્મના ગુણુ

તામ્રભસ્મની માત્રા ૧ થી ૩ રતી ભારતી છે. દરદીના બળ પ્રમાણે તથા વ્યાધિ પ્રમાણે આપવી. પરિણામશૂળ તથા બીજા કોષ્ટપિણુ શૂળમાં બધાં પેટના દરદમાં પાંડુરોગમાં સોજામાં ગુલ્મ બરલ લીવર ક્ષય મંદાગ્નિ પ્રમેહ સંગ્રહણી હરસ જલ્પાન્તર વિપ્રમન્તર શ્વાસ ખાંસી વિગેરેમાં અનુપાન પરત્વે આપવાથી તે તે રોગને મટાડે છે હમેશાં સેવવાથી વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુનો ભય દૂર કરે છે. પથ્યમાં તેજ લાલ મરચાં દહીં લીંચુ આંબલી બજારની મીઠાઈ ફરડાં રીંગણાં વગેરે ચીજો ખાવી નહીં દુધ ઘીનો ખોરાક પાચન થાય તે પ્રમાણે રાખવો ગરમી નજાય તો માખણ કે તેમાં મધ મેળવી ચાટવું. (૫૪+૫૬)

લોહ—લોહાના—મેદ

લોહ મેદાઃ—યથોક્તરં સ્યાદ્ ગુણવર્ણહીનં પ્રકાશિતં વૈદ્યચરેણ સમ્યક્ ।

કાંતં તથા તીક્ષ્ણવરં હિ મુંડં લોહં ભવેદ્વૈ ત્રિવિધં ક્રમેણ ॥

કાંત મેદાઃ—કાંતં ચતુર્થા કિલ કથ્યતેત્ર તદ્રોમકં ભ્રામકચુંવકે ચ ।

સંદ્રાવકં શ્રેષ્ઠતમં તથા હિ સંકથ્યતે શાસ્ત્રવિદૈ રસજ્ઞૈઃ ॥

રોમકં—સ્વન્યાં સંસ્વન્યમાનાયાં પાષાણા નિઃસરન્તિ યે ।

તેભ્યો યદ્દ્રાવિતં લોહં રોમકં તત્પ્રચક્ષતે ॥

ભ્રામકં—યત્ર કાપિ ગિરૌ શ્રેષ્ઠે લભ્યતે ભ્રામકોપલઃ ।

તસ્માજ્ઞાતં તુ યલ્લોહં ભ્રામકં તદિહોચ્યતે ॥

ચુંવકં—વિંધ્યાચલે ભવેદશ્મા લોહં ચુંવતિ ચાદ્ધુતમ્ ।

ન મુંચત્યેવ સતતં શિવમક્તિ યથાનુગઃ ॥

દ્રાવક—

દિવાદ્રો લખ્યતે દુઃસ્વાદ્ યઃ સ્પૃષ્ઠો દ્રાવયેદયઃ ।

સુવર્ણાદીંશ્ચ તદ્વદ્ધિ તત્કાંતં દ્રાવકં ભવેત્ ॥

શુદ્ધકાંતલક્ષણ—

શુદ્ધે કાંતમયે પાત્રે ગૃતં દુગ્ધં હિ નૌદિરેત્ ।

પાનીયં કથિતં ચાસ્મિન્ હિગુગંધસમં ભવેત્ ॥

તૈલવિદુર્જલે ક્ષિપ્તો ન ચાતિપ્રસૂતો ભવેત્ ।

લેપોપિ નૈવ જાયેત શુદ્ધકાંતસ્ય લક્ષણમ્ ॥

ઉત્તરોત્તરં શ્રેષ્ઠત્વં—

મુંડાચ્છતગુણં તીક્ષ્ણં તીક્ષ્ણાત્કાંતં મહાગુણમ્ ।

કોટિસંખ્યાગુણં પ્રોક્તં ચુંબકં દ્રાવકં તથા ॥૫૭+૬૫॥

લોહાના લેદ.

કાંતલોહ તીક્ષ્ણલોહ અને મુંડલોહ એવી રીતે લોહાની મુખ્ય ત્રણ જાતો ગણાય છે. ઉત્તરોત્તર ગ્રાહ્ય ગુણ વાળું છે. કાંતલોહ ચાર જાતનું છે. રોમક બ્રામક ચુંબક અને દ્રાવક તેમાં ખાણુ ખોદવાથી પથ્થર સાથે મળેલું નિકળે છે તેમાંથી પિગાળી છુદું કાઢવામાં આવે તે રોમક, બ્રામક લોહાના પથરા કોષકળ પર્વતોમાં નિકળે છે તે પથરામાંથી પિગાળી કાઢી લેવામાં આવે તે બ્રામક, વિંખ્યાચળ પર્વતમાં પથરા થાય છે તેને લોહું અડવાથી ચોટી જાય છે પથરામાંથી પિગાળી કાઢવામાં આવે છે તે ચુંબક, હિમાલય પર્વતમાં કોષ કોષ ઠેકાણે બહુ મહેનત અને કષ્ટ ભોગવવાથી મળી શકે છે જેને લોહું કે સોનું વિગેરે ધાતુઓ અડાડવાથી પિગાળી જાય છે તે દ્રાવક, એવી રીતે કાંતલોહના ભેદ છે. જે કાંતલોહના કામમાં દુધ ઉકાળવાથી ઉકાણો આવે છતાં ઉભરાય નહિ પાણી ઉકાળવાથી પાણીમાં હિંગના જેવી ગંધ આવે પાણીથી ભરેલા કામમાં તેલનું ટીપું નાખવાથી ફેલાય નહિ તેલ કડાયાને અડે નહી તે શુદ્ધ-કાંતલોહ સમજવું મુંડલોહથી સો ગણું ગુણકારક તીક્ષ્ણલોહ-પોલાદ ગળવેલ છે તીક્ષ્ણલોહથી કાંતલોહ સો ગણું ગુણકારક છે અને ખીન્ન કાંતલોહ કરતાં કરોડગણું ગુણકારક દ્રાવક નામનું કાંતલોહ છે. (૫૭+૬૫)

લોહ શોધન

શશરક્તેન લિપ્તં હિ સપ્તવારેણ તાપિતમ્ ।

કાંતાદિસર્વલોહં હિ શુદ્ધયત્યેવ ન સંશયઃ ॥

સામુદ્રલવણૈસ્તદ્વલેપિતં ત્રિફલાજલે ।

નિર્વાપિતં ભવેચ્છુદ્ધં સત્યં ગુરુવચો યથા ॥૬૬+૬૭॥

લોહાનું શોધન

સાંસલાનું લોહી ચોપડી સખત અંગારામાં તપાવી લાલચોળ કરવું એવી રીતે સાત વખત તપાવવાથી કાંતલોહ વિગેરે અધાં લોહાં-ગળવેલ શુદ્ધ થાય છે. તેમજ કોષપણુ લોહાને મીઠું પાણીમાં વાટી ચોપડી ત્રિફળાના કાઠામાં ઘુઝાવવાથી પણ શુદ્ધ થાય છે. (૬૬+૬૭)

લોહસ્ય ભસ્મ-મારણ

(૧) લોહચૂર્ણ ઘૃતાક્તં હિ ક્ષિપ્ત્વા લોહસ્ય સ્વર્પરે ।

અગ્નિવર્ણપ્રમં યાવત્તાવદ્વર્ણા પ્રચાલયેત્ ॥

- સ્વલ્પે ચ વપચેત્તદ્વત્પઠ્યવારમતઃપરમ્ ।
 વરોદકૈઃ પુટેલોહં ચતુર્વારમિદં સ્વલુ ॥
 સુપેક્ષિતં વારિતરં જાયતે નાત્ર સંશયઃ ।
 અનેન વિધિના કાર્યં સર્વલોહસ્ય સાધનમ્ ॥
 જાયતે સર્વરોગાનાં સેવિતં પલિતાપહમ્ ।
 (૨) લોહચૂર્ણં પલદ્વંદ્વં ગુડગંધૌ સમાંશકૌ ॥
 સ્વલ્પે વિમર્શ્ય નિતરાં પુટેદ્વિંશતિવારકમ્ ।
 પેષણં તુ પ્રકર્તવ્યં પુટઃ પશ્ચાત્પ્રદીયતે ॥
 અનેન વિધિના સમ્યગ્ ભક્ષીભવતિ નિશ્ચિતમ્ ।
 સર્વરોગાન્નિહન્ત્યેવ નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥
 શ્વેતા પુનર્નવાપન્નતોયેન દશસંશયકાઃ ।
 પુટાસ્ત્રત્ર પ્રદેયાશ્ચ સિન્દૂરાધં પ્રજાયતે ॥
 (૩) અથાપરઃ પ્રકારોત્ર કથ્યતે લોહમારણે ।
 લોહચૂર્ણસમં ગંધં મર્દયેત્કન્યકાદ્રવૈઃ ॥
 પિળ્લીકૃતં લોહપાત્રે છાયાયાં સ્થાપયેચ્છિરમ્ ।
 ત્રિયતે નાત્ર સંદેહો હ્રુદ્ભૂતં મયૈવ હિ ॥ ૬૮+૭૬ ॥

લોહભસ્મ વિધિ ૧—ગળવેલ અથવા કાંતલોહના શેષેલા ભુકતે ધીનો સારી રીતે કરમો દષ્ટ લોહના કડાયામાં નાખી અગ્નિ સરખું લાલગ્રોળ થઈ જાય સાંસુધી પકાવવું અને લોહાની કડાઈથી હલાવવું પછી ઠંડું પાડવું પછી ત્રિફળાના ઉકાળામાં ઘુટી ગળપુટ આપવો પાંચ પુટ આપવાથી વારિતર ભસ્મ થાય. આવી રીતે ૧૦૦ અથવા તેથી વધુ ભડીઓ આપવાથી ઉત્તમ ભસ્મ અને છે. આ પ્રમાણે અધી જાતનાં લોહાં-લોખંડની ભસ્મ બનાવી શકાય છે.

લોહભસ્મ વિધિ ૨—ગળવેલનો ભુકો તોલા ૮, ગોળ તોલા ૮, ગંધક તોલા ૮ સાથે ઘુટી ગળપુટ આપવો તેવી રીતે ૨૦ ભડી દેવી પ્રત્યેક ભડી આપતી વખતે બારીક વાટવું એવી રીતે ૨૦ પુટ દેવાથી વારિતર ભસ્મ થાય અથવા રોગનો નાશ કરે છે આ ભસ્મને ઘોળા ફુલની સાટાડીનાં પાનના રસની દસ ભડી આપવાથી સિદ્ધુર જેવા રંગની ભસ્મ થાય છે.

લોહભસ્મ વિધિ ૩—ગળવેલના ભુકા બરોબર ગંધકનો ભુકો મેળવી કુંવારના રસમાં ઘુટવું પીંડો વાળી લોહાનાં કડાયામાં નાખી છાંયે રાખી મુકવું છ મહિના રાખી મુકવું તેથી ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે આ પ્રયોગ મેં અનુભવ્યો છે એમ અંધકાર લખે છે. (૬૮+૭૬)

લોહમસમ ગુણાઃ

નિસ્તથં લોહજં ભસ્મ સેવેતાત્ર પુમાન્સુધીઃ ।
 વ્યોષવેલાજ્યમધુના ટંકમાનેન મિશ્રિતમ્ ॥
 જરાં ચ મરણં વ્યાર્ધિં હન્યાત્પુત્રપ્રદાયકમ્ ।
 જરાદોષકૃતાન્ રોગાન્વિનિહંતિ શરીરિણામ્ ॥ ૭૭-૭૮ ॥

નિશ્ચ લોહભસ્મની માત્રા ૨ થી ૪ રતીભારની લેવી સુકે પીપર મરી વાવડીંગ એવું સમભાગે ચૂર્ણ કરવું તેમાંથી ૦૧ તોલો સવારે ૦૧ તોલો સાંજે મધ બીમાં મેળવી તેમાં ભસ્મની માત્રા નાખી ચાટી ઉપર દુધ પીવું આના સેવનથી વૃદ્ધાવસ્થા મૃત્યુ વ્યાધિ સ્થાવર જંગમ વિષ વલીપલિત સમય વિનાં આવેલું ગઢપણુ વિગેરે દરદો મટે છે માણસ લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે વધ્યા સ્ત્રી પુરુષોને સંતાન થાય છે. (૭૭+૭૮)

બંગમેદા: શોધનં

મેદા:— બંગં તુ દ્વિવિધં પ્રોક્તં સુરં મિશ્રં તથૈવ ચ ।

ચક્ષુર્દં સરલં શુભ્રં સુરં તદભિધાયતે ॥

શોધન—મહાતકમવે તૈલે સુરં શુદ્ધયતિ ઢાલિતમ્ ।

પુનર્નવાસિધુચૂર્ણવિષયુક્તં પ્રઢાલિતમ્ ।

તક્રમધ્યે ત્રિવારં હિ મિશ્રં બંગં વિશુદ્ધયતિ ॥૭૯-૮૦॥

કલકત્તું શોધન

કલકત્તું એ જાતની થાય છે ખુર અને મિશ્ર તેમાં જે પોચી સુંવાળી સફેદ હોય તે ખુર કહેવાય છે ભસ્મમાં તે વાપરવી. સિંધામાંના તેલમાં પીગાળેલી કલકત્તું શુગ્રાવવાથી—ઢાળવાથી શુદ્ધ થાય છે અથવા સાટાડી સીંધાણુ વજનાગના ભુકા સાથે છાસને ડોષ પછી ઓગાળેલી કલકત્તું તેમાં ત્રણ વખત શુગ્રાવવાથી પણ શુદ્ધ થાય છે. (૭૯+૮૦)

બંગ મસન પ્રકાર:—પાળં

(૧) છાણોપરિ ક્રુતે ગર્તે ચિંચાત્વક્ચૂર્ણકં ક્ષિપેત્ ।

કર્ષમાનાં બંગચક્રીં તત્રોપરિ નિધાપયેત્ ॥

ચક્રીં ચતુર્ગુણેનૈવ વેષ્ટિતાં ધારયેત્તતઃ ।

છગણેન વિશુષ્કેણ પુટાગ્નિં દાપયેત્તતઃ ॥

સ્વાંગશીતં સમુદ્ઘૃત્ય સર્વકાર્થેષુ યોજયેત્ ।

અનેન વિધિના શેષમપકં મારયેદ્ ધ્રુવમ્ ॥

(૨) અથાપરઃ પ્રકારો હિ વક્ષ્યતે ચાધુના મયા ।

શુદ્ધવંગસ્ય પત્રાણિ સમાન્યેવ તુ કારયેત્ ॥

અજાશકૃત્ વરા તુલ્યા ચૂર્ણિતા ચ નિશા તથા ।

ચતુરસ્રમથો નિમ્નં ગર્તં હસ્તપ્રમાણકમ્ ॥

કૃત્વા છગણકૈશ્વાર્થં પૂરયેત્સતતં ભિષક્ ।

તતઃ શળભવેનાપિ વસ્ત્રેણાચ્છાદ્ય ગર્તકમ્ ॥

પૂર્વં પ્રકલ્પિતં ચૂર્ણં તત્રોપરિ ચ વિન્યસેત્ ।

તસ્યોપરિ ચ પત્રાણિ સમાનિ પરિતો ન્યસેત્ ॥

ચૂર્ણેનાઝાઘ યત્નેન છગણેનાથ પૂરયેત્ ।
 પુટયેદગ્નિના સમ્યક્ સ્વાંગશીતં સમુદ્ધરેત્ ॥
 મૃતં વંગં તતઃ પશ્ચાન્મર્દયેત્પૂરવારિણા ।
 સમાંશ રસસિદ્ધરમનેન સહ મેલયેત્ ॥
 સ્વલ્વે દૃઢતરં પિષ્ટ્વા કાચકૂપ્યાં નિવેશયેત્ ।
 વિપચેદગ્નિયોગેન યામષોઢશમાત્રયા ॥
 હેમપ્રભં મૃતં વંગં જાયતે રસવંગકમ્ ।
 વંગં વાતકરં રૂક્ષં તિત્તં મેહપ્રણાશનમ્ ।
 મેદઃકૃમ્યામયગ્રં હિ કફદોષવિષામહમ્ ॥
 સર્વરોગાન્હરત્કાશુ શક્તિદાયિ ગુણાધિકમ્ ॥
 યથારોગવલં વોદ્ય દાતવ્યં બલમાત્રકમ્ ।
 અશીતિર્વાતજાન્ રોગાન્ તથા મેહાંશ્ચ વિંશતિઃ ।
 હન્તિ ભક્ષણમાત્રેણ સપ્તકૈકેન નાન્યથા ॥ ૮૧+૯૩ ॥

અંગભસ્મ વિધિ ૧—એક મોટું જાણું લેવું તેની વચમાં ખાડો કરવો તેમાં ૪ તોલા કલછની આંબલીની છાલનો ભુકો નાખવો તેના ઉપર એક તોલાની કલછની ચક્રી મુકવી તેના ઉપર ચાર તોલા આંબલીની છાલનો ભુકો દાખવો તેના ઉપર ખીનું જાણું ઉંધું ઢાંકવું પછી આળુ આળુ અડાયા જાણું ખડકી અગ્નિ આપવો સ્વાંગશીત થયે ભસ્મ કાઢી લઈ સર્વ રોગમાં વાપરવી ચક્રીને વાટતાં કાંઈ ભાગ કાપ્યો રહે તે ખીજ વખત ઉપર પ્રમાણે પકાવવો.

અંગભસ્મ વિધિ ૨—એક હાથ ચોરસ ચોરસ અને ઉંડો ખાડો ખોદવો અર્ધો ખાડો અડાયાં જાણુથી ભરવો તેના ઉપર શણું લુંગડું પાથરવું તેના ઉપર બકરીની લીંડીયું ત્રિકાળા હળદર એનું સમભાગે કરેલું ચૂર્ણ પાથરવું તેના ઉપર શુદ્ધ અંગના પાતળાં પત્રાં પાથરવાં. તેના ઉપર પાછું ઉપલું ચૂર્ણ પાથરી ઢાંકી દેવું તેના ઉપર શણીયું ઢાંકી આખો ખાડો અડાયા જાણુથી ભરી અગ્નિ લગાડવો સ્વાંગશીત થયે અંગભસ્મ જાળવીને કાઢી લેવી.

રસઅંગ—તેને ખીજોરાના રસમાં ઘુટી તેમાં અંગભસ્મને વળતે રસસિદ્ધ નાખી સારી રીતે ખરલ કરી મુકાવી અગનશીશીમાં ભરી ૪૮ કલાક વાલુકાયત્રથી અખંડ અગ્નિ આપી પકાવવું. સોનાના રંગની ભસ્મ શીશીમાં જામે તે કાઢી લેવી આ ભસ્મ **રસઅંગ** અથવા **સુવર્ણઅંગ** કહેવાય છે માત્રા ૨ થી ૪ રતીભાર મધ ઘી સાથે ચટાડવાથી ૮૦ પ્રકારના વાના રોગ ૨૦ પ્રમેહ તથા સર્વરોગ એક અઢવાડીયામાં મટે શક્તિ આવે (૮૧+૯૩)

બગમસ્મગુણા:

વંગં વાતકરં રૂક્ષં પોક્તં મેહપ્રણાશનમ્ ।

કૃમિમેદોમયગ્રં હિ કફદોષવિષાપહમ્ ॥ ૯૪ ॥

અંગભસ્મ ૩૬ કડવી પ્રમેહનાશક કૃમિ વધેલી ચરબી કફદોષ વિષવિકાર ૮૦ પ્રકારના વા તથા નળગાઈનાં દરદેને મટાડે છે. (૯૪)

નાગચક્ષુર્ણં શોધનં ચ

છેદે કૃષ્ણં ગુરુ સ્નિગ્ધં દ્રુતદ્રાવમથોજ્જ્વલમ્ ।

કૃષ્ણવર્ણં વહિઃ શુદ્ધં નાગં હિતમતોન્યથા ॥

દાલયેચ રસે નાગં સિંહવારહહિદ્રયોઃ ।

एवं नागो विशुद्धः स्यान्पूच्छास्फोटादि नाचरेत् ॥ ૧૫-૧૬ ॥

સીસાનાં લક્ષણ શોધન

કાપવાથી કાળી ઝાંઘ દેખાય વજનદાર સુંવાળું બલદી પિગળી બધા ઉબળું કાળા રંગનું એ સીસું સાફ ગણાય છે. સીસાને પિગાળી નગોડ અને હળદરના કાઢામાં ઘુસાવવાથી શુદ્ધ થાય છે પછી એની ભસ્મ કરી વાપરવાથી મૂર્છા ફેડલા વિગેરે ઉપદ્રવ કરતું નથી. (૯૫+૯૬)

નાગભસ્મ મારણં

(૧) શુદ્ધનાગસ્ય પત્રાણિ સદલાન્યેવ કારયેત્ ।

શિલાં વાસારસેનાપિ મર્દયેદ્યામમાત્રકમ્ ॥

પત્રાણ્યાલેપયેત્તેન તતઃ સંપુટકે ન્યસેત્ ।

પુટેન વિપચેદ્ ધીમાન્ વારાહેણ ચ્વરાશ્ચિના ।

एवं कृते त्रिवारेण नागभस्म प्रजायते ॥

(૨) અથાપરપ્રકારેણ નાગમારણકં ભવેત્ ।

લોહપાત્રે દ્રુતે નાગે ઘર્ષણં તુ પ્રકારયેત્ ॥

ચતુર્યામં પ્રયત્નેન મૂલૈશ્ચૈવ પલાશજૈઃ ।

અથસ્તાજ્જ્વાલયેત્સમ્યક્કહદાગ્નિં ત્રિયતે ધ્રુવમ્ ।

રક્તામં જાયતે ચૂર્ણં સર્વકાર્યેષુ યોજયેત્ ॥

जायते सर्वकार्येषु रोगोच्छेदकरं सदा ।

નાગસ્ય મારણં પ્રોક્તં બહુધા બહુભિર્બુધૈઃ ।

सर्वथा सूतनागस्य शंभोश्च मरणं नहि ॥ ૧૭-૧૦૨ ॥

નાગભસ્મ વિધિ ૧—શોધેલા સીસાનાં પત્રાં કરાવવાં પછી મનશીલને અરસીના રસમાં ૩ કલાક ધુટી પત્રાંપર ચોપડવો પછી શરાવસંપુટમાં એ પત્રાંને મુડી કપડમાંથી કરી વારાહપુટનો અગ્નિ આપવો એ પ્રમાણે ત્રણ વખત ભટ્ટી આપવાથી ઉત્તમ ભસ્મ થશે.

નાગભસ્મ વિધિ ૨—લોહાની કડાઈમાં સીસાને પીગાળી ૧૨ કલાક સુધી ખાખરાનાં મૂળીયાંથી ઘસીને હલાવ્યા કરવું, અને નીચે સપ્ત અગ્નિ આપવો લાલ ભસ્મ થશે. તે બધા કામમાં વાપરવી બધા રોગોનો નાશ કરશે સીસાનું મારણ જુદા જુદા વિદ્વાનોએ જુદી જુદી રીતે કહેલું છે પણ ખરી રીતે પારદનું સીસાનું અને મહાદેવનું મરણ નથી. (૯૭+૧૦૨)

નાગભસ્મ ગુણાઃ

પ્રમેહાન્ વાતજાન્ રોગાન્ ધનુર્વાતાદિકાન્ ગદાન્ ।

विंशति श्लोष्मजांश्चैव निहन्ति च न संशयः ॥ ૧૦૩ ॥

અધા પ્રમેહ અધા વાના દરદ ધનુર્વા વિશ પ્રકારના કંક રોગ વિગેરે દરદો પર આ ભસ્મ ૧ થી ૩ રતી મધ પીપર સાથે દેવી. (૧૦૩)

પિત્તરમેદા: લક્ષણં શોધનં ચ

પિત્તલં દ્વિવિધં પ્રોક્તં રીતિકા કાકતુંડિકા ।
તક્ષા તુવજલે ક્ષિપ્તા શુક્લવર્ણા તુ રીતિકા ।
નિક્ષિપ્તા કાંજિકે કૃષ્ણા સા સ્મૃતા કાકતુંડિકા ॥
પીતાભા મૃદુ ચેદ્ગુર્વી સારાંગી હેમવર્ણિકા ।
મસ્ટુર્ણાંગી તુ સુસ્નિગ્ધા શુભા રીતીતિ કથ્યતે ॥
દુર્ગંધા પૂતિગન્ધા વા સ્વસ્પર્શા ચ પાણ્ડુરા ।
ધનઘાતાક્ષમા રુક્ષા રીતિર્નેષ્ટા રસાયને ॥
તાપિતા ચૈવ નિર્ગુંડીરસે ક્ષિપ્તા પ્રયત્નતઃ ।
પશ્ચવારાણિ ચાયાતિ શુદ્ધિ રીતિસ્તુ તત્ક્ષણાત્ ॥ ૧૦૪-૧૦૮ ॥

પિત્તળના ભેદ લક્ષણુ શોધન

રીતી અને કાકતુંડી એ બંને પીતળ થાય છે. તપાવીને ધાન્યામ્લમાં કે સુરકામાં છુટાવવાથી ઘોળું થઈ જાય તે રીતી અને કાળું થઈ જાય તે કાકતુંડી નામનું પિતળ કહેવાય. બહુ પીળું સુંવાળું વજનદાર સોના જેવા રંગનું લીસું એવું પીતળ દવામાં વાપરવું. ખરાબ ગંધવાળું ખરસટ પાંડુ રંગનું ઘણુને ઘા મારવાથી ફાટી જાય તેવું રક્ષ પિતળ દવામાં હાનિ કરે છે. પિતળનાં પાતળાં પત્રાં કરી તપાવી તપાવી નગોડના રસમાં પાંચ વાર છુટાવવાથી શુદ્ધ થાય છે. (૧૦૪+૧૦૮)

પિત્તલમસ્મવિધિ: ગુણા:

શિલાગંધકસિન્ધૂત્થરસૈશ્વાતિપ્રમર્દિતૈઃ ।
રીતિપત્રાણિ લેપ્યાનિ પુટિતાન્યષ્ટઘા પુનઃ ॥
સઘ્નો ભસ્મત્વમાયાંતિ તતો યોજ્યા રસાયને ।
રક્તપિત્તહરા રુક્ષાકૃમિઘ્ની રીતિકા મતા ।
કાકતુંડા કુષ્ઠહરા સોષ્ણવીર્યાં સરા મતા ॥ ૧૦૯-૧૧૦ ॥

પિતળ ભસ્મ વિધિ ગુણુ

મનશીલ ગંધક સિંધાલુણને લીંછુના રસમાં ઘુંટી પીતળનાં પત્રાં ઉપર ચોપડી શરાવ-સંપુટમાં પેક કરી ભટ્ટી દેવી એવી રીતે નિશ્ચય થતાં સુધી ભટ્ટી આપવાથી ઉત્તમ ભસ્મ થાય માત્રા ૧ થી ૩ રતિભાર મધ પીપરના છુટા સાથે દેવાથી પડતું લોહી અટકે છવડા કુદ રક્તદોષ ખજવાળ વિગેરે દરદો મટે. (૧૦૯+૧૧૦)

કાંસ્યકૃતિ: શોધનં મારણં ગુણા:

ચતુર્ભાગેન રવિના ભાગૈકં ત્રપુ ચોત્તમમ્ ।
જાયતે પ્રવરં કાંસ્યં તત્સૌરાપ્રભવં શુભમ્ ॥

તત્ત્વં કાંસ્યં ગવાં મૂત્રે સપ્તવારેણ શુદ્ધયતિ ।
 હરિતાલકગંધાભ્યાં મ્રિયતે પશ્ચભિઃ પુટૈઃ ॥
 મૂત્રં કાંસ્યં વાતહરં પ્રમેહાણાં ચ નાશનમ્ ।
 શુદ્ધે કાંસ્યભવે પાત્રે સર્વમેવ હિ ભોજનમ્ ।
 પથ્યં સંજાયતે નામ્લં ઘૃતશાકાદિવર્જિતમ્ ॥૧૧૧-૧૧૪॥
 કાંસાની બનાવટ શોધન મારણુ ગુણુ

આરભાગ ત્રાંયામાં એક ભાગ ચોખ્ખી કલક મેળવવાથી કાંસુ થાય સોરડું કાઢીઆવાડું કાંસુ ઉત્તમ ગણાય છે કાંસાના પાતળાં પત્રાં કરાવી લાલ ચોળ તપાવી તપાવી ગૌમૂત્રમાં સાત વખત યુઝાવવાથી શુદ્ધ થાય છે હરતાલ અને ગંધકના પાંચ પુટ આપવાથી ભસ્મ થાય છે. તોપણ નિશ્ચય થતાં સુધી ભટ્ટી દેવી. ઉત્તમ કાંસાના કામમાં જમવાથી શરીરે આરોગ્ય રહે ખટાઇ વી શક વિગેરે ચીજો કાંસાના કામમાં ખાવી નહી. (૧૧૧+૧૧૪)

વર્તલોહ—વિડલોહ (જર્મનસોલ્વર સદશ ધાતુઃ) શોધનં મારણં ગુણાઃ

લોહકાંસ્યાર્કરીતિભ્યો જાતં તદ્વર્તલોહકમ્ ।

તદેવ વિડલોહાશ્ચયં વિદ્રઙ્ગિઃ સમુદાહતમ્ ॥

હયમૂત્રે દ્રુતં સમ્યક્ નિક્ષિપ્તં શુદ્ધિમૃચ્છતિ ।

ગંધતાલેન પુટિતં મ્રિયતે વર્તલોહકમ્ ॥

શ્લેષ્મપિત્તહરં ચામ્લં રુચ્યં કૃમિહરં તથા ।

નેત્રરોગપ્રશમનં ગલરોગનિવર્હણમ્ ॥

પથ્યં સર્વં હિ તદ્ગ્રાણ્ડે સર્વદોષહરં પરમ્ ।

ક્ષારેણામ્લેન ચ વિના દીપ્તિકૃત્પાચનં પરમ્ ॥૧૧૫-૧૧૮॥

વર્તલોહ—ખીડલોહ—જર્મનસિલ્વરને મળતી ધાતુ

લોહું કાંસુ ત્રાંશુ પીતળ એ આરેને ગાળવાથી વર્તલોહ બને છે. તેને બિડલોહ પણ કહે છે આ ધાતુને પિગાળી ઘોડાના મૂત્રમાં યુઝાવવાથી શુદ્ધ થાય છે ગંધક અને હરતાલ સાથે ગજપુટ દેવાથી પકાવવાથી ભસ્મ થાય છે આના ગુણુ કફપિત્તહરે રચિકર કૃમિનાશક નેત્રરોગ શામક ગળ રોગહર છે. આના કામમાં રંધિલી ક્ષાર અને ખટાઇ વિનાની ચીજો ખાવાથી અથા 'દોષ નાશ પામે જરૂરિ પ્રદીપ્ત થાય ખોરાક પચે. (૧૧૫+૧૧૮)

સંશોધનાન્યેવ હિ મારણાનિ ગુણાગુણાન્યેવ મયોદિતાનિ ।

અન્યાનિ શાસ્ત્રાણિ સુવિસ્તરાણિ નિરીક્ષ્ય યત્નાત્કૃતમેવ સમ્યક્ ॥૧૧૯॥

સર્વ ધાતુઓના સંશોધન મારણુ ભસ્મ ગુણુ અવગુણુ વિગેરે બીજા વિસ્તારવાળાં શાસ્ત્રોનું અવલોકન કરી તેમાંથી તારવીને મેં કહ્યાં (૧૧૯)

ઈતિશ્રી પદ્મનાભસૂતુના શ્રીયશોધરેણ જૂનાગઢવાસ્તવ્યેન

વિરચિતે રસપ્રકાશસુધાકરે ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥ ૪ ॥

॥ पंचमोऽध्यायः ५ ॥

अष्टौ महारसाः

अथेदानीं प्रवक्ष्यामि गुणाधिक्यान्महारसान् ।
तेषां नामानि वर्गोश्च सत्त्वानि तद्रूपांस्तथा ॥
क्रमेण गगनं ताप्यं वैक्रांतं विमलं तथा ।
रसकं शैलसंभूतं राजावर्तकसस्यके ।
एते महारसाश्चाष्टाबुदिता रसवादिभिः ॥ १+२ ॥

आठ महा रस

६वे पक्षी महारसमां गुण विशेष होवाथी तेना नाम वर्ग सत्वपातन गुण विजेरे
उडीश. अन्नक सुवर्णभाक्षिक वैक्रांत रौप्यभाक्षिक तुल्य शिवालयत रसक अने राजवर ओ आठ
महारसो रसवादीओये उडेवा छे. (१+२)

अन्नकस्य भेदाः लक्षणानि

क्रमप्राप्तमहं वक्ष्ये गगनं तु चतुर्विधम् ।
श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णं परमसुन्दरम् ॥
श्वेतं श्वेतक्रियायोग्यं रक्तं पीतं हि पीतकृत् ।
कृष्णाभ्रं सर्वरोगाणां नाशनं परमं सदा ॥
वज्रं पिनाकं नागं च मंडूकमभिधीयते ।
अनेन विधिना प्रोक्ता भेदाः संतीह षोडश ॥
अभ्राणामेव सर्वेषां वज्रमेवोत्तमं सदा ।
शेषाणि त्रीणि चाभ्राणि वोरान् व्याधीन् सृजन्ति हि ।
तस्माद्यत्नेन सदैवैर्वर्जनीयानि नित्यशः ॥
वज्राभ्रं धम्यमानेनैव विकृतिं न क्वचिद् भजेत् ।
सेवितं तन्मृतिं हन्ति वज्राभ्रं कुरुते वपुः ॥
पिनाकं चाग्निसंतप्तं विमुञ्चति दलोच्चयम् ।
सेवितं चैकमासेन कृमिं कुष्ठं करोत्यलम् ॥
नागाभ्रं ध्मापितं सम्यक् नागवत्स्फूर्जते ध्रुवम् ।
सेवितं तत्प्रकुरुते क्षयरोगसमुद्भवम् ॥
विषं हालाहलं पीतं मारयत्येव निश्चितम् ।
तथा नागाभ्रनामेदं सदैवः कथयत्यलम् ॥
मंडूकाभ्रं प्रकुरुते ताप्यमानं हि नित्यशः ।

ક્ષણં ચાઘૌ ન તિષ્ઠેત મંદૂકસદૃશાં ગતિમ્ ।

મંદૂકાશ્ચ ન સેવ્યં હિ કથિતં રસવેદિભિઃ ॥૩+૧૨॥

સફેદ, લાલ, પીળું અને કાળું એમ અબ્રક ચાર જાતનું હોય છે ઘોળું અબ્રક રૌપ્ય-ક્રિયામાં કામ આવે છે રાતું અને પીળું સુવર્ણ ક્રિયામાં વપરાય છે કાળુ અબ્રક દરદ ઉપર ઉત્તમ ગણાય છે વજ્ર પિનાક નાગ અને મંડૂક એમ અબ્રકના ચાર ભેદ છે. પ્રત્યેક રંગના અબ્રકની ચાર ચાર જાત મળીને કુલ સોળ જાતનું અબ્રક થાય છે બધા અબ્રકમાં દેહ માટે ખાવામાં વજ્ર નામનું અબ્રકજી ઉત્તમ છે બાકીના ત્રણ અબ્રક વાપર્યાથી ભયંકર દરદ ઉપજે છે માટે બરાબર પરીક્ષા કરીને ઉપયોગ કરવો.

વજ્રાબ્રક—તે અગ્નિમાં તપાવવાથી કાંઈ પણ ફેરફાર ન થાય જેવું તે તેવું રહે એનું સેવન કરવાથી જગા મરણ મટે અને શરીર પ્રદ થાય.

પિનાક—અબ્રકને અગ્નિમાં ધમવાથી છુટાં છુટાં પત્તાં થઈ જાય એના સેવનથી એક મહિનામાં કૃમિ લોહી બિગાડ કુટ થાય.

નાગાબ્રક—તે ધમવાથી સર્પની પેટે અંદરથી કુટારા કુંડાડા જેવો અવાજ નિકળે એ સેવવાથી ક્ષયરોગ થાય તે ભયંકર વિષ સરખું છે માણસને મારી નાખે છે.

મંડૂક—નામનું અબ્રક અગ્નિમાં તપાવવાથી ડેડકાની પેટે ઉચું નીચું ઉછળે કુદકા મારે છે તે પણ સેવવા લાયક નથી. (૩+૧૨)

અબ્રકશોધનં

સ્વેદયેદિનમેકં તુ કાંજિકેન તથાબ્રકમ્ ।

પશ્ચાત્કુલત્યજે કાથે તક્ત્રે મૂત્રેથ વહ્નિનામ્ ॥

પાચિતં દોષશૂન્યં તુ શુદ્ધિમાયાતિ નિશ્ચિતમ્ ।

તયાગ્નૌ પરિતપ્તં તુ નિષિઞ્ચેત્સપ્તવારકમ્ ॥

કાંજિકે ચાપિ નિર્દોષમબ્રકે જાયતે ધ્રુવમ્ ।

વરાકાથે તથા દુગ્ધે ગવાં મૂત્રે તથૈવ ચ ।

માર્કવત્ય રસેનાપિ દોષશૂન્યં પ્રજાયતે ॥ ૧૩+૧૫ ॥

અબ્રકને ધાન્યામ્લમાં એક દિવસ બાફવું પછી ફળથીના કાઢામાં છાસમાં અને ગૌમૂત્રમાં પકાવવું એટલે શુદ્ધ થાય છે. અથવા અગ્નિમાં તપાવી તપાવી સાત વખત ધાન્યામ્લમાં ઘુઝાવવું તો પણ શુદ્ધ થાય છે. અથવા ત્રિકાળના ઉકાળામાં અથવા દુધમાં અથવા ગૌમૂત્રમાં અથવા ભાંગરાના રસમાં તપાવી તપાવી સાત વખત ઘુઝાવવાથી પણ શુદ્ધ થાય છે. (૧૩+૧૫)

અબ્રકમસમ—મારણ

પ્રકારઃ (૧) સૂક્ષ્મચૂર્ણં તતઃ કૃત્વા પિષ્ત્વા હંસપદીરસૈઃ ।

ચક્રાકારં કૃતં શુષ્કં દદ્યાદર્ધગજાન્નચયે ॥

પટ્ પુટાનિ તતો દત્વા પુનરેવં પુનર્નવા- ।

રસેન મદિતં ગાદમધ્રાંશેન તુ ટંકણમ્ ॥

પુનશ્ચ ષક્રિકાં કૃત્વા સપ્તવારં પુટેત્ત્વલુ ।
તળ્લુલીયરસેનૈવ તદ્વદ્વાસારસેન ચ ॥
પુટયેત્સપ્તવારણિ પુટં દદ્યાદ્વજાર્ધકમ્ ।
અનેન વિધિના ચાશ્નં શ્રિયતે નાત્ર સંશયઃ ।
ચંદ્રિકારહિતં સમ્યક્ સિદ્ધરાશં પ્રજાયતે ॥

પ્રકાર: (૨) કાસમર્દરસેનૈવ ધાન્યાશ્નં પાચિતં શુભમ્ ।
શતવારેણ શ્રિયતે નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥

પ્રકાર: (૩) એવં મુસ્તારસેનાપિ તળ્લુલીયશ્ચિફારસૈઃ ।
ઠંકળેન સમં પિષ્ટ્યા ચક્રાકારમથાશ્રકમ્ ॥
ષષ્ઠિસંસ્થપુટૈઃ પક્વં સિન્દૂરસદૃશં ભવેત્ ।
કુષ્ઠક્ષયાદિરોમધનં અશ્રકં જાયતે ધ્રુવમ્ ॥

પ્રકાર: (૪) નાગવલીદલરસૈર્વટમૂલત્વચા તથા ।
વૃષામત્સ્યાદનીભ્યાં ચ મત્સ્યાક્ષ્યા સપુનર્જુવા ॥
વટવૃક્ષસ્ય મૂલેન મર્દિતં પુટિતં ઘનમ્ ।
સિદ્ધરસદૃશં વર્ણે ભવેદ્વિંશતિયે પુટે ॥
મૃક્ષમ્ મૃક્ષમ્ જલજ્વાલં રક્તવર્ણસમુજ્જ્વલમ્ ।
સર્વરોગહરં ચાપિ જાયતે વહુભિઃ પુટૈઃ ॥ ૧૬+૨૫ ॥

અબ્રહ્મભસ્મ વિધિ ૧—પછી અબ્રહ્મને જણાવે બુટો ધરી ડાળા હંસરાગના રસમાં ઘુંટી પેડાવાળી સુકાવવા અને વારાહપુટની ભટ્ટી આપવી એવી રીતે ૭ ભટ્ટી આપ્યા પછી સાટોડીના રસમાં ઘુંટી તેમાં અબ્રહ્મથી ચતુર્થાંશ પુલાવેલ ટંકણ મેળવી પેડાવાળી વારાહપુટની ભટ્ટી દેવી એવી રીતે સાટોડીની સાત ભટ્ટી આપવી પછી તાંબળાગના રસની તથા અરઝૂનીના રસની સાત સાત ભટ્ટી દેવી તો અબ્રહ્મની સિદ્ધરવર્ણી ચંદ્રિકારહિત ભસ્મ થાય.

અબ્રહ્મભસ્મ વિધિ ૨—કાસોદરાના રસમાં ઘુંટી ઘુંટી ૧૦૦ ભટ્ટી આપવાથી ઉત્તમ ભસ્મ થાય.

અબ્રહ્મભસ્મ વિધિ ૩—મોથના રસમાં અથવા તાંબળાગના મૂળના રસમાં ઘુંટી તેમાં સમભાગ ટંકણ મેળવી પેડાવાળી સુકાવી ભટ્ટી આપવી ૬૦ ભટ્ટીથી સિદ્ધર સરખા રંગની ભસ્મ થાય કુદ્ર ક્ષય વિગેરેમાં તાત્કાલિક ગુણુ કરે.

અબ્રહ્મભસ્મ વિધિ ૪—નાગરવેલના રસમાં વડના મૂળની જાલના કાઠામાં અરઝૂનીના રસમાં દારના રસમાં આલ્હીના રસમાં સાટોડીના રસમાં વડના મૂળના કાઠામાં પ્રત્યેકમાં ૨૦ વિશ વારાહપુટ આપવાથી લાલ સિદ્ધર સરખી ભસ્મ થાય અથવા રોગમાં અપાય ચંદ્રિકા જતી રહે લાંસુધી ભટ્ટી આપવી (૧૬+૨૫)

અન્નકમસ્ત્રગુણા:

મૃતં વજ્રાન્નકં સમ્યક્ સેવનીયં સંદા બુધૈઃ ।
 વલિપલિતનાશાય દૃઢતાયૈ શરીરિણામ્ ॥
 સર્વવ્યાધિહરં ત્રિદોષશમનં વહ્નેશ્ચ સંદીપનં ।
 વીર્યસ્તંભવિવૃદ્ધિકૃત્પરમિદં કૃચ્છ્રાદિરોગાપહમ્ ॥
 મૂતોન્માદનિવારણં સ્મૃતિકરં શોફામયધ્વંસનં ।
 સચ્ચઃ પ્રાણવિવર્ધનં જ્વરહરં સેવ્યં સદા ચાન્નકમ્ ॥
 યથા વિષં યથા વજ્રં શસ્ત્રોગ્નિઃ પ્રાણહૃદયથા ।
 ભક્ષિતં ચન્દ્રિકાયુક્તમન્નકં તાદૃશં ગુણૈઃ ॥ ૨૬+૨૯ ॥

વજ્રાન્નકની શુદ્ધ ભસ્મ હમેશાં સમજી માણસોએ સેવવી સમય વિના ગઢપણ આવવા દેતી નથી અને શરીરને મજબુત બનાવે છે. અથવા વ્યાધિઓનું શમન અને ત્રિદોષનો નાશ કરે છે જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે વીર્યનું સ્તંભન અને વૃદ્ધિ કરે છે. મૂતકૃચ્છ્ર વિગેરે પેશાબના દરદોનો નાશ કરે છે આયુષ્ય વધારે છે. હમેશાં સેવવા યોગ્ય છે.

ચન્દ્રિકાયુક્ત અન્નક સેવવામાં આવે તો ઝેર વળ હથીયાર અને અગ્નિ જેવી રીતે તત્કાળ પ્રાણ હરે છે તેમજ મરણ પમાડે છે માટે અન્નક બરાબર ચન્દ્રિકા રહિત થયું છે કે કેમ તે તપાસવું. હાથના પોંચા ઉપર ધસી સૂર્યને તડકે રાખવાથી ચક્રચક્રતી કણીયો દેખાય નહીં તો શુદ્ધ ચન્દ્રિકા વિનાનું સમજવું. (૨૬+૨૯)

અન્નકસ્ય સત્વપાતનં તદ્વસ્મ ગુણા:

- (૧) પાંદાશં ટંકણં દત્વા મુસલીરસમર્દિતમ્ ।
 ધ્માપિતં કૌષ્ઠિકાયંત્રે સત્વરૂપં પ્રજાયતે ॥
- (૨) સ્વલ્ભે પિષ્વા તુ મતિમાન્ સૂક્ષ્મચૂર્ણં તુ કારયેત્ ।
 ગાલિતં વસ્ત્રસ્વળેન ઘૃતેન ચ પરિપ્લુતમ્ ॥
 ભર્જિતં દશવારાણિ લોહસ્વર્પરકેણ વૈ ।
 અગ્નિવર્ણસમં યાવત્ તાવત્પિષ્વા તુ ભર્જયેત્ ॥
 શુકપિચ્છસમં પિષ્વા ક્વાથે તુ વટમૂલજે ।
 તતો વિંશતિવારાણિ પુટેચ્છૂકરસંજ્ઞકૈઃ ॥
 વરાકષાયૈર્મતિમાન્ તથા કુરુ ભિગ્વર ।
 નીલીગુંજાવરાપથ્યામૂલકેન સુભાવયેત્ ॥
 સંશુષ્કં ભક્ષયેદ્વિદ્વાન્ સર્વરોગહરં પરમ્ ।
 અન્નસત્વાત્પરં નાસ્તિ રસાયનમનુત્તમમ્ ॥

यदि चेत् शतवाराणि पाचयेत्तीव्रवह्निना ।
तदा मृतोपमं चाभ्रं देहलोहकरं परम् ॥

- (३) धान्याभ्रकं ततः कृत्वा द्वात्रिंशत्पलमात्रकम् ।
लाक्षागुंजाक्षुद्रमीनाः टकणं दुग्धमाविकम् ॥
सर्पपाः शिशुपिण्याकं सिन्धूत्थं मृगशृङ्गकम् ।
माक्षिकं च समांशानि सर्वाण्येव तु कारयेत् ॥
धान्याभ्रकेन तुल्येन मर्दयेन्मतिमान्भिषक्
पुनर्नवाया वासाया कासमर्दस्य तंदुलैः ॥
मत्स्याक्षया हंसपद्माश्च कारवेल्ह्या रसैः पृथक् ।
खलगोधूमयोश्चूर्णैः कारयेद्वटकान् शुभान् ॥
पश्चात् कोष्ठ्यां धमेच्छूष्कान् भस्त्रिकाद्वितयेन तान् ।
खदिरस्य तु चांगारैः सत्त्वं निःसरति ध्रुवम् ॥
पृथक् कृत्वा तु रवकान् कांस्यवर्णान्विशेषतः ।
तत्किट्टं गोमयेनाथ वटकान्कारयेत्पुनः ॥
ध्मापयेत्पूर्वविधिना पुनः सत्त्वं हि निःसरेत् ।
अनेन विधिना कार्यं पञ्चगव्येन मिश्रितम् ॥
पञ्चाजेनाथ महिषीपञ्चकेन समं कुरु ।
पतत्येवमसंदिग्धं सत्यं गुरुवचो यथा ॥
अथाभ्रसत्त्वरवकान् अम्लवर्गेण पाचयेत् ।
शोधनीयगणेनैव मूषामध्ये तु शोधयेत् ॥
काचटंकणगुंजाज्यसारघैः शोधयेत्खलु ।
मधुतैलवसाज्येषु दशवाराणि ढालयेत् ॥
मार्दवं कारयेत्सत्यं योगेनानेन सर्वदा ।
सत्त्वस्य गोलकानेवं तप्तानेवं तु कांजिके ॥
निर्वाप्य तत्क्षणादेव कण्डयेल्लोहपारया ।
अनेनैव प्रकारेण सूक्ष्मचूर्णं तु कारयेत् ॥
भर्जयेद् घृतमध्ये तु त्रीणि वाराणि यत्नतः ।
पेषणं तु प्रकर्तव्यं शिलापट्टेन यत्नतः ॥
धात्रीपत्ररसेनापि तस्याः फलरसेन वा ।

પુનર્જીવા વાસયા ચ કાંજિકૈનાથ ગંધકૈઃ ।

પુટયેદશવારાણિ ત્રિયતે ચાત્રસત્વકમ્ ॥

ગુણાઃ—મૃતં સત્ત્વં હરેન્મૃત્યું સર્વરોગવિનાશનમ્ ।

ક્ષયં પાંડું પ્રહણિકાં શ્વાસં શૂલં સકામલમ્ ॥

જ્વરાન્મેહાંશ્ચ કાસાંશ્ચ ગુલ્માન્પચ્ચવિધાનપિ ।

મંદાગ્નિમુદરાણ્યેવમર્શીસિ વિવિધાનિ ચ ॥

અનુપાનપ્રયોગેણ સર્વરોગાનિહન્તિ ચ ।

અત્રસત્ત્વગુણાન્વક્તું શક્યતે ન સમાસતઃ ॥ ૩૦+૫૩ ॥

અબ્રક સત્ત્વ તથા તેની ભસ્મ વિધિ ૧—અબ્રકમાં ચતુર્થાશ ટંકણુખાર મેળવી સુશળીના રસમાં ઘુંટી ડોહીયન્માં ધમવાથી સત્ત્વ નીકળે છે સત્ત્વ લઈ લેવું તેને ખરલમાં વાટી ખારીક ચૂર્ણ કરવું કપડે ચાળી પલળી જાય એટલું ઘી કાલવી લોઢાની કડાઈમાં લાલચોળ થાય લાંસુધી પકાવવું પછી ઠંડુ કરી ફરીવાર ઘી કાલવી ઉપર પ્રમાણે પકાવવું કુલ દશ વખત પકાવવું પછી સરખે ભાગે ગંધક મેળવી વડના મૂળના કાઢામાં ઘુંટી ઘુંટી વિશ વારાહ પુટ આપવા પછી ત્રિકુળાના કાઢાના ૨૦ વારાહ પુટ દેવા પછી ચણેડી ગળી ત્રિકુળા હરડે મૂળા એ પ્રત્યેકના રસમાં ઘુંટી ઘુંટી ભટ્ટી દેવી પછી ખરલ કરી ખાવાના ઉપયોગમાં લેવું સો ભટ્ટી આપી તૈયાર કર્યું હોય તો ઉત્તમ રસાયન અને છે અમૃત સરખું ગુણુ કરે છે દેહસિદ્ધિ લોહસિદ્ધિ આપે છે.

અબ્રક સત્ત્વ તથા તેની ભસ્મ વિધિ ૨—૧૨૮ તોલા ધાન્યાબ્રક—અબ્રકનો ખારીક ભુકો લેવો પછી લાલ ચણેડી ક્ષુદ્રમત્સ્ય ટંકણુ ઘેટીનું દૂધ સરસવ સરગવો ખોળ સીંધાલુણ મૃગશૃંગ મધ એ બધી ચીજો સમભાગે મેળવી તૈયાર કરી એ મિશ્રણ ૧૨૮ તોલા લેવું અને સાથે ઘુંટવું સઘી સાટોડી અરડૂસી કાસોંદરો તાંબળને ખાદી હંસરાજ કારેલી પ્રત્યેકના રસની એકેકી ભાવના દષ્ઠ તેમાં ખોળ અને ઘઉંનો લોટ નાખી ગોળીયો વાળી સુકાવવી પછી ડોહીમાં નાખી એ ધમણુથી ખેરના અથવા આવળના ડાયલાથી ધમવું સત્ત્વના રવા નીકળે તે જુદા કાઢી લેવા તે રવાનો રંગ કાંસા જેવો હોય છે કાટોટો રહે તેમાં ગાયનું છાણુ મેળવી ગોળીઓ વાળી સુકાવી ફરી ઉપર પ્રમાણે ધમવું એટલે ફરીવાર સત્ત્વ નીકળશે તે લઈ લેવું એવી રીતે પંચગવ્ય—ગાયનું દુધ દહી મૂત્ર છાણુ ઘી પંચ આજ, પંચ માહિષ એ દરેકમાં ઘુંટી ઘુંટી ગોળી વાળી સુકાવી ધમાવવા એટલે તેમાં જેટલું સત્ત્વ હશે તે રવા રવા જેવું થઈ નીકળી જશે.

સત્ત્વ શોધન—અમ્લથી અથવા શોધનીય ગણનાં ઓસડીયાંથી મુસમાં અબ્રક સત્ત્વ મુસમાં નાખી પકાવવું એટલે શુદ્ધ થશે અથવા કાચ ટંકણુ ચણેડી ઘી મધ સાથે મેળવી પકાવવાથી શુદ્ધ થશે.

સત્ત્વ ભસ્મ—પછી મધ તેલ ચરખી ઘી બધા સાથે મેળવી અબ્રકસત્ત્વને પીગાળી પીગાળી ૧૦ વખત છુટાવવું એટલે પોચું થાશે પછી એ સત્ત્વને તપાવી ધાન્યામ્લમાં છુટાવી તુરત ખાંણીમાં ખાંડી નાખવા એવી રીતે વખતો વખત બધા સત્ત્વનો ભુકો થતાં સુધી

શુઝાવી શુઝાવી ખાંડી કપડે ચાળી નાખવું પછી તે ભુકાને ઘીમાં કાઢવા લોઢાની કડાઈમાં નાખી સખત અગ્નિથી લાઘ્યોળ થતાં સુધી શેકવું એમ ત્રણ વખત કરવું પ્રત્યેક વખતે ખરલમાં ઘુંટતા જવું પછી આમળાના પાનનો રસ આમળાના ફળનો રસ સાટોડીનો રસ અરહૂસીનો રસ ધાન્યારલ અને ગંધક એની દશ ભટ્ટી આપવી એટલે ઉત્તમ ભસ્મ થશે.

સત્વ ગુણ—અબ્રક સત્વની ભસ્મ વૃદ્ધાવસ્થા અને મરણનો ભય દૂર કરે છે બધા રોગોનો નાશ કરે છે ક્ષય પાંડુરોગ હરસ સંગ્રહણી શ્વાસ શૂળ કમળો બધા તાવ બધા પ્રમેહ ઉધરસ ગુદમ મંદાગ્નિ ઉદરરોગ વિગેરે બધા રોગને અનુપાન પરત્વે મટાડે છે અમૃત સરખી શુણકારી છે ગઢપણ આવવા દેતી નથી. (૩૦+૫૩)

રાજાવ :

- લક્ષણં**—કિંચિદ્રક્તોથ નીલશ્ચ મિશ્રવર્ણપ્રભઃ સદા ।
તૌલ્યે ગુરુશ્ચ મમૃષ્ણો રાજાવર્ત્તો વરઃ સ્મૃતઃ ॥
- શોધનં**—ગૌમૂત્રેણાથ ક્ષારૈશ્ચ તથામ્લૈઃ સ્વેદિતાઃ સ્વહ ॥
ત્રિવારેણ વિશુદ્ધ્યંતિ રાજાવર્ત્તોદયો રસાઃ ॥
- મારણં**—ચૂર્ણિતઃ શુકપિચ્છેન મુંગરાજરસેન વૈ ।
સપ્તવારેણ પુટિતો રાજાવર્ત્તો મરિષ્યતિ ॥
- ગુણઃ**—શ્લેષ્મપ્રમેહદુર્નામપાણ્ડુક્ષર્યાનવારણઃ ।
પાચનો દીપનશ્ચૈવ વૃષ્યોનિલવિષાપહઃ ॥
- સત્વપાતઃ**—કોશાતકી ક્ષીરકન્દો બંધ્યાકર્કોટકી તથા ।
કાકમાચી રાજશમી ત્રિફલા ગૃહધૂમકઃ ॥
રાજાવર્ત્તો રસૈરેષાં સત્ત્વં મુચ્ચતિ મર્દિતઃ ।
ધ્માપિતઃ સ્વદિરાંગારૈર્મસિકાદ્વિતયેન ચ ॥૫૪+૫૯॥

રાજાવર રેવટી

લક્ષણ—લાલાશ પડતો આસમાની રંગનો મિશ્રકાંતિવાળો વજનમાં ભારે સુવાળો રાજાવર ઉત્તમ ગણાય છે.

શોધન—ગામૂત્રમાં ક્ષારમાં અને ખટાઈમાં ત્રણ વખત આક્રવાથી રાજાવર વિગેરે શુદ્ધ થાય છે.

મારણ—રાજાવરને ખાંડી તેમાં સમભાગ ગંધક નાખી ભાંગરાના રસમાં ઘુંટી ભટ્ટી દેવી તેવી રીતે ૭ ભટ્ટી આપવાથી ભસ્મ થાય.

ગુણ—કફના દરદ પ્રમેહ હરસ પાંડુ ક્ષયરોગ વિગેરેને મટાડે જઠરાગ્નિ દીપન કરે ખોરાક પચાવે, વાયુ મટાડે, વિષઆધાને દૂર કરે શક્તિ આપે.

સત્વ પાતન—કડવી ઘીસોડી, દુધીયો હેમકંદ, વાંઝકંટોલી, પીલુડી, ખીજડો, ત્રિકુળા અને ઘરનો ઘુવાડો એ બધાં સાથે રાજાવરને ઘુંટી ગોળા વાળી ખેરના કે આવળના કાચલા વતી બે ધમણે ધમવાથી ઉત્તમ સત્વ નીકળે. (૫૪+૫૯)

વૈકાંતલક્ષણં શોધનં માર્ગં સત્વપાતઃ

લક્ષણં—

અષ્ટધારોષ્ઠફલકઃ પટ્કોળો મણ્ડળો ગુહઃ ।

શુદ્ધમિશ્રિતવર્ણેશ્ચ ચુક્તો વૈકાંત ઉચ્યતે ॥

શ્વેતઃ પીતસ્તથા કૃષ્ણો નીલઃ પારાવચ્છવિઃ ।

કર્તૃરઃ ક્યામવર્ણશ્ચ વૈકાંતશ્ચાષ્ટધા સ્મૃતઃ ॥

શોધનં માર્ગં—

કાથે કુલત્થજે સ્વિત્તો વૈકાંતઃ શુદ્ધ્યતિ ધ્રુવમ્ ।

ગંધર્નિવૃત્તૈર્મર્મઃ પુટિતો જિયતે ધ્રુવમ્ ॥

ગુણાઃ—

આયુઃપ્રદસ્ત્રિદોષઘ્નો વૃણ્યઃ પ્રાણપ્રદઃ સદા ।

વેગપ્રદો વીર્યકર્તા પ્રજાવર્ણો કરોતિ હિ ॥

રસાયનેષુ સર્વેષુ પૂર્વગણ્યસ્તુ રોગહા ।

વજ્રવદ્ગૂણકારી ચ વૈકાંતો રસબન્ધકઃ ॥

સત્વપાતનં—

સૂર્યાતપે મર્દિતોસૌ સત્વપાતગણૌષ્ઠૈઃ ।

શુષ્કાયિતો વટીકૃત્ય મૂષાસ્થો ધ્માપિતોપિ વૈ ।

સત્વં ઘુઠ્ઠચિતિ વૈકાંતઃ સત્યં ગુહ્યવચો યથા ।

સત્વગુણાઃ—

મૃતમૂતેન તુલ્યાંશં સત્વં વૈકાંતસંભવમ્ ॥

મૃતાશ્રસત્વસંયુક્તં મર્દિતં સમમાત્રકમ્ ।

કળામધ્વાજ્યસંમિશ્રં વલ્લમાત્રં નિષેવિતમ્ ॥

સર્વાન્ રોગાન્નિહંત્યાશુ જીવેદ્વર્ષશતં સુખી ।

ત્રિવર્ષસેવનાત્મનં વલીપલિતનાશનમ્ ॥ ૬૦ + ૬૮ ॥

વૈકાંત

વૈકાંત લક્ષણ—આકારવાળો, આકંઠાવાળો, સુવાળો, વળનદાર અને ચોખ્ખા મિશ્રરંગનો વૈકાંત હોય છે હીરાની સાથે મળતો છે, સફેદ પીળો, કાળો, આસમાની રંગનો રાખોડીરંગનો, કાપ્પરચીતરો, લુખરો, એમ આઠ રંગનો થાય છે.

શોધન માર્ગ—કળથીના કાદામાં આકવાથી શુદ્ધ થાય છે અને ગંધક સાથે લીંછુના રસમાં ગુંટી ભટ્ટી આપવાથી ભરમ થાય છે.

ગુણ—અગ્નિયુષ્ય વધારે ત્રિદોષ મટાડે જીવિ કાંતિ અને વીર્યશક્તિ આપે સર્વ રોગને અનુપાન લેદથી સારા કરે સર્વ રસાયનમાં ઉત્તમ છે હીરાના જેવા ગુણ કરે અને પારાને બાંધે

સત્વ પાતન—અબ્રક પ્રકરણમાં રહેલી સત્વ કાદનારી ચીજો સાથે ધુંટી ગોળાથો સૂર્યને તડકે સુકાવી મુસમાં નાખી ધમવાથી સત્વ નીકળે છે.

પ્રયોગ—પારદભરમ વૈકાંતસત્વ અને અબ્રકસત્વ સમભાગે સાથે મેળવી તેમાંથી ૧ એક રાતના માત્રામાં બે વાલ લીંડીપીપર ઘી અને મધ મેળવી ચાટી ઉપર દુધ પીવાથી હરકાઈ દરદ મટે. ત્રણ વર્ષ સેવવાથી યુવાવસ્થા સાથે ૧૦૦ વર્ષ જીવી શકાય (૬૦x૬૮)

- સસ્યકં તુથં લક્ષણં શોધનં મારણં ગુણ સત્ત્વં
- લક્ષણં— સઘો હાલાહલં પીતમમૃતં ગરુડેન ચ ।
 સુધાયુક્તે વિષે વાંતે પર્વતે મરુતાહ્વયે ॥
 ઘનીભૂતં ચ સંજાતં સસ્યકં સ્વલુ કથ્યતે ।
 નીલં મરકતચ્છાયં તેજોયુક્તં પ્રશસ્યતે ॥
- શોધનં— સ્વેદિતં માહિષાજ્યાભ્યાં ગર્વાં મૂત્રૈર્નરસ્ય વા ।
 દોલાયત્રેણ ચામૌ દ્વૌ શુદ્ધ્યત્યેવ હિ સસ્યકમ્ ॥
- મારણં— ગંધાદ્મટંકણાભ્યાં ચ લલુચદ્રાવમદિતમ્ ।
 કુષ્કુટાદ્ઘૃતૈઃ સપ્પુટૈર્પ્રિયતે ચાંધમૂષયા ॥
- સત્ત્વં— નિષ્ઠુટં ટંકણેનૈવ નિમ્બુદ્રાવેણ મૂષયા ।
 ધમાતં ચ તામ્રરૂપં હિ સત્ત્વં હ્રુચતિ સસ્યકમ્ ॥
- ભસ્મગુણઃ— વિષેણ સહિતં યસ્માત્તસ્માદ્વિષગુણાધિકમ્ ।
 સુધાયુક્તં વિષં યેન સુધાધિકગુણં તથા ॥
 ત્રિદોષશમનં ચૈવ વિષહૃદ્ શૂદશ્શલ્લુત્ ।
 અબ્લપિત્તવિવચ્ચઘનં રસાયનચરં સદા ॥
 વાંતિં કરોતિ રેકં ચ શ્વિત્રકુષ્ઠાપહં તથા ।
 નાન્ના મયૂરતુથં હિ સર્વવ્યાધિનિવારણમ્ ॥
- સુદ્રિકા— ભૂનાગસત્ત્વસંયુક્તં સત્ત્વમેતત્સમીકૃતમ્ ।
 અનયોર્સુદ્રિકા કાર્યા શૂલધ્ની સા ભવેત્તલુ ॥
 ઢાકિનીભૂતસંવેશચરાચરવિષં જયેત્ ।
 રાજાં સદૈવ રક્ષાર્થં વિધાતવ્યા સુસુદ્રિકા ॥૬૧+૭૮॥

લક્ષણ—મોરથુથુ પૂર્વદિશા તરફના પર્વતોમાં થાય છે. આસમાની રંગનું કંકણ ચળકતું મરકત મણી જેની કાંતિનું ઉત્તમ ગણાય છે.

શોધન—ભેંસનું મૂત્ર બકરીનું મૂત્ર ગૌમૂત્ર અને નૃમૂત્રમાં દોલાયત્ર વડે છ કલાક બાફવાથી શુદ્ધ થાય છે.

મારણ—ગંધક, ટંકણ, અને લીંબુના રસ સાથે ઘુંટી સાત કુકુપુટ આપવાથી ભસ્મ થાય છે અંધમૂંસમાં નાખી ભટ્ટી દેવી.

સત્ત્વ—ટંકણ અને લીંબુના રસ સાથે ઘુંટી ખૂંસમાં ધસવાથી ત્રાંબા જેવું સત્ત્વ નિકળે છે

ભસ્મ ગુણ—મોરથુથુ વિષરૂપ છે તો પણ થોડી માત્રાથી અમૃતના જેવું કામ કરે છે ત્રિદોષને શમાવે છે સ્થાવર જંગમ-કોષ્ઠપણ પ્રકારના ઝેરને ઉતારે છે ગુફાના શળને મટાડે અશ્વપિત્ત, બંધકોશ સફેદ કાઠ ઉપદ્રવ વગેરેમાં અનુપાન પરત્વે તથા ખીન્ન ઓસડીઓના સંયોગથી અપાય છે ઉલટી લાવે છે બુધાગ લગાડે છે.

वीटी—लूनाग-आयुशीथानां सत्व साधे समलागे भोरथुथानुं सत्व पिशाणा वीटी
 इरावती ये वीटीते पाणीमां पांथ भिनित भोणी राभीते पाणी पीवराववाथी शुण लूतयाधा
 वणगाड स्थावर नगम-डाठपथु जेर डितरे छे राजनयेये तथा धनवानेये आ वीटी पासे
 राभवी आणकाने डेडमां पेरावती. (६८+७८)

सुवर्णमाक्षिकं लक्षणं शोधनं मारणं सत्वं.

लक्षणं—

माक्षिकं द्विविधं ज्ञेयं रुक्मताप्यप्रभेदतः ।
 प्रथमं माक्षिकं स्वर्णं कान्यकुब्जसमुत्थितम् ॥
 सुवर्णवर्णसदृशं नववर्णसमन्वितम् ।
 तटे तपत्याः संजातं ताप्याख्यं माक्षिकं वदेत् ॥
 पाषाणदलसंमिश्रं पाण्डुरं पञ्चवर्णवत् ।
 गुणाल्पकं भवत्येतत्स्वल्पं सत्वं विमुञ्चति ॥

शोधनं-मारणं—

मूत्रे तत्रे च कौलत्थे मर्दितं शुष्कमेव च ।
 गंधाश्मवीजपूराभ्यां पिष्टं तच्छ्रावसंपुटे ।
 पञ्चवाराहपुटकैर्दग्धं मृतिमवाप्नुयात् ॥

सत्वं—

लोहपात्रे सुसंदग्धं लोहदण्डेन घर्षितम् ।
 यदा रक्तं धातुनिभं जायते निंबुकद्रवैः ॥
 घर्षयेत् त्रिगुणं मृतं मुक्त्वा संघर्षणं कुरु ।
 दिनैकं घर्षयित्वा तु दृढवस्त्रेण गालयेत् ॥
 वस्त्रस्था पिष्टिका लग्ना त्वधः पतति पारदः ।
 अनेनैव प्रकारेण द्वित्रिवारेण गालयेत् ॥
 तत्पिष्टी गोलकं ग्राह्यं यंत्रे डमरुके न्यसेत् ।
 प्रहरद्वयमात्रं चेदग्निं प्रज्वालयेदधः ॥

इंद्रगोपसमं सत्वमधःस्थं ग्राहयेत्सुधीः ।
 अनेनैव विधानेन ताप्यसत्वं समाहरेत् ॥
 टंकणेन समायुक्तं द्रावितं मूषया यदा ।
 तदा ताम्रप्रभं सत्वं जायते नात्र संशयः ।
 देहलोहकरं सम्यक् देवीशास्त्रेण भाषितम् ॥

गुणः—

सर्वामयघ्नं सततं पारदस्यामृतं परम् ।
 मेलनं कुरुते लोहे परमं च रसायनम् ॥ ७९+९१ ॥

લક્ષણુ—સુવર્ણમાક્ષિક એ જાતનું થાય છે એક કનોજ તરફના પહોડોમાં થાય છે તેમાં સોના જેવો ચળકતો ભાગ થોડો હોય છે અને લીલી પીળી લાલ નવરંગની ઝાંઝ બુદા બુદા રંગ દેખાય છે તે ઉત્તમ છે બીજું તાપી નદીને કાંઠે થાય છે, તેમાં પથરાતો ભેગ વધુ હોય છે અને પાંચ રંગ દેખાય છે ઉપલા કરતાં સોનાનો ચળકાટ ઓછો હોય છે અને આમાંથી સત્વ પણ ઓછું નિકળે છે.

શોધન મારણુ—સોનામખીને ખાંડી લુકો કરી ગૌમૂત્રમાં ઝાસમાં અને કળથીના ઉકાળામાં ઘુંટી સુકાવવાથી શુદ્ધ થાય છે પછી ગંધક અને બીજોરોના રસમાં ઘુંટી ઘુંટી શરાવસંપુટમાં પેક કરી વારાહપુટની ૫ પાંચ ભટ્ટી આપવાથી ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે.

સત્વ—ખાંડી લુકો કરી લોહાની મજબુત કાષ્ઠમાં નાખી નીચે અગ્નિ આપી તેને ત્રણ દિવસ સુધી લોહાના બતાથી ઘુંટવું લાલ થઈ જાય એટલે નીચે ઉતારી લીંબુનો રસ નાખી ઘુંટવું પછી તેમાં ત્રણ ગણો પારો નાખી એક દિવસ ઘુંટવું પછી એક જડા કપડામાં બધું મિશ્રણ નાખી વળ દઈ નિચોવવું એટલે બધી પિષ્ટી કપડામાં રહી જશે અને પારો નીચે પડી જશે એવી રીતે એ ત્રણ વખત ગાળવું પછી એ પિષ્ટીના ગોળાને કમરચત્રમાં સુકી ફેલાક સખત અગ્નિ દેવો જેથી ઇંદ્રગોપ જેવું લાલ સુરખ સત્વ નિકળશે ઉપર પ્રમાણે પહેલા નવરંગના સુવર્ણમાક્ષિકનું સત્વ કાઢવું.

તાપી નદીના સુવર્ણમાક્ષિકનું સત્વ કાઢવું હોય તો તેમાં અર્ધો અર્ધ ટંકણ મેળવી મૂસમાં નાખી ધમવાથી ત્રાખા જેવું નિકળશે આ બન્ને વિધિ દેવીશાસ્ત્રમાં કહેલ છે આ દેહસિદ્ધિ અને લોહસિદ્ધિ કરવાવાળું છે.

ભસ્મ ગુણુ—બધા રોગમાં અપુષ્પાન લેઈથી દેવાય છે પારદની કાષ્ઠપણુ બનાવટમાં નાખવાથી અમૃતના સરખું કામ કરે છે તથા રસસિદ્ધિમાં પારદ સાથે મિશ્ર કરવાથી કામ જલદી આપે છે. લોહ ધાતુઓને બેડવાનું કામ સાદું કરે છે ઉત્તમ રસાયન છે. (૭૬x૯૧)

વિમલં—રૌપ્યમાક્ષિક લક્ષણ શોધન મારણ સત્વ ગુણા:

લક્ષણં—
 પ્રથમો હેમવિમલો હેમવદ્વર્ણસંયુતઃ ।
 દ્વિતીયો રૂપ્યવિમલો રૂપ્યવદ્ દૃશ્યતે સ્વલુ ॥
 તૃતીયઃ કાંસ્યવિમલઃ કાંસ્યવર્ણસમો હિ સઃ ।
 સ્નિગ્ધશ્ચ વર્તુલશ્ચૈવ પટ્કોણઃ ફલકાન્વિતઃ ॥
શોધનં—
 વાસારસે મર્દિતો હિ શુદ્ધોત્તિવિમલો ભવેત્ ।
મારણં—
 ગંધાશ્મર્નિબુકદ્રાવૈર્મર્દિતઃ પુટિતો મૃતિમ્ ।
 ગ્રંથસ્ય મસના ચાપિ પુટૈશ્ચ દશધા પુટેત્ ॥
સત્વ—
 નિમ્બૂરસેન સંપિષ્ઠ્વા સૂષામધ્યે નિરુધ્ય ચ ।
 વિમલઃ સીસસદૃશં ધ્માતો મુચ્ચતિ સત્વકય્ ॥
સત્વપયોગઃ—
 પિષ્ટીકૃતં હિ તત્સત્ત્વં પારદેન સમન્વિતમ્ ।
 દ્રુતે ગંધે હિ નિક્ષિપ્તં તાલકં ત્રિગુણં તથા ॥

મનઃશિલા પશ્ચગુણા વાલુકાયંત્રકે સ્વલ્લ ।
 જ્વાલયેત્ક્રમશ્ચૈવ પશ્ચાદ્રજતમસ્ત્રકમ્ ॥
 સમમાત્રં હિ વૈક્રાંતં સર્વં સંચૂર્ણયેત્સ્વલ્લ ।
 સંગાલ્ય યત્નતો વસ્ત્રાત્સ્થાપયેત્કૂપિકાન્તરે ॥
 વદ્ધ્નિં કુર્યાદ્દૃષ્ટ્યામં સ્વાંગશીતં સમુદ્ધરેત્ ।
 વલ્લમાત્રં ચ મધુના લેહયેત્ વ્યોષસંયુતં ॥
 વાલાનાં રોગહરણં જ્વરપાણ્ડુમમેહનુત્ ।
 ગ્રહણીકામલાશૂલમંદાગ્નિક્ષયપિત્તહત્ ॥
 અનુપાનવિશેષણ સર્વરોગાન્નિહન્તિ વં ।

મસ્ત્રગુણ:-

વૃષ્ણ: પિત્તાનિલહરો રસાયનવર: સ્વલ્લ ॥૧૨+૧૦૨॥

૩પામખી

લક્ષણ—૩પામખી—રૌપ્યમાક્ષિક ત્રણ ગતની થાય છે એકમાં સોનાની ઝાંઝ હોય છે એકમાં ૩પાના જેવી ઝાંઝ હોય અને એકમાં કાસાના જેવી ઝાંઝ હોય છે તેના પાસા છ હાંસુવાળા હોય છે સુંવાળા અને લીસા હોય છે.

શોધન મારણ—ખાંડી ભૂકા કરી અરકુસીના રસમાં ધુંટી સુકાવવાથી શુદ્ધ થાય છે. પછી ગંધક અને લીથુના રસમાં ધુંટી ભટ્ટી આપવાથી અથવા સાબરસીંગની રાખ સાથે મેળવી લીથુના રસમાં કાલવી ભટ્ટી આપવાથી ૧૦ પૃટે ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે.

સત્ત્વ—ખાંડી ભૂકા કરી લીથુના રસમાં ધુંટી મુસમાં નાખી ધમવાથી સીંહાના જેવું સત્ત્વ નિકળે છે.

સત્ત્વપ્રયોગ—એ સત્ત્વ તોલા ૫ માં પારદ તોલા ૫ નાખી એક દિવસ ધુંટી મિશ્ર કરી દેવું પછી શુદ્ધ ગંધક તોલા ૫ ને અગ્નિ પર પિગાળી તેમાં સત્ત્વપારદનું મિશ્રણ નાખી હલાવી તેમાં શુદ્ધ હરતાલ તોલા ૧૫ અને શુદ્ધ મનશીલ તોલા ૨૫ નાખી મેળવી વાલુકા યંત્રમાં ૪૮ કલાક પકાવવું પછી જે ભસ્મ નિકળે તેમાં સમભાગે ચાંદીની ભસ્મ તથા તેટલીજ વૈક્રાંતભસ્મ મેળવી ચાળી અગનશીશીમાં નાખી ૪૮ કલાક વાલુકાયંત્રમાં પકાવવું સ્વાંગશીત થયે કાઢી લઈ ખરલ કરી શીશી ભરી રાખવી તેમાંથી ૧ થી ૩ રતિભાર એઆનીભાર ત્રિકટુનું ચૂર્ણ અને મધ સાથે ચાટી ઉપર દુધ પીવું તેથી તાવ પાંડુ પ્રમેહ સંગ્રહણી કમળો શૂળ મંદાગ્નિ ક્ષય અને પિત્તવિકાર એટલાં દરદો અવશ્ય મટે. તથા અનુપાન પરત્વે ખીજા દરદોમાં પણ અપાય બાળકને ઉપર પ્રમાણે માત્રાથી દરદ પ્રમાણેના અનુપાનથી આપવું તો હરકોઈ દરદ મટી જઈ નીરોગી થાય.

ભસ્મ ગુણ—રૌપ્યમાક્ષિકની ભસ્મ માત્રા ૧ થી ૨ વાલ મધપીપર સાથે ચાટવાથી પિત્ત વાયુ મટે બધા દરદમાં અપાય શુદ્ધિ સ્મરણ શક્તિ ક્રાંતિ અને આયુષ્ય વધે તથા શક્તિ આવે. (૬૨+૧૦૨)

શિલાજતુ લક્ષણ શોધન મારેણ ગુણા:

લક્ષણ—

તત્રાચં દ્વિવિધં ચૈવ સત્ત્વત્વં સત્ત્વહીનકમ્ ।
 ગુણાધિકં તયોર્મધ્યે યત્પૂર્વં સર્વદોષહત્ ॥

- નિદાધે તીવ્રતાપાદિ દિમપત્યંતપર્વતાત્ ।
 હેમતારાકર્મર્થેભ્યઃ શિલાજતુ વિનિઃસરેત્ ॥
 બંધૂકપુષ્પસદૃશં ગુરુસ્તિગ્ધં સુશીતલમ્ ।
 રુક્મગર્ભગિરૈર્જાતં પરમં તદ્રસાયનમ્ ।
 કિંચિત્તિત્તં ચ મધુરં શિલાજં સર્વદોષહુત્ ॥
 તારગર્ભગિરેર્જાતં પાણ્ડુરં સ્વાદુ શીતલમ્ ।
 પિત્તપાણ્ડુક્ષયઘ્નં ચ શિલાજતુ હિ પાણ્ડુરમ્ ॥
 શુલ્બગર્ભગિરેર્જાતં કૃષ્ણવર્ણં ઘનં ગુરુ ।
 ગિરિજં કફવાતઘ્નં વિશેષાત્સર્વરોગજિત્ ॥
 પરીક્ષા— અગ્નૌ યજ્ઞાયતે ક્ષિપ્તં લિંગાકારમધૂમકમ્ ।
 ઉદકે ચ વિલીયેત તચ્છુદ્ધં ચ વિધીયતે ॥
 શોધન— અમ્લૈશ્ચ ગુગુલૂપેતૈઃ ક્ષારાઘ્નૈર્ભાણ્ડમધ્યતઃ ।
 વિશુદ્ધયતિ શિલાજાતં સ્વેદિતં ઘટિકાદ્વયમ્ ॥
 મારણ— મનઃશિલાલુહ્ગરસૈઃ શિલયા ગંધકેન વા ।
 તાલકેનાથ પુટિતં શિલાજં ત્રિયતે ધ્રુવમ્ ।
 હગ્નૈરષ્ટભિઃ કૃત્વા ભસ્મીભૂતં શિલાજતુ ॥
 ગુણાઃ— શિલાજતુ તુ સંશુદ્ધં સેવેત યઃ પુમાન્ સદા ।
 જીવેદ્વર્ષશતં સાગ્રં ન રોગૈર્વાધ્યતે સ્વલુ ॥
 મૂત્રકૃચ્છ્રાશ્મરીરોગા પ્રયાંત્યેવ ન સંશયઃ ।
 મહારસે ચોપરસે ધાતુરત્નેષુ પારદે ।
 યે ગુણાઃ કથિતાઃ સદ્ધિઃ શિલાધાતૌ વદન્તિ તે ॥
 પ્રયોગ— વૈક્રાંતક્રાંતત્રિફલાત્રિકટુભિઃ સમન્વિતમ્ ।
 વલ્લોન્મિતં વૈ સેવેત સર્વરોગગણાપહમ્ ।
 પલિતં વલિભિઃ સાર્ધં હન્યાદેવ ન સંશયઃ ॥
 કર્પૂરશિલાજતુ— કર્પૂરસદૃશં શ્વેતં કર્પૂરાશ્ચ શિલાજતુ ।
 અશ્મરીમેહકૃચ્છ્રઘ્નં કામલાપાંડુનાશનમ્ ॥
 અમ્લતોયેન સંસ્થિન્નં શુષ્કં શુદ્ધિમુપૈતિ ચ ।
 નેદિતં મારણં તસ્ય સત્વપોતનકં બુધૈઃ ॥૧૦૩+૧૧૮॥

લક્ષણ—શિલાજતના બે ભેદ છે એકમાં ગામૂત્રના જેવી અને બીજામાં કપુરના જેવી ગંધ આવે છે. ગામૂત્રગંધી શિલાજતમાં પણ એક સત્વવાળું અને એક સત્વ વિનાનું હોય છે. સત્વવાળું ગુણકારી છે અને બધાં દરદમાં અપાય છે.

હિમાલયની તળેટીના પર્વતોમાં ઉનાળાના સખત તડકા પડે છે સારે પહાડો તપે છે, સારે તેમાંથી શિલાજીત નિકળે છે તે પથરો પૈકી કાષ્ઠમાં સોનાનો અંશ, કાષ્ઠમાં રૂપાનો, કાષ્ઠમાં ત્રાંબાનો અને કાષ્ઠમાં લોહાનો અંશ હોય છે તે પ્રમાણે શિલાજીત પણ જુદા જુદા રંગનું અને ગુણનું નીકળે છે સોનાના અંશવાળી શિલાઓ ઉપર જામેલું શિલાજીત અપોરીયાના કુલના જેવા કેસરી રંગનું વજનદાર સુવાળું અને ઠંડું હોય છે તે કાંઈક કડખું મધુર રસાયન સરખું ગુણકારી અને સર્વરોગહર છે. રૂપાના અંશવાળી શિલાઓ પર જામેલું શિલાજીત સ્વદિષ્ટ ઠંડું પાંકુ રંગનું પિગળું પિત્તદોષ પાંકુરોગ અને ક્ષયરોગ વિગેરેને મટાડનારું છે. ત્રાંબાના અંશવાળું (અથવા લોહાના અંશવાળી શિલાઓ ઉપર જામેલું શિલાજીત વજનમાં ભારે ઘટકાળા રંગનું કફવાયુ હરનારું અને સર્વરોગનો નાશ કરનારું છે.

પરીક્ષા—અગ્નિમાં નાખવાથી લિંગાકાર થાય ધુંવાડો નીકળે નહીં અને પાણીમાં નાખવાથી પિગળી જાય એ ઉત્તમ ગણાય છે.

શોધન—ગુણગતો રસ ખટાઈ ક્ષાર ત્રિક્ષ્ણ અને ગૌમૂત્ર વિગેરે ચીજો સાથે બાફવાથી શુદ્ધ થાય છે.

મારણ—મનશીળ અને બીજોરાના રસ સાથે ઘુંટી આઠ છાણાંની ભટ્ટી આપવાથી અથવા મનશીળ અને ગંધક સાથે ભટ્ટી આપવાથી અથવા હરતાલ સાથે ભટ્ટી આપવાથી ભસ્મ થાય છે પ્રત્યેકની ભટ્ટી છ આઠ છાણાંની દેવી.

ગુણ—(શિલાજીત હમેશાં શોધેલું વપરાય છે ભસ્મ કરેલું વાપરવાનું કયાંય લખ્યું નથી. તેમ અનુભવ પણ નથી) શોધેલું શિલાજીત ૮૬ ૧ થી ૧૨ રતી સુધીની માત્રાથી મધ વી સાથે ચાટી ઉપર દુધ પીવું હમેશાં સેવનારો માણસ સોથી વધુ વર્ષ જીવે છે તેને કાષ્ઠ રોગ થતો નથી મૂત્રકૃચ્છ પથરી અને પ્રમેહ જેવા રોગ મરી જાય છે મહારસોમાં ઉપરસોમાં ધાતુ ભસ્મોમાં રત્નોમાં તથા પારદમાં જે ગુણ છે તેવાજ તેને મળતા ગુણ શિલાજીતમાં પણ જોવામાં આવે છે કફવાયુને મટાડવાનો મુખ્ય ગુણ છે.

પ્રયોગ—શુદ્ધ શિલાજીત વૈકાંત ભસ્મ ત્રિકટુ અને ત્રિક્ષ્ણા એ બધા સરખે ભાગે મેળવવા ૧ થી ૨ વાલ હમેશાં મધ સાથે ચાટવાથી સમય વિના આવેલું ગઢપણ ધોળા વાળ મટે છે તથા હરકોઈ દરદ નાશુદ થાય છે.

કપૂર શિલાજીત—તે કપૂરના જેવું સફેદ હોય છે પથરી પ્રમેહ મૂત્રકૃચ્છ કમળો અને પાંકુરોગ વિગેરે દરદો ઉપર ૨ થી ૪ વાલ સાકર સાથે અપાય છે લીંબુના રસમાં બાફવાથી શુદ્ધ થાય છે આનું મારણ કે સત્ત્વ પાતન થઈ શકતું નથી (સુરાખારને શિલાજીતનો ભેદ માની આવો ઉલ્લેખ દરેક જુના ગ્રંથકારો કરી ગયા હોય એમ લાગે છે સુરાખારમાં આમાં જણાવેલા ગુણો છે જે શિલાજીત સાથે મળે છે પણ સુગંધ કપૂર જેવી લાખે છે તેમ નથી. શુદ્ધ શિલાજીત ન મળે તો શિલાજીતને બદલે ગૌમૂત્રમાં પકાવેલી અથવા ત્રિક્ષ્ણામાં પકાવેલી લોહભસ્મજ વાપરવી હાલમાં શિલાજીત માટે હરદાર બદ્રિનારાયણ અને નંદપ્રયાગ જેવા ટેકાણાંના વેપારીઓ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે અને તેજ ઔષધમાં વાપરવું પડે છે પણ લોકો મોહાયે છે તે ખરું છે કે નહીં તે બદલ ખાતરી આપી શકાતી નથી.) (૧૦૩+૧૧૮)

સ્વર્પર—રસક:—લક્ષણં શોધનં સત્ત્વપાતનં ગુણ:

લક્ષણં—

દ્વિવિધો રસકઃ પ્રોક્તઃ કારવેલ્લકદર્દુરઃ ।

સત્ત્વપાતે પરઃ પ્રોક્તઃ પ્રથમશ્રૌષ્ઠાદિષુ ॥

सर्वमेहहरश्चैव पित्तश्लेष्मविनाशनः ।
 नागार्जुनेन कथितौ सिद्धौ श्रेष्ठरसावुभौ ॥
 कृतौ येनाग्निसहनौ सूतखर्परकौ शुभौ ।
 तेन स्वर्णमयी सिद्धिरर्जिता नात्र संशयः ॥

शोधनं—

रसकस्तापितः सम्यक् निक्षिप्तो रसपूरके ।
 निर्मलत्वमवाप्नोति सप्तवारं निमज्जितः ॥
 कांजिके वाथ तक्ने वा नृमूत्रे मेषमूत्रके ।
 द्रावितो ढालितः सम्यक् खर्परः परिशुद्धयति ॥
 खपरं रेतितं शुद्धं स्थापितं नरमूत्रके ।
 रंजयेन्मासमेकं हि ताम्रं स्वर्णप्रभं वरम् ॥

सत्त्वं—

शिला हरिद्रा त्रिफला गृहधूमैः ससैधवैः
 भल्लातकैष्टकणैश्च क्षारैरम्लैश्च वर्तितम् ॥
 पादांशसंयुतैर्मूषां वृंताकफलसन्निभाम् ।
 निरुध्य शोषयित्वाथ मूषां मूषोपरि न्यसेत् ॥
 प्रध्माते खर्परे ज्वाला सिता नीला भवेद्यदा ।
 लोहसंदंशके कृत्वा धृत्वा मूषामधोमुखीम् ॥
 भूम्यामाढालयेत्सत्त्वं यथा नालं न भज्यते ।
 तदा सीसोपमं सत्त्वं पतत्येव न संशयः ॥
 अनेनैव प्रकारेण त्रिवारं हि कृते सति ।
 विनिःसरेत्सर्वसत्त्वं सत्यं हि गुरुणोदितम् ॥

सत्त्वमारणं—

तालकेन समायुक्तं सत्त्वं निक्षिप्य खर्परे ।
 वर्षयेल्लोहदण्डेन म्रियते च न संशयः ॥

सत्त्वभस्मप्रयोगः

मृतं सत्त्वं मृतं कांतं समांशेनापि योजितम् ।
 माषमात्रमिदं चूर्णं वराक्वाथेन संयुतम् ॥
 लोहपात्रस्थितं रात्रौ तिलजप्रतिवापकम् ।
 निहन्ति मधुमेहं च क्षयं पाण्डुं तथानिलम् ॥
 योनिरोगांश्च नारीणां ज्वरांश्च विषमानपि ।
 स्त्रीरोगान्हन्ति सर्वांश्च श्वासकासपुरोगमान् ॥११९-१२३॥

રસક ખર્પર ખાપરીયું (જસત)

લક્ષણ—રસક ખાપરીયું કારવેલક અને દહુર યે જતનું છે પોપડીવાળું પહેલું અને ગાંગડાવાળું ખીજું હોય છે પહેલું ઔષધ વિગેરેના કામમાં અને ખીજું સત્વ કાઢવામાં વપરાય છે. બધા પ્રમેહમાં અને પિત્ત કફ પ્રધાન દરદોમાં ઉત્તમ છે. શ્રી નાગાર્જુને કહ્યું છે કે ખાપરીયું અને પારદ ઉત્તમ મુખ્ય સિદ્ધરસ છે એ બંનેને જેણે અગ્નિસ્થાપી કર્યા છે તેણે દેહલોહની ઘણા કાળ જીવી શકવાની અને સુવર્ણની સિદ્ધિ મેળવી છે એમ સમજવું.

શોધન—રસક ખાપરીયાને તપાવી ખીજોરાના રસમાં ૭ વખત છુગાવવાથી શુદ્ધ થાય અથવા ખાપરીયાનો રસ કરી કાંજમાં-સુરકામાં છાસમાં નૃમૂતમાં રાખવાથી તાત્રનું રંગન કરે અને ઉત્તમ સુવર્ણના જેવો વર્ણ થાય.

સત્વ—મનશીળ હળદર ત્રિકલા ધરતો ધુવાડો સીંધાલુણ બીલામાં ટંકણ ખટાઈ અને ખાર એ બધી ચીજો ખાપરીયાથી ચોથા ભાગની મેળવી ગોળાવાળી સુકાવી વૃંતાક મૂસમાં ભરી તેના ઉપર ખીજ મૂસ ઉંધી હાંકી કપડામાં કડી સુકાવી ધમવું મુસમાંથી ઘોળી આસપાસની રંગની જળ નિકળવા માંડે એટલે સાણસીમાં પકડી મુસને ઉંધી પાડી નાળતું ભાગે નહિ તેમ ઇંચકારવી એટલે સીસા જેવું સત્વ નિકળશે એવી રીતે ત્રણ વખત ધમવાથી બધું સત્વ નિકળી જશે એમ ગુરૂએ કહેલું છે.

સત્વનું મારણ ભસ્મ—સત્વની બરાબર હરતાલ લઈ એક લોહાની કડાઈમાં નાખી લોહાના ડાંડાવતી ધસીને હલાવવું અને નીચે અગ્નિ આપવો એટલે ઉત્તમ ભસ્મ થશે.

સત્વની ભસ્મનો પ્રયોગ—સત્વની ભસ્મ અને કાંતલોહની ભસ્મ એ સમભાગે મેળવવાં તેમાંથી બે વાલ લઈ તેમાં ત્રિકલાનો કાઢો એક તોલો મેળવી લોહાની કડાઈમાં રાત્રે ચોપડી રાખવું સવારે તેમાં પા તોલો તલનું તેલ મેળવી ચટાડવું એટલે મધુપ્રમેહ મીઠાપરમેહ મટે. તેની ૧ થી ૨ વાલની માત્રા મધ પીપર સાથે ચટાડવાથી ક્ષય પાંદુરોગ વાનાં દરદ યોનિરોગ વિષમજ્વર સ્ત્રીઓનાં દરદ શ્વાસ અને ખાંસી વિગેરે મટે.

નાંધ્ય-રસક—ખાપરીયું એ શું ચીજ છે તે હજી સુધી કાંઈ ખાત્રી થઈ નથી આ ગ્રન્થકારે મહારસમાં ગણ્યું છે કોઈ ઉપરસમાં ગણે છે કોઈ જસતને ધાતુ ગણી તેની ઉપધાતુ ખાપરીયું કહે છે. રૂદ્રામલના ધાતુ પ્રકરણમાં જસતને ખાપરીયું કીધું છે અને રસક નામની ચીજ જુદી ગણી છે તેની ગણના ગમે ત્યાં થાય પણ તે ચીજ શું છે તે હજી સુધી નક્કી થયું નથી. કોઈ જ્યાં સોનું ગાળવામાં આવે છે તેની ભટ્ટીના નાળવાને ખાપરીયું કહે છે કોઈ રાતું અને કાળું બે જાતનું ખાપરીયું માને છે ગાંધી લોકો કાળી માટી જેવું અથવા રાખોડી રંગના કોઈ વિચિત્ર પદાર્થને કાળા ખાપરીયાને નામે આપે છે. ફટલાક કાળા સુરમાને કાળા ખાપરીયાની જગાએ વાપરવા લખે છે. ઇંગ્રેજમાં ખાપરીયાને ફેલેમાઇન કહે છે અને તે જસત જ્યાં નીકળે છે તેની ખાણોમાં આસપાસની જગામાંની માટીને તેઓ ફેલેમાઇન છે એમ કહે છે જેનો રંગ ગુલાબી અથવા ફેસરી હોય છે હવે ખાપરીયું કેને કહેવું અને તેને બદલે શું વાપરવું તે માટે આ રસથાળા તરફથી તપાસ કરતાં રસક એ જસત છે એમ ઠરાવ્યું છે અને જ્યાં રસક ખર્પર કે ખાપરીયું નાખવાનું લખ્યું છે ત્યાં જસત કે તેની ભસ્મ નાખવાનું ચાલુ કરેલ છે. આ ગ્રન્થકારે કોઈ ધાતુરૂપ પદાર્થને રસક કહ્યું છે. તે લખે છે કે

અગ્નિમાં પિગાળી રસ કરીતે...માં ઢાળવું યુગ્મવતું વળી રસક ઉડી જનારી વસ્તુ જણાવેલ છે બજારના નળીયા અથવા વિલાયતી ફેલેમાઇન અગ્નિ ઉપર ઉડી જતું નથી તેમ કાંઈ ધાતુરૂપ નથી કે તેનો અગ્નિમાં રસ થાતો નથી. જસતની ભસ્મને ભટ્ટીયો આપી આપી લાલ બનાવી તેનો ઉપયોગ કરવો અથવા તો જસતની ખાણો જ્યાં હોય અને જસત જે માટી સાથે મળેલું હોય તે માટી મેળવી તેમાંથી પથરા વિગેરે અનિજ પદાર્થ બુદ્ધા પાડી શુદ્ધ કરી ઉપયોગમાં લેવું અથવા તો કાંઈ પહોડ પર્વતોમાંનાં જે માટીમાં જસતનો અંશ જણાય તે માટીને સાફ કરી ખાપરીયાને ઢેકાણે વાપરવી. આ ગ્રન્થકારના લખાણ પ્રમાણે તો રસક પીગળનારી વસ્તુ છે અગ્નિથી રસ કરી વનસ્પતિના રસ કે ક્વાથમાં યુગ્મવતું લખ્યું છે એટલે તે ધાતુ છે એ નહીં છે વળી આ રસક ધાતુને અગ્નિ ઉપર ઉડી જનારી કહી છે આ એક ગુણ જસત યશદમાં છે. ખીજા કાંઈ અનિજ પદાર્થમાં કે નળીયા જેવા કે કોટોડા જેવા ખાપરીયામાં કે ફેલેમાઇનમાં કે જસત ઉત્પન્ન થાય છે તે ખાણની માટીમાં આવ્યા ગુણ નથી માટે રસક-અર્પરની જગ્યાએ જસત વાપરવું એજ સિદ્ધ થાય છે. (૧૧૬+૧૩૩)

इतिश्री पद्मनाभस्तुना श्रीयशोधरेण जूनागढवास्तव्येन

विरचिते रसप्रकाशसुवाकरे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ પઠોધ્યાય: ૬ ॥

અષ્ઠો ઉપાસા:

તાલકં તુવરી ગંધં કંકુષ્ઠં કુનટી તથા ।

સૌવીરં ગૈરિકં ચૈવમષ્ટમં સ્વેચ્છરાહવયમ્ ॥ ૧ ॥

આઠ ઉપરસો હરતાલ, ફટકડી, ગંધક, પીળીયો, મનશીલ, સુરમો, ગેર અને હીરાકસી એ આઠ ઉપરસ છે. (૧)

હરિતાલસ્ય લક્ષણં શોધનં સત્ત્વં ગુણા:

શોધનં—

સત્ત્વં—

ગુણા:—

તાલકં દ્વિવિધં પ્રોક્તં દલાલ્યં ચાશ્મસંજિતમ્ ।

સૂક્ષ્મપત્રં હેમવર્ણં ગુરુ સ્નિગ્ધં ચ ભાસુરમ્ ॥

દલાલ્યં તાલકં તચ્ચ વહુસત્ત્વં રસાયનમ્ ।

નિષ્પત્રં ચાશ્મસદૃશં કિંચિત્સત્ત્વં તથાઽગુરુ ॥

નારીણાં પુષ્પહત્ તત્તુ કુપથ્યં ચાશ્મતાલકમ્ ।

કુષ્માણ્ડતોયસંસ્થિન્નં તતઃ ક્ષારજલેન વા ।

ચૂર્ણતોયેન વા સ્થિન્નં દોલાયંત્રેણ શુદ્ધયતિ ॥

કુલત્થકાથસૌભાગ્યમાહિષાજ્યમધુપ્પ્લુતમ્ ।

સ્વલ્વે ક્ષિપ્ત્વા ચ તત્તાલં મર્દયેદેકવાસરમ્ ॥

નિષ્તુષીકૃત્ય ચૈરણ્ડવીજાન્યેવ તુ મર્દયેત્ ।

પલાષ્ટમાનં તાલસ્ય ચાષ્ટમાંશં તુ કારયેત્ ॥

વીજાન્યેરણ્ડજાન્યેવ ક્ષિપ્ત્વા ચૈકત્ર મર્દયેત્ ।

યવાભા ગુટિકા કાર્યા શુષ્કા કુપ્યાં નિધાય ચ ॥

વાલુકાયંત્રમધ્યે તુ વહ્નિં દ્વાદશયામકમ્ ।

સ્વાંગશીતં સમુત્તાર્ય ઉર્ધ્વગં સત્ત્વમાહરેત્ ॥

પાષાણધાતુસત્ત્વાનાં પ્રકારાઃ સંત્યનેકશઃ ।

યાનિ કાર્યકરાણ્યેવ સત્ત્વાનિ કથિતાનિ વૈ ॥

વાતશ્લેષ્મહરં રક્તભૂતનુત્ પુષ્પહત્ સ્ત્રિયાઃ ।

સુસ્નિગ્ધમુષ્ણકટુકં દીપનં કુષ્ઠહારિ તત્ ॥ ૨+૧૦ ॥

હરતાલ—હડતાળ

સંક્ષેપ્—હડતાળ એ જાતની થાય છે એક સોનપત્રી વરખી અને એક દગડી. સોનપત્રી હડતાળ સોનાના જેવા રંગની વજનદાર સુવાળી ચળકતી સત્ત્વવાળી અને રસાયન સરખી હોય છે. દગડી હડતાળ પથરા જેવી થોડા સત્ત્વવાળી ઓછા વજનની સ્ત્રીઓના ઋતુને હરનારી તથા નહીં સેવવા લાયક છે.

શોધન—ભુરા કાળાનાં રસમાં પ્રથમ દોલાયંત્રથી આશી ચારપછી ખારાના પાણીમાં અને પછી ચુનાના પાણીમાં બાફવાથી શુદ્ધ થાય છે.

સત્વ—કળથીતો કાઢો ટંકણખાર ભેંસનું ઘી અને મધ એ બંધાંતી સાથે બત્રીસ તોલા હડતાળને એક દિવસ ખરલ કરી એરડીનાં મીઠા તોલા ૪ નાખી એક દિવસ ઘુંટવું ચણીની જેવડી ગોળીયો વાળી સુકાવી અગત શીશીમાં નાખી વાલુકા યંત્રમાં ૩૬ કલાક પકાવી સ્વાંગશીત કરી શીશીને ગળે નભેલું સત્વ કાઢી લેવું ખનિજ પદાર્થોનાં સત્વ કાઢવાની રીત ઘણી છે દરેકનાં સત્વ નિકળે છે પણ જેવું સત્વ ઉપયોગી છે અને ઔષધમાં વપરાય છે તેની કાઢવાની રીત હી છે.

ગુણ—વાયુ કફનો નાશ કરે છે પડતા લોહીને અટકાવે છે ભુતબાધા વળગાડને મટાડે સ્ત્રીઓના ઝતુ અટકાવને હમેશને માટે બંધ કરી દે છે જઠરાગ્નિ પ્રગ્નિ કરે કુષ્ટનો નાશ કરે સ્તિગ્ધ ઉષ્ણ અને તીખા રસની છે (૨+૧૦)

સૌરાષ્ટ્રી લક્ષણં શોધનં સત્ત્વં ગુણાઃ

લક્ષણં ગુણાઃ— સૌરાષ્ટ્રદેશે સંજાતા સ્વનિજા તુવરી મતા ।
યા લેપિતા શ્વેતવસ્ત્રે રંગબંધકરી હિ સા ॥
ફુલ્લિકા સ્વટિકા તદત્ દ્વિપ્રકારા પ્રસસ્યતે ।
કિંચિત્પીતા ચ સુસ્નિગ્ધા ગરદોષવિનાશિની ॥
શ્વેતવર્ણપરા સામ્લા ફુલ્લિકા લેહમારણી ।
કષાયા મધુરા કાંક્ષી કટુકા વિપનાશિની ॥
વ્રણગ્રી કફહા ચૈવ નેત્રવ્યાધિત્રિદોષહા ।
કુષ્ઠરોગહરા સા તુ પારદે વીજધારિણી ॥
શોધનં-સત્ત્વં— ધાન્યામ્લે તુવરી ક્ષિપ્તા શુદ્ધયતિ ત્રિદિનેન વૈ ।
ક્ષારૈરમ્લૈશ્ચ મૃદિતા ધ્માતા સત્ત્વં વિમુશ્ચતિ ।
તત્સત્ત્વં ધાતુવાદાર્થે ઔષધે નોપપદ્યતે ॥ ૧૧+૧૫ ॥

ફટકડી

લક્ષણ-ગુણ—ફટકડી કાઠીયાવાડમાં કાઠ જગ્યાએ તથા કચ્છમાં મોટા પ્રમાણમાં ખાણોમાંથી નિકળે છે એક પીળાશ પડતી અને બીજી સફેદ થાય છે ફટકડીના પાણીમાં ઘોળું કપડું બોળી રંગવાથી પાકો રંગ રહે છે અથવા પાકો રંગ કરવા માટે ફટકડીનો બીજી રીતે પણ ઉપયોગ થાય છે ધાતુઓને મારે છે તેમાં ખાટો તુરો મીઠો અને તીખો એમ મિશ્ર સ્વાદ રહેલો છે ગુમડાં કફ નેત્રરોગ ત્રિદોષ અને વિષવિકારનો નાશ કરે છે ગળાના રોગમાં પણ ફાયદો કરે છે પારદમાં બીજા ધારણ કરવા માટે ઉપયોગી છે.

શોધન-સત્ત્વ—ધાન્યામ્લ-સુરકામાં ત્રણ દિવસ પલાળી રાખવાથી ફટકડી શુદ્ધ થાય છે ખાર અને ખટાઈ મેળવી ધમવાથી ફટકડીનું સત્ત્વ નિકળે છે તે સત્ત્વ ધાતુવાદમાં ઉપયોગી છે પણ ઔષધ તરીકે વપરાતું નથી (૧૧+૧૫)

મન:શિલાયા મેદા: શોધનં સત્ત્વં ગુણા:

મેદા:

મન:શિલા ત્રિપ્રકારા ક્યામા રક્તા ચ સ્વણ્ડિકા ।
ક્યામા રક્તા મિશ્રવર્ણા ભારાદ્યા ક્યામિકા ભવેત્ ॥
કળવીરા સુરક્તાંગી તાન્નાભા સૈવ શસ્યતે ।
ચૂર્ણિતા યાતિ રક્તાંગી ગુરુ: સ્નિગ્ધા ચ સ્વંડિકા ॥

શોધનં-

સર્વા: ક્ષુન્ધ્ય: કથિતા: પૂર્વ પૂર્વ ગુણોત્તરા: ।
પુનિપત્રરસેનાપિ કૃંગવેરરસેન વા

સત્ત્વં-

ભાવિતા સપ્તવારેણ વિશુદ્ધ્યતિ ન સંશય: ।
સર્પિષા ચ ગુડેનાથ કિટ્ટુગુણુનાથ વા ।
ધ્વાતા તુ કોષ્ટિકાયંત્રે કુંચેત્સત્ત્વં ન સંશય: ॥

ગુણ-

રસાયનવરા સર્વા વાતશ્લેષ્મવિનાશિની ।
સત્ત્વાધિકા વિષદ્રી ચ ભૂતકણ્ઠક્ષયાપહા ।
અગ્નિમાંથં પ્રશમયેત્ કોષ્ટરોગનિર્હિની ॥૧૬+૨૧॥

મનશીળ-મણુશળ

લક્ષણ—મનશીળ ત્રણુ જાતની થાય છે કાળી મિશ્રરંગની અને રાતી-કાળી મનશીળમાં રાતી ઝાંઘ હોય છે તેના પાસાદાર હાંચુંવાળા કટકા હોય છે. મિશ્રરંગની અને ત્રાંખાના રંગની પણ હોય છે. લાલ મનશીળ લાંગવાથી બહુ રાતી જણાય છે ઉત્તરોત્તર વધુ ગુણુવાળી ગણાય છે.

શોધન—અગ્નિયાના પાનના રસમાં ૭ વાર ઘુંટવાથી અથવા આદુના રસમાં ૭ વાર ઘુંટવાથી શુદ્ધ થાય છે.

સત્ત્વ—શ્રી ગોળ કાટોડે અને ગુગળ એ બધી ચીજો મનશીળમાં નાખી ઝીણી ગોળીયો વાળી કાઠીમાં ધમવાથી સત્ત્વ નિકળે છે.

ગુણુ—વાત કફ નાશક વિષહર ભૂતપ્રાધા ખબવાળ ક્ષય મંદાગ્નિ અને કાઠાના દરદ વિગેરેમાં વપરાય છે ઉત્તમ રસાયન છે. (૧૬+૨૨)

અંજનાનિ તેષાં લક્ષણં મેદા: શોધનં સત્ત્વં ગુણા:

મેદા:—સૌવીરં ચ રસાંજનં નિગદિતં સ્રોતોંજનં ચૈવ હિ ।

તદ્વત્ પુષ્પમથાંજનં તદ્વત્ ચેન્નીલાંજનં કથ્યતે ॥

પંચાનામપિ નામવર્ણગુણવદ્રૂપાણિ સમ્યગ્વિધૌ ।

કથ્યંતેત્ર મયાપિ શોધનમિદં સત્ત્વં મૃતિશ્ચોચ્યતે ॥

સૌવીરં—સૌવીરાણ્યં ચાંજનં ધૂમવર્ણ પિત્તાસ્રવ્ણં છર્દિહિધ્માત્રણવ્રમ્ ।

નેત્રવ્યાધૌ શોધને રોપણે ચ શ્રેષ્ઠં પ્રોક્તં કર્ણરોગપ્રશાંત્યૈ ॥

રસાંજનં—પીતામં વિપરક્તદોષશમનં સત્ત્વાસહિધ્માપહં ।

વર્ણ્યં વાતવિનાશનં કૃમિહરં દાર્વ્યુદ્ધવં શોભનમ્ ॥

- સ્રોતોંજન- સ્નિગ્ધં સ્વાદુ કષાયકં વિષવમીપિત્તસ્રુલ્લેખનં
નેત્ર્યં દિધ્મરુજાપહં નિગદિતં સ્રોતોંજનં સર્વદા ॥
- પુષ્પાંજન- સિતં સ્નિગ્ધં હિમં ચૈવ નેત્રરોગવિષાપહમ્ ।
જ્વરદ્વમતિદિધ્માગ્નં પુષ્પાંજનમિહોદિતમ્ ॥
- નીલાંજન- રસાયનં સુવર્ણગ્નં ગુરુ સ્નિગ્ધં ત્રિદોષહા ।
નોલાંજનં ચ કથિતં લોહમાર્દવકારકમ્ ॥
- શોધન- મૃગરાજરસેનૈવ સર્વાણ્યેવાંજનानि हि ।
विशुध्यंतीह सततं सत्वं गुरुवचो यथा ।
- સત્વ- શિલાયાઃ સત્ત્વવત્ સત્ત્વમઙ્ગનાનાં ચ પાતયેત્ ॥૨૨-૨૮॥
સુરમાની જાત્ય તથા ગુણ

ભેદ-સૌધીરાંજન, રસાંજન, સ્રોતોંજન, પુષ્પાંજન, અને નીલાંજન એમ પાંચ જાતના સુરમા છે તેના લક્ષણ ગુણ નીચે પ્રમાણે

સૌધીરાંજન-ધુમકાના જેવા રંગનું હોય છે પણ લોહી ઉલટી હેડકી ગુમડાં અને કાનનાં દરદમાં હિતકારક છે તથા આંખના રોગમાં શોધન રોપણ તરીકે ઉપયોગ થાય છે

રસવંતી-ઘણદરનો ઉકાળો કરી ખનાવાય છે કાંઈ પીળાશ પડતી હોય છે પિત્ત વિકાર પણ લોહી શ્વાસ હેડકી વાયુ અને કૃમિ વિગેરેનો નાશ કરે છે કાન્તિ વધારે છે આને રસાંજન કહે છે.

સ્રોતોંજન-સ્નિગ્ધ સ્વાદુ તુરં વિષ ઉલટી પણ લોહી અને હેડકી વિગેરેને મટાડે છે લેખન છે નેત્રને હિતકારક છે.

પુષ્પાંજન-સફેદ હોય છે સ્નિગ્ધ ઠંડુ છે જ્વરદ્વ હેડકી નાશક નેત્રરોગહર અને વિષ-વિકારને મટાડે છે.

કાળો સુરમા-રસાયન સરખું છે સ્નિગ્ધ ત્રિદોષગ્ન લોહાને પોચું કરનાર અને સોનાને ગાળનાર છે આને નીલાંજન પણ કહે છે.

શોધન-અધાં અંજન સુરમાને લાંગરાના રસની લાવના આપવાથી શુદ્ધ થાય છે.

સત્વ-મનશીળના સત્ત્વની પેઠે સુરમાઓનાં સત્ત્વ કહાય છે (૨૨+૨૮)

ગંધકસ્ય ભેદાઃ શોધનં ગુણઃ પ્રયોગઃ

- ભેદાઃ લક્ષણ- ગંધકસ્ય ચતુર્ભેદા લક્ષિતાઃ પૂર્વસૂરિભિઃ ।
શ્વેતઃ પીતસ્તથા રક્તઃ કૃષ્ણશ્ચેતિ ચતુર્વિધઃ ॥
શ્વેતસ્તુ સ્વટિકાકારો લેપનાલ્લોહમારણમ્ ।
જાયતે નાત્ર સંદેહો હ્યનુભૂતં મયા સ્વલુ ॥
પીતવર્ણો ભવેદ્યસ્તુ સ ચોક્તોઽમલસારકઃ ।
રસે રસાયને શ્રેષ્ઠઃ શુકપિચ્છઃ સ કથ્યતે ॥

लाक्षारसनिभो रक्तः शुकतुंडः स कथ्यते ।
धातूनां रंजनं कुर्याद्रसबन्धं करोत्यलम् ॥
यः कृष्णवर्णः स तु दुर्लभोऽस्ति नाशं करोतीह जरापमृत्योः ।
संसेवनाद्वज्रसमं शरीरं भवेत्सुकान्तं हि निरामयं च ॥

शोधनं—

घटीमध्ये पयः क्षिप्त्वा मुखे वस्त्रं प्रबन्धयेत् ।
वस्त्रोपरि बलेशूर्णं मुखं रुध्वा शरावतः ॥
भूमौ निधाय तत्पात्रं पुटं दद्यात्प्रयत्नतः ।
विंशत्युपलकैश्चैव स्वांगशीतं समुद्धरेत् ॥
अनेनैव प्रकारेण स्वांगशीतं पुनः पुनः ।
एवं संशोधितो गंधः सर्वकार्यकरो भवेत् ॥

गुण—

विपाके मधुरो गंधपाषाणस्तु रसायनः ।
विसर्पकण्डुकुष्ठस्य शमनो दीपनस्तथा ॥
आमाजीर्णप्रशमनो विषहा रसशोषणः ।
सूतस्य वीर्यदः साक्षात्पार्वतीपुष्पसंभवः ॥
कृमिरोगहरः सम्यक् सूतं मूर्च्छयति ध्रुवम् ।
सेवितो बलिराज्ञा यः प्रभूतबलहेतवे ॥
तस्माद्बलिवसेत्युक्तो गंधकोतिमनोहरः ।
शुकपिच्छस्तु मरिचसमांशेन तु कल्कितः ॥
त्रिफला षडगुणा कार्या मर्दयेत्कृतमालकैः ।
मूलद्रवैस्ततः पीतो हन्ति कुष्ठान्यनेकशः ॥
तन्मूलसलिले घृष्टं वपुस्तेनाथ लेपितम् ।
कुष्ठान्येव निहन्त्याथ सद्यः प्रत्ययकारकम् ॥

प्रयोगः १

प्रयोगः लेपः २— संशुद्धगंधकं चैव तैलेन सह पेपयेत् ।
अपामार्गक्षारतोयैस्तैलेन मरिचेन च ॥
विलिप्य सकलं देहं तिष्ठेत्सूर्यातपेषु च ।
भोजयेत्तक्रभक्तं च तृतीये प्रहरे खलु ॥
बहिना स्वेदयेद्रात्रौ प्रातरुत्थाय मर्दयेत् ।
महिषस्य पुरीषेण स्नायाच्छीतेन वारिणा ॥
स्नानं कुर्यादुपस्येवं कण्डूः पामा च नश्यति ।
दृष्टप्रत्यययोगोऽयं कथितोऽत्र मया खलु ।
नाशयेच्चिरकालेऽपि कुष्ठपामाविचर्चिकाः ॥

પ્રયોગ: તૈલ ૩-- કલ્યાણવ્યોપસયુક્તં શુદ્ધગંધકર્ણકમ્ ।

વસ્ત્રે વિતસ્તિમાત્રે તુ ગંધકર્ણ સતૈલકમ્ ॥

વિલિપ્ય વેષ્ટયિત્વા ચ વર્તિ સૂત્રેણ વેષ્ટયેત્ ।

ધૃત્વા સદંશતો વર્તિમધ્યં પ્રજ્વાલયેચ્ચ તામ્ ॥

વિદ્રુતઃ પતતે ગંધો વિંદુશઃ કાચમાજને ।

તાં દ્રુતિ પ્રક્ષિપેત્પત્રે નાગવલ્લ્યાસ્ત્રિવિન્દુકામ્ ॥

રસં વલ્લમિતં તત્ર દત્ત્વાંગુલ્યા વિમર્દયેત્ ।

તત્સર્વં ભક્ષયેત્પથ્યાદ્ ગોદુગ્ધં ચાનુ સંપિબેત્ ॥

કામસ્ય દીપ્તિ કુરુતે ક્ષયપાણ્ડુવિનાશનમ્ ।

ગ્રહણીં નાશયેદ્ દુષ્ટાં શૂલાર્તિશ્વાસકાસકમ્ ॥

આમાર્જીર્ણં પ્રશમયેલ્લઘુત્વં ચ પ્રજાયતે ।

ગંધકસ્ય ગુણાન્વક્તું શક્તઃ કઃ શંભુના વિના ॥૨૯-૫૩॥

ભેદ—સફેદ પિળા લાલ અને કાળા એમ ગંધક ચાર પ્રકારનો થાય છે સફેદ ગંધક ખીની આકારનો થાય છે ધાતુઓ ઉપર ચોપડી ભટ્ટી આપવાથી ધાતુનું મારણ કરે છે એમાં સફેદ નથી અનુભવેલું છે. **પીળા** ગંધક બે પ્રકારનો થાય છે એક લાકડીયો અને ખીને આમલસારો. પહેલો લેપમાં અને દારૂ બનાવવામાં વપરાય છે ખીને દવામાં ખાવામાં આવે છે તે શુક્રપિચ્છ કહેવાય. **લાલ**—ગંધક અળતાના જેવા રંગનો હોય છે તે શુક્રતુંડ કહેવાય છે ધાતુનું રંજન કરવામાં અને પારાને બાંધવામાં આ ઉપયોગી થાય છે **કાળો**—ગંધક અલબ્ય છે તે વૃદ્ધાવસ્થા અને અકાળમરણને મટાડે છે શરીરને વજન જેવું પ્રદાન નીરાગી અને કાંતિયુક્ત કરે છે.

શોધન—એક તપેલામાં દુધ ભરી તેને મોઢે મલમલનું કપડું બાંધી કપડા ઉપર ગંધકનો છુટ્ટો પાથરી તેના ઉપર એક કુંડું ઉધું ઢાંકી જમીનમાં ખાડો ગાળી તેમાં એ તપેલું સુકા કુંડા ઉપર ૨૦ છાણાનો અગ્નિ દેવો સ્વાંગશીત થયે દુધમાંથી ગંધક કાઢી લેવો એવી રીતે ૨૧ વખત શોધવાથી ખાત્રા લાયક સર્વદોષરહિત ગંધક થાય.

ગુણ—પાકમાં મધુર છે ખળવાળ કુષ્ઠ આમ અણર્ણુ વિષવિકાર હરસ કૃમિરોગ વિગેરે દરદોને મટાડે છે પારદનું શોષણ કરનાર છે. પારદમાં અધિક બળ આપનાર છે. પારદને મૂર્ચ્છા પમાડનાર છે. બળી રાગ્નએ અધિક બળ મેળવવા માટે ગંધક સેવ્યો હતો તેથી ગંધકનું નામ બલિવસા પાડ્યું છે.

પ્રયોગ ૧ ચૂર્ણ—ગંધક તોલા ૧૦ મરી તોલા ૧૦ હરડે તોલા ૨૦ એડાં તોલા ૨૦ અને આમળાં તોલા ૨૦ એ બધા સાથે ખાંડી ગરમાળાના મૂળના રસની ત્રણ લાવના દધ તૈયાર કરવું સવાર સાંજ એઆની ભારથી માંડી અર્ધો તોલો સુધી ચૂર્ણ મોમાં નાખી ઉપર ગરમાળાનાં મૂળનો રસ પીવો અને એ ચૂર્ણ ગરમાળાના મૂળના રસમાં વાટી શરીરે ચોપડવું તો આળીસ દિવસમાં ભયંકર કાઠ મટે તથા અઢારે પ્રકારનાં કુષ્ઠને નાશુદ કરે.

પ્રયોગ ૨ લેપ—શેષેલો ગંધક અને ડાળાં સરીને તેલમાં મેંદા જેવા વાટી પછી અથેડાના ખારના પાણીમાં વાટી લેપ જેવું કરી આખે શરીર ચોપડી સૂર્યને તડકે રહેવું અપેર પછી એ બન્યે છાસ ચોખા ખાવા રાત્રે તાપણી તાપવી સવારમાં ઉડી પાડાનું જાણ આખે શરીર ચોપડવું અને ઠંડે પાણીયે ન્હાવું પછી ગંધક તેલ ચોપડી ઉને પાણીયે ન્હાવું એ રીતે હમેશાં કરવાથી ૩ દિવસમાં લાંબા વખતના અજવાળ ખસ કરોળીયા વિગેરે કુષ વિદાર મટે છે આ પ્રયોગ અનુભવેલો છે.

પ્રયોગ ૩ તેલ તથા દ્રુતિ—દ્રુતિ—ગંધક તેલ ૧૬ અને ત્રિકટુ તેલો ૧ સાથે મેળવી એક દિવસ ઘુટવું પછી તેલમાં કાલવી એક વેંત વચમાં પોળા સફેદ કપડા ઉપર ચોપડી વાટ જેવું વણવું તેના ઉપર દોરા બાંધવા પછી એ વાટને સાણસીથી વચમાં પકડી નીચેથી સળગાવી હેઠે કાચનું વાસણ રાખવું એ પ્રમાણે પિગળેલો—તેલ ૩૫ અનેલો ગંધક ટીપે ટીપે પડશે આ દ્રુતિના ત્રણ ટીપાં નાગરવેલના પાનપર નાખી તેમાં એક શુદ્ધ પારદ નાખી આંગળી વતી ધસવું એટલે પારે મળી જશે તે પાન ખાઈ જવું ઉપર ગાયનું દુધ શેડકું અથવા સાકરવાળું પીવું કામ જગત થાય શક્તિ આવે છે ક્ષય પાંડુ સંગ્રહણી શૂળ શ્વાસ આમાળ્સ્ય વિગેરે દરદો મટે છે શરીર હળવું થાય છે. ગંધકના અતૈકિક ગુણ શંકર વિના ખીભું કાઈ વર્ણવી શકે નહીં (૨૯+૫૩)

કંકુષ્ટ વર્ણન શોધનં ગુણ:

મેદ:- પર્વતે હિમસમીપચર્તિનિ જાયતેતિરુચિરં કકુષ્ઠકમ્ ।
 એકમેવ નલિકાભિધાનકં રેણુકં તદન્નુ ચાપરં ભવેત્ ॥
 પીતવર્ણમસ્ટનં ચ વૈ ગુરુ સ્નિગ્ધમુત્તમતરં પ્રવક્ષતે ।
 શ્યામપીતમતિહીનસત્વકં રેણુકં હિ કથિતં દ્વિતીયકમ્ ॥
 વદન્તિ કંકુષ્ઠમથાપરે હિ સઘઃ પ્રસૂતસ્ય ચ દંતિનઃ શક્રત્ ।
 તત્કૃષ્ણપીતં ભવતીવ રેચનં તૃતીયમાહુર્વિબુધા ભિષગ્વરાઃ ॥
 ચતુર્થકંકુષ્ઠમિહૈવ વાજિનાં નાલં હિ કેચિત્પ્રવદન્તિ તજ્ઞાઃ ।
 યદ્વસ્તિજં શ્વેતમથાતિપીતં વિરેચનં તત્પ્રકરોતિ શીઘ્રમ્ ॥
 રસાયને શ્રેષ્ઠતરં રસે ચ સત્વેન યુક્તં સ્વલુ ગૌરવાન્વિતમ્ ।

શોધનં— શુંઘ્યમ્ભસા ભાવિતમેવ શુદ્ધિં કંકુષ્ઠમાયાતિ હિ સત્યમુક્તમ્ ॥

ગુણ:- કંકુષ્ઠકં તિક્તકટૂષ્ણવીર્યં વિશેષતો રેચનકં કરોતિ ।
 ગુદાર્તિગુલ્મવ્રણશૂલહૃત્પરં પ્રવક્ષતે શાસ્ત્રવિદઃ પુરાણાઃ ॥

પ્રયોગ:- સત્વાકૃષ્ટિર્ન ચ પ્રોક્તા યસ્માત્સત્ત્વમયં હિ તત્ ।
 યવમાત્રં ભજેદેનં વિરેકાર્થં ન સંશયઃ ॥
 ક્ષણાદામજ્વરં હંતિ જાતે સતિ વિરેચને ।
 તાંબૂલેન સમં ચૈવં ભક્ષિતં સારયેદ્ ધ્રુવમ્ ॥

કંકુષ્ટવિષોપાય- વઙ્ગુલમૂલિકાકાથં સોભાગ્યાજાજિસંયુતમ્ ।

ભૂયો ભૂયઃ પિષેદ્દીમાન્ વિષં કંકુષ્ટજં જયેત્ ॥૫૪-૬૨॥

પીળીયો

વર્ણન—હિમાલય નજીકના પર્વતમાં પીળીયો નિકળે છે એક ભુગળીના નેવો આવે છે અને એક ભુકાના રૂપમાં આવે છે પીળીયો કાળાશ પડતા પીળારંગનો હોય છે તે ગુણમાં હલકો છે ટેટલાક કહે છે તુરત જન્મેલા હાથીના અચ્ચાની વિષ્ટા તે પીળીયો છે, ટેટલાક ઘોડાના નાળને પીળીયો કહે છે સફેદ પડતો પીળો પીળીયો જલદી ભુકાય લાવે છે તે રસ રસાયનમાં વાપરવા લાયક છે.

શોધન—સુંકેના કાઠાની લાવના આપવાથી પીળીયો શુદ્ધ થાય છે પીળીયો સત્ત્વરૂપવ છે તેથી તેનું સત્ત્વ કાઠવાની જરૂર નથી.

ગુણ—પીળીયો કડવો તીખો ઉષ્ણવીર્ય ગુણની પીડા ગુદમ ગુમડાં શૂળ તાવ અને આમજ્વર વિગેરેને મટાડે છે તથા ભુકાય લગાડે છે.

પ્રયોગ—ચણોદી ભારની માત્રા નાગરવેલના પાન સાથે ખવરાવવાથી ભુકાય લાગશે આમજ્વર જ્વર અને આદીનો તાવ ઉતરે

પીળીયાના વિષનો ઉપાય—પીળીયો વધુ ખાઈ જવાથી બહુ ભુકાય લાગે બીજા કોઈ ઉપદ્રવ થાય તો આવળના મૂળની છાલ પાણીમાં ઉકાળી તેમાં બે માસા કુલાવેલ ટંકણ અને પાવલીભાર જરાનો ભુકો નાખી વખતો વખત પાવાથી આરામ થાશે. (૫૪+૬૨)

કાસીસમેદા ગુણા:

મેદઃ— કાસીસં પ્રથમં હિ સૈકતમિદં પુષ્પાશ્ચમન્યત્તથા
ક્ષારામ્લં ગુરુ ધૂન્નવણવિષહત્ વીર્યોષ્ણકં રાગદમ્ ॥
શ્વિત્રઘ્નં મુલ્લકેશરંજનકરં તત્સૈકતં પૂર્વકં
પુષ્પાશ્ચં હપરં ગુણૈશ્ચ સહિતં સેવ્યં સદા રોગહત્ ॥

પુષ્પાભિધં ચ કાસીસં પ્રસિદ્ધં નેત્રરોગહા ।
સોષ્ણવીર્યં કષાયામ્લં વિષઘ્નં શ્લેષ્મનાશનમ્ ।
ઘ્ર્ણહત્ક્ષયરોગઘ્નં પટરંજનકં પરમ્ ॥

શોધન—સત્ત્વ ધુંગરાજરસે સ્વિન્નં નિર્મલં હિ પ્રજાયતે ।

સૌરાષ્ટ્રીસત્ત્વવત્સત્ત્વમેતસ્યાપિ સમાહરેત્ ॥
પ્રયોગઃ— કાસીસં ભસ્મ કાંતસ્ય ચોભયં સમભાગિકમ્ ।

વરાવિઢંગસંયુક્તં ઘૃતક્ષૌદ્રપ્લુતં પ્રમે ॥
મક્ષિતં હંતિ વેગેન પાંડુયક્ષ્માણમેવ ચ ।
પ્લીહં ગુલ્મં ગુદે શૂલં મૂત્રકૃચ્છાણ્યશેષતઃ ॥
સેવિતં સર્વરોગઘ્નં રસાયનવિધાનતઃ ।

અગ્નિસંધુક્ષણં કૂર્યાત્ વલીપલિતનાગનમ્ ।

આમાજીર્ણભવાન્ રોગાન્ નિહંત્યેવ ન સંગ્રયઃ ॥૬૩+૬૯॥

હીરાકસી

ભેદ—એક સાદી હીરાકસી છે અને બીજી પુષ્પકાસીસ છે બન્નેમાં ગુણુ સરખા છે પણ બીજી વધુ સારા ગુણુવાળી ગણાય છે ખારી ખાટી ધુવાડાના જેવા રંગની વિપહર ઉષ્ણવીર્ય રંગ આપનારી સફેદકાઠ મટાડનારી અને કશનું રંજન કરનારી છે પુષ્પકાસીસ નેત્રરોગ મટાડવામાં પ્રસિદ્ધ છે ગુમડાં ક્ષયરોગ વિગેરેમાં વપરાય છે તથા કપડાં રંગવાના કામમાં આવે છે.

શોધન—સત્વ ભાંગરાના રસમાં આફવાથી શુદ્ધ થાય છે ફટકડીની પેઠે આનું પણ સત્વ નીકળે છે.

પ્રયોગ—શુદ્ધ હીરાકસી અને કાંતલોહની ભસ્મ બન્ને સરખે ભાગે મેળવી રાખવાં તથા હરડે બેડાં આંખનાં અને વાવડોગ એનો સરખે ભાગે ભુકો કરી રાખવો ઉપલા રસાયનની માત્રા ૩ રતીમાં આ ચૂર્ણુ તોલો ૦૧ મેળવી મધ ઘી સાથે ચાટી ઉપર દુધ પીવું પાંડુરોગ ક્ષય બરલ ગુદ્મ ગુદાનું શૂળ બધા મૂત્રકૃચ્છ આમ અને અછળુના બધા દરદોને મટાડે છે બહરાશિને પ્રદીપ્ત કરે વળીયાં પળીયાનો નાશ કરે (૬૩+૬૯)

નવસારગુણ:

ઉદિષ્ટં નવસારાયં લવણં ચુલ્હિકાભિધમ્ ।

લોહદ્રાવણકં પ્રોક્તં રસજારણકં તથા ॥

વર્હિં ચ દીપયત્યાશુ ગુલ્મપ્લીહામયાપહમ્ ।

માંસાદિજારણં સમ્યક્ ભુક્તપાકં કરોતિ તત્ ॥૭૦-૭૧॥

નવસારને ચુલ્હિકા લવણુ પણ કહે છે ધાતુને પિગાળવામાં તથા પારદનું બરણુ કરવામાં કામ આવે છે ખવરાવવાથી બહરાશિને પ્રદીપ્ત કરે છે ગુદ્મ બરલ વિગેરેને મટાડે છે માંસાદિને પિગાળી નાખે છે અને ખોરાકને પચાવે છે. (૭૦+૭૧)

વરાટિકા લક્ષણં ગુણ:

લક્ષણં-

પીતા વરાટિકા યા તુ સાર્ધનિષ્કપ્રમાણિકા ।

શ્રેષ્ઠા સૈવ બુધૈઃ પ્રોક્તા ટંકભારા હિ મધ્યમા ।

પાદોનટંકભારા યા કથ્યતે સા કનિષ્ઠિકા ॥

ગુણ:-

રસે રસાયને પ્રોક્તા પરિણામાદિશૂલનુત્ ।

ગ્રહણીક્ષયરોગધ્ની વીર્યોષ્ણા દીપની મતા ॥

વૃષ્યા દોષહરી નેત્ર્યા કફવાતવિનાશિની ।

રસેન્દ્રજારણે શસ્તા વિદમધ્યે સદા હિતા ॥

સ્થૂલા વરાટિકા પ્રોક્તા ગુસ્થ શ્લેષ્મપિત્તહા ।

શોધન-

સ્વેદિતા હારનાલેન યામાચ્છુદ્ધિમવાપ્નુયાત્ ॥૭૨+૭૬॥

કોડી

ભેદ—ખીંગી કોડી પોણા તોલાની ઉત્તમ ગણાય. અર્ધા તોલાની મધ્યમ અને છઆની ભારતી હડકી ગણાય છે.

ગુણ—રસ રસાયનમાં વપરાય છે પરિણામ શૂળ સંગ્રહણી ક્ષયરોગ કફ વાયુ અને નેત્રરોગ વિગેરેને મટાડે છે ઉષ્ણવીર્ય છે જ્વરાગ્નિ દીપક છે શક્તિપ્રદ પારદ જ્વરણમાં અને બિડમાં ઉપયોગી છે મોટા કોડા ગરિષ્ઠ અને કફ પિત્ત કરનારા છે.

શોધન—ધાન્યામ્લમાં સુરકામાં ત્રણ કલાક આફવાથી કોડી શુદ્ધ થાય છે. (૭૨+૭૬)

હિંગૂલઃ દરદઃ ગુણઃ શોધનં

ભેદઃ—ગુણઃ— દરદઃ શુક્રતુંડાશ્ચ હંસપાકસ્તથાપરઃ ।
 ચર્મારઃ પ્રથમઃ પ્રોક્તો હીનસત્ત્વઃ સ ઉચ્યતે ॥
 પ્રવાલાભઃ શલાકોદ્યઃ ઉત્તમો હંસપાકકઃ ।
 દીપનઃ સર્વદોષઘ્નો હિંગુલોતિરસાયનઃ ॥
 સર્વરોગહરઃ સાક્ષાત્ દ્રાવણે સંપ્રશસ્યતે ।
 યથા ષડ્ગુણગંધેન જારિત રસરાજકઃ ॥
 દરદાકર્ષિતઃ સૂતો ગુણૈરેવંવિધો ભવેત્ ।
 શોધનં— કુષ્માણ્ડસ્વળ્ડમધ્યે તુ સ્વેદિતો લઘુચામ્બુના ।
 સકૃત્ સંજાયતે શુદ્ધઃ સર્વકાર્યેષુ યોજયેત્ ॥૭૭-૮૦॥

હિંગળો

ભેદ ગુણ—શુક્રતુંડ અને હંસપાક એ જાતનો હિંગળો છે પરવાળા જેવો સળીયું સળીયું ડાંખળાવાળો હંસપાક રૂપી સીંગરફ ઉત્તમ ગણાય છે. હિંગળો દીપન સર્વદોષઘ્ન રસાયન સર્વ રોગ નાશક છે, દ્રાવણમાં ઉપયોગી છે હિંગળામાંથી કાઢેલો પારો ષડ્ગુણ ગંધક જારિત રસસિદ્ધરના જેવોજ ગુણમાં ઉત્તમ ગણાય છે.

શોધન—કોળાની છાલ ઉતારી તેના કટકા કરી વચમાં હીંગળાનો કટકો મુકી ખીન્નેરાના રસની આફ આપવાથી અથવા તત્ત્વખંડમાં હીંગળાને ખરલ કરી તેમાં કોળાનો રસ તથા ખીન્નેરાના રસમાં એક દિવસ ઘુટવાથી અથા કામમાં વાપરવા લાયક અને છે (૭૭+૮૦)

ગૈરિકં ભેદઃ ગુણઃ

પાષાણગૈરિકં ચૈકં દ્વિતીયં સ્વર્ણગૈરિકમ્ ।
 પાષાણગૈરિકં પ્રોક્તં કઠિનં તામ્રવર્ણકમ્ ॥
 અત્યંતશોણિતં સ્નિગ્ધં મશૂળં સ્વર્ણગૈરિકમ્ ।
 સ્વાદુ તિક્તં હિમં નેત્ર્યં કષાયં રક્તપિત્તનુત્ ॥
 હિક્કાવમિવિષઘ્નં ચ રક્તઘ્નં સ્વર્ણગૈરિકમ્ ।
 પાષાણગૈરિકં ચાન્યત્ પૂર્વસ્માદલ્પકં ગુણૈઃ ॥

ગૈરિક તુ ગવાં દુર્ગૈર્ભાવિતં શુદ્ધિમૃચ્છતિ ।

ગૈરિકં સત્ત્વરૂપં હિ નન્દિનાં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૮૧-૮૪ ॥

ગેર

ભેદ શુણ્ણ શોધન—એક ધુડીયો ગેર અને બીજો સોનાગેર છે ધુડીયો ગેર કઠણ પથરા જેવો અને ત્રાંચા જેવા ઘેરા રાતા રંગનો છે સોનાગેર બહુ લાલ સુવાળો અને પોચો છે સ્વાદવાળો જરા કડવો જરા કણ્ણો ઠંડો નેત્રને હિતકર પડતા લોહીને અટકાવનાર હેડકી ઉધટી અને વિષવિહારને મટાડનાર છે ધુડીયો ગેર સોનાગેર કરતાં ગુણમાં ઓછો છે ગાયના દુધની લાવના દેવાથી એક ગેર શુદ્ધ થાય છે ગેર સત્ત્વ રૂપજ છે એમ નંદિ નામના વિદ્વાને કહ્યું છે. (૮૧+૮૪)

સાધારણ/સા: અંબરં ગિરિસિંદૂરં બોદાર: બિડ:

અંબરં—

સમુદ્રેનાગ્નિનક્રસ્ય જરાયુર્બહિરુજ્જિત: ।

રવિતાપેન સંશુષ્ક: સોગ્નિજાર ઇતિ સ્મૃત: ॥

ત્રિદોષશ્મનો ગ્રાહી ધનુર્વાતહર: પર: ।

વર્ધનો રસવીર્યસ્ય જારણ: પરમ: સ્મૃત:

ગિરિસિંદૂરં

મહાગિરૌ શિલાન્તસ્થો રક્તવર્ણચ્યુતો રસ: ।

સૂર્યાતપેન સંશુષ્કો ગિરિસિંદૂરસંજિત: ॥

રસબંધકરો ભેદી ત્રિદોષશ્મનસ્તથા ।

દેહલોહકરો નેત્ર્યો ગિરિસિંદૂર ઈરિત: ॥

બોદાર:—

ભવેદ્દુર્જરકે દેશે સદલં પીતવર્ણકમ્ ।

અર્બુદસ્ય ગિરે: પાર્શ્વે નામ્ના બોદારશૃંગકમ્ ॥

નાગસત્ત્વં લિંગદોષહરં શ્લેષ્મવિકારનુત્ ।

રસવન્ધકરં સમ્યક્ શ્મશ્રૂરંજનકં પરમ્ ॥

સાધારણ

રસશોધનં

બિડ:—

—સાધારણરસા: સર્વે વીજપૂરરસેન વૈ ।

ત્રિવારં ભાવિતા: શુષ્કા જાયંતે દોષવર્જિતા: ॥

બિડં હિ કથ્યતે તદ્વત્સર્વદોષહરં પરમ્ ॥ ૮૫+૯૩ ॥

અંબર—મોટા મધરમજની ઓર અથવા ફેટલાકની માન્યતા પ્રમાણે મધરમજ મહોન્મત થઇ ઓગાળે છે ત્યારે તેનાં મોહાના શીણ સમુદ્રના પાણી સાથે તણાઇ કંડે આવે છે તે સૂર્યને તડકે સુકાય છે એ અંબર છે. તે ત્રિદોષનું શ્મન કરે છે સંગ્રહણીને મટાડે છે ધનુર્વાતે તથા આંચકી સન્નિપાતને શાંત કરે છે પારદના બળને વધારે છે જ્વરણમાં ઉત્તમ છે શક્તિપ્રદ અને વીર્યવર્ધક છે.

[ગર્ગઃસિદ્ધર—પહાડી સિદ્ધર—મોટા પર્વતોમાં શિલાઓની અંદરથી લાલ રંગનો રસ બહાર આવી સૂર્યને તડકે સુકાય છે તે સિંદોરના જેવા રંગનો પહાડી સિંદોર કહેવાય છે તે પારદને બાંધે છે દસ્ત લાવે છે ત્રિદોષનું શમન કરે છે નેત્રને હિતકર છે અને દેહને લોહ સરખો કરે છે.

બોદાર—ગુજ્જનાતમાં આયુ પર્વતની તળેટીમાં બોદાર નિકળે છે તેને પડ હોય છે આમાં સીંસાનો ભાગ હોય છે બોદાર નાગસત્વ સીંસાનું સત્વ કહેવાય છે ઉપદંશ અને ગુમડા વિગેરેના મલમમાં પડે છે કફનાશક છે પારાને બાંધે છે અને ડાઢી વિગેરેના વાળ કાળા કરવાના કલપોમાં પડે છે.

બિડ—આ એક મીઠાની જાત છે આને બિડલુણ પણ કહે છે ગૌમુત્ર સાથે આપવાથી કફનાં દરદ મટે છે ઘીની સાથે પિત્તનાં દરદ અને સરસીયાં તેલની સાથે દેવાથી વાયુ મટે છે બે આની ભારતી માત્રા છે.

બધા સાધારણ રસનું શોધન—બધા સાધારણ રસ તેમાંનાં કાષ્ઠનું પણ શોધન કરવું હોય તેને ખાંડી બીજોરના રસની ત્રણ ભાવના દેવી એટલે શુદ્ધ થાય છે (૮૫૫૬૨)

इतिश्री पद्मनाभसूनुना श्रीयशोधरेण जूनागढवास्तव्येन

विरचिते रसप्रकाशसुधाकरे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ સપ્તમોધ્યાયઃ ૭ ॥

નવ રત્નાનિ

માણિક્યં મૌક્તિક ચૈવ વિદુમં તાક્ષ્યં પુષ્પકમ્ ।

વજ્રં નીલં ચ ગોમેદ વૈદૂર્યં ચ ક્રમેણ હિ ॥

સુજાતિગુણસમ્પન્નં રત્નં સર્વાર્થસિદ્ધિદમ્ ।

દાને રસાયને ચૈવ ધારણે દેવતાર્ચને ॥ ૧+૨ ॥

નવ રત્નો

માણિક (ચુની), મોતી, પરવાળાં, તીક્ષ્ણ-પત્તા, પુષ્પક પોખરાજ, હીરો, નીલમણી નીલમ, ગોમેદમણિ-પીળું રત્ન, વૈદૂર્યમણી લસણીયો આ નવ રત્ન અથવા મણિ કહેવાય છે સારી જાતવાળું ગુણવાળું રત્ન દાનમાં રસાયનમાં પહેરવામાં અને દેવતાર્ચનમાં વાપરવાથી સિદ્ધિ આપે છે. (૧+૨)

માણિક્યં પદ્મરાગઃ

મેદઃ—

પદ્મરાગાભિધં શ્રેષ્ઠં પ્રથમં તદુદીરિતમ્ ।

દ્વિતીયં નીલગન્ધિ સ્યાદ્ ધનં રક્તં સુશોભનમ્ ॥

ઉત્તમલક્ષણં—

મહત્ત્વં કમલચ્છાયં સ્તિગ્ધં સ્વચ્છં ગુરુ સ્ફુટમ્ ।

સમં વૃત્તાયતં ગાત્રે માણિક્યં ચોત્તમં મતમ્ ॥

ગંગોદકસમુદ્ભૂતં નીલગર્ભારુણચ્ચવિ ।

માણિક્યં પૂર્વવચ્છાયં નીલગન્ધિ તદુચ્યતે ॥

અધમલક્ષણં—

માણિક્યં ચાષ્ટધા નેષ્ટં સચ્ચિદ્રં મલિનં લઘુ ।

કર્કશં ચિપિટં વક્રં સૂક્ષ્મં ચાવિશદં તથા ॥

ગુણઃ—

સંદીપનં વૃષ્યતમં હિ રૂક્ષં વાતાપહં કર્મરૂપાપહં ચ ।

ભૂતાદિદોષત્રયનાશનં પરં રાત્રાં સદા યોગ્યતમં પ્રશસ્તમ્ ॥૩-૭॥

ભેદ ઉત્તમ લક્ષણ—પદ્મરાગ અને નીલગન્ધિ એમ બે જાતનાં માણિક હોય છે આકારમાં મોટું કમળ પુષ્પ સરખા રંગવાળું લંબગોળ આકારનું સુવાળું સ્વચ્છ વજનદાર સ્પષ્ટ ક્રાંતિવાળું પદ્મરાગ જાતનું માણિક કહેવાય છે. ગંગા નદીમાં તથા તેના કિનારા પર થતું આસમાની રંગની ઝાંઝવાળા અણુવણુના રંગનું સ્વચ્છ લાલ વજનદાર લંબગોળ અને ઉત્તમ ક્રાંતિવાળું નીલગન્ધી જાતનું માણિક કહેવાય છે.

હલકું માણિક—કાણાવાળું મેલું વજનમાં હળવું બરડ ચપટું વાંકું ઝીણું નિર્મળ ક્રાંતિવિનાનું તે હલકું ગણાય છે.

ગુણ—જઠરાગ્નિદીપક પૌષ્ટિક રક્ષ વાતનાશક ભૂતબાધા વાત પિત્ત કફનાશક અને રાગ-ઓળે પહેરવા યોગ્ય છે. (૩+૭)

મૌક્તિકં

- ઉત્તમં— હલાદિ શ્વેત રશ્મિમર્મિર્મલં ચ વૃત્તં સ્થ્યાતં મૌક્તિકં તોયભાસમ્ ।
સ્નિગ્ધ તાલ્યે ગોરવ ચેન્મહત્તલિંગૈરતૈર્લક્ષિત તચ શુદ્ધમ્ ॥
- અધમં— રુક્ષાંગ ચેન્નિષ્પ્રભં શ્યાવતામ્રં ચાર્ધં શુભ્રં ગ્રંથિલં મૌક્તિકં ચ ।
ક્ષારાભાસં વૈકટં યુગ્મકં ચ દોષૈર્યુક્તં સર્વથા ત્યાજ્યમેભિઃ ॥
- ગુણાઃ— કાસં શ્વાસ વહ્નિમાંચં ક્ષયં ચ હન્યાદ્ વૃષ્યં વૃંહણં પિત્તહારિ ।
દાહશ્લેષ્મોન્માદવાતાદિરોગાન્ હન્યાદેવં સેવિતં સર્વકાલે ॥૮-૧૦॥

મોતી

ઉત્તમ—જે મોતીને જોતાં મનમાં આનંદ થાય તેવું નિર્મળ કિરણોવાળું સફેદ ગોળાકાર પાણીના ઝિંદુ જેવી કાંતિનું સુવાળું વજનમાં હારે તથા એવા ખીબા ઉત્તમ ગુણવાળું મોતી વખણાય છે.

હલકું—ખરસટ કાંતિ વિનાનું કાળી રાતી ઝાંઘવાળું ફાડીયા આકારનું ઘોળું ગાઠ્યું ગાઠ્યુંવાળું મીઠાના કાંકરા જેવું, દેખાવમાં વાકુંચુકું અને એ સાથે જોડાયેલ હોય એ મોતી હલકું ગણાય છે.

ગુણ—ઉધરસ શ્વાસ મંદાશ્નિ ક્ષય પિત્ત દાહ કફ ઉન્માદ અને વાનાં દરદ વિગેરેનો નાશ કરે છે વૃષ્ય પૌષ્ટિક અને ગરમી નાશક છે. (૮+૧૦)

વિદ્રુમં પ્રવાલં

- ઉત્તમં— સ્નિગ્ધ સ્થૂલં પક્વિમ્વીફલામં વૃત્તં દીર્ઘં નિર્ઘ્રણં ચાપ્યદીર્ઘમ્ ।
સ્થ્યાતં સદ્ઝિઃ સપ્તધા વિદ્રુમં ચ દોષૈર્યુક્તં સર્વકાર્યેષુ શસ્ત્રમ્ ॥
- અધમં— રુક્ષં શ્વેતં સવ્રણં ધૂસરં ચ નિર્ભારં ચેચ્છુલ્લવર્ણં પ્રવાલમ્ ।
દોષૈર્યુક્તં કોટરૈરાવૃત્તં ચ નેટું સદ્ઝિર્મક્ષણે ધારણે ચ ॥
- ગુણાઃ— પિત્તાસ્રઘ્નં શ્વાસકાસાદિરોગાન્ હન્યાદેવં દુર્નિવારં વિષં ચ ।
ભૂતોન્માદાન્નેત્રોગાન્નિહન્યાત્ સઘઃ કુર્યાદ્દીપનં પાચનં ચ
॥ ૧૧+૧૨ ॥

પરવાણાં

ઉત્તમ—સુવાળાં જડાં પાકેલાં ટીકારાના જેવા રંગનાં ગોળાકાર કાણુવિનાનાં અને બહુ લાખાં નહીં એવાં સાત ગુણુવાળાં પરવાળાં ઉત્તમ ગણાય છે.

હલકાં—ખરસટ ઘોળાં કાણુકાણુવાળાં ભુખરાં વજનમાં હળવાં ત્રાંખાના જેવા ભુખરા રંગનાં ખાડાખાડાવાળાં પરવાળાં હલકાં છે તે પહેરવામાં અને ખાવામાં વાપરવાં નહીં.

ગુણ—પડતા લોહીને અટકાવે શ્વાસ ખાંસી વિષવિકાર ભૂતોન્માદ નેત્રરોગ વિગેરેને મટાડે જરૂરિયે વધારે અને ખોરાક પચાવે. (૧૧+૧૩)

તાક્ષ્યં

- ઉત્તમં— તાક્ષ્યં સ્નિગ્ધં ભાસુરં શણ્પવર્ણં ગાત્રૈઃ શુદ્ધં ભારવદ્રશ્મિયુક્તમ્ ।
એતે પ્રોક્તા સપ્તસંખ્યા ગુણા વૈ દાને શસ્ત્રં મક્ષણે ધારણે ચ ॥

અધમં— નીલં શ્વેતં કર્કશં શ્યાવરુક્ષં વક્રં કુષ્ણં ચિષ્પટં ભારહીનમ્ ।
 દુષ્ટં તાર્ક્ચં ચૌષધેનોપયોજ્યં કાસં શ્વાસં સન્નિપાતાગ્નિમાંઘ્રમ્ ।
 શોફં શૂલં જૂર્તિરોગં વિષં ચ દુર્નામાનં પાણ્ડુરોગં નિહન્યાત્
 ॥ ૧૪+૧૬ ॥

પત્રાં—પાનાં

ઉત્તમ—સુવાળાં તેજસ્વી લીલા ખડના જેવા શુદ્ધ લીલા રંગનાં ડાઘાડુઘી વિનાનાં વળનદાર અને જેમાંથી તેજનાં કિરણો નિકળતાં હોય એવાં પાનાં ઉત્તમ ગણાય છે.

હલકાં—આસમાની કે સફેદ ઝાંઘવાળાં ખરસટ કાળાશ પડતાં વાંકું કાળાં ચપટાં અને વળનમાં હળવાં એ હલકાં ગણાય છે.

ગુણુ—શ્વાસ ખાંસી સન્નિપાત મંદાગ્નિ સોજી શૂળ તાવ વિષવિકાર હરસ અને પાંડુ-
 રોગ એટલાં દરદને મટાડે છે. (૧૪+૧૬)

પુષ્પરાગમ્

ઉત્તમં— સ્વચ્છં સ્થૂલં પુષ્પરાગં ગુરુ સ્યાત્સ્નિગ્ધં વર્ણે કર્ણિકારપ્રસૂનમ્ ।
 તચ્ચાવક્રં મસ્ટુણં કોમલં ચ લિંગૈરેતૈઃ શોભનં પુષ્પરાગમ્ ॥
 અધમં— રુક્ષં પીતં કર્કશં શ્યામલં ચ પાણ્ડુ સ્યાદ્વા કાપિલં તોયહીનમ્ ।
 દોષૈર્યુક્તં નિષ્પ્રભં પુષ્પરાગં નો સેવ્યં તન્નૈવ દેયં દ્વિજેભ્યઃ ॥
 ગુણાઃ— કુષ્ટં છર્દિં શ્લેષ્મવાતૌ નિહન્તિ મંદાગ્નીનામેતદેવ પ્રશસ્તમ્ ।
 દાહે કૃચ્છ્રે દીપનં પાચનં ચ તસ્માત્સેવ્યં સર્વકાલં મનુષ્યૈઃ
 ॥ ૧૭+૧૯ ॥

પોખરાજ

ઉત્તમ—સ્વચ્છ મોટું વળનદાર સુવાળું કચેણુના કુલના જેવા રંગનું વાંકુંચુંકું નહીં એવું સુવાળું અને લીસું એવું પોખરાજ ઉત્તમ છે.

અધમ—ખરસટ પીળાશ પડતું કાળી ઝાંઘવાળું પાંડું રંગનું કાખરચિત્રા રંગનું પાણી વિનાનું અને કાંતિ વિનાનું હલકું ગણાય છે તે ખાવામાં કે દાનમાં વાપરવું નહીં.

ગુણુ—કુષ્ઠ ઉલટી કફ વાયુ મંદાગ્નિ દાહ અને મૂત્રકૃચ્છ્ર વિગેરેને મટાડે છે જહરાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે અને ખોરાક પચાવે (૧૭+૧૯)

હીરકઃ—વજ્રં

ભેદઃ— સર્વેષુ રત્નેષુ સદા વરિષ્ઠં મૂલ્યૈર્ગરિષ્ઠં વિવિધં હિ વજ્રમ્ ।
 નરશ્ચ નારી ચ તથા તૃતીયં તેષાં ગુણાન્વચ્ચિમ્ સમાસતો હિ ॥
 પૂર્વં પૂર્વં શ્રેષ્ઠમેતત્પ્રદિષ્ઠં દ્રવ્યાદ્ વીર્યાત્ પાકતશ્ચ પ્રભાવાત્ ।
 તેષાં વર્ણા જાતયશ્ચ પ્રભેદાઃ કથ્યંતેષ્ટૌ શાસ્ત્રતથાપકર્ષાત્ ॥
 શ્વેતાદિકં વર્ણચતુષ્ટયં હિ સર્વેષુ રત્નેષુ ચ કથ્યતે બુધૈઃ ।
 સ્યુર્બ્રાહ્મણક્ષત્રિયવૈશ્યશૂદ્રાસ્તે જાતયો વૈ ક્રમશ્ચ વર્ણાઃ ॥

पुवज्जं यः प्रोच्यते चाष्टधरं षट्कोणं चेदिद्रचापेन तुल्यम् ।
 अष्टौ चेत्स्युः फालका भासुरं वै पूर्वं श्रेष्ठं सर्वदोषाहं स्यात् ॥
 स्त्रीवज्रं चेत्तादृशं वर्तुलं हि किञ्चिच्चैव चिप्पटं कर्कशं च ।
 कोणाग्रं वै कुठितं वर्तुलं च किञ्चिद्धीनं प्रोच्यते तत्तृतीयम् ॥
 स्त्री पुमान् नो स्त्री पुमान् यच्च वज्रं योज्यं तच्च स्त्रीषु पुंस्वेव षण्डे ।
 व्यत्यासाद्वै नैव दत्तं फलं तदद्याद् वज्रं वा विना तत्पुमांसम् ॥
 वर्णेष्वेवं यस्य वर्णस्य वज्रं तत्तद्वर्णे शोभनीयं प्रदिष्टम् ।
 न्यायश्चायं भैरवेण प्रदिष्टः सर्वेष्वेव रत्नवर्णेषु सम्यक् ॥

शोधनं— यामावधि स्वेदितमेव वज्रं शुद्धिं प्रयातीह कुलत्थतोये ।
 सिद्धं तथा कोद्रवजे शृतं वा वज्रं विशुद्धचेद्धि विनिश्चितेन ॥

मारणं—१ सुभावितं मत्कुणशोणितेन वज्रं चतुर्वारविशोषितं च ।
 छुच्छुंदरीस्थं हि विपाचितं पुटे पुटेद्वाराहेण च त्रिंशदेवम् ॥
 ध्मातं पुनर्ध्माय शतं हि वारान् काथे कुलत्थस्य हि निक्षिपेच्च ।
 संपेषयेत्तं हि शिलातलेन मनःशिलाभिः सह कारयेद्वटीम् ॥
 क्षिप्त्वा निरुंध्यापि च भूषिकायां पुटान्यथाष्टौ च वनोपलैर्ददेत् ।
 वारान् शतं चापि ततो धमेत्तं संमर्दितं शोधितपारदेन ॥
 वज्राणि सर्वाणि मृतीभवन्ति तद्भस्मकं वारितरं भवेच्च ।
 श्रीसोमदेवेन च सत्यवाचा वज्रस्य मृत्युः कथितो हि सम्यक् ॥

मारणं—२ कासमर्दरसपूर्णलोहजे मत्कुणस्य रुधिरैर्विलेपितम् ।
 स्वेदितं च भिदुरं हि सप्तभिर्वासरैः परिनिषेच्य मूत्रके ॥
 ध्मापितं हि खलु वज्रसंज्ञकं मारयेदिति वदन्ति तद्विदः ।

मारणं—३ नीलज्वालावीरुधः कन्दकेषु घृष्टं घर्मे शोषितं भस्मभावम् ॥
 वज्रं याति स्वैरवहिप्रदानात् पिष्टैश्चापि क्षोणिनागैः प्रलिप्तम् ।
 विशद्वारान् संपुटेच्च प्रयत्नादारण्यैर्वा गोमयैस्तद्वटाग्रैः ।
 वज्रं चैव भस्मसाद्वीर्ययुक्तं सर्वस्मिन्वै योजनीयं रसादौ ॥

गुणः— आयुःप्रदं दृष्यतमं प्रदिष्टं दोषत्रयोन्मूलनकं तथैव ।
 रसेन्द्रकस्यापि हि बंधकृत्सदा सुधासमं चापमृतिं च हन्यात् ॥

वज्र रसायनम्

भूनागसत्त्वेन समं विमर्द्य वज्रस्य भूतिं च समानहेम्ना ।
 ध्मातं रसादावपि योजनीयं रसायनं तद्भवतीह सम्यक् ॥

વજ્રપોટલા

ભાગાસ્રયથૈવ હિ સૂતકસ્ય ભાગં વિમર્શ્યથ મૃતં હિ વજ્રમ્ ।
વજ્રસ્ય ભૂતિઃ કિલ પોટલીકૃતા મુખે ધૃતા દાઢ્યકરી દ્વિજાનામ્ ॥

વજ્ર રસાયનં ષાઙ્ગુણ્ય મિદ્ધિદં

વજ્રમસ્ય કિલ ભાગત્રિશકં સ્વર્ણમેવ કથિતં કલાંશકમ્ ।
અષ્ટભાગમિહ તારકં કુરુ સૂતમત્ર સમભાગકં સદા ॥
અષ્ટસત્ત્વમસિતં સમાંશકં તુર્યભાગમિહ તાપ્યકં ભવેત્ ।
વૈક્રાંતમસ્યાત્ર તથાષ્ટભાગકં ષઢેવ ભાગા હિ વલેર્વિધેયાઃ ।
ષાઙ્ગુણ્યસંસિદ્ધિમુપૈતિ સર્વદા સર્વાર્થસંસિદ્ધિમુપૈતિ સેવિતે

॥ ૧૯+૪૦ ॥

હીરાના તથા ખીજનં રત્નોના ભેદ

અધાં ઝવેરાતોમાં-રત્નોમાં હીરા એ કિંમતમાં અને ગુણમાં ઉત્તમ છે. તે નરન્નતિ નારીન્નતિ અને નપુંસક એમ ત્રણ જાતિનો થાય છે તેના ગુણ ટુંકામાં કહું છું. નપુંસક કરતાં નારી અને નારી કરતાં નરન્નતિના હીરા ગુણમાં પાકમાં પ્રભાવમાં ઉત્તમ છે. તેના-વર્ણ (આદ્યાણુ ક્ષત્રિય વૈશ્ય શૂદ્ર) જાતિ અને ભેદ આઠ પ્રકારના શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા છે. અધાં રત્નોમાં સફેદ રંગનું રત્ન આદ્યાણુ, લાલ રંગનું ક્ષત્રિય, પીળા રંગનું વૈશ્ય અને કાળા રંગનું શૂદ્ર અને મિશ્રિત રંગનું કિંમતમાં ગુણમાં ઘાટમાં રૂપમાં હલકું હોય તે અતિ શૂદ્ર (ઢેલ ભંગીયા મ્હેચ્છ વગેરે) જાણવું ગણાય છે.

પુરૂષ જાતિનો હીરા આઠ ધાઈ વાળો, છ ખુણાવાળો, ઈંદ્રધનુષના જેવા રંગનો આઠ પડખાવાળો કાંતિ પ્રકાશ કિરણું કુટે તેવો હોય છે તે સર્વોત્તમ છે અને અધા દોષ રોગ ગ્રહ પીડા ભૂતપ્રેત પિશાચ વગેરે આધા-નકારને મટાડે છે.

સ્ત્રી જાતિના હીરા ઉપર પ્રભાણેના ઘાટ વાળા છતાં ગોળાકાર કાંઈક ચપટા અને કાંઈક ખરસટ હોય છે.

નપુંસક હીરા ખુણા આગળના ભાગમાં નીકળી ગયાં હોય તેવો ખુંડો ગોળાકાર અને ઘાટમાં નાનો હોય છે.

સ્ત્રી જાતિના સ્ત્રીએને, પુરૂષને પુરૂષ જાતિના અને નપુંસકને નપુંસક જાતિના હીરા પહેરવામાં તથા ઔષધ તરીકે ખાવામાં ઉપયોગી ગુણકારી છે.

જો એમાં ફેરફાર થાય તો ગુણ આપતા નથી તેવીજ રીતે આદ્યાણુ જાણવો હીરા આદ્યાણુને એમ પાંચે વર્ણના હીરા તે તે વર્ણ જાણવાળાં માણસોને હિતકારી ગુણકારી થાય છે એમ શ્રી ભૈરવે કહેલ છે આ નિયમ અધી જાતનાં રત્નોમાં પણ ઘટે છે.

હીરાના ગુણ

હીરાની ભસ્મ કે તેની કાષ્ઠપણુ જાણવી બનાવટનું સેવન કરવાથી તથા પહેરવાથી આયુષ્ય વધે છે પુરૂષને કામશક્તિ જાગૃત થાય છે વાયુ પિત્ત કફ ત્રણે દોષને મટાડે છે પારદને બાંધે છે અકાળ મરણ અટકાવે છે અને અમૃતના જેવા ગુણ કરે છે.

હીરાતું શોધન

કળથીના ઉકાળામાં હીરાને ૩ કલાક આફવાથી શુદ્ધ થાય છે.

હીરાની ભસ્મ વિધિ ૧

માંકડના લોહીની ભાવના ૪ હીરાને આપવી પછી જીહ્વદરને ચીરી તેમાં એ હીરા મુકી ૩૦ વરાહપુટ દેવા. દરેક વખતે માંકડની ભાવના દષ્ટ જીહ્વદરમાં હીરાને મુકી ભટ્ટી આપવી. પછી હીરાને તપાવી તપાવી નવા નવા કળથીના ઉકાળામાં ૧૦૦ વખત ઘુસાવવો. પછી તેને ખરલમાં સારી રીતે વાટી ઘુંટી તેમાં સરખે ભાગે મનશીળ ઉમેરી પાણીમાં ગોળી કરવી પછી તે ગોળીને મુસમાં મુકી અડાયાં છાણાનો લઘુ પુટ દેવો એવી રીતે ૮ ભટ્ટી આપવી પછી શોધેલા પારાની સાથે ઘુંટી ઘુંટી ૧૦૦ વખત ધમલું એ રીતે હીરા માણેક મોતી વગેરે અર્થાં રત્નોની ભસ્મ થાય છે અને તે ભસ્મ વારિતર થાય છે. હીરાની ભસ્મ અનાવવાની આ વિધિ સત્યવાદી શ્રીસોમદેવ પંડિતે કહી છે.

હીરાની ભસ્મ વિધિ ૨

માંકડનું લોહી હીરાપર ચોપડી કાંસોદરાના રસથી ભરેલા લોહાના ઠામમાં ૭ દિવસ આફ આપવી પછી ૭ દિવસ સુધી હીરાને તપાવી તપાવી ગૌમૃતમાં ઘુસાવવો તો હીરાની ભસ્મ થાય છે એમ વિદ્વાનો કહે છે.

હીરાની ભસ્મ વિધિ ૩

૧ નીલજવાલા--જ્વાલામુખી કે લાંગલી નામની ક્ષતાના કંદ સાથે ઘુંટી તડકે સુકાવી અગ્નિ આપવાથી અને અણુશીયાને વાટી હીરાપર ચોપડી અડાયા છાણાંની સખત આંચ આપવાથી ૨૦ ભટ્ટીમાં હીરાની ઉત્તમ ભસ્મ થાય છે તે ઘણા ગુણુ આપે છે રસ રસાયન વગેરેમાં વપરાય છે.

વજ્ર રસાયન

ભૂતાગ સત્વ હીરાની ભસ્મ અને સોનાની ભસ્મ ત્રણે સરખે ભાગે લઈ ઘુંટી શીશી ભરવી (તેમાંથી અરધીથી એક રતી માત્રા મધ ઘીમાં ચાટી ઉપર દુધ પીવું તો આયુષ્ય વધે શરીર પુષ્ટ થાય કામ શક્તિ જગૃત થાય ક્રોધપણુ રોગની નામળાઈ મટે)

વજ્ર પોટલી

ત્રણ ભાગ પારદ અને એક ભાગ હીરાની ભસ્મ સાથે ઘુંટી એક રેશમી કપડામાં આંધી પોટલી કરવી હમેશાં સગવડ પડતા સમયે મોમાં રાખવાથી દાંત મજબુત થાય.

વજ્ર રસાયન-પાડ્ જ્ય સિદ્ધિપ્રદ

હીરાની ભસ્મ ૩૦ ભાગ, સોનાની ભસ્મ ૧૬ ભાગ, ચાંદીની ભસ્મ ૮ ભાગ, પારદ ભસ્મ ૮ ભાગ, અબ્રક ભસ્મ ૮ ભાગ, માક્ષિક ભસ્મ ૪ ભાગ, વૈકાંત ભસ્મ ૮ ભાગ, શુદ્ધ ગંધક ૬ ભાગ અર્થાં સાથે વાટી ઘુંટી શીશીમાં ભરવું. (હમેશાં સવારે એક વખત મધ ઘીમાં કે ઘી સાકરમાં કે મધ માખણમાં આપવાથી આયુષ્ય કાંતિ વીર્ય બળ શુદ્ધિ મેઘા વધે અકાળ મૃત્યુ થાય નહી હમેશાં સેવન કરનારા માણસનું મૃત્યુ થાય નહી સેંકડો વર્ષ સુધી નીરોગી રહી જીવે અને બળ કાંતિ શક્તિ ટકી રહે મંત્રસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય વચન સિદ્ધિ મળે દેવતા પ્રસન્ન થાય) (૧૬+૪૦)

નીલમણિ:

- મેદ:- ઇંદ્રનીલમથ વારિનીલકં શ્વેત્યગર્ભિતમથાપિ નીલકમ્ ।
 કથ્યતે હિ લઘુ વારિનીલકં તુચ્છમેવ કથિતં ભિષગ્વરૈઃ ।
 કાન્ત્યા યુક્તં કાર્ણ્યગર્ભં ચ નીલ તચ્ચાપ્યુક્તં શક્રનીલાભિધાનમ્ ॥
- ઉત્તમ:- એકચ્છાયં સ્નિગ્ધવર્ણં ગુરુ સ્યાત્સ્વચ્છં મધ્યે ચોહસત્કાંતિયુક્તમ્ ।
 નીલં પ્રોક્તં પિણ્ડિતં સપ્તસંજ્ઞેરેતૈર્લિંગૈર્લક્ષિતં ચોત્તમં હિ ॥
- અધમ:- નિર્ભારં ચેત્કોમલં ચાસ્રગંધિ રુક્ષં વર્ણં મૂક્ષમકં ચિપ્પિટં ચ ।
 પ્રોક્તં વૈ તદ્વારિનીલં ભિષગ્ભિરેતૈર્લિંગૈઃ સપ્તભિઃ ક્ષેપણીયમ્ ॥
- ગુણ:- સંરીપનં શ્વાસહરં ચ વૃષ્યં દોષત્રયોન્મૂલનકં વિષદ્રમ્ ।
 દુર્નામ્પાંડુદ્રમતીવ વલ્યં જૂર્તિં જયેન્નીલમિદં પ્રશસ્તમ્ ॥૪૧-૪૪॥

ભેદ:- ઇંદ્રનીલમ જલનીલમ અને ધોળોનીલમ એમ ત્રણ જાતનું નીલમ થાય છે. જલનીલમ હલકું ગણાય છે તેમાં પાણીના બિંદુ જેવા ચળકાટ દેખાય છે ઇંદ્રનીલમણિ તેજસ્વી છતાં તેના અંદરના ભાગમાં કાળી ઝાંઝ દેખાય છે તે ઉત્તમ છે.

ઉત્તમ:- જેમાં એક સરખું-મિશ્રિત નહિ એવું તેજ દેખાય સુંવાળું હોય વજનદાર ચોખ્ખું અને વચમાંથી ફિરણું કુટે ખાંચાખુચી વિનાના સરખા આકારનું એ સાત નીલમના ગુણ છે તે નીલમ ઉત્તમ છે.

હલકું:- વજનમાં હળવું સુંવાળું લોહીના જેવી ગંધ વાળું રંગે રક્ષ ભુખરું મેલું જીલું અને ચપટું એ જળનીલમની સાત એવું છે તે હલકું ગણાય છે.

ગુણ:- જલરશ્મિને પ્રદીપ કરે શ્વાસને મટાડે કામોત્તેજક છે ત્રિદોષનું શમન કરે વિષવિકારને નાશ કરે હરસ પાંડુરોગ તાવ અને જીર્ણીજ્વર વિગેરેમાં હિતકારક તથા અળપ્રદ છે. (૪૧+૪૪)

ગોમેદમણિ:

- ઉત્તમ:- ગોમેદકં રત્નવરં પ્રશસ્તં ગોમેદવદ્રાગયુતં પ્રચક્ષતે ।
 સુસ્વચ્છગોમૂત્રસમાનવર્ણં ગોમેદકં શુદ્ધમિદોચ્યતે સ્વલુ ॥
 દીપ્તં સ્નિગ્ધં નિર્દલં મસ્ટુણં વૈ મૂત્રચ્છાયં સ્વચ્છમેતત્સમં ચ ।
 ઇમિર્લિંગૈર્લક્ષિતં વૈ ગરીયઃ સર્વાસ્વેતઘોજનીયં ક્રિયાસુ ॥
- અધમ:- વિચ્છાયં વા ચિપ્પિટં નિષ્પ્રમં ચ રુક્ષં ચાલપં ચાઘટં પાટલેન ।
 નિર્ભારં વા પીતકાચામયુક્તં ગોમેદં ચેદીદૃશં નૌ વરિષ્ઠમ્ ॥
- ગુણ:- ગોમેદકં પિત્તહરં પ્રદિષ્ટં પાણ્ડુક્ષયઘ્નં કફનાશનં ચ ।
 સંદીપનં પાચનમેવ રુચ્યમત્યંતબુદ્ધિપ્રવિબોધનં ચ ॥ ૪૫+૪૮ ॥

ઉત્તમ:- અળદના મેદજેવા રંગનું સ્વચ્છ ગૌમૂત્ર જેવા વર્ણનું તેજસ્વી સરખા આકારનું સુંવાળું પડ વિનાનું ઉપર ચામડી જેવી ફેાતરી ન દેખાતી હોય તેવું ચોખ્ખું અને મેલ વિનાનું એવું પીળું-રત્ન ઉત્તમ ગણાય છે તે અધા કામમાં વાપરવું.

હલકું—કાંતિ તેજ વિનાનું ચપટું ખરસટ નહાનું પડવાળું વજનમાં હળવું અને પીળા કાચના સરખું એવું પીળુંરત્ન હલકું ગણાય છે.

શુભ્ર—પિત્ત પાંડુરોગ ક્ષય કફરોગ વિગેરેને મટાડે છે જરારાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરે ખોરાક પચાવે રૂચિ લાવે અને બુદ્ધિ વધારવામાં ધણુંજ ઉત્તમ છે. (૪૫+૪૮)

વૈદ્યમણિ:

ઉત્તમં—સ્વચ્છં સમં ચાપિ વિદ્યુર્યકં હિ શ્યામામથુષ્ઠં ચ ગુરુ સ્ફુટં વા ।

યજ્ઞોપવીતોપમથુદ્રેષાસ્તિસ્રશ્વ સંદર્શયતીહ શુભ્રાઃ ॥

અધમં—કર્કશં ચ લઘુ ચિપ્પટં સદા શ્યામતોયમિવ દૃશ્યતે છવિઃ ।

રક્તગર્ભસમમુત્તરીયકં નૈવ શોભનમિદં વિદ્યુર્યકમ્ ॥

ગુણઃ—રક્તપિત્તશમનં વિદ્યુર્યકં બુદ્ધિવર્ધનકરં ચ દીપનમ્ ।

પિત્તરોગમલમોચનં સદા ધારયેચ મતિમાન્ સુસ્વાવહમ્ ॥૪૯-૫૧॥

વૈદ્યમણિ

ઉત્તમ—ચોખ્ખું સ્વચ્છ કાંતિવાળું કાળી કાંઠ વાળું કાળા ધોળા મિશ્ર રંગનું કાઢા હુધી વિનાનું તલકા વિનાનું યજ્ઞોપવીત-જેવો જેવી ત્રણ ચોખ્ખી રેખા જેમાં જણાતી હોય તેવું વૈદ્યમણિ ઉત્તમ ગણાય છે.

અધમ—ખરસટ વજનમાં હલકુ ચપટું કાળા જડ જેવા રંગની કાંતિવાળું અને રતાશ પડતી ત્રણ રેખાવાળું એ હલકું ગણાય છે.

શુભ્ર—પડતા લોહિતે અટકાવે બુદ્ધિ વધારે જરારાગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે પિત્તરોગ અને મળદોષને કાઢે પહેરવાથી શરીરને નીરોગી રાખે (૪૯+૫૧)

સર્વરત્નેષુ દોષાઃ

ઘર્ષશ્ચ વિદ્રુશ્ચ તથૈવ રેષા ત્રાસશ્ચ પાનીયકૃતા સગર્ભતા ।

સર્વેષુ રત્નેષુ ચ પશ્ચદોષાઃ સાધારણાસ્તે કથિતા મુનીન્દ્રૈઃ ।

યે ક્ષેત્રતોયપ્રભવાશ્ચ દોષાઃ સર્વેષુ રત્નેષુ ગલન્તિ સમ્યક્ ॥

શોધનં—તેષાં ચ શુદ્ધિ શૃણુભૈરવોક્તાં યથા હિ દોષસ્ય વિનાશનં સ્યાત્ ।

અમ્લેન વૈ શુદ્ધયતિ માણિકાશ્ચં જયન્તિકાયાઃ સ્વરસેન મૌક્તિકમ્ ॥

ક્ષારેણ સર્વેણ હિ વિદ્રુમં ચ ગોદુગ્ધતસ્તાર્ક્ષ્યમુપૈતિ શુદ્ધિમ્ ।

ધાન્યસ્યામ્લૈઃ પુષ્પરાગસ્ય શુદ્ધિ કૌલત્યે વૈ કાથ્યમાનં હિ વજ્રમ્ ॥

નીલં નીલીપત્રજાતૈ રસૈશ્ચ ગોમેદં વૈ રોચનાયા રસેન ।

વૈદ્યૈ ચેદુત્તમાકાથયુક્તં યામૈકૈકં સ્વેદિતં શુદ્ધિમેતિ ॥

મારણં—તાલગંધકશિલાસમન્વિતં મર્દયેલ્લકુચવારિણા સ્વલ્લ ।

વજ્રવર્જ્યમપિ ચાષ્ટમિઃ પુટૈ રત્નમસ્ય ભવતીતિ નિશ્ચિતમ્ ॥૫૨-૫૭॥

અધાં ઝવેરાતોમાં એય-કલક-દોષ

ધર્મ-ધસારા હાંટ હાંટ રેખા ત્રાંસ-વાંકાપણું પેટમાં પાણી જેવો ભાસ એ પાંચ જાલની એય દોષ સાધારણ રીતે અધાં રત્નો-ઝવેરાતોમાં હોય છે.

અધા રત્નોમાં જે એય સ્થાનિક જમીન અને પાણીથી ઉત્પન્ન થયેલી હોય છે તે પાણીના દોષ કાઢી શકાય છે હૈરવ પડિતે કહેલી એ પાણીની એય કાઢી નાખવાની વિધિ શોધન કહું છું જેથી તે તે એય જાતી રહે છે.

ઝવેરાતોનું શોધન

નીચે કહેલા પ્રવાહીની આફ તે તે રત્નને આપવાથી તે તે રત્ન શુદ્ધ થાય છે એય જાતી રહે છે ખટાઈમાં માણેક, અરણીના રસમાં મોતી, અધી જાનના ક્ષારના પ્રવાહીમાં ખરવાળાં, ગાયના દુધમાં નીલમ, સુરકામાં પોખરાજ, હીરા કળીયાના ઉકાળામાં, ગળીનાં પાનના રસમાં નીલમ, ગોગાયના રસમાં ગોમેદ, ચણેલીના પંચાંગના ઉકાળામાં વૈદ્ય પ્રત્યેકમાં તે તે રત્ન ૩ ત્રણ કલાક આફવાથી શુદ્ધ થાય છે.

રત્નાનાં દુનય:

દ્રુતિવિધાનમ્-રામઠં લવણપંચકં સદા ક્ષારયુગ્મમપિ ચેત્સુપેષિતમ્ ।

ચૂલિકાલવણમમ્લવેતસં પક્કુંભિકફલં તથૈવ ચ ॥

ચિત્રમૂલકરુદન્તિકે શુભા જમ્બુકી જલયુતા દ્રવન્તિકા ।

અર્કદુગ્ધસમસૌધદુગ્ધકં સર્વમેવ મૃદિતં શિલાતલે ॥

ગોલમસ્ય ચ વિધાય નિષ્પેદ્રત્નજાતિષુ વરાણિ પેષયેત્ ।

ભૂર્જપત્રમભિવેષ્ટ્ય ગોલકે ગોલકોપરિ નિવેષ્ટ્ય સૂત્રતઃ ॥

વસ્ત્રેણ સંવેષ્ટ્ય તતઃ પ્રયત્નાદોલાશ્ચયંત્રેથ નિવેશ્ય ગોલકમ્ ।

સર્વામ્લયુક્તે તુષવારિપૂરિતે પાત્રં દઢે મૃન્મયસંજ્ઞકે હિ ॥

દિનત્રયં સ્વેદનકં વિધેયમાહૃત્ય તસ્માદ્રગોલકં હિ ।

સંક્ષાલયેચ્છામ્લજલેન ચાપિ સંજાયતે રત્નભવા દ્રુતિશ્ચ ॥

દ્રુતિલક્ષણમ્-વર્ણેન સા રત્નનિભા ચ કાન્ત્યા લઘ્વી ભવેદ્દેહકરી ચ સમ્યક્ ।

લોહસ્ય વેધં પ્રકરોતિ સમ્યક્ સૂતેન સમ્યક્ મિલનં પ્રયાતિ ॥

તદા ભવેયુઃ સ્વલુ સિદ્ધતા યદા હિંગ્વાદિવર્ણેણ મિલન્તિ સમ્યક્ ।

યામદ્વયં કાંસ્યવિમર્દિતા વૈ ચાતિપ્રયત્નેન તુ વૈદ્યવૈર્યૈઃ ॥

કસ્યાપિ નુઃ સિદ્ધયતિ વૈ દ્રુતિશ્ચ યદા પ્રસન્નઃ સ્વલુ પાર્વતીશઃ ।

ન સ્યાદ્યાવદ્ ભૈરવસ્ય પ્રસાદસ્તાવત્સૂતે બંધનં દુર્લભં હિ ।

તાસાં મધ્યે દુર્લભાન્નદ્રુતિશ્ચ સ્વલ્પં ભાગ્યં ભૂરિદૌર્ભાગ્યભાજામ્ ॥

રત્નાનાં ક્રમતો ગુણાશ્ચ કથિતાસ્તચ્છોધનં મારણં ।

તેભ્યથૈવ હિ સત્વપાતનમથો સમ્યગ્દ્રુતેઃ પાતનમ્ ॥

સર્વેષાં હિ પરીક્ષણં ચ દ્રુતયઃ સંમેલનં વૈ રસે ।

અધ્યાયેત્ર નિદર્શિતાનિ સકલાન્યેવં હિ કર્માણિ વૈ ॥૫૮-૬૬॥

રત્નોની દ્રુતિ કરવાની રીત

હિંગ, પાંચ લવણ એ ક્ષાર નવસાર અમલવેત તેપાળાનાં બી ચિત્રક ચળ રૂંતી બળ બળવો દ્રવંતી આકાશનું દુધ સ્તુહી દુધ અધાંતે ખરલમાં ઘુટી ગોળા કરવો તે ગોળાની વચમાં નવ રત્નમાંનું કોષપણ રત્નમુકી તેના પર ભોજપત્ર વીટી તેના પર દોરા બાંધીને ગોળાને કપડામાં બાંધી અધી બતની ખટાઇ ભરેલા માટીના ઠામના દોલાયત્રમાં અધર ટીંગાડી ૩ દિવસ સુધી બાક આપી પછી ગોળાને ખોલવો પછી ખટાઇના પ્રવાહીથી ઘોષ નાખવું એટલે તેમાંથી રત્ન-ઝવેરાતની દ્રુતિ નીકળશે.

રત્ન દ્રુતિનું લક્ષણ

આ રત્ન દ્રુતિનો રંગ અને કાંતિ તે તે રત્નના જોવોજ હોય છે વળનમાં હળવી હોય છે આ શરીરને વળ જોવું મજાશુત અને દીર્ઘાયુષી કરે છે ધાતુનો વેધ કરે છે. પારદ સાથે મળી જાય છે.

કોષપણ દ્રુતિ કાંસાના ઠામમાં કે કાંસાની ખરલમાં નાખી હિંગ્વાદિ વર્ગનાં ઓસડીયાં રસથી ખુબ મજાશુતાથી ૬ કલાક સુધી ઘુટવામાં આવે છે ત્યારે ધારેલું કામ આપે છે જ્યારે ભગવાન શંકરની કૃપા થાય છે અને શંકર પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે કોષકળ માણસને હાથે ધાતુ રત્નો વગેરેની દ્રુતિની ક્રિયા સિદ્ધ થઈ શકે છે ભૈરવની પ્રસન્નતા થયા વિના દુર્લભ છે તેમ પારદનું-દ્રુતિદ્વારા અધન કર્મ પણ દુર્લભ છે તેમાં પણ અભ્રકની દ્રુતિ થાવી ઘણી દુર્લભ છે ઘણી કમનશીબી ભોગવનારાં મનુષ્યોને સદ્ભાગ્ય થોડાં હોય છે તેથી ભાગ્યેઈય વિના અને શંકરની કૃપા વિના આ દ્રુતિ કર્મ સિદ્ધ થાવું અશક્ય છે (૫૮+૬૫)

इतिश्री पद्मनाभसूनुना श्रीयशोधरेण जूनागढवास्तव्येन

विरचिते रसप्रकाशसुभाकरे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ અષ્ટમોધ્યાયઃ ૮ ॥

(આઠમો અધ્યાય ૮)

भवति गदगणानां नाशनं येन सद्यो

विविधरसविधानं कथ्यतेत्रैव सम्यक् ।

रसनिगमसुधान्धौ मध्यमाने मयैव

गणितरसज्ञतानां संग्रहः प्रोच्यते वै ॥

હવે પછી આ અધ્યાયમાં ભુદા ભુદા રોગ ઉપર લાગુ પડનારાં ઉત્તમ રસ ઔષધની બનાવટ કહું છું રસશાસ્ત્રના શોધ ખોળ કરતા ૧૦૦ રસ ઔષધ અનુભવમાં ઉત્તમ જણાયાથી તે વર્ણવું છું (એમ અન્યકાર લખે છે) (૧)

(સૂચના—આ અધ્યાયમાં જણાવેલાં રસ ઔષધની બનાવટમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે અન્યકારના મૂળનું લખાણ ન્યાં ન્યાં અપૂર્ણ જણાયું છે ત્યાં સુધારો કે વિસ્તાર કરવો પડ્યો છે. કારણ અનુભવ પ્રમાણે તેમ કરવું યોગ્ય જણાયું છે. તો વિદ્વાન વાંચનારને મૂળ શ્લોક કરતાં ટીકામાં ક્રિયા સંબંધે કે માત્રા સંબંધે ન્યૂનાધિકતા જણાય તો સંભ્રમ પામવું નહીં કે ભુલ થયેલી સમજવી નહીં પણ વાંચનારની કે ઔષધ બનાવવા ઇચ્છનારની સરલતા માટે ભાષાંતર કર્તાએ તે ફેરફાર કરેલ છે એમ સમજવું.

પ્રત્યેક રસ ઔષધમાં પારદ ગંધક વજનાગ કનકખીજ લાંગલી ટંકણ હિંગળો મોરથુથુ નેપાળો મનશીળ હરતાળ સોમલ વિગેરે રસ ઉપરસ વિષ ઉપવિષ વગેરે ચીજો પડે છે તે દરેક ચીજ શોધેલી ભસ્મ કરેલી કે ખીજ રીતે જેમ વાપરવા લખ્યું હોય તેમ વાપરવાનું સમજવું)

ज्वरांकुश—१

सुखण्डितं हारिणजं विषाणं रसेन पाच्यं जलजंबुकस्य ।

रुध्वाथ भाण्डे विपचेच्च चूल्यां यामद्वयं शीतगतं समुद्धरेत् ॥

ततोष्टभागं त्रिकटुं नियोज्य निष्कप्रमाणं च भजेत्प्रभाते ।

तं नागवल्लीदलजेन सार्धं निहन्ति वातोद्भवकं ज्वरं च ॥૨+૩॥

જવરાંકુશ—૧ (ભુકી)

પુટપકવ હરણનાં શિંગડાને ખાંડી જાડી ચાવણીથી ચાળી ભુકો કરવો પછી તેમાં જળજંબુકવાનો રસ આઠ ગણો નાખી એક હાંડલીમાં પેક કરી ચુલે ચડાવી છ કલાક પકાવવું પછી ઠંડુ કરી તેનું જેટલું વજન હોય તેમાં આઠમાં ભાગનું ત્રિકટુનું ચૂર્ણ મેળવી રાખવું એ આનીથી પાવલી ભારતી માત્રા નાગરવેલના પાનની પટી સાથે સવારે ખવરાવવાથી વાયુનો તાવ તથા બાદીનો તાવ ઉતરે (૨+૩)

ज्वरांकुश—२

सूतगंधविषकारवीकणादंतिबीजमिति वर्धितैः क्रमात् ।

मर्दितैश्च दशनिबुकद्रवै रक्तिकार्धतुलिता वटी कृता ।

भक्षिता ज्वरगणान्निहन्त्ययं रेचनो ज्वरहरोयमङ्कुशः ॥ ૪ ॥

જ્વરાંકુશ—૨ (ગોળી)

ખદ્વ શુદ્ધ પારદ ૪ ભાગ, શુદ્ધ ગંધક ૮, શુદ્ધ વજનાગ ૧૨, કલોંછ ૧૬, લીંડીપીપર ૨૦, તથા નેપાળો શોધેલો ૨૫ ભાગ લઇ લીંબુના રસમાં પુટી તેની ગોળી ચણોડી જેવડી વાળવી, ઉના પાણી સાથે લેવાથી બધા તાવ ઉતરે નવીન જ્વરમાં અથવા બાદીના તાવમાં બુઝાય આપી બિગાડ કાઢી નાખી તાવ ઉતારવામાં આ ગોળી ઉત્તમ છે. (૪)

મહાજ્વરાંકુશ—૩

एक एव कथितस्तु सोमलः स्वेदितोपि सह चूर्णजलेन ।
यामपूर्वमपि रक्तिकामितो भक्षितः सकलशीतज्वर्तिहत् ॥ ५ ॥

મહાજ્વરાંકુશ—૩ (વાલુકાયત્ર પકવ) (ભુકી)

શુદ્ધ સોમલ તોલા ૧૦ ને ચુનાના પાણીમાં દોઢાયત્રથી ત્રણ દિવસ બાફ આપવાથી આ દવા તૈયાર થાય છે. માત્રા ૦૧ થી ૧ રતિભાર નાગરવેલના પાન સાથે ખવરાવવાથી ટાઢીયો તાવ વિષમજ્વર એકાંતરે અને તરીયો વિગેરે ઉતરે છે અટકે છે. (૫)

જ્વરાં રસ—૪

पारदं रसकगंधतालकं तुल्यटंकणयुतं सुशोधितम् ।
मर्दयेच्च सममात्रमेकतः कारवेल्लजरसैर्दिनं तथा ॥
लेपयेच्च रविभाजनोदरे चांगुलार्धमपि मानमेव हि ।
ताम्रभाजनमुखं निरुध्य वै तं पचेत्सिकतयंत्रमध्यतः ॥
धान्यकान्युपरि मुञ्चितानि चेत् संस्फुटंति यदि शुद्धमुच्यते ।
जायतेतिरुचिरो ज्वरारिकः सेवितो ज्वरगणापहारकः ॥
माषमात्रमुष्णैः समैः सदा पर्णखण्डसहितैश्च भक्षितः ।
नाशयेद्भि विषमोद्भवान् ज्वरानन्धकारमिव भास्करोदयः ॥ ६-९ ॥

જ્વરાં રસ—૪ (વાલુકાયત્ર પકવ) (ભુકી)

પારદ, આપરિયું, ગંધક, હરતાલ, મોરથુથુ, અને ટંકણુ પ્રત્યેક શોધેલા લેવાં બધી દવાઓ સરખે વળને લઇ કારેલીના પંચાંગના રસમાં એક દિવસ રાત ધુટી કલઇ નહી દીધેલા ત્રાંબાના કડા વિનાના વાલ્યકાની અંદર એ લુખદી અર્ધા આંગળને થરે ચોપડી સુકાવવું પછી ત્રાંબાની થાળીમાં એ વાલ્યકાને ઉઘો વાળી સાંધા છાંદી લઇ તે થાળી સીમે વાલ્યકા વાલુકાયત્રમાં મુકી તેનું તળીયું દેખાય તેટલે સુધી રેતી ભરી નીચે અગ્નિ આપવો. વાલ્યકાના તંબા ઉપર ધાન્યના દાણા નાખવાથી ધાણી ફુટે તેમ ફુટી નીકળે એટલે અગ્નિ આપવો બધ કરી સ્વાંગશીત કરવું પછી સંભાળથી વાલ્યકાના તળીયામાંની દવા કાઢી લઇ ખરલ કરી શીશીમાં ભરી રાખવી તેમાંથી ૧ થી ૨ રતિ ભુકીમાં ૪ થી ૬ રતિભાર કાળાં મરીના ભુકા મેળવી નાગરવેલના પાન સાથે આપવાથી ટાઢીઓ એકાંતરે તરીયો તાવ તથા બીજા તાવ ઉતરી જાય છે. (૬+૯)

તરુણજ્વરારિ રસ:—૫

તાલતામ્રરસગંધતુલ્યકાન્ શાળમાત્રતુલિતાન્સમસ્તકાન્ ।
 નિષ્કમાત્રરુચિરાં મનઃશિલાં મર્દયેત્ ત્રિફલકામ્બુભિર્દદમ્ ॥
 ગોલમસ્ય ચ વિધાય સંપુટે પાચયેચ્ચ પુટપાકયોગતઃ ।
 અર્કવજ્રિપયસા સુભાવયેત્ સપ્તવારમથ દંતિકાશૃતૈઃ ॥
 માષમાત્રરસ એષ મશ્નિતઃ શાળમાનમરિચૈર્યુતો યદા ।
 સાર્ધનિષ્કકગુઢેન યોજિતઃ સૌરસૈર્દ્વિદશપત્રકૈર્યુતઃ ॥
 શીતપૂર્વમથ દાહપૂર્વકં દ્રવ્યાહિકં ચ સકલાન્ જ્વરાનપિ ।
 નાશયેદ્દિ તરુણજ્વરારિકઃ સર્વદોષશમનઃ સુસ્વાદહઃ ॥ ૧૦-૧૩॥

તરુણજ્વરારિ રસ—૫ (ભુકી)

હરતાલ, પારદ, ગંધક, મોરચુથુ અને મનસીળ એ શોધેલી ચીજો અને તામ્રભરમ બધા સમભાગે લઈ નિષ્કાના કાઠામાં એક દિવસ ઘુંટી ગોળો વાળી સુકવી શરાવ સંપુટમાં મુકી કપડામાંથી કરી ભૂધરપુટનો હળવો અગ્નિ આપવો પછી સ્વાંગશીત થયે કાઠી લઈ આકડાનું દુધ અને સ્તુહીદુધની અડકે ભાવના દેવી અને દંતીમૂળના રસની ૭ ભાવના આપી બંને રતિભારની ગોળી વાળવી ૨ થી ૩ ગોળીમાં બે આની ભાર કાળાંમરી, અર્ધો તોલો જુનો ગોળ અને ૨૦ તુલસીના પાન બધા સાથે મેળવી ખવરાવી ઉપર નવશેકું પાણી પાવું તેથી ટાઢીયો, ઉનીયો, એકાંતરો, વિગેરે વિષમન્વર ઉતરે છે—અટકે છે કાઠને જુલાય લાગે છે અને કાઠને એક બે સાદા દસ્ત થાય છે પેટમાંથી મળ નિકળી જાય છે. (૧૦+૧૩)

જ્વરઘ્ની વટી ૬

માગૈકઃ સ્યાત્પારદઃ શોધિતશ્ચ ઇલીયઃ સ્યાત્પિપ્પલી શ્રેયસી ચ ।
 આકલ્લો વૈ ગંધકઃ સાર્પપેણ તૈલેનાથો શોધિતો બુદ્ધિમદ્ધિઃ ॥
 તુર્યાન્ભાગાનિન્દ્રવલ્લીફલાનાં કૃત્વા ચૂર્ણં શોષયેત્સૂર્યતાપે ।
 ચૂર્ણં ચૈતદ્ બ્રાવયેત્તદ્રસેન માષૈસ્તુલ્યાં કારયેત્તદ્વટીં ચ ॥
 દત્વા ચૈકાં જાતસઘોજ્વરાય છિન્નાઙ્ગાયાઃ કાથપાનં વિધેયમ્ ।
 દોષોદ્ભૂતાં સન્નિપાતોદ્ભવાં ચ જૂર્તિં સમ્યજ્ નાશયત્યાશુ તીવ્રામ્ ॥ ૧૪+૧૬ ॥

જ્વરઘ્ની વટી—૬

ખલ્વ શુદ્ધ પારદ સરસીયા તેલમાં શોધેલો ગંધક એલીયો શોધેલો લીંડીપીપર, હરડે, અને અકલકરો પ્રત્યેક એક ભાગ ઇંદ્રામણના ડોડવાં સુકેલા ૪ ભાગ બધા સાથે ખાંડી કપડે ચાળી ઇંદ્રામણના પંચાંગના રસમાં એક દિવસ ઘુંટી વાલ વાલની ગોળી વાળી તડકે સુકાવવી ૨ થી ૩ ગોળીનો ભુકો કરી મોમાં નાખી ઉગર ગળેનો કાઠો પીવો તેથી નવો તાવ વાયુ, પિત્ત, કફનો તાવ અને સન્નિપાતનો તાવ ઉતરે. (૧૪+૧૬)

જ્વરકૃન્તન રસ—૭

શુદ્ધઃ સૂતો ગંધકો વત્સનાભઃ પ્રત્યેકં વૈ શાળમાત્રા વિધેયા ।

ધૂર્તાદ્વીજં કારયેદ્વૈ ત્રિશાળં સર્વેભ્યો વૈ દ્વૈગુણા હેમદુગ્ધા ॥

સૂક્ષ્મં ચૂર્ણં કારયેત્તત્પ્રયત્નાદેયં ગુંજાયુગ્મમાનં ચ સમ્યક્ ।

સ્વાદેદાદ્રૈં ચાનુપાને જ્વરાર્તઃ સઘો હન્યાત્સર્વદોષોત્થજૂર્તિમ્ ॥૧૭-૧૮॥

જ્વરકૃન્તન રસ—૭ (ભુકી)

પારદ ગંધક અને વજનાગ પ્રત્યેક અનેક ભાગ કનક બીજ ૩ ભાગ અને દારૂડીનાં મૂળ ૧૨ ભાગ બધાં વસાણાં શોધેલા લઘ સાથે મેળવી ત્રણ દિવસ ખરલ કરવું માત્રા ૨ થી ૪ રતિભાર મોમાં નાખી નવશેક પાણીથી ઉતારી જવું ઉપર આદુ સિંધાણુ સાથે ખાવું જેથી વાયુ, પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષના તાવ ઉતરી જાય. (૧૭+૧૮)

જ્વરારિ રસ—૮

સૂતં ગંધં હિંગુલં દંતિવીજં ભાગૈર્વૃદ્ધં કારયેચ્ચ ક્રમેણ ।

ચૂર્ણં કૃત્વા મર્દિતં દંતિતોયૈર્ગુંજામાત્રો ભક્ષિતશ્ચેજ્જ્વરારિઃ ॥૧૯॥

જ્વરારિ રસ—૮ (ગોળી)

પારદ ૧, ગંધક ૨, હિંગુળ ૩, અને નેપાળાના બી ૪, ભાગ શોધેલાં લઘ સાથે મેળવી દંતીમૂળના કાઢામાં એક દિવસ ધુટી ચણેડી જેવડી ગોળી વાળવી ૨ થી ૩ ગોળી ઉના પાણી સાથે આપવાથી બાદીનો તથા આમનો નવો તાવ, જીવાળ લાગી ઉતરી જાય, ખોરાક સાદો પ્રવાહી આપવો. (૧૯)

સૂર્ય રસ ૯ સ્વલ્પ

एकं भागं वत्सनाभं च कुर्याद्वै भागौ चेद्वृकणं दंतिबीजम् ।

त्रीण्येवैते हिंगुलस्यापि तुर्यः सघ्नो जूर्तिं नाशयत्येव सूर्यः ॥२०॥

સૂર્યરસ—૯ (ભુકી)

અલ્પ—વજનાગ ૧ ભાગ, ટંકણુ શોધેલો ૨ ભાગ, નેપાળો ૩ ભાગ અને હિંગુળ ૪, ભાગ એ બધા સાથે મેળવી સવારમાં ૨ થી ૩ રતિ માત્રા મધ સાથે ચટાડી ઉપર ગરમ પાણી પાવું. તરૂણજ્વર બધા તાવ ઉતરે. (૨૦)

પ્રતિજ્ઞાવાચક રસ—૧૦

શુદ્ધં સૂતં ભાગમેકં તુ તાલાદ્ દ્વૈ ભાગૌ ચેદ્વેદસંખ્યાઃ શિલાયાઃ ।

તામ્રસ્યૈવં ભાગયુગ્મં પ્રકુર્યાદ્ભ્રૂલાતં વા વેદભાગં તથૈવ ॥

અર્કક્ષીરૈર્ભાવયેચ્ચ ત્રિવારં કૃત્વા ચૂર્ણં કારયેદ્ગોલકં તત્ ।

સ્થાલીમધ્યે સ્થાપિતં તચ્ચ ગોલં દત્ત્વા મુદ્રાં ભસ્મના સૈંધવેન ॥

ધૂમ્રસ્યૈવં રોધનં ચ પ્રકુર્યાદ્છાણૈર્દદ્યાત્સ્વેદનં મન્દવહ્નૌ ।

પશ્ચાત્તોયેનૈવ ભાવ્યં ચ ચૂર્ણં ગોલં કૃત્વા મન્દવહ્નૌ વિપાચ્ય ॥

પશ્ચાદેનં મક્ષયેદૈ રસેન્દ્રં વલ્લં ચૈકં શર્કરાચૂર્ણમિશ્રમ્ ।

તદ્વત્કૃષ્ણામાશિકેગૈવ જૂર્તિં હન્યાદેતત્સર્વદોષોત્થિતાં વૈ ॥૨૧-૨૫॥

પ્રતિજ્ઞાવાચક ૨૨-૧૦ (ભુકી)

શુદ્ધ પારદ ૧ તોલા, શુદ્ધ હરતાલ તોલા ૨ શુદ્ધ મનશીળ તોલા ૪, તાત્રભસ્મ તોલા ૨ અને શુદ્ધ ભીલામાં તોલા ૪, એ સાથે મેળવી એક દિવસ ખરલ કરી પછી આકડાના દુધની ત્રણ ભાવના દેવી પછી ગોજો વાળી એક માટલીમાં ગોજો મુકી ઉપર કાડીયું ઢાંકી રાખ માટી સીંધાલુણથી સંધીલેપ કરી ચુલે ચડાવી અડાયા છાણાનો ધીમો અગ્નિ આપવો ધુમાડો બહાર નિકળવા દેવો નહીં એમ નવ કલાક પકાવી સ્વાંગશીત થયે બીજે દિવસ કાઢી લઇ ફરીવાર પાણીમાં ધુઈ ગોજો કરી ઉપર પ્રમાણે માટલીમાં મંદ અગ્નિથી ચુલે ચડાવી પકાવવું પછી બીજે દિવસ કાઢી લઇ ખરલ કરી શીશી ભરી રાખવી ૨ થી ૩ રતીભારની માત્રામાં પાવલીભાર સાકરની ભુકી મેળવી મોમાં નાખી ઉપર પાણી પીવું અથવા મધ લીંડીપીપર સાથે ચાટી ઉપર પાણી પીવું જેથી વાયુ પિત્ત કફના તાવ સન્નિપાત જ્વર ત્રિદોષ અને ન્યુમોનિયા વિગેરે તાવ અવશ્ય ઉતરે. (૨૧+૨૫)

અતિસાર સંપ્રહણી હ્રા યોગા:

અથાતીસારશ્મનન્ રસાન્ સંકથયામિ વૈ ।

મક્ષિતાશ્ચૈવ યે નિત્યં સઘઃ પ્રત્યયકારકાઃ ॥ ૨૬ ॥

ઝાડા મરડા સંગ્રહણીનાં ઔષધો

હવે ઝાડા મરડા વિગેરેનું શમન કરનારા રસો કહીશ કે જે ઉપયોગથી પ્રત્યક્ષ તત્કાળ શુણ્ણ બતાવે છે. (૨૬)

શંભોદર રસ-૧૧

શુદ્ધં સૂતં ગંધકં વૈ સમાંશં ચિત્રોન્મત્તૈર્મદ્યેદ્રાસરૈકમ્ ।

ચૂર્ણૈરૈતૈઃ શંખમાપૂરિતં વૈ માળ્દે સ્થાપ્યં મુદ્રિતવ્યં પ્રયત્નાત્ ॥

તસ્યાધઃસ્તાદષ્ટયામં પ્રકુર્યાદ્વઙ્ગિનિ શીતે કર્ષમાત્રં વિષં હિ ।

દત્વા ધર્મે ત્રીણિ ચાથો પુટાનિ દદ્યાત્તદ્વત્ કન્યકાયા રસેન ॥

વલ્લં યોજ્યં જીરકેનાથ મૃગ્યા ક્ષૌદ્રૈર્યુક્તં મક્ષિતં સંગ્રહણ્યામ્ ।

શ્વાસે શૂલે ચાનિલે શ્લેષ્મજે વા કાસેર્શઃસુ વિદ્મગ્રહે ચાતિસારે

॥ ૨૭+૨૯ ॥

શંભોદર રસ-૧૧ (પુટપકવ-ભુકી)

શુદ્ધ પારદ અને ગંધક આઠ આઠ તોલા લઇ કનળાળી કરી ચિત્રો અને ધતુરાના રસમાં એક દિવસ ધુઈ મુકાવી ભુકી કરી એ ભુકીને શોષેલા આખા શંખની અંદર ભરી એ શંખને ટંકણ તથા દુધથી છાંદી લઇ તે શંખને એક ન્હાની માટલીમાં મુકી એ માટલીને ઢાંકણી ઢાંકી છાંદી લઇ ચુલે ચડાવી ૨૪ કલાક અખંડિત અગ્નિ આપવો બીજા ચોવીસ કલાક ગયા પછી માટલીમાંથી શંખ કાઢી એક દિવસ ખરલ કરી એ તોલા વજનાગ નાખી કુંવારના

રસમાં ઘુટી ઘુટી તડકે સુકાવવું એમ ૩ ભાવના લઈ તડકે સુકાવી ઘુટી તૈયાર કરાય છે માત્રા ૧ વાલમાં બે આનીભાર છરાતો ભુકા, એક વાલ શોધેલી ભાંગ અને અર્ધો તોલો મધ સાથે મેળવી ચટાડી ઉપર મોળી જાશ પાત્રી તો સંગ્રહણીનું દરદ મટે તથા અનુપાત પરત્વે શ્વાસ, શુળ, વાયુ, કફ, બંધકાશ, બધા હરસ, ઝાડા અને મરડા પશુ મટે. (૨૭+૨૮)

આનંદભૈરવી ગુટી-૧૨

સૌભાગ્યં વૈ હિંગુલં વત્સનાભં મારીચં વૈ હેમવીજેન યુક્તમ્ ।

કૃત્વા ચૂર્ણં સર્વમેતત્સમાંશં જંવીરૈસ્તન્મર્દિતં યામયુગ્મમ્ ॥

ગુંજામાત્રા નિર્મિતા ભક્ષિતા હિ ગુટ્યો હન્યુઃ સન્નિપાતાતિસારાન્

॥ ૩૦ ॥

આનંદભૈરવી ગુટી ૧૨

ટંકણુખાર પુલાવેલો, શુદ્ધ હિંગળો, શુદ્ધ વજનાગ, મરી, ધતુરાનાં શોધેલાં બી, બધાં સમભાગે લઈ લીંબુના રસમાં ૬ કલાક ઘુટી ચણેલી જેવડી ગોળી કરવી. સવાર સાંજ બન્ને ગોળી પાણી સાથે આપવાથી બધી જાતના ઝાડા મરડા મટે છે. (૩૦)

અતિસાર ભૈરવી ગુટી-૧૩

જાતીપત્રી દેવપુષ્પં ચ શુભ્રી કંકોલલં ચેચ્ચંદનં કુંકુમં ચ ।

કૃષ્ણાયુક્તં શુદ્ધમાકલ્લકં સ્યાત્ સર્વાણ્યેવં ચૂર્ણયેદૈ સમાનિ ॥

સૂતસ્યૈવં મક્ષ્મ મિશ્રં પ્રકુર્યાદ્ ભાગં ચૈકં મિશ્રયેન્નાગફેનમ્ ।

સ્વલ્પે સર્વં મર્દિતં ચૈકયામં કાર્યાં ગોલી વલ્લમાત્રા જલેન ।

મક્ષેદ્રાત્રૌ પાયયેત્તંડુલોદં હન્યાત્ સર્વાન્ સર્વદોષાતિસારાન્ ૩૧-૩૩

અતિસારભૈરવી ગુટી ૧૩

જવંત્રી, લવીંગ, સુંદ, ચણકબાળ, સુખડ ઘસેલી, કેસર, લીંડીપીપર, અકલકરો, પારદભરમ લાલ, અફીણુ બધાં સમભાગે લઈ ૩ કલાક પાણી સાથે ઘુટી ચણેલી જેવડી ગોળી વાળવી. રાત્રે ૩ ગોળી બાફેલા ચોખાના એસામણુ સાથે આપવાથી બધી જાતના ઝાડા મરડા મટાડે છે. (૩૧-૩૩)

કનકસુંદર રસ-૧૪

મારીચં ચેટુંકણં હિંગુલં ચ ગંધાશ્મા વૈ પિપ્પલી વત્સનાભમ્ ।

ધૂર્તસ્યૈવં વીજકાનીહ શુદ્ધાન્યેવં કૃત્વા તચ્ચ ચૂર્ણં વિધેયમ્ ॥

પ્રાતઃ સાયં ભક્ષિતં વલ્લમાત્રં જૂર્તિ રક્તં નાશયેન્નાતિસારમ્ ।

દધ્યન્નં વા ભોજયેત્તક્રયુક્તં હન્યાદેવં ચાગ્નિમાન્દ્યં સુતીત્રમ્ ॥૩૪-૩૫॥

કનકસુંદર રસ ૧૪

કાળાં મરી, ટંકણુ, હિંગળો, ગંધક, લીંડીપીપર, વજનાગ, ધતુરાના બી સમભાગે લઈ ઘુટી રાખવું. ૨ થી ૩ રતી સવારે તથા સાંજે પાણી સાથે લેવાથી તાવ, પડતું લોહી, ઝાડા, મરડા, મંદાશિ મટે. જમવામાં દાળ ચોખા કે જાસ ચોખા ખવરાવવા. (૩૪-૩૫)

કર્પૂરસુંદરી ગુટિકા-૧૫

કર્પૂરજાતીફલજાતિપત્રિકા ધતૂરવીજં જલરાશિશોષણમ્ ।
 આકલ્લકં વ્યોષમિદં સમાંશં દ્વીપાન્તરોત્થા ચ કુબેરકાક્ષમ્ ॥
 સર્વૌષધાર્થા વિજયા પ્રદિષ્ટા જીર્ણાહિકેનં ચ તથા સમાનમ્ ।
 તદ્ધર્ધમાગં સ્વલુ વત્સનાભે સ્યાદેકતથ્રાત્ર વિધાય ચૂર્ણમ્ ॥
 તદ્ભાવિતં ધુંગરસેન સમ્યક્ કોલાસ્થિમાત્રા ગુટિકા વિધેયા ।
 સા શીતવાતે ગ્રહણીગદે ચ હર્ષોવિકારે પ્રવલતિસારે ।
 મંદે ચ વહ્નૌ સ્મરપુષ્ટિકર્ત્રી સાડકેનસેવાડકુલમુક્તિદાત્રી ॥૩૬-૩૮॥

કર્પૂર સુંદરી ગુટિકા ૧૫

કપૂર, નયઢળ, નવત્રી, ધતુરાનાં ખી, સમદરશોષના ખી, અકલકરો, સુંડ, પીપર, મરી, ઓપચીની અને કાંચીયાના મીંજ, પ્રત્યેક ૪ ચાર તોલા, શોધેલી ભાંગ તોલા ૨૨, શોધેલું ૩ વર્ધનું ભુનું અશીણુ તોલા ૨૨, શુદ્ધ વજનાગ તોલા ૧૧, એ બધાંને એક ઢરી ભાંગરાના રસમાં ઘુટી ચણાડી જેવડી ગોળી વાળની. સત્રારે તથા સાંજે મધમાં ચટાડવી, જેથી શીતવાત, સંગ્રહણી, હરસ, લયકર ઝાડા અને મંદાગ્નિ વગેરેને મટાડે છે. કામ અગત કરે છે, અશીણુના બંધાણમાં વ્યાકુળ થયેલા માણસને તેમાંથી છોડાવે. (૩૬+૩૮)

અતિસારનાશન પ્રયોગ-૧૬

રાલમોચરસનાગફેનકે વત્સકાતિવિષમેવ નાગરમ્ ।
 ચૂર્ણિતથ મધુનાવલેહિતો વલ્લમાત્રમતિસારનાશનઃ ॥ ૩૯ ॥

અતિસાર નાશન પ્રયોગ ૧૬

રાળ, મોચરસ, શોધેલું અશીણુ, કડાછાલ, અતિવિષ અને સુંડ એ સમભાગે ખાંડવું. ૧ થી ૨ વાલ માત્રા આખા દિવસમાં મધ સાથે ચાટી ઉપર દહીં ભાતને ખોરાક દેવો. જેથી બધી જાતના ઝાડા મટે. ૩૯)

અતિસારાંકુશ ચૂર્ણ-૧૭

અંકોલમૂલપ્રભવા ત્વચા ચ છાયાવિશુષ્કાથ વિચૂર્ણિતા વૈ ।
 ચૂર્ણ લિહન્ શાળમિતં સમાક્ષિકં જયેદતીસારરુજં નિતાંતમ્ ॥ ૪૦ ॥

અતિસારાંકુશ ચૂર્ણ ૧૭

અંકોલનાં મૂળની છાલને છાંયે સુકવી ખાંડી ચૂર્ણ કરવું હમેશા એકબાનીથી ના તોલાભાર સુધી મધ સાથે ચટાડવાથી બધી જાતના ઝાડા મટે. (૪૦)

મલપાવની વટી-૧૮

મિશ્રદેશજમતીવ શુદ્ધકં નાગફેનમપિ નાગરાવૃત્તમ્ ।
 ઘર્ષિતં તુ વરચંદનૈર્યુતં કારયેચ વટિકાં સુશોભનામ્ ॥
 રક્તિકાત્રયમિતાં ચ ભક્ષયેત્ પાયયેત્તદનુ તંડુલોદકમ્ ।
 દન્તિ ચૈવમતિસારજાન્ ગદાનામદોષમલપાવની વટી ॥

મસપાચની વટી ૧૮

શુદ્ધ અશીણુ, સુંક અને સુખડ સમભાગે ખારીક કરી એક દિવસ પાણીમાં ધુંટી ૧ રતીભારની ગોળી વાળવી, સવારે તથા સાંજે અઢેક ગોળી મોમાં નાખી ચાવી ચોખાના પાણીથી ઉતારી જવી, આ ગોળી આમને પદાવી ઝાઝાના દરદને મટાડે છે. (૪૧+૪૨)

મ્રહણીકપાટ રસ-૧૯

તારં સ્વર્ણ માશિકં શુદ્ધલોહં ભાગૈકૈકં ગંધકં ભાગયુગ્મમ્ ।
શુદ્ધં મૂતં મારિતં તત્ ત્રિભાગં સ્વલ્પે સર્વં મર્દિતં વાસરૈકમ્ ॥
સર્વં યોજ્યં હારિણે જુંગકેથ લેપ્યં મૃત્સ્નાવાસસા વેષ્ટિતં ચ ।
વારાહાશ્વે તત્પુટે ગર્તમધ્યે આરણ્યૈર્વૈ ગોમયૈઃ પાચયેદ્દિ ॥
ઉત્તાર્યેનં સ્વૈ રસૈશ્ચાપિ સમ્યગ્ મુંગાહ્વાયા ભાવયેત્સપ્તવારાન્ ।
ચૂર્ણં દત્વા લોહમુસ્તામદાહ્વાલ્ચિન્નાપાઠાશ્કવીજોદ્ધવં ચ ।
કાપિત્થૈર્વા સ્વૈ રસૈઃ સુગૃતૈશ્ચ ભાવ્યં સર્વં ત્રીણિ વારાણિ સમ્યક્ ।
સમ્યક્ શુષ્કં ગાલિતં વસ્ત્રસ્વળ્હે માપં ચૈકં લેહિતં માશિકેણ ।
કૃષ્ણાચૂર્ણૈર્માપયુગ્મેશ્ચ યુક્તં હન્યાચ્ચેદં સંગ્રહણ્યાઃ પ્રકોપાન્ ॥૪૩-૪૭॥

અહણી કપાટ રસ ૧૯

ચાંદીની ભરમ, સોનાની ભરમ, માશિક ભરમ, અને લોહ ભરમ, એ પ્રત્યેક તોલા ૪, શુદ્ધ ગંધક તોલા ૮ અને રસસિદ્ધર તોલા ૧૨ એ બધાને એક દિવસ ખરલ કરી હરણુના શિંગડામાં ભરી શીંગડાને કપડ માટી કરી સુકાવી વારાહપુટના અશિધી પકાકવું સવારે કાઢી લઇ ખરલ કરી ભાંગરાના રસની સાત ભાવના દેવી, પછી તેમાં સરખે ભાગે લોધર, મોથ, ધાવડીનાં ફૂલ, ગજો, કાળીપાક, અને ઇંદ્રજીવ. એ બધાનું સમભાગે કરેલું ચૂર્ણ મેળવી કાઠાના ગર્ભના રસની ત્રણ ભાવના દઇ સુકાવી ધુંટી કપડે ચાળવું. માત્રા ૬ થી ૧૨ રતી ભાર ૮૪ મધ તથા પીપર સાથે ચાટવું, તે સંગ્રહણીનું દરદ મટે. (૪૩+૪૭)

વજ્રકપાટ રસ-૨૦

ગંધં યવક્ષારમથાશ્નકં ચ મૂતં વિષં ટંકુણમેવ શુદ્ધમ્ ।
વચાગ્નિમન્યં સમમત્ર કુર્યાજ્જયન્તિજંઘીરકમુંગજદ્રવૈઃ ॥
વિમર્દયેત્તત્ વ્યહમેવ યત્નાદ્દોલં વિધાયાથ વિશોષ્ય સમ્યક્ ।
લોહસ્ય પાત્રે ચ શરાવકં વૈ દત્વા દૃઢં ચોપરિ મુદ્રયેત્તમ્ ॥
અપ્યર્ધયામં શનકૈઃ પ્રકુર્યાદ્દર્દિ સુશીતં હિ તતોવતારયેત્ ।
રસેન તુલ્યાં પ્રવિષાં પ્રદદ્યાત્ કપિત્થમુંગીરસમોચકૈશ્ચ ॥
દેયા બુઘૈર્ભાવનિકાશ્ચ સપ્ત મૂર્યાતપે વૈ હિ વિમર્દયેત્ સ્વલ્પ ।
તથેન્દ્રવીજાનિ ચ ધાતકી ચ વિલ્વસ્ય પત્રં ચ પૃથક્ સમં સ્યાત્ ।
આસાં રસૈર્માવય ચૈકવેલં પશ્ચાન્ન સંમર્દ્ય વિશેહિ ચૂર્ણમ્ ।

રસાગ્રણીર્વજ્રકપાટસંજ્ઞઃ શાળૈકમાત્રો મધુનાવલીઢઃ ॥
 સવદ્વિશુંઠીવિડસૈધવં ચ ઉષ્ણામ્બુના વા મથિતેન સાકમ્ ।
 પીતં તદ્દુગ્રં ગ્રહણીવિકારં હિનસ્તિ વાતપ્રમથ્વાં રુજં ચ ।
 તથા કફોત્થાં ચ સપૈત્તિકાં હિ દન્યાદતીસારહરં પરં સ્યાત્ ॥૪૮-૫૪॥

૧૭૫૫૧૨ રસ ૨૦

પારદ, ગંધક, જવખાર, અબ્રહ્મરસ, વજનાગ, ટંકણ, વજ અને અરણીના કુણાં સુકાં મૂળ એ બધાને સમભાગે લઈ બરાબર મેળવી, અરણી લીંબુ અને ભાંગ એ પ્રત્યેકના રસમાં એકેક દિવસ ધુટી ગોળો વાળી સુકાવી તે ગોળાને લોહાની કડાઈમાં ઉપર માટીનું શરાવણું ઢાંકી માટીથી છાંદી લઈ તે કડાઈને ચુલે ચડાવી નીચે ધીમે તાપ દોઢ કલાક આપવો, પછી સ્વાંશીત થયે તેમાંથી દવા કાઢી લઈ તેમાં સરખે વજને અતિવિષ મેળવી, કાઠાનો ગર્ભ, ભાંગ અને મોચરસ ત્રણેનો સાથે કાઢો કરી તેની ૭ ભાવના સૂર્યને તડકે આપવી, પછી ઈંદ્રજવ, ધાવડીનાં ફુલ અને બીલીના પાન એ બધાં સમભાગે ખાંડી ઉકાળો કરી એક વખત ભાવના દેવી. પછી ધુટી કપડે ચાળી રાખવું માત્રા-એઆનીભાર સવારે તથા સાંજે મધ સાથે ચાટી ઉપર ચિત્રો, મુંડ, બીડલુણ અને સીંધાલુણનું સમ ભાગે ડરેલું ચૂર્ણ તોલો ૦૧ ઉના પાણી સાથે અગર દહીંના ઘોળના સાથે પીવાથી વાયુ, કફ તેમજ ગરમીની સંગ્રહણી તથા ઝાડાનાં દરદ અવશ્ય મટે (૪૮-૫૪)

પાણ્ડુકુટાર રસ-૨૧

ગંધકાબ્રસલોહભસ્મકં શાલ્મલીમુસલિકામુદ્ગચિમ્ભિઃ ।
 ભાવયેત્ ત્રિફલકાર્દ્રકન્યકાવદ્વિશક્રજરસૈશ્વ સપ્તધા ॥
 જાયતે હિ બ્રુવિ વામૃતપ્રભઃ પ્લીહપાણ્ડુવિનિવૃત્તિદાયકઃ ।
 વલ્લયુગ્મપરિમાણતસ્ત્વયં લેહિતશ્ચ ઘૃતમાક્ષિકાન્વિતઃ ।
 શોફપાણ્ડુવિનિવારણક્ષમઃ સેવિતશ્ચ યવચિંચિકારસૈઃ ॥ ૫૫-૫૬ ॥

પાંડુકુટાર રસ ૨૧

પારદ, ગંધક, અબ્રહ્મરસ અને લોહભસ્મ સમભાગે લઈ બરાબર મેળવી શેમળાનાં મૂળ ઘોળી મુશળી, ગોળો, ત્રિફળા, આદુ, કુંવાર, ચિત્રો અને ઈંદ્રજવ એ બધાનો સાથે કાઢો કરી ૭ ભાવના દેવી. માત્રા ૪ રતી સવારે તથા સાંજે મધ ધી સાથે ચટાડવાથી બરલ સાથેનો પાંડુરોગ મટે તથા મોંમાં નાખી ભોંઆંબલીનો રસ પીવાથી સોજ સાથેનો પાંડુરોગ અવશ્ય મટે. આ રસ અમૃત સરખો ગુણકારી છે. (૫૫-૫૬)

પાણ્ડુનાશન રસ-૨૨

સ્વર્ણરૂપ્યમથ શાળમાત્રકં શુદ્ધતામ્રમથ સત્સમં કુરુ ।
 સર્વતઃ સમમિહૈવ રસેન્દ્રં પિષ્ટિકાં કુરુ વિમર્ચ ગોલકમ્ ॥
 ગંધકેન પરિવેષ્ટ્ય ગોલકં પાચયેચ્ચ મતિમાન્ મિષગ્વરઃ ।
 ભૂમિમધ્યનિહિતં મુયન્નિતં યામપટ્કમથવાષ્ઠકં તતઃ ॥

ગંધમન્યમપિ નિશ્પેત્પુટે એવમત્ર પરિજારયેદ્ બુધઃ ।
 નિમ્બુકેન પરિપેષ્ય પદ્મગુણં ગંધચૂર્ણમથ લોહચૂર્ણકમ્ ॥
 યોજયેચ્ચ પલમન્યતસ્તતો લોહપાત્રકુહરે પુટત્રયૈઃ ।
 પાચયેચ્ચ ચિરવિલ્વવહ્નિના પાણ્ડુનાશનરસસ્તતો ભવેત્ ।
 વલ્લમસ્ય મધુપિપ્પલીયુતં લેહિતં સકલપાણ્ડુનાશનમ્ ॥ ૫૮-૬૧ ॥

પાંડુનાશન રસ-૨૨

સુવર્ણભસ્મ તોલો ૧, રૌપ્યભસ્મ તોલો ૧, તામ્રભસ્મ તોલો ૨ અને શુદ્ધ પારદ તોલો ૪ સાથે મેળવી પ્રથમ પારા સાથે અધી ભસ્મો નાખી ઘુટી પારો મળી જ્ય પિષ્ટી થઈ જ્ય એટલે લીંછુના રસથી ગોળો વાળી સુકાવી તે ગોળાની આસપાસ ગંધક મુકી કપડામાં પોટલી બાંધી જમીનમાં વેંત એકનો ખાડો ગાળી તેમાં એ ગોળો મુકી ઉપર માટી વાળી તેનાપર ૧૮ થી ૨૪ કલાક જાણું સળગાવવાં. ઠંડું થયે કાઢી લઈ ખરલ કરી કરી લીંછુમાં ગોળો કરી સુકાવી ઉપર પ્રમાણે ગંધક સાથે પોટલી બાંધી ઉપર પ્રમાણે બીજી વખત ગંધકખરણ કરવું. કુલ ૬ વખત ગંધક ખરણ થાય એટલે તેમાં ૪ ચાર તોલો લોહભસ્મ મેળવી લીંછુના રસમાં ઘુટી કરજના લાકડાના અગ્નિથી ત્રણ વખત પકાવવું, પછી એક દિવસ ખરલ કરી રાખી મુકવું, સવારે તથા સાંજે મધ પીપર સાથે વાલ વાલ ચાટવાથી પાંડુરોગ મટે. (૫૭+૬૧)

પાણ્ડુનાશન રસ-૨૩

સૂક્ષ્મં તામ્રદલં વિલેપ્ય બલિના સૂતેન સાર્ધં તથા
 સ્થાલીમધ્યગતં સુપાચિતમિદં યામદ્વયં વહ્નિના ।
 નાગં ગંધકસંયુતં ચ પુટિતં ચિત્રાર્દ્રસમ્મિશ્રિતં
 ચૂર્ણીકૃત્ય સમં સુશોભનરસં સંયોજયેચ્છાસ્ત્રવિત્ ॥
 શોકપાણ્ડુકફવાતનાશનો રક્તિકૈકપરિમાણતસ્ત્વયમ્ ।
 સેવયેચ્ચ લઘુ ચાન્નભોજનં તૈલમશ્લલવણામિષં વિના ॥ ૬૨-૬૩ ॥

પાંડુનાશન રસ-૨૩

શોધેલા ત્રાંચાને પારદ ગંધક કળજળીની ભડી આપીને વાંતિહર નિરૂથ બનાવવું, અને સીસાને ગંધકની ભડી આપી ભસ્મ કરવી, પછી બન્ને ભસ્મ સાથે મેળવવી, પછી તેને ચિત્રક-મૂળ અને આદુ રસની ભાવના દેવી, સવારે તથા સાંજે રતી રતીની માત્રા મોમાં નાખી ઉપર પાણી પીવું. સોળા સાથેના પાંડુરોગ, કફ, અને વાયુ વગેરે મટે. પથ્યમાં તેલ, ખટાઈ, મીઠું અને માંસ વગેરે તજવું, ખોરાક હળવો લેવો. (૬૨-૬૩)

પાણ્ડુસૂદન રસ-૨૪

સૂતં તીક્ષ્ણકમેવ ગંધસહિતં ભાગેન સંવર્ધિતં ।
 પથ્થાત્ સ્વલ્વતલે વિમર્દ્ય વિધિના ચૂર્ણીકૃતં ગાલિતમ્ ।
 કૂપ્યાં સંવિનિવેશ્ય ચિક્ષ્ણમૃદા સંલેપિતાયાં પવેત્ ।

યામદ્વાદશમાત્રકં હિ સિકતાયન્ત્રેણ વૈદ્યાગ્રણિઃ ॥
 પ્રક્ષિપેચ વરશાલ્મલીરસં ત્રૈફલં ચ ગુડવલ્લિકાદ્રવમ્ ।
 પાચયેચ મૃદુવદ્દિના દિનં સ્વાંગશીતલમમું મૃદુહ ચ ॥
 ટ્ર્યૂષણાર્દ્રકરસેન ભાવયેત્ પાણ્ડુમૃદનરસોયમીરિતઃ
 શુષ્કપાણ્ડુવિનિવૃત્તિદાયકો રોગરાજહરણઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૬૪-૬૬ ॥

પાંડુમૃદન રસ-૨૪

પારદ તોલા ૮, લોહભસ્મ તોલા ૧૬ અને ગંધક તોલા ૨૪ બરાબર મેળવી અગ્નિ શીશીમાં નાખી વાલુકાયંત્રથી ૩૬ કલાક પકાવવું ૧૨ કલાક વીસા પછી શીશીમાં શેમળાનો રસ, ત્રિકુળાનો રસ અને ગળેનો રસ એક પછી એક નાખવો એટલે એક રસ બાળી બીજા એટલે બીજો અને પછી ત્રીજો નાખવો તે પણ બાળી બીજા ત્યાર પછી ૨૪ કલાક અગ્નિ આપવો. સ્વાંગશીત થયે શીશીને ગળે બાંધેલો તથા તળે રહેલો બધો રસ કાઢી લઈ ત્રિકુટનો ઉકાળો અને આકુનો રસ એ બધાની અંકેક ભાવના આપવી એટલે પાંડુમૃદન રસ થયો. સુકા પાંડુરોગ તથા બીજો કોઈ પણ પ્રકારનો પાંડુરોગ કમજો મટે. (૬૫-૬૬)

મૃગાંક પોટલી રસ-૨૫

સૂદમાણિ પત્રાણિ હિ હાટકસ્ય મૂર્જોપમાન્યપ્યથ કારયેચ ॥
 તુલ્યાનિ મૂત્રેન સમ્રેન ચલ્લે ક્ષિપ્ત્વા ત્વહોરાત્રિષુ તાનિ મર્દયેત્ ।
 જ્વાલાહુત્રીસ્વરસક્રેન ચ કાશ્ચનારકાયેન લાંગલિરસેન તથા વિમર્શ્વ ।
 પિષ્ટી યથા દૃઢતરા ભવતીહ પશ્ચાદ્ ગોલં વિધાય રુચિરં સહટંકણેન ।
 સર્વૈઃ સમાનમથ ગંધવરં વિશુદ્ધં ગોલં વિધાય રુચિરં રવિધર્મશુષ્કમ્ ।
 વસ્ત્રેણ વેષ્ટિતમિદં મૃદયા ચ લિપ્તં તચ્છ્રાવસંપુઠવરેપિ વિમુદ્રિતવ્યમ્ ।
 ધાર્ય તતો લવણપૂરિતભાણ્ડમધ્યે દદ્યાત્તતો છગણકૈર્બહુભિઃ પુટં તુ ।
 શીતં પ્રયાતમુપલક્ષ્ય તતઃ પ્રયત્નાદ્ બૃહ્વા ચ પૂર્વવિધિવત્ સ્વલુ યંત્રમધ્યે ॥
 દત્વા પુટં ગજપુટેન ચ શીતમત્ર મક્ષેદિમં રસવરં સુસ્વદં તૃણાં હિ ।
 ક્ષોદ્રેણ યુક્ત્વ મગધાત્રયસંયુતોસાવષ્ઠાભિરુષણવરૈઃ સહ સેવનીયઃ ॥
 એકોત્રિંશદથ રોગગણાન્નિહન્તિ યક્ષમાણમેવ વિનિહન્ત્યતિશોષમુગ્રમ્ ।
 નાન્ના મૃગાંક ઉદિતઃ સકલામયત્નઃ સેવ્યો મુદા વનવતા પુરુષેણ નિત્યમ્

॥ ૬૭-૭૨ ॥

મૃગાંક પોટલી રસ-૨૫

સોનાનો વરખ તોલો ૧ લેવો તેમાં ૧ તોલો પારદ નાંખી ૨૪ કલાક ધુટવું પછી જ્વાળામુખી, કાંચનાર અને કળગારી પ્રત્યેકના રસની ભાવના દરેક તેમાં ૧ તોલો ટંકણ અને ૪ તોલા ગંધક મેળવી ગોળો વાળી તરફે સુકાની કપડામાં બાંધી કપડાપર માટી ચોપડી તેને શરાવસંપુટમાં મુકી કપડામાંથી કરી બીજાથી ભરેલા માટલામાં વચોવચ એ

શરાવ મુકી માટલાની આસપાસ છાણું ગોઠવી નીચે અગ્નિ આપવો બીજો દિવસે કાઢી લઈ ઘુટી ફરીવાર ઉપર પ્રમાણે લવના ઘઈ શરાવસંપુટમાં પેક કરી ગળપુટમાં અગ્નિ દેવો, પછી ઘુટી રાખવો. ૨ રતિ રસમાં ૩ લીંડીપીપરનો ભુકો તથા આઠ મરીનો ભુકો મેળવી ૨ પડીકાં કરવાં સરારે તથા સાંજે મધમાં ચાટવાં, જ્યેષ્ઠી ૨૬ જાતના મોટા રોગ ભાગંકર ક્ષયરોગને, શરીરની કૃશતાને તથા અનુપાન ભેંથી બંધા રોગોને મટાડે છે. પૈસાવાળા અનુષ્ઠા સેવન કરે તો શરીર બળવાન તથા દીર્ઘાયુષી થાય છે. (૬૭-૭૨)

હેમર્મ મોટલી રસ-૨૬

શુદ્ધ સ્વર્ણ વર્ષમાત્રં પ્રકુર્યાત્તદ્વત્સૂતં શોધિતં મુષ્ટિમાત્રમ્ ।
 ઘૃષ્ટ્વા પિષ્ટીં કારયેત્તલ્લવમધ્યે ગંધો દેયઃ શાળકાઃ પશ્ચર્વિશત્ ॥
 મધ્યં સર્વં કાશ્ચનારદ્રવેણ કૃત્વા ગોલં તત્ક્ષિપેન્મૂષિકાન્તઃ ।
 મુદ્રાં દત્વા શોષયેદ્ ભૂધરાશ્ચયે યન્ત્રે ચૈનં પાચયેદ્વાસરાન્ ત્રીન્ ॥
 શીતં તં વૈ સર્વમુદ્ઘૃત્ય યત્નાચ્છુદ્ધં ગન્ધં તત્સમં મર્દયેચ્ચ ।
 આદ્રાંચિત્રોત્થે રસે તદ્દરાટેષ્વાપૂર્યાન્તે યુક્તિતો મુદ્રયેચ્ચ ॥
 કુર્યાદેવં ટંકણં ચાષ્ટમાંશં નાગં દદ્યાદ્ઠંકણાદર્ધભાગમ્ ।
 સેહુન્ડોત્થૈર્દુગ્ધકૈરેવ પિષ્ટ્વા લિમ્પેદેવં તાન્વરાટાંશ્ચ સર્વાન્ ॥
 પશ્ચાત્સમ્યક્ ચૂર્ણલિપ્તેઽથ માષ્ઠે દત્વા મુદ્રા ગર્તમધ્યે નિવેશ્ય ।
 અગ્નિ પશ્ચાજ્જ્વાલયેન્નાગસંજ્ઞે શીતં કૃત્વા ચોદ્રરેત્તં રસં હિ ॥
 પથ્યં જ્ઞેયં યાદૃશં વૈ મૃગાંકે ક્ષારં ચાશ્લં વર્જયેચ્ચ પ્રયત્નાત્ ।
 માત્રા વલ્લમિતા ધૃતા રસવરસ્યેયં યદા હૃદ્યતે ॥
 હિન્નાયાઃ સ્વરસસ્તદા મધુયુતઃ પેયો જલં વા મધુ ।
 પ્રાયઃ શ્લેષ્મજરુમ્મણેષુ સગુહં દદ્યાત્સદા ચાર્દ્રકં ।
 મૃં ગીચૂર્ણસુયોજિતો મધુયુતો લીઢો વિરેકાપહઃ ॥
 કાસં શ્વાસયુતં ક્ષયે ગ્રહણિકામગ્રશ્ચ સન્ધુક્ષણઃ ।
 પુષ્ટિં વૈ કુરુતે દલં વિતતુતે કાર્શ્યં પરં નાશયેત્ ।
 હેમ્નો ગર્ભરસો હ્યયં નિગદિતો વ્યાઘ્રેસ્તુ વિધ્વંસકો ।
 નામ્ના પોટલિકામિથો રસવરઃ પ્રોક્તો દ્વિતીયઃ સ્વલુ ॥ ૭૩-૮૦ ॥

હેમર્મ મોટલી રસ-૨૬ (હિરણ્યગર્ભ ભુકી)

એક તોલો સોનાનાં બારીક પત્રાં કરી તેમાં ચાર તોલા શોધિલો પારદ નાખી એક દિવસ સુધી ઘુટી પિષ્ટી કરવી, પછી તેમાં ૬૧ તોલા ગંધક મેળવી કાંચનારના રસમાં ઘુટીને ગોળા વાળી સુકાવી સુસમાં મુકી કપડામાટી કરી ભૂધરચંત્રમાં મુકી ત્રણ દિવસ ઉપર છાણું આળવાં, સ્વાંગશીત કરી કાઢી લઈ તેમાં સરખે વળતે ગંધક મેળવી આઠુ અને ચિત્રાના રસમાં ઘુટી સુકાવી પીળા કાઢીઆ ભરવી, પછી ટંકણુ તોલા ૮ માં વજનાગ તોલા ૪ મેળવી કાંડલીયા

ચોરના દુધમાં ધુંટી તેનાથી કોડીના મેં છાંદવાં-સુકાવવાં. પછી એક માટલીમાં ડળીચુનો ચોપડી સુકાવી તેમાં એ કોડીઓ ગોડવવી, પછી એ માટલીને કપડામાટી કરી ગળપુટનો અગ્નિ દેવો, ખીન્ને દિવસે કાઠી ખરલ કરી રાખવું. માત્રા ૨ થી ૩ રતિ મધ પીપર સાથે. ક્ષયરોગ, શ્વાસ અને ખાંસીમાં ચટાડી ઉપર ગરમ દુધ પાવું. ઉલટી થાય તો ગળોના સ્વરસમાં મધ મેળવી પાવું. કફના રોગમાં મેમાં માત્રા નાખી ઉપર ગોળ સાથે આદુ ખવરાવવું. ઝાડા સંગ્રહણીમાં ખેઆનીભાર શોષેલી લાંગનો લુકા અને મધ સાથે ચટાડવું. તેથી જઠરાગ્નિ પાણુ પ્રદીપ્ત થાય. સાગ માણસે બળ પુષ્ટિ તથા વીર્યવૃદ્ધિ માટે ૨ રતિ માત્રા દિવસમાં બે વખત મધ ઘી સાથે ખાઈ ઉપર કહેલું દુધ પીવું. આ રસ ઉપર પથ્થમાં ક્ષાર, ખટાઇ અને મીઠું એ બંધ કરવું. મીઠાને બદલે સીંધાલુણ ખાવું. દરેક રોગ ઉપર અનુપાનભેદથી વાપરી શકાય છે. (૭૩-૮૦)

હેમગર્ભપોટલી-૨૭

ભાગા રસસ્ય સ્વલુ વેદમિતાશ્ચ હેમ્નઃ પીષ્ઠીં વિધાય વરગંધદશદ્વિભાગે ।
 સ્વલ્વે નિધાય કિલ કજ્જલિકાં તથૈષાં મુક્તાફલાન્યપિ ચ ષોડશભાગકાનિ ॥
 તુર્યાં શકાનપિ ચ શુદ્ધવરાટકાંશ્ચ શંખં તથા કલિતતંકળભાગમેકમ્ ।
 સર્વં વિમર્ચ્ય સ્વલુ નિમ્બુકજૈરસૈર્વા ગોલં વિધાય સ્વલુ સંપુટકે વિદધ્યાત્ ॥
 તન્નુદ્રયેલવળભસ્મવરેણ સમ્યક્ હસ્તપ્રમાણકૃતગર્તવરે સુપૂર્ય ।
 સદ્ગોમયૈર્ગજપુટં પ્રમિતં પ્રદદ્યાત્ તત્સ્વાંગશીતલગતં ચ સમુદ્ગરેદ્ધિ ॥
 પિષ્ટાર્ધમાષમિહ ક્ષોદ્રધૃતેન લિહ્યાદેકોનત્રિશમરિચૈઃ સહરાજતે વા ।
 સદ્દેમજેથ કિલકાચમયે સુધાર્ય સશ્વાસકાસક્ષયવાતકૃતેતિસારે ।
 મન્દાનલેન્યગદવત્સુ ચ પોટલીયં સ્યાત્સર્વરોગશમનાય બુધૈઃ પ્રદિષ્ટા

॥ ૮૧-૮૪ ॥

હેમગર્ભ પોટલી રસ-૨૭

પારદ તોલો ૧ સુવર્ણનાં પાતળાં પત્રાં તોલો ૧ અન્નેની પિષ્ટી કરી તેમાં ગંધક તોલો ૩ મેળવી કળજળી કરી તેમાં સાચા મોતી તોલો ૪, પીળી કોડી તોલો ૨, શંખ તોલો ૧ તથા ટંકણ તોલો ૧ સાથે મેળવી લીંબુના રસમાં ધુંટી ગોળો વાળી શરાવસપુટમાં ચેક કરી કપડામાટી કરી એક હાથ એરસચોરસ ઉડા ખાડામાં ભટ્ટો દેવી. સ્વાંગશીત થયે કાઠી લઈ ખરલ કરવું. ખેઆનીભાર મરીના લુકામાં ત્રણ રતિ આ રસની માત્રા મેળવી ૨ પડીકાં કરવાં. સવારે તથા સાંજે ચાંદીના, સોનાના અથવા ચીનાઇ માટીના વાસણમાં મધ ઘી સાથે કાલવી ચટવું, શ્વાસ, ખાંસી, ક્ષયરોગ, વાયુના ઝાડા, મંદાગ્નિ તથા ખીન્ન ધણુ રોગ ઉપર આ દવા આપી શકાય છે. પથ્થમાં ખટાઇ, તેજ, દહીં, લીંબુ ગિગેરે બંધ કરવાં. (૮૧-૮૪)

રાજમૃગાંક રસ-૨૮

પલૈકમાનં રસમસ્મકં સ્વાદિરખ્યોત્યં મસિતં પલૈકમ્ ।
 શુદ્ધસ્ય વંગસ્ય પલપ્રમાણં તથૈવ મુક્તા દ્વિપલોન્યતાઃ સ્યુઃ ॥
 પાદાંશતષ્ટઙ્ગમેવ સ્વલ્વેમ્લવેતસા સર્વમિદં વિભાજ્ય ।

શુદ્ધેન પથ્યાચદ્વાજિકૌભ સંમર્થ તર્પ દિવસદૈને ॥
 ગોલં વિધાયાથ વિદોનપિત્વા સુવાગતં તં સ્વલુ પાત્રયેનિ ।
 શીતં સમુદૃત્ય તતો રસેન્દ્રં વિચૂર્ણ્ય ધાર્યઃ સ તુ હેમસામે ॥
 હેન્નસ્ત્વમાવે રજતસ્ય પાત્રે નાન્યસ્ય પાત્રેષુ નિવેશનીયઃ ।

અર્થે રાજપૃથ્વાંકારુષો રોગરાજસ્ય ધાતકઃ ।

પથ્યં પૂર્વેક્તિવિધિના કારયેન્મતિમાન્ મિષક્ ॥ ૮૫-૮૮ ॥

રાજમૃગાંકે રસ ૨૮

પારદભરમ તોલા ૪, સુવર્ણભરમ તોલા ૪, ગંગભરમ તોલા ૪, સાચાં મોતી તોલા ૮
 અને ટંકણુ તોલા ૫ અથવાર મેળની અમલવેતના રસમાં ઘુંટી સુકાવી ગળના સુરકામાં
 સાત દિવસ ઘુંટવું, પછી ગોળો વાળી સુકાવી મૂસમાં મુકો કપડામાં કરી વારાહપુટની લઢી
 આપવી, બીજો દિવસે કાઢી લઇ ખરસ કરી સોનાની અથવા ચાંદીની શીશીમાં ભરી રાખવો,
 તે સિવાય બીજામાં રાખવો નહીં. આત્રા-૧ રતીમાં મધ સાથે દિવસમાં બે વખત ચટાવવું,
 પથ્ય ઉપર પ્રમાણે. આ ઔષધથી લયંકર ક્ષયરોગ મટે છે. (૮૫-૮૮)

લોકનાથ પોટલી રસ-૨૯

શુભક્ષિતઃ શુદ્ધરસો દિમાગસ્તથા હિ મન્થસ્ય ચ મામકૌ દૈૌ ।
 દ્વયોઃ શુભાં કજ્જલિકાં વિધાય સૂતાદ્રારાટેષુ ચતુર્ગુણેષુ ॥
 શનૈઃ શનૈઃ સર્વમિદં પ્રપૂર્ય આગૈકટંકં રવિદુગ્ધઘૃણ્ણુ ।
 તેષાં તદાસ્યેષુ વિલેપયિત્વા હુદ્રાં વિદધ્યાત્કિલ શોષયેવ ॥
 યન્ત્રે દૃઢે તં વિનિવેશ્ય યત્નાદ્વર્તિ ચતુર્થામમધઃ પ્રકુર્યાત્ ।
 શંખસ્ય સ્વળ્ડાનિ પલાન્યથાષ્ઠૌ તત્સંપુટસ્યાન્તરથો વિવસ્યેત્ ॥
 શરાવસન્ધિ સ્વલુ મુદ્રયિત્વા હસ્તોન્મિતે ગર્તવરેડપિ ઘૃત્વા ।
 પુટં પ્રદદ્યાદથ નાગસંજ્ઞં શીતં સમુદૃત્ય તતઃ પ્રયત્નાત્ ॥
 પિષ્ઠાથ સ્વલ્લે સ્વલુ સર્વમેવ વલ્લદ્વયં મક્ષિતમસ્ય સમ્યક્ ।
 ક્ષૌદ્રેણ યુક્તં વિનિહન્ત્યશેષાદેકોનત્રિંશદ્ગળરોગજાતામ્ ।
 પીઢાં પ્રકાળ્ડાં ન ચ સંશયોડસ્તિ સંસેવ્યમાનઃ કિલ લોકનાથઃ

॥ ૮૯-૯૩ ॥

લોકનાથ પોટલી રસ-૨૯

શુભક્ષિત પારદ તોલા ૮ અને ગંધક તોલા ૮ બન્નેની કળ્મળી કરી ૩૨ તોલા પીળી
 કાઢી લઇ તેમાં એ કળ્મળી ભરી ૪ તોલા ટંકણુને આંકડાના દુધમાં ઘુંટી કાઢીના મો છાંદી
 એક માટલીમાં મૂકી તેનું મો છાંદી લઇ ચુલે ચડાવી ૧૨ કલાક અગ્નિ દેવો, પછી ૩૨ તોલા શંખના
 કટકા એ હાંડલીમાં નાખી મો છાંદી લઇ એક હાથના ખાડામાં ગળપુટનો અગ્નિ દેવો, સ્વાંગ-

શીત થયે કાઢી લઈ ખરડ કરી રાખવું. માત્રા ૩ રતિ સવારે અને ૩ રતિ સાંજે મધ સાથે ચટાડવું. આ ઔષધ ક્ષયરોગ, હૃદયનાં દરદ, વીર્યના રોગ વગેરે ધણી રોગોને મટાડે છે અનુપાનભેદથી આપવું. (૮૬-૮૭)

॥ સૂચિકામરણ રસ-૩૦ ॥

શુદ્ધં વિષં પલમિતં રસમેકશાણં ચૂર્ણીકૃતં તદનુ કાચશરાવલિપ્તમ્ ।
સુદ્રાં વિધાય સુદૃઢામપિ યામયુગ્મં તત્સંપુટે કુરુ મિષગ્વર વહ્નિમેવ ॥
ઉદઘાટ્ય સંપુટમિદં શનકૈઃ સુલઘ્ન-ધૂમં શનૈરપિ શનૈઃ પરિશૃલ્લ યત્નાત્
સંવેશયેત્તદનુ કાચમયે સુપાત્રે સૂચ્યા મુખે લગતિ તત્ત્વ પ્રમાણમસ્ય ।
સંમૂર્છિતે સકલદોષજસન્નિપાતે શસ્ત્રાહતં દશમરન્ધ્રગતં પ્રવર્ષેત્ ॥

રક્તમેષજસંસર્ગાન્ મૂર્છિતોપિ હિ જીવતિ ॥

તથૈવ કૃષ્ણસર્ષેણ દૃષ્ટોપિ ન મરિણ્યતિ ॥ ૯૪-૯૬ ॥

સૂચીકાભરણ રસ-૩૦

શુદ્ધવજ્રનાગ તેલા ૪, અને પારદ તેલો ૦૧, એક દિવસ ઘુંટી એક શરાવલામાં કાચ ચોપડી તેમાં મિશ્રણ બરી તેના પર ખીલું શરાવલું ઢાકી મળખુત છાંદી લઈ ચુલે ચડાવી અને તેને ૭ ૭ કલાક અગ્નિ આપવો, બાર કલાક ઠરવા દઈ જળનીને શરાવલાં ઉઘાડવાં, ઉપલામાં ચોટલો રસ બહુ સંભાળીને લઈ કાચની શીશીમાં જલદી ભરી દેવો સોયને બીની કરેલી અણી ઉપર ચડે તેટલો રસ તાળવામાં જરા છેકો દઈ ભાં મૂકીને ધસવો, લોહી અને દવાનો સંયોગ થવાથી બેભાન થયેલો ભયંકર સન્નિપાતથી પકડાયેલો તથા સર્પદંશ થયેલો માણસ જીવતો થાય. (૯૪-૯૬)

॥ પંચવક્ર રસ ૩૧ ॥

સૂતં ગંધં કર્પયુગ્મપ્રમાણં તત્પાદાંશાં કારયેદ્વૈ શિલાલયામ્ ।
વ્યોષં તાપ્યં પિપ્પલી તત્સમાનાં પ્રત્યેકં વૈ મેષજં ચૂર્ણયેચ્ચ ॥
માવ્યં પિત્તૈર્મત્સ્યમાયુરજૈર્વૈ ઘર્મે કૃત્વા સપ્તવારં હિ સમ્યક્ ।
ગુજ્જાયુગ્મં મક્ષિતઃ પશ્ચવક્રો મૂર્છાં હન્યાત્સન્નિપાતેન જાતામ્ ॥ ૯૭-૯૮ ॥

પંચવક્ર રસ ૩૧

પારદ તેલ ૨, ગંધક તેલ ૨, મનશીળ શુદ્ધ, પીપર, મરી, માક્ષિકભરમ, અને ગજપીપર પ્રત્યેક તેલો ૧ એ બધાંને બરાબર મેળવી મત્સ્ય તથા મયૂરના પિત્તની સાત ભાવના દેવી. માત્રા ૧ થી ૨ રતિભાર ભયંકર સન્નિપાતમાં તથા તેની બેભાનીમાં આદુરસ અને મધ સાથે આપવું. (૯૭-૯૮)

॥ પંચવક્ર રસ ૩૨ ॥

સૂતં ગંધં ટંકણં યત્સનામં કૃષ્ણં કૃષ્ણાં કારયેદ્વૈ સમાંશામ્ ।
ધૂર્તદ્રાવૈર્મદિત વાસતૈકં ચૂર્ણં કૃત્વા ગાલિતં સૂક્ષ્મવસ્ત્રે ॥

વહ્નં ભક્ષેત્સન્નિપાતે સુતીત્રે સાર્કં કાર્યં નાગરં ચાનુપાને ।
પથ્યં દધ્યોદનં કાર્યં જલયોગં તુ કારયેત્ ॥
કફપ્રકોપે સક્ષૌદ્રં સાર્દ્રં દદ્યાત્પ્રયત્નતઃ ।
અગ્નિં પ્રદીપયત્વાશુ જ્વરં હન્યાત્ ત્રિદોષજમ્ ॥ ૧૧-૧૦૧ ॥

પંચયકત્ર રસ ૩૨

પારદ, ગંધક, ટંકણુ, વજનાગ કાળો અને લીડીપીપર એ બધાં સમભાગે લઈ ધતુરાના રસમાં એક દિવસ ઘુંટી તડકે સુકાવી કપડે ચાળી નાખવું. ૩ થી ૪ રતિભાર મોંમાં નાખી ઉપર આકડાનાં મૂળનો કાઢો સુંકે નાખી પાવો. એથી ભયંકર સન્નિપાત મટે, ગરમી થાય તો માથે ભીનાં પોતાં મૂકવાં, ઘડી ભાત ખવરાવવું, કફનો કાપ થઈ આવે તો મધ સાથે આદુ ખવરાવવું, બધા તાવમાં આ ઔષધ અપાય છે. (૯૯-૧૦૧)

॥ ઉન્મત્ત રસ-નસ્ય ૩૩ ॥

મૂતં ગંધં મર્દયેદ્વાસરૈકં ધૂર્તદ્રાવૈસ્કયૂષણં તુલ્યમસ્માત્ ।
ઉન્મત્તારુચઃ કથ્યતેડયં રસાગ્ન્યો નસ્યેદદ્યાત્ સન્નિપાતાન્નિહન્તિ ॥ ૧૦૨ ॥

ઉન્મત્ત રસ ૩૩ (નસ્ય)

પારદ અને ગંધક પ્રત્યેક ૪ ચાર તોલા લઈ કળજળી કરી ધતુરાના રસની ભાવના દેવી. તેમાં ત્રિકટુ ચૂર્ણ તોલા ૮ મેળવી એક દિવસ ખરલ કરી કપડે ચાળવું. તેને નાક વાટે સુંઘાડવાથી બધા સન્નિપાત મટે છે. (૧૦૨)

॥ સન્નિપાત જ્વન રસ ૩૪ ॥

દન્તીત્રીજં નિસ્તુષ્પં ચાષ્ટનિષ્કં કૃષ્ણં કૃષ્ણામૂલમૂતં ત્રિનિષ્કમ્ ।
ભ.વ્યં દ્રાવૈઃ પક્વજમ્વીરજૈર્વાં સપ્પાહં તન્મર્દયેત્સપ્રયત્નમ્ ॥
દત્તો રસશ્ચાઙ્ગમેન સન્નિપાતાન્નિહન્તિ વૈ ।
સન્નિપાતાઙ્ગનરસઃ કથિતઃ શાસ્ત્રવર્ત્મના ॥ ૧૦૩-૧૦૪ ॥

સન્નિપાતાઙ્ગન રસ ૩૪

નેપાળાનાં મીંજ તોલા ૨, વજનાગ, પીપરીમૂળ અને પારદ પ્રત્યેક તોલા ૧ સાથે મેળવી સાત દિવસ પાકેલા લીંધુના રસમાં ઘુંટી ગોળીઓ વાળવી. તેને ત્રાંખાના વાસણ ઉપર પાણી સાથે ઘસીને અંજવાથી બધા સન્નિપાત મટે. ખેલાન થયેલો દરદી જાગૃત થાય. (૧૦૩-૧૦૪)

॥ કનકસુંદર રસ ૩૫ ॥

સ્વર્ણં કુર્યાંચાષ્ટમાપ્રમાણં શુદ્ધં મૂતં સૂર્યનિષ્કપ્રમાણમ્ ।
ગંધં ચાન્નં વેદશાળપ્રમાણં શુદ્ધં શુલ્બં યુગ્મશાળોન્મિતં સ્યાત્ ॥
તાપ્યં કૃત્વા શાળયુગ્મપ્રમાણં તદ્વદ્ વંગં ત્રિપ્રમાણં સુવીરમ્ ।
કુર્યાંહોહાદૃષ્ટનિષ્કાન્ વિશુદ્ધાન્ નાગં શુદ્ધં તોલકૈકં પ્રસિદ્ધમ્ ॥

लांगल्याद्वामूलमेकं पलं स्यान्निम्बूतोयैः पेययेत्तं दिनैकम् ।
 दद्यादेवं कुकुटारुयं पुटं वै शीतं कृत्वा चूर्णयेत्तच्च सर्वम् ॥
 बलं देयं सन्निपाते सुतीव्रे सर्पे दृष्टे स्थावरे जंगमे वा ।
 कुष्ठव्याधिं चाग्निपात्रं त्वज्जीर्णं हन्याच्चेदं शृंगवेरानुपानात्

॥ १०५-१०८ ॥

६न३सु६२ रस ३५

सोनानी लश्म तोलो १, शुद्ध पारद तोला ३, गंधक तोलो १, अभ्रक १ तोलो,
 ताभ्रलश्म, सुवर्णभाक्षिक द्वेक तोलो ०॥, जंगलश्म तथा सौवीराञ्जन तोलो ०॥॥
 दोहलश्म तोला २, नागलश्म तोलो १ अने कुण्ठगारीमूत्र तोला ४ अने अधाने अरारु
 मेणवी क्षीयुना रसमां ओक द्विस धुंटी गोणो वाणी सुकानी ८ अथायां छायांति अग्नि आपवो,
 अर्थात् कुष्ठपुट देवो. ६'डु' इरी धुं'टुं, आदुरस अने मध साथे त्रणु रतिभारनी मात्रा आपवी
 न्थी लय'डर सन्निपात, सर्पदंश, कुष्ठरोग अने भंदाग्नि विगरे द्दोती नाश थाय. (१०५-१०८)

॥ सन्निपातमैरव रस ३६ ॥

सूतं चैकं गंधकं स्यात्त्रिभागं खल्वे घृष्ट्वा कज्जलीं कारयेच्च ।
 तारं ताभ्रं वंगमस्माभ्रभस्म लोहं कुर्यात्सर्वमेकैकभागम् ॥
 चक्षिज्यालावज्रवल्ल्यद्वनादाः शुण्ठी वैल्वं काथयेत्तद्रसैर्वा ।
 मर्द्यं यामं यत्नतोऽपि प्रकर्षात् कृत्वा गोलं वेष्टितं दस्त्रखण्डे ॥
 भाण्डे चार्धं पूरयित्वाथ गोलं स्थाप्यं स्वेद्यं याममेकं हि पश्चात् ।
 कृत्वा चूर्णं काचकूप्यां निधाय वह्निं दद्याद्बालुकाख्ये द्वियामम् ॥
 शुद्धं रक्तं विद्रुमं चूर्णयित्वा कर्षे कर्षे शाणमात्रं विदध्यात् ।
 व्यालक्षवेडं कालकूटं द्विवलं प्रत्येकं वै भावितं सूर्यतापे ॥
 पश्चान्मुस्तावेतसं पिप्पलीं च लोमां मांसीं हेमवल्लीं च नीलीम् ।
 पत्रं चित्रात्कुष्ठकौठेरकं च रास्नां यष्टिं देवदालीं मधुकम् ॥
 सुण्डिं कुष्णां तालमूलीं समस्तं संकुट्याथो तुल्यभागं गृहीत्वा ।
 भाव्यं सम्यक् श्यामधत्तूरजतैर्द्रवैरेभिर्भावितं सप्तवारम् ॥
 चूर्णं कृत्वा बलमात्रं प्रदद्याद् दोषैर्दृष्टे सन्निपाते ज्वरे च ।
 सर्वोन्मादे भैरवो शूतदे वेदेयश्चोत्रे सन्निपातादिरेषः ॥ १०९-११५ ॥

सन्निपातमैरव रस ३७

पारद तोला ४ अने गंधक तोला १ रते धुंटीने ६०००णी इरवी, पथी यांतीनी लश्म,
 ताभ्रलश्म, जंगलश्म अभ्रलश्म अने दोहलश्म प्रत्येक १ तोलो मेणवी ओक द्विस अरु
 इरवुं. पथी विरुडूण, नारायणुपी, हाउसांकण, मोय, सुं अने गीदीती गर्ल ओ अधानो

સાથે કાઠો કરી ૩ કલાક ભાવના દઈ ગોળા વાળી સુકાવી કપડામાં વીંટી વાલુકાયંત્ર ઉપર ગોળાને મૂકી ત્રણ કલાક નીચે અગ્નિ દેવો, પછી કાઠી લઈ ખરલ કરી અગ્નિશીશીમાં નાખી વાલુકાયંત્રથી ૬ કલાક પકાવી ૬'૬" થયે શીશીમાંથી રસ કાઢી લઈ તેમાં તે રસનું જે વજન હોય તેથી ચતુર્થાંશ પ્રવાળપિષ્ઠો તથા એક તોલા રસમાં બે વાલ (૭ રતિ) તે હિસાબે સર્પરિપ અને કાળદૂટરિપ નાખી, મેઘ, નેતર, લીંડીપીપર, જટામાંસી, મીઠી ખરખોડી, ગળી, ચિત્રાનાં પાન, કુક, તુલસી, રાસના, જેઠીમધનાં મૂળ, કુકડવેલ, મહુડાં, ગોરખમુંડી લીંડીપીપર અને મુસળી એ બધાં સરખે ભાગે ખાંડી ઉકાળો કરી સાત ભાવના આપવી. પછી કાળા ધતુરાના રસની સાત ભાવના દેવી, સુકાયા પછી એક દિવસ ઘુંટી શીશી ભરવી. માત્રા ૧ થી ૩ રતિ સન્નિપાત જ્વરમાં, ઉન્માદમાં, ભૂતખાધામાં, વાઈ તથા મૂચ્છાની બેલાનીમાં આકુતા રસ સાથે દેવાથી તુરત આરામ થશે. આ ઔષધ ખાવામાં, સુંઘાડવામાં તથા આંજવામાં વપરાય છે. (૧૦૯-૧૧૫)

॥ પચ્ચામૃત રસ ૩૭ ॥

મૃતં મૃતં તથા ચાઙ્ગં વંગં તાઙ્ગં ચ કાન્તકમ્ ।

મેલિતં ચ સમાસેન મર્દયેત્કન્યકાદ્રવૈઃ

ઘૃટ્ટા પાનીયયોગેન ઘટીમેકાં ચ ચૂર્ણયેત્ ।

મક્ષિતો વલ્લમાત્રં હિ કૃષ્ણાક્ષૌદ્રેણ સંયુતઃ ॥

કાસશ્વાસાન્નિહન્ત્યાશુ તમઃ સૂર્યોદયે યથા ॥ ૧૧૬-૧૧૭ ॥

પંચામૃત રસ ૩૭

રસસિંદુર, અમ્લકભરમ, બંગભરમ, તામ્રભરમ અને કાંતકોહ ભરમ એ બધાં સમભાગે લઈ અરાઅર મેળવી કુંવારના રસની ભાવના દઈ તડકે સુકાવી પાણીમાં રતિભારની ગોળી વાળવી. માત્રા ૧ થી ૩ ગોળી મધ તથા લીંડીપીપરના ભુકા સાથે દેવાથી ખાંસી, ઉધરસ તથા શ્વાસ વિગેરે છાતીનાં દરદ અવશ્ય મટે (૧૧૬-૧૧૭)

॥ વાતનાશન રસ ૩૮ ॥

મૃતં સ્વર્ણં તામ્રવૈક્રાન્તકે ચ લેહં તાપ્યં તાલકં ગંધકં વૈ ।

અબ્ધેઃકેનં શુદ્ધસૌવીરકં ચ કૃત્વા સમ્યક્ સર્વમેવં સમાશમ્ ॥

ભાગં ચૈકં કારયેદ્દૈ રસોનં વઙ્ગીક્ષીરૈર્મદિતં વાસરૈકમ્ ।

રુધ્વા સમ્યગ્ મૂધરે તં વિપાચ્ય માષં ચૈકં મક્ષયેદાર્દ્રકેણ ॥

લિહ્વાદેનં પિપ્પલીમાક્ષિકેણ કૃષ્ણામૂલસ્યાનુપેયઃ કષાયઃ ।

સર્વાન્વાતાન્વાતજાતાન્વિકાગાન્ હન્યાત્સત્યં ભાષિતં ભૈરવેણ

॥ ૧૧૮-૧૨૦ ॥

વાતનાશન રસ ૩૮

પારદ, ગંધક, સુવર્ણભરમ, તામ્રભરમ, વૈક્રાંતભરમ, લેહભરમ, માક્ષિકભરમ, હરતાળ-ભરમ, સમુદ્રફીણ, સાવીરગંજન અને લસણ એ બધાં સમભાગે લઈ ડાંડલીયા થોરના

દૂધમાં એક દિવસ ઘુંટી ગોળો વાળી શરાવસંપુટમાં પેક કરી જમીનમાં ખાડો કરી ૧૦ જાણના અગ્નિથી પકાવવું. ૧ થી ૪ તિલારની માત્રા મધ પીપર સાથે ચટાડી ઉપર પીપરી-મૂળનો કાઢો સુંક નાખી પાવો. ૮૦ પ્રકારના વાનારોગો તથા તેના બીજા ઉપદ્રવમાં આ ઔષ્ધ આપવાથી આરામ થાય. આ રસ ભેરવ નામના યોગીનો કહેલો છે. (૧૧૮-૧૨૦)

॥ વિરેકી રસ ૩૯ ॥

તુલ્યં મૃતકટંકણં પલમિતં ગન્ધાત્પલં પિપ્પલી
શુઠીગ્રન્થિકવ્યોષકાન્ દ્વિપલકાન્ પ્રત્યેકભાગાન્ કુરુ ।
સર્વૈરેવ સમાંશનિસ્તુષ્કૃતં દન્તીફલં ચૂર્ણયેત્
ગુઝ્જૈકઃ સિતયા સમં રસવરઃ સંમશ્લિતો રેચકૃત્ ॥ ૧૨૧ ॥

વિરેકી રસ ૩૯

પારદ તોલા ૪, ગંધક તોલા ૪, ટંકણ તોલા ૪, પીપરીમૂળ તોલા ૮, પીપર તોલા ૮, સુંક તોલા ૮, ત્રિકટુચૂર્ણ તોલા ૮ અને શોધેલાં નેપાળાનાં મીંજ તોલા ૪૪ એ બધાંને વિધિ પ્રમાણે મેળવી રાખવું. માત્રા ૧ રતિ ૦૧ તોલા સાકર સાથે મોંમાં નાખી ઉપર ઠંડુ કે ગરમ પાણી પીવું, તેથી ઉત્તમ જીવાળ લાગશે અને પેટમાંનો મળ નીકળી જશે. (૧૨૧)

॥ ઇચ્છામેદી રસ ૪૦ ॥

કૃષ્ણાનાગરટંકણં સદરદં પ્રત્યેકમેવાક્ષકં
હેમાદ્વા પલમાત્રકાત્ર કથિતા દન્તીફલં તત્સમમ્ ।
ચૂર્ણીકૃત્ય સમસ્તકાનિ સતતં ગોદુગ્ધકૈર્ભાવયેત્
વલ્લૈકઃ સિતયા સમં રસવરઃ સંમશ્લિતો રેચકૃત્ ॥ ૧૨૨ ॥

ઇચ્છામેદી રસ ૪૦

લીંડીપીપર, સુંક, ટંકણ અને હિંગળો એ પ્રત્યેક તોલો ૧, દારૂડીમૂળ તોલા ૪ અને નેપાળાનાં મીંજ તોલા ૮ ગાયના દુધમાં ઘુંટી ચણોડી જેવડી ગોળી વાળવી. ૧ થી ૩ ગોળી ૦૧ તોલામાર સાકર સાથે મોંમાં નાખી ઉપર ઠંડુ અથવા ગરમ પાણી પીવાથી જીવાળ લાગી પેટનાં દરદ મટે. (૧૨૨)

॥ અગ્નિરસ બૃહત્ સ્વયમગ્નિ રસઃ ૪૧ ॥

સૂતં દ્વિધા ગંધકભાગયુગ્મં કુર્યાંચ્ચ સ્વલ્પેન તુ કજ્જલીં હિ ।
તસ્યાઃ સમં તીક્ષ્ણકચૂર્ણમેવ રસેન સંમર્દ્ય ચ કન્યકાયાઃ ॥
આચ્છાદ્ય પત્રેણ સ્વૂદ્ભવેન યામાર્ધમાત્રં રવિતાપતપ્તમ્ ।
ધાન્યસ્ય રાશૌ વિનિવેશ્ય સપ્ત દિનાનિ સંમર્દ્ય તતો દ્વઠં હિ ॥
વસ્ત્રેણ સંગાલ્ય તતો હિ યત્નાત્તચ્ચૂર્ણકં વારિતરં પરં સ્યાત્ ।
વ્યોષં ચતુર્જાતિવરાલવંગં જાતીફલૈલં ચ સમાંશકાનિ ॥

સંચૂર્ણ સર્વ સમભાગતીક્ષ્ણ ક્ષૌદ્રેણ લીઢં સ્વલુ નિષ્કમાત્રમ્ ।
રસોગ્નિનામા ક્ષયકાસજૂર્તિં વિનાશયત્યેવ ન સંશયોસ્તિ ॥૧૨૩-૧૨૬॥

અગ્નિરસ બૃહત્ (સ્વયમશિ) ૪૧

પારદ તોલા ૪ અને ગંધક તોલા ૮ એ બન્નેની કળ્મળી કરી તેમાં ૧૬ તોલા શોધેલો ગજવેલનો ભૂકો મેળવી કુંવારના રસમાં ઘુટી ગોળો વાળી એરડાનાં પાન વીંટી દોઢ કલાક સખત તડકે રાખી ધાન્યના દગલામાં ૭ દિવસ રાખી મુકવું આઠમે દિવસે કાઢી લઈ ઘુટી કપડે ચાળવું એટલે વારિતર થશે. (આમાં કાચી ગજવેલ કરતાં ગજવેલની ભસ્મ નાખવાની પરંપરા છે) પછી તેનું જે વજન થાય તેની બરાબર સુંક, પીપર, મરી, તજ, તમાલ, એલચી, નાગકેસર, નયઃફળ, લવીંગ, હરડે, ખેડાં, મોટી એલચી, એ બધાને સમભાગે ખાંડી કરેલું ચૂર્ણ મેળવી એક દિવસ ઘુટી કપડે ચાળવું. માત્રા એઆનીભાર સવારે તથા એઆનીભાર સાંજે મધ સાથે ચાટવાથી ક્ષય, તાવ, ઉધરસ તેમજ છાતીનાં દરદો અવસ્થા મટે છે. (૧૨૩-૧૨૬)

॥ અગ્નિદીપન રસ ૪૨ ॥

પારદામૃતલવંગગંધકં ભાગયુગ્મમરિચેન મિશ્રિતમ્ ।
અત્ર જાતિફલમર્ધભાગિકં તિતિઢીફલરસેન મર્દિતમ્ ॥
માપમાત્રમનુપાનમાર્દ્રકં સઘ્ય એવ જઠરાગ્નિદીપનઃ ॥ ૧૨૭ ॥

અગ્નિદીપન રસ ૪૨

પારદ, ગંધક, વજનાગ અને લવીંગ પ્રત્યેક તોલો ૧, કાળાં મરી તોલા ૨, નયઃફળ તોલો ૨, બરાબર મેળવી આંબલીના પાકેલ કાતરાના રસમાં ઘુટી વાલ વાલની ગોળી વાળવી, ૨ થી ૪ ગોળી ખાઈ માથે આઢુ ખાવું તો ભુખ સખત લાગે (૧૨૭)

॥ વહ્નિમૃત રસ ૪૩ ॥

ભાગૌ દ્વૌ વરસંસ્વકસ્ય ગદિતૌ દગ્ધા વરાટાગતથા
ગંધસ્યૈવ તુ ચાર્ધભાગસહિતઃ સૂતસ્તથા યોજિતઃ ।
કૃષ્ણાભાગયુતં વિચૂર્ણ્ય સ્વલ સદ્રત્સનાભાત્રયો
ભાગા નિમ્બુરસૈર્વિમર્ધ્ય સ્વલ સંસેવિતં ચાશિકૃત્ ॥ ૧૨૮ ॥

વાહ્નિમૃત રસ ૪૩

શંખભસ્મ તોલા ૮, પીળી ઢાડીની ભસ્મ તોલા ૮, ગંધક તોલા ૮, પારદ તોલા ૬, લીડીપીપર તોલા ૪, શીંગડીયો ઘોળો વજનાગ તોલા ૧૨ બરાબર મેળવી લીંધુતા રસમાં ઘુટી ચણાઈ જેવડી ગોળી વાળવી. ૨ થી ૪ ગોળી પાણી સાથે ખવરાવવાથી ભુખ લણી લાગે ખોરાક પચી જાય. (૧૨૮)

॥ સૂર્યાવર્ત રસઃ ૪૪ ॥

(તાપ્રમસ્મ કજ્જલીહતં)

સૂતં ચૈકં ગંધકં ચાર્ધભાગં કન્યાદ્રાવૈર્મર્દયેદ્યામમેકમ્ ।
કલ્કેનાનેનૈવ શુલ્બસ્ય પત્રં લિપ્તં પશ્ચાત્પાચિતં માળ્દમધ્યે ॥

યામદ્વંદ્વં સ્વેદિતં શીતલં વૈ શુક્તિમાત્રં ભક્ષિતં હન્તિ શોકમ્ ।
કાસં શ્વાસં જ્વરિયુક્તં નિહન્યાત્ સૂર્યવર્તઃ સત્યમેવ પ્રસિદ્ધઃ ॥

સૂર્યવર્ત રસ ૪૪

(કળ્મશીથી તામ્રભરમની રીત)

પારદ તોલા ૪, ગંધક તોલા ૨ કળ્મશી કરી કુંવારના રસમાં ધુટી એ લુપ્પી શોધેલા ત્રાંખાના કંટકવેધી પત્રાં પર ચોપડી વાલુકાયંત્રમાં ૬ કલાક પકાવવું. ઠંડું થયે કાઢી લઈ ૧ રતિની માત્રા દેવી શ્વાસ, કાસ, તાવ વિગેરે મટે છે.

સૂચના—એક જ લઘીથી ત્રાંખાની ભરમ કરવાની આ રીત છે, પણ ઉપર પ્રમાણેની અનાયતથી નહીં વાપરવા લલામણુ છે. પારદ ગંધકની કળ્મશીથી ત્રાંખાને નિસ્થ થતાં સુધી દહીંમાં નાખવાથી કાટ ન વળે હાં સુધી લઘીઓ આપી વાંતિહર કર્યા પછીજ વાપરવી. (૧૨૦-૧૩૦)

॥ સ્વાછંદભૈરવ રસઃ ૪૫ ॥

સૂતં ગંધં તાપ્યકં તાલકં વૈ તિર્થુડીવહ્ન્યુષણં ચાશ્નિમ્નથમ્ ।
પથ્યોપેતં શાળમાત્રં પૃથક્કસ્યાત્ સ્વસ્વે પિષ્ટા વીજપૂરદ્રવેણ ॥
ચૂર્ણં કૃત્વા ભક્ષયેન્માવમાત્રં કૃષ્ણા સર્પિઃ ક્ષોદ્રયુક્તં મલીઢમ્ ।
સર્વાન્હન્યાચ્ચાતિસારાન્ધુયોરાનામં વહ્નનેર્મન્દતાં ચાપિ સઘઃ ॥૧૩૧-૧૩૨॥

સ્વચ્છંદભૈરવ રસ ૪૫

પારદ, ગંધક, માક્ષિકભરમ, હરતાળ ભરમ, નગોડનાં ખી, ચિત્રકમૂળની છાલ, મરી, અરણીના મૂળની છાલ, હરડે એ અધાને સમજાએ લઈ અરાખર જેઠરી ખીત્તેરાના રસમાં ધુટી ૬ થી ૧૨ રતિની માત્રા મધ ઘી અને લીંડીખીપરના ભૂકા સાથે ચાટવાથી લયંકર ઝાડા, મરડા, સંઘ્રહણી, મંદાગ્નિ વિગેરે દરદોમાં આરામ થાય. (૧૩૧-૧૩૨)

॥ ત્રિવિક્રમ રસઃ ૪૬ ॥

(તામ્રભરમ વિધિઃ)

છાગીદુગ્ધે તામ્રપત્રં વિપાચ્યં તત્ત્રાષ્ટ્રં વૈ સૂતગન્ધેન તુલ્યમ્ ।
કૃષ્ણં ચૂર્ણં સિન્દુવારેણ ઘૃષ્ટં ગોલં કૃત્વા યામમાત્રં પચેત્તમ્ ॥
યન્ત્રે પાચ્યં વાલુકાસ્યે ચ સમ્યક્ શીતં કૃત્વા ભક્ષિતં શુક્તયુગ્મમ્ ।
કાથશ્વાસ્મિન્વીજપૂરસ્ય પેયો માસેનૈકેનાશ્મરી નાશમેતિ ।
નામ્નાયં ત્રૈવિક્રમેણ પ્રસિદ્ધો વૃદ્ધૌ કૃચ્છ્રે વિદ્રઘૌ ચાશ્મરીષુ ॥૧૩૩-૧૩૪॥

ત્રિવિક્રમ રસ ૪૬

(તામ્રભરમ વિધિઃ)

શોધેલાં ત્રાંખાનાં કંટકવેધી પત્રાંને યકરીનાં દુધમાં એક દિવસ આક્રવાં, એ પત્રાં તોલા ૮ લેવાં અને પારદ તથા ગંધક ચાર ચાર તોલા લઈ કળ્મશી કરી નગોડના રસમાં ધુટી

પત્રાં ઉપર ચોપડીને વાલુકાયત્રમાં ૩ કલાક પકાવવું. ઠંડું થયે ૨ રતિની માત્રા મોમાં નાખી ઉપર ખીન્નેશના મૂળનો ઉકાળો પાવો. એક મહિનો સેવવાથી પથરી પીગળી નીકળી જાય. આ રસ વધરાવળ, મૂત્રકૃચ્છ, વિદ્રધિ તથા જુદી જુદી જાતની પથરીમાં વાપરવો.

સૂચના—આ એક ત્રાંખાની ભસ્મ છે અને નિદ્રિત થતાં સુધી કનજળી અને નગોડના રસ સાથે વાલુકાયત્રમાં અથવા ગજપુટમાં પકાવી પછીથી ઉપયોગ કરવો. (૧૩૩-૧૩૪)

॥ તાલકેશ્વર રસ: ૪૭ ॥

તાલમાશિકમનઃશિલાઃ સમાઃ શુદ્ધસૂતમથ ટંકણં સમમ્ ।
 ચૂર્ણયેચ્ચ રસતો દ્વિગંધકં ગંધતુલ્યમથ તામ્રભસ્મકમ્ ॥
 લોહભસ્મપલતુર્યકં તથા મર્દયેચ્ચ પલપશ્ચકૈ રસૈઃ ।
 ચુક્રજૈશ્ચ ત્રિનિવેશ્ય સંપુટે દાપયેચ્ચ પુટમત્ર કુકુટમ્ ॥
 મર્દયેચ્ચ પુનરેવ તદ્રસૈર્નિશ્પિપેચ્ચ મૃતલોહશુલ્બકમ્ ।
 વેદયુગ્મપલમાત્રકં ક્રમાત્ ત્રિશદંશવિષમત્ર યોજયેત્ ॥
 માહિષાજ્યમધુમિશ્રિતં સદા સેવયેચ્ચ કિલ વલ્લપશ્ચકમ્ ।
 સોમરાજિફલચૂર્ણકર્ષકં સર્પિષા મધુયુતં લિહેદનુ ।
 તાલકેશ્વરરસઃ સદા બુધૈઃ કથ્યતે સકલકુષ્ઠરોગહા ॥૧૩૫-૧૩૯॥

તાલકેશ્વર રસ ૪૭

હરતાળભસ્મ, માશિકભસ્મ, મનશીળ, પારદ અને ટંકણ એ પ્રત્યેક તોલા ૪ અને ગંધક તોલા ૮, તામ્રભસ્મ તોલા ૮, અને લોહભસ્મ તોલા ૧૬ મેળવી ૨૦ તોલા અથવા ભાવના દેવાય તેટલા ચુકાના રસમાં ઘુંટી ઘુંટી કુકુટપુટની બે લડી આપવી. પછી તેમાં ૩૨ તોલા લોહભસ્મ અને ૩૨ તોલા તામ્રભસ્મ નાખી એક દિવસ ઘુંટી તે બધાનું જોટલું વજન થાય તેના ત્રિશમા ભાગનો શુદ્ધ વજનાગ નાખી ઘુંટી કપડે ચાળી તૈયાર કરવું. માત્ર ૧ થી ૨ રતિ સવારે મધ તથા ભેંસના ઘીમાં ચાટવું. ઉપર આપ્યોનું ચૂર્ણ તોલો ૧૦ થી ૧ લી મધમાં ચાટવું તો બધી જાતનાં કુષ્ઠનાં દરદ મટે. (૧૩૫-૧૩૯)

॥ કુષ્ઠકુઠાર રસ: ૪૮ ॥

મૃતભસ્મસમં ગંધં મૃતાયસ્તામ્રગુગુલુઃ ।
 ત્રિફલાનિમ્બશુંઠ્યોથ ચિત્રકથ શિલાજતુ ॥
 इत्येवं चूर्णितं कुर्यात्प्रत्येकं निष्कषोडश ।
 चतुःषष्टिमितान्बीजान्करञ्जस्य प्रदापयेत् ॥
 चतुःषष्टिमितं चाभ्रं मध्वाज्याभ्यां विलोडयेत् ।
 स्निग्धभाण्डगतं स्वादेद् द्विनिष्कं सर्वकुष्ठजित् ॥ १४०-१४२ ॥

કુષ્ઠકુઠાર રસ ૪૮

પારદભસ્મ, અને ગંધક, લોહભસ્મ, તામ્રભસ્મ, શુદ્ધ ગુગળ, ત્રિફળા, લીંબડાની લીંબાળી, મુંદ, ચિત્રકમૂળ, શિલાજીત પ્રત્યેક તોલા ૪ તથા કરંજનાં બી નંગ ૬૪ સાથે

બરાબર મેળવવાં પછી તેમાં અબ્રહ્મસ્મ તોલા ૧૬ મેળવી બરાબર ધુટી તૈયાર કરવું. માત્રા ૩ થી ૬ રતી મધ તથા ઘી સાથે ચાટવાથી બધી જાતના કોઢ મટે. (૧૪૦-૧૪૨)

કુષ્ઠન રસ: ૪૯

શુદ્ધં સૂતં ગન્ધકં વૈ દ્વિભાગં કન્યાનીરૈર્મદ્યેદ્વાસરૈકમ્ ।
શુદ્ધં લોહં મારિતં ભાગમેકં ગોલં કૃત્વા લોહપાત્રે નિધાય ॥
કિશ્ચિત્ કિઞ્ચિદ્ગોજલં તત્ર સિઙ્ચેત્ ચૂલ્યામર્ગિં યામયુગ્મં શનૈશ્ચ ।
તીવ્રાગ્નિં વૈ કારયેદ્યામમર્ધં કુષ્ઠનોયં સ્વાંગશીતં વિચૂર્ણ્ય ॥
વહ્નિ: કાષ્ઠોદુમ્બરી સોમરાજી શ્રેષ્ઠા તદ્વદ્રાજવૃક્ષો વિડંગમ્ ।
લેહં કૃત્વા લેપયેદ્દુષ્ટકુષ્ઠં ગુઝાયુગ્મં ભક્ષયેદ્વૈ રસં ચ ।
દ્રૂકુષ્ઠં શ્વેતકુષ્ઠં વિચર્ચીં સત્યં સર્વાન્નાશયેત્ત્વગદાંશ્ચ ॥૧૪૩+૧૪૬॥

કુષ્ઠન રસ ૪૯

પારદ તોલા ૮, ગંધક તોલા ૧૬, લોહભસ્મ, તોલા ૮ સાથે મેળવી કુંવારના રસમાં, ધુટી ગોળો વાળી લોહાના કડાયામાં મુકી યુક્તે ચડાવી નીચે ધીમે તાપ કરવો અને ઉપર ચમચો ચમચો ગૌમૂત્ર નાખતું જવું. એક ૬ કલાક અગ્નિ કરવો અને ગૌમૂત્ર સિયવું છ કલાક પછી કોઢ કલાક તીવ્ર અગ્નિ કરવો. સ્વાંગશીત થયે ધુટી રાખવો. માત્રા ૨ થી ૪ રતિ દરેક મધ ઘી સાથે ચાટવી લેપ ચિત્રમૂળજાલ કાળી ઉંબરીનાં મૂળ બાખચી તુલસી ગરમાળાનો ગર વાવડીંગ સમભાગે ખાંડી પાણીમાં અથવા ગૌમૂત્રમાં વાટી ચોપડવું દારૂ સફેદ કોઢ કરેણીયા વિગેરે કુદ્ર ચામડીનાં દરદ લોહી ખીગાડ મટે (૧૪૩-૧૪૬)

સૂર્યમક્ત ચૂર્ણમ્ ૫૦

કર્તવ્યં વૈ સોમરાજ્યાઃ સુચૂર્ણ કાથેનેદ ભાવિતં સ્વાદિરેણ ।
પ્રાતઃકાલે ભક્ષયિત્વા ત્રિશાણં ધૈયં ક્ષીરં ગોઘૃતં ચાનુપાને ॥
કુષ્ઠસ્થાને સ્ફોટકાઃ સંભવન્તિ સપ્તાહાદૈ નિશ્ચિતં શ્વેતકુષ્ઠે ।
નીલીં ગુઝાં હંસપાદીં કસીસં ધતૂરં વૈ સૂર્યમક્તાભિધાનામ્ ॥
તુલ્યાન્યેવં લેપયેત્સ્ફોટકાનાં શાન્ત્યર્થં વૈ માનવઃ સપ્તરાત્રાત્ ।
શ્વિત્રં કુષ્ઠં નાશમાયાતિ સમ્યક્ ચૂર્ણં ચેદં સૂર્યમક્તાભિધાનમ્
॥ ૧૪૭+૧૪૯ ॥

સૂર્યમક્ત ચૂર્ણ ૫૦

બાખચીના ચૂર્ણને ખેરના કાઠાની ભાવના આપવી સવારમાં એક તોલો ચૂર્ણ ગાયના ઘીમાં ચાટી ઉપર દુધ પીવું અને ગાયનું ઘી ખાવામાં વાપરવું, સફેદ કોઢમાં ૭ દિવસ પછી ફેડલા થશે. ત્યારે ગળી ચણેડી, કાળો હંસરાજ, હીરાકસી, ધતુરો, સુરજફૂલ એ બધાં પાણીમાં વાટી ફેડલા ઉપર ચોપડવાં. સાત દિવસ સુધી રાત દિન આ પ્રયોગ કરવાથી શ્વેતકોઢ નાશ પામે છે. (૧૪૭+૧૪૯)

શ્વેતકુષ્ઠન લેપ: ૫૧

ગુજ્જામૂલં વહ્નિમૂલં વલાયા મૂલં ચામ્લૈર્ધર્પિતાન્યેવ સમ્યક્ ।
શ્વિત્રં શીઘ્રં નાશયન્તીહ લેપાલ્લેપશ્ચાયં શ્વિત્રકુષ્ઠનનામા ॥૧૫૦॥

શ્વેતકુષ્ઠન લેપ ૫૧

ચણ્ણીનું મૂળ, ચિત્રાનું મૂળ, બળાનું મૂળ, લીંબુ રસમાં વાટી ચોપડવાથી શ્વેત કાઠ મટે. ૧૫૦

સર્વેશ્વર રસ ૫૨

મૂતાચ્ચૈકો વેદભાગા વલે: સ્યુ: સ્વલ્વે યામં મર્દયેન્નિમ્બુનીરૈ: ।
અન્નં તામ્રં લોહકં હિંગુલં ચ પ્રત્યેકં વૈ કારયેન્મૂતતુલ્યમ્ ॥
સ્વર્ણં તાપ્યં રૂપ્યકં વિલ્વમેકં માષૈકં વૈ મારિતં વજ્રચૂર્ણમ્ ।
તાલં શુદ્ધં કારયેન્મુષ્ટિયુગ્મં મર્દ્યં વાસાવારિણા વાસરૈકમ્ ॥
ધૂર્તેણૈવં વત્સનાભેન ભાવ્યમર્કક્ષીરેણાથ જંબીરજેન ।
વજ્રીક્ષીરૈર્મર્દ્યં વાજીવિષેણ કૃત્વા ગોલં વાસસા વેષ્ટયિત્વા ॥
વાલ્યંત્રે સ્વેદ્યમેતદિનૈકં પશ્ચાદેનં ચૂર્ણયેચ્છલક્ષ્ણકં હિ ।
નાગં શુદ્ધં યોજયેન્મુષ્ટિમાત્રં કૃષ્ણાચૂર્ણં મુષ્ટિયુગ્મં પ્રદદ્યાત્ ॥
ગુજ્જાયુગ્મં ભક્ષયેન્માષિકેણ દુષ્ટં કુષ્ટં મण્ડલં નાશયેચ્ ।
વાકુર્ચીં દેવકાષ્ઠં ચ કર્પમાત્રં વિચૂર્ણયેત્ ।
લિહેદેરણ્ડતૈલેન હ્યનુપાનં સુસ્વાવહમ્ ॥ ૧૫૧+૧૫૫ ॥

સર્વેશ્વર રસ ૫૨

પારદ તોલા ૪, ગંધક તોલા ૧૬ ને કાગળની કરી લીંબુના રસમાં ત્રણ કલાક ઘુંટવું. પછી અમ્લકભસ્મ, તામ્રભસ્મ, લોહભસ્મ, અને હિંગળો પ્રત્યેક તોલા ૪, સુવર્ણભસ્મ, માંસિક ભસ્મ, રૌપ્યભસ્મ પ્રત્યેક તોલા ૧, હીરાની ભસ્મ ૮ રતી (હીરાની ભસ્મને બદલે વૈકાંત ભસ્મ નંખાય છે) શુદ્ધ હરતાલ તોલા ૮, બધાને બરાબર મેળવી અરડુસી, ધતુરો, વજનાગ, આકડાનું દૂધ લીંબુનો રસ, ડાંડલીયાનું દૂધ, કરેણુના મૂળ, પ્રત્યેકના રસમાં અડક દિવસ છુટી ગોળો વાળી સુકાવી ઉપર કપડું વીટી શરાવ એપુટમાં પેક કરી વાલુકાયત્રમાં ૧૨ કલાક પકાવી બારીક વાટી પછી તેમાં શુદ્ધ વજનાગ તોલા ૪, તથા લીડીપીપરનો ભુકા તોલા ૮, મેળવી બારીક કરી કપડે ચાળવું. માત્રા ૨ રતિ મધ સાથે ચટાડીને નીચે પ્રમાણેનું અનુપાન ચૂર્ણ ચટાડવું:—આબચી તથા દેવદારનું સમભાગે કરેલું ચૂર્ણ તોલા ૦૧ થી ૧ એરંડીયા તેલમાં મેળવી આ રસની માત્રા ઉપર અનુપાન તરીકે ચટાડવું. તેનાથી સુમકુષ (સ્પર્શની બબર પડે નહી તે) મંડળ કુષ વિગેરે બધી જાતના કાઠ મટે. (૧૫૧+૧૫૫)

સ્વર્ણક્ષીરી રસ ૫૩

દેમાહ્વાપલપશ્ચકં તુ ઘટકે તક્રં પચેદ્દહ્નેના ।
જીર્ણે તક્રઘટે પુન: સ્વલુ ઘટે ક્ષીરે તથૈવં પચેત્ ॥

જીર્ણે ક્ષીરઘટે વિશેષ્ય વિધિવત્ સંચારયેચ્છતત- ।
 શ્ચૂર્ણં પશ્ચપલં હિ વસ્ત્રગલિતં કૃત્વાથ સંયોજયેત્ ॥
 કૃષ્ણાં હિ દ્વિપલાં સુમૂર્જિતરસે ત્વેકીકૃતાં ભક્ષયે ।
 ન્નિત્કૈકં મધુમિશ્રિતં ઘૃતયુતં પ્રાતઃ સદા સેવ્યતામ્ ॥
 કુષ્ઠવ્યાધિવિનાશનઃ સુસ્વકરઃ કાન્તિપ્રદઃ કામિનાં ।
 સ્વર્ણક્ષીર્યભિથો રસોયમભિતઃ રચાતો ભિષગ્મળ્ડલે ॥૧૫૬+૧૫૭॥

સ્વર્ણક્ષીરી રસ ૫૩

દાર્ડીનાં મૂળ તોલા ૨૦ને એક ધડા હાસમાં પકાવવાં હાસ બળી બન્ય એટલે એક ધડા દુધમાં પકાવવાં દુધ બળી બન્ય એટલે તે મુળીયાંને હાથે સુકાવી ખાંડી કપડાંન ચૂર્ણ કરવું. ઉપર પ્રમાણે શોધેલાં દાર્ડીના મૂળનો બુકો તોલા ૨૦, લીંડીપીપર તોલા ૮, સાથે મેળવી બેઆનીથી પાવલીભારની માત્રા મધ વી સાથે સવારમાં ચાટી ઉપર ગાયનું દુધ પીવું. આ આપધ સાથે પારદ ભસ્મ અરધીથી એક રતી ખાવી બધા કુષ્ઠને મટાડી શરીરની કંતિ વધારે છે. (૧૫૬+૧૫૭)

મેહવદ્ધ રસ (પ્રમેહગજકેસરી) ૫૪

ભસ્મસૂતમૃતકાન્તલોહકં માશિકં ચ કુનટીં શિલાજતુ ।
 ત્ર્યૂષણં ચ ત્રિકલા કપિત્થકં રાત્રિયુગમમથ કુષ્ઠવીજક્મ્ ॥
 મુંગરાજરસકેન ભાવયેદેકવિંશતિ દિનાનિ પण्डितઃ ।
 નિષ્કમાત્રમથ માશિકેણ ચેલ્લેહિતઃ સકલરોગનાશનઃ ॥
 મેહવદ્ધરસ एष सज्जनाः सर्वमेहगजराजकेसरी ।

મહાનિસ્વમ્ય બીજાનિ પિષ્ટ્વા પદ્મસમ્મિતાતિ ચ ॥

પલતણ્ડુલતોયેન ઘૃતનિષ્કદ્વયેન ચ ।

એકીકૃત્ય પિવેચાનુ હન્તિ મેહં ચિરન્તનમ્ ॥૧૫૮+૧૬૧॥

મેહવદ્ધ રસ ૫૪

પારદભસ્મ, કંતલોહભસ્મ, માશિકભસ્મ, મન્દશીંગ, શિલાજતુ, સુંડ, પીપર, મરી, હરડે, બેડાં, આમળાં, કાકાતો ગર્મ, હળદર, દારૂહળદર, કુષ્ઠ અને ખીયાની હાથ એ બધાં સમભાગે લાઇ ભાંગરાના રસની ૨૧ લાવના દેવી. ૦૧ તોલો મધ સાથે સવારમાં ચાટી, ઉપર ચોખાને ખાંડી તેના પાણીમાં વાટેલાં બકાનની લીંબેળીના છ મીઠામાં વી તોલો ૦૧ મેળવી પીવું. જેથી ગમે તેવો બુનો પ્રમેહ, વીરશીંગ, મૂત્રદોષ વિગેરે પથુ મટે છે. (૧૫૮+૧૬૧)

મહાવદ્ધનિરસઃ (મહાગ્નિ રસઃ) ૫૫

ચત્વારઃ સૂતભાગાસ્તદનુ વલિવસા ચાષ્ટભાગા વિધેયા ।
 ગૌરીશ્રેષ્ઠાશિવાનાં કથિતમિદમહો ત્રિત્રિભાગં ક્રમેણ ॥
 એકીકૃત્ય વિચૂર્ણયેચ્છ સકલં સ્તુગ્વદ્વિમુંગદ્વૈ ।
 મર્મવ્યં સમદિનાવધિ ક્રમગતં વાતારિતૈલેન વૈ ॥

एष स्याद्धि महाप्रिनामरसराट् पथ्ये जलं शीतलं ।

वर्ज्यं क्षारमथाल्लकं शमयते समूढवातं खलु ॥ १६२+१६३ ॥

મહાવર્ણન રસ (મહામિરસ) ૫૫

પારદ તોલા ૪, ગંધક તોલા ૮, તુળસી, કમળકંદ, હરડે પ્રત્યેક તોલા ત્રણ લઈ સાથે મેળવી ગાંડલીયા થોરનું દૂધ, ચિત્રાનો ઉકાળો અને ભાંગરાનો રસ ત્રણે સાથે મેળવી ૭ ભાવના દઈ પછી એરંડીયા તેલનો કરમો દઈ ભૂકો કરવો. માત્રા:-મધ સાથે બેઆનીભાર ભૂકી ચાટી ઉપર દુધ પીવું તેનાથી કોદર, આક્રેશ, પેટના દરદ, વાનાં દરદ વિગેરે મટે છે આર, ખરાઈ, ઠંડું પાણી એ વર્જવું. (૧૬૨+૧૬૩)

विद्याधररसः ५६

त.लं ताप्यं च गंधं घूमणिरथ शिलां सूतराजः समांशं ।

सर्वं समर्दितं चेत्तदनु वरकणाकाथतो भावनीयम् ॥

दञ्ज.क्षીरेण पश्चात्કિલ સકલમિદં ચૂણિતં વસ્ત્રપૂતં

निष्कार्थं भक्षयेद्वै जठरकृतगदान्दन्ति विद्याधरारख्यः ॥ १६४ ॥

વિદ્યાધરરસ ૫૬

હરતાળ, માક્ષિક ભસ્મ, ગંધક, તામ્રભસ્મ, મનશીળ, તથા પારદ, એ બધાં સરખે વજન સાથે મેળવી લીંડીપીપરના કાઠાની તથા ગાંડલીયા થોરનાં દુધની ભાવના દઈ સુકાવી ભૂકો કરવો. માત્રા:-૩ થી ૧૨ રતી મોમાં ન.ખી, ઉપર ગરમ પાણી પીવું. તેનાથી પેટનાં બધાં દરદ મટે. (૧૬૪)

त्रिनेत्ररसः ५७

स्वर्णं टङ्कणमेव हारिणभवं शृंगं तथां शुल्बकं ।

मृतं वै समभागकं दिनमयो मर्द्यं रसैश्चार्द्रકૈઃ ॥

खल्वे मर्द्यं च वेष्टितं दृढपटे गोलं पुटेद्वहिना ।

योगोऽयं गुदकीलहा मधुघृतैः सेव्यस्त्रिनेत्राभिधः ॥ १६५ ॥

ત્રિનેત્ર રસ ૫૭

સુવર્ણ ભસ્મ, ટુલાત્રેલોટંકણ, હરણનાં શિંગડાનો ભૂકો, તામ્રભસ્મ, પારદભસ્મ, એ બધાને સમભાગે લઈ આદુના રસમાં એક દિવસ ઘુંટી ગોળી વાળી સુકાવી પાણીકારાના કપડાંમાં વીંટી શરાવ સંપુટમાં પેક કરી કુકુટપુટમાં પકાવી ઘુંટી તૈયાર કરવો. માત્રા:-૨ થી ૪ રતિ, મધ ઘી સાથે ચાટી ઉપર મેળી હાસ પીવી. તેનાથી બધી જાતના સૂકા તથા દુર્ગંધા હરસ મટે છે. (૧૬૫)

शूलगजकेसरी रसः (विशिष्टस्तान्नभस्मप्रकारः) ५८

भागः सूतो गंधकं भागमेकं मर्द्यं पश्चात्खल्वयमध्येष यामम् ।

शुद्धं તામ્રં ચોખયોસ્તુલ્યભાગં કન્યાનીરૈર્મર્દ્યં ગોલં વિધેયમ્ ॥

તદ્ગોલં વૈ ધારિતં સંપુટાન્તઃ સામુદ્રાસ્થ્યે સ્થાપયિત્વાપિ યંત્રે ।
 દત્વા મુદ્રાં માણ્ડવકત્રં નિરુદ્ધ્ય ગતે કૃત્વા છાણકૈઃ પૂરિતં તત્ ॥
 પૌનઃપુન્યં નાગસંજ્ઞં પુટં હિ દત્વા શીતં ચોદ્ધરેત્તં પ્રયત્નાત્ ।
 નૈરુદ્ધં તત્પર્ણસ્વણદે દ્વિગુઙ્ગં શૂલાન્યથૌ નાશયેદ્ભક્ષિતં ચેત્ ॥
 હિઙ્ગું શુઘ્નીં જીરકં ચોષણં વૈ ચૂર્ણં કૃત્વા પાયયેદુષ્ણતોયૈઃ ।

॥ ૧૬૬+૧૬૯ ॥

શૂનગગ્રકેસરી રસ (નાગ્ગ્રહરસપ્રકાર) ૫૮

પારદ તથા ગંધકની સમભાગે કળ્મશી કરી કુંવારના રસમાં ધુટી કળ્મશીના વંચન જેટલી શુદ્ધ તાંબાની મૂકી અથવા કંકટ વેધી પત્રાં લઘ સાથે મેળવી ગોળા વાળી શરાવ સંપુટમાં પેક કરી તે શરાવને મીઠાથી ભરેલી માટલીમાં મૂકી, માટલીનું મો બંધ કરી કપડામાંથી કરી, એક ગજપુટના ખાડામાં મુકી ઉપર છાણાં ખડકી અગ્નિ આપવો, એ પ્રમાણે નિરુદ્ધ ભરમ થતાં સુધી કળ્મશી મિશ્ર કરી ભટ્ટી દેવી. માત્રા ૨ રતનાર નાગરવેડના પાનમાં ખવરાવવાથી છાતી મસ્તકનું પીડનું ઈદ્રિય વગેરેનું શ્વ મટે. આની માત્રા ખાઈ ઉપર હિંગ, સુંક, જીરું, અને મરીનું સમભાગે કરેલું ચૂર્ણ તોલો ૦૧, અથવા હિંગાશ્લક ચૂર્ણ તોલો ૦૧ થી ૦૧૧ ઉત્ત પાણીથી ખવરાવવું. (૧૬૬+૧૬૯)

અગ્નિતુણ્ડી વટી ૫૯

મૂતં સમં ગન્ધકવત્સનામં શિવાયવાન્યામલકાક્ષકાનિ ।
 ક્ષારદ્વયં ચિત્રકસિન્ધુજીરં સામુદ્રકં ત્ર્યુષણકં ચ રુચ્યમ્ ॥
 સમં પ્રકુર્યાદ્વિષમુષ્ટિમેભિર્જેવીરનીરેણ વિમર્દનીયમ્ ।
 વિસૃચિકાજીર્ણમદેશિમાન્થે સેવ્યોદરે વા વટિકામ્નિતુણ્ડી

॥ ૧૬૯+૧૭૦ ॥

અગ્નિતુણ્ડી વટી ૫૯

પારદ, ગંધક, વજનાગ, હરડે, ખેડાં, આમળાં, અજમોદ, જવખાર સાણખાર, ચિત્રકમૂળ, સિંધાલુણ, જીરું, સમુદ્રલુણ, સુંક, પીપર, મરી અને સંયળ એ બધાને સમભાગે લેવાં, તથા બધાની ખરાબર શોષેલાં જેરકાચમાંનું ચૂર્ણ મેળવી લીંથુના રસમાં ધુટી ચણેલી જેવડી ગોળા વાળવી આખા દિવસમાં ૩ થી ૬ ગોળા કાલેરા, અજીર્ણ, મંદાગ્નિ, દારૂનો મઃ પેટનાં દરદ વિગેરેમાં અ.પ.વી. (૧૬૯+૧૭૦)

અર્જર્ણફળક રસ: ૬૦

શુદ્ધં મૂતં વિઢં ગંધં સમં સર્વં વિચૂર્ણયેત્ ।
 મરિચં સર્વતુલ્યં શ કંકારીફલદ્વૈઃ ॥
 મર્દયેદ્ભાવયેદેવમેકવિંશતિવારકમ્ ।
 વલ્લભાગં વટીં સ્વાદેત્સર્વાર્જર્ણપ્રશાન્તથે ।
 અર્જર્ણકંકારુઓયં રસો દન્તિ વિસૃચિકામ્ ॥૧૭૧+૧૭૨॥

अष्टाष्टकं रस ६०

पारद, गंधक, अिडलुल, प्रत्येक तोला १, भरी तोला ३, ओ अधाने भेरी भोरीगणीना
 क्षीन-रसनी २१ लावना दध वास वासनी गोणी करी. सवारभां २ गोणी आवाथी अधां
 अष्टाष्ट मटे. डालेराभां सारे इयदो करे. (१७१+१७२)

मन्थानभैरव रसः ६१

सूतं ताम्रं हिङ्गुवाक्याह्वयं च गन्धं तालं सैधवं तिक्तकाख्यम् ।
 तुल्यं सर्वं देवदालीरसेन निर्गुड्या वा मेघनादाद्रसैर्वा ॥
 कोशातक्या मर्दयेद्वासरैकं दूर्णं कृत्वा भक्षयेन्माषमात्रम् ।
 सौद्रैर्युक्तं नाशयेच्छ्लेष्मरोगान्निम्बं काथं चानुपाने पिबेद्दि
 ॥ १७३+१७४ ॥

मन्थान भैरव रस ६१

पारद, ताम्रभस्म, ह्रीग, अण्णालु, गंधक, हस्ताण शुद्ध, सीधालुल, तथा इड, ओ अधाने
 समभागे लर्ष कुडवेव, नगोड, मोथ, कडवी धीसोडी प्रत्येकना रसनी अडेक लावना दध सुकवी
 कपडे याणी तैयार करवुं. २ थी ६ रति मात्रा भध साथे याटी उपर धीअजानी छालने।
 अथवा पातने। कडो पीवो. अधां कडनां दरेक मटे. (१७३+१७४)

महाकाष्ठ रसः ६२

सूतं गंधं माक्षिकाभ्रं विषं च लोहं वंगं शुल्बजातीफलैलाम् ।
 दंतीवीजं स्वर्णवीजं लवङ्गं त्वङ्गनागाख्यं भागमेकं प्रकल्प्यम् ॥
 मारीचं स्याच्छुनेत्रं विमिश्र्य लौहे खल्वे सिद्धिसारेण भाव्यम् ।
 घृष्ट्वा घर्मे चैकविंशदिनानि दिव्यः सूतः स्यान्महाकालनामाम् ।
 कासं श्वासं राजयक्ष्माणमुग्रं हृद्रोगादीन्हन्त्ययं सन्निपातम्
 ॥ १७५+१७६ ॥

महाकाष्ठ रस ६२

पारद, गंधक, माक्षिकभस्म, अम्रकभस्म, वज्रनाग, लोहभस्म, अंगभस्म, ताम्रभस्म,
 नयडण, अक्षयी, नेपाणानां, भी धतुरानां भी, लवीग, तम, नागडसर, प्रत्येक तोला अेक,
 भरी, तोला ३, ओ अधाने लोहानी भरधभां आरीक करी लांगना रसनी २१ लावना दधने
 तडके सुकाववुं मात्रा ३ थी ६ रती भधभां यटाडवाथी श्वास, कास, क्षय, हृदयरोग, तथा
 सन्निपातनवर विगेरे दरेकोना नाश थाय छे. (१७५+१७६)

हेमपर्पटी रस (सप्तामृतपर्पटी) ६३

भागमेकमिह सूतभस्मनो भागयुग्ममपि गन्धकस्य च ।
 कान्तलोहभवमर्कसंभवं तारभस्म गगनं सुपारितम् ॥

હેમભસ્મ સકલં રસાંશકં લોહપાત્રજઠરેઽથ પાચયેત્ ।
 દ્રાવ્યતા ભવતિ તત્ર વૈ યદા નિશ્પિપેચ કદલીદલે તદા ॥
 આદરૂપસુરસાજયન્તિકામુણ્ડિકાત્રિફલકાર્દ્રમૃદ્ધિઞ્ચ ।
 મેઘનાદકટુકન્યકારસૈઃ પ્રત્યહં તુ પરિમર્દયેદૃઢમ્ ॥
 વત્સનાભજરસૈર્દિનત્રયં લોહપાત્રનિહિતં પચેત્ક્ષણમ્ ।
 હેમપર્પટકસંજ્ઞિતો રસઃ શૃંગવેરકરસેન યોજયેત્ ॥
 વહ્નયુગ્મમિતમાનતસ્ત્વયં શ્વાસકાસવિનિવૃત્તિદાયકઃ ।
 પિપ્પલીભિરનુપાયયેત્તથા કાથમત્ર સુરસાટરૂષજમ્ ॥૧૭૭+૧૮૧॥

૨સપર્પટી ૨સ (સપ્તામૃત પર્પટી) ૬૩

પારહભસ્મ તોલા ૪ માં ગંધક તોલા ૮, મેળવી બરાબર ધુટી તેમાં રૌપ્યભસ્મ, અબ્દક
 ભસ્મ, કાંતલોહભસ્મ, તામ્રભસ્મ, સુવર્ણભસ્મ, પ્રત્યેક તોલા ૪ મેળવી લોહાના કડાયામાં પીગાળી
 વિધિ પ્રમાણે ડેળના પાનપર પર્પટી ઢાળવી, પછી ખરલ કરી અરકુસો, તુલસી, અરણી,
 ગોરખમુંડી, ત્રિફળા, આદુ, ભાંગ, મેથ, કડુ, કુંવાર પ્રત્યેકના રસમાં એકેક દિવસ ધુટી, ઘેળા
 વછનાગના પંચાંગના રસમાં ત્રણ દિવસ ધુટવું. પછી લોહાના કડાયામાં નાખી ૧૦ મિનિટ
 ધીમી આંચે પકાવી ધુટી રાખવું. આની માત્રા ૩ થી ૬ રતિભાર આખા દિવસમાં મધ તથા
 આદુના રસ સાથે ચટાડી ઉપર તુલસી અને અરકુસાના કાઢામાં લીંડીપીપરનો ભૂકા ઝાંઝી
 પાષ્ટ દેવો. બધી જાતના શ્વાસ અને બધી જાતની ઉધરસ મટે. (૧૭૭x૧૮૧)

અગ્નિકુમાર કૂપીપક રસઃ (મહાગ્નિકુમાર) ૬૪

સૂતં ચૈકં ગંધકં ચ ત્રિભાગં નાગં વહ્નં શુલ્વતારં ચ હેમ ।
 અન્નં લોહં તારમાક્ષીકવજ્રમેકૈકં વૈ શોધયિત્વા પ્રદેયમ્ ॥
 મુળ્ડીશ્વેતાકાકમાચ્યશ્વગન્ધાનિર્ગુહ્યો વૈ મૃદ્ધરાજેન યુક્તાઃ ।
 દ્રાવૈરેષાં વાસરાન્ ત્રીન્ પ્રમર્દ્યાત્વલ્વે સમ્યગ્ગોલકં કારયેદ્ધિ ॥
 પશ્ચાદ્ ઘર્મે શોષયેત્તં ચ ગોલં લેપાઃ સમ્યક્ પશ્ચ મૃદ્ધિઃ પ્રદેયાઃ ॥
 માણ્ડં ચાર્ધં પૂરયેદ્વાલુકામિર્મધ્યે ગોલં નિશ્પિપેન્મુદ્રયેત્ત ॥
 અગ્નિં કુર્યાદ્યામવષ્ટયષ્ટમાત્રં શીતે સિદ્ધો મૃદ્ધતેયં રસેન્નઃ ।
 કૃષ્ણાઘ્નૈર્ભાવિનાઃ પશ્ચ દેયા આર્દ્રેણૈવં ભાવયેત્પશ્ચવારમ્ ॥
 જ્વાલામુખ્યા સ્વૈ રસૈઃ સપ્તવારં ચિત્રકાથૈઃ સૂર્યવારં વિભાવ્ય ।
 નિર્ગુહ્યા વૈ ભાવના માનુમાત્રાઃ પશ્ચાત્કાર્યા વલ્લમાત્રા વટી હિ ॥
 દેયા સદ્ધિઃ પશ્ચમાંશા હિ કૃષ્ણા તદ્વચ્છુળ્લી ચૂર્ણિતા તત્પમાણા ।
 કાસે શ્વાસે મૂત્રકૃછ્રે ગ્રહણ્યાદર્શઃશોફે ચાશ્મરીમેદ્દરોમે ॥

મન્દેવહનો વાતરોમેડથ શૂલેડપસ્મારે વા સન્નિપાતે વલાસે ।
સેવ્યથાદ્રિરગ્નિકૌમારનામા ક્ષારં ચાક્લં વર્જયેત્તદ્દિ પથ્યમ્

॥ ૧૮૨+૧૮૮ ॥

મહાઅગ્નિકૃષ્ણ ૨૨૨ ૬૪

પારદ તોલા ૪, ગંધક તોલા ૧૨ સાથે, કળ્મળી કરી તેમાં નાગભસ્મ, બંગભસ્મ, તામ્રભસ્મ, ચાંદીની ભસ્મ, સુવર્ણભસ્મ, અબ્રક્ષભસ્મ, લોહભસ્મ, રૌપ્યમાણિકભસ્મ, અને હીરાને બદલે વૈકાંત ભસ્મ, એ પ્રત્યેક તોલા ૪ મેળવી બારીક કરી ગોરખમુદી, ઘોળાગરણી, પીલુડી, આસોંધ, નગોડ અને ભાંગરા એ બધાં સાથે કચરી કાઢો કરી, ત્રણ દિવસ ભાવના આપી, ગોળો વાળી તડકે સુકાવી તે ગોળા ઉપર પાંચ કપડમાટીના લેપ કરી એક માટલામાં ઉપર નીચે રેતી અને વચમાં ગોળો મુદી માટલાનું મોં છાંદી લઈ ૬૮ પહોર (એક પહોર= ત્રણ કલાક) અગ્નિ આપી કંડું કરી, ગોળા ઉપરથી માટી ખમેડી રસને બારીક કરી લોંડીપીપરના કાઠાની પાંચ ભાવના દેવી. પછી આદુના રસની પાંચ ભાવના દેવી પછી ન્નાશા-મુખીના રસની સાત, ચિત્રાના ક્વાથની બાર, તથા નગોડના રસની બાર ભાવના દઈ સૂકાવી વાલ વાલની ગોળી વાળવી, ફેટલાકના મત પ્રમાણે નગોડની ભાવના આપ્યા પછી રસનું જે વળન થાય તેમાં પાંચમા ભાગની લોંડીપીપર તથા તેટલીજ સુંક મેળવ્યા પછી ચણેલી જેવડી વાળવી અથવા ભૂકો રાખવો ૩ ગોળી અથવા ૩ રતી ભૂકો મધ તથા આદુના રસ સાથે ખાંસી, શ્વાસ, મૂતકૃમ્મ, સંત્રહણી, હરસ, સોગ્ગ, પથરી, ઈંદ્રિયોના રોગ, મંદાગ્નિ, વાના દરદ, શૂળ, વાઇ, સન્નિપાત, અને કફ-વિગેરેમાં આપવાથી આરામ થાય છે. ક્ષારવાળી ચીજો તથા ખટાઈ બંધ કરવી. (૧૮૧+૧૮૮)

અગ્નિધ્વજ રસઃ કૂર્ષોષકઃ ૬૫

કર્ષૌ દ્વૌ રસગંધયોસ્તુ સમયોઃ સંમર્ચ સર્પસ્ય વૈ ।
કર્ષૈકેન વિષેણ કજ્જલનિધં કાચસ્ય કૂપ્યાં ક્ષિપેત્ ॥
લિપ્ત્વા કર્પટમૃત્સનયા સુવિધિના સંપોચ્ય યામાષ્ટકં ।
જ્ઞાત્વા શીતલમત્ર ચાપિ વિધિના મર્ચ દ્વિકર્ષોષણૈઃ ॥
મક્ષેદ્રક્તિકમિશ્નુશર્કરયુતં નાસ્નારસોગ્નિધ્વજો ।
મન્દાગ્નિક્ષયસન્નિપાતમરુતાં નાશાય ચાયં વરઃ ॥ ૧૮૯ ॥

અગ્નિધ્વજ રસ કૂર્ષીપક ૬૫

પારદ તોલા ૨, ગંધક તોલા ૨, અને સર્પદિપ તોલા ૧ એ બધાંને એક દિવસ ઘુંટી કળ્મળી કરી કપડમાટી કરેલી અગનશીશીમાં ભરી ૨૪ કલાક વાલુકાયત્રદારો પકાવવું. કંડું થયે શીશીમાંથી રસ કાઢી લઈ તેમાં બે તોલા કાળાં-મરી મેળવી એક દિવસ ઘુંટાવવું ૧ રતિભારની માત્રામાં ગાયનું ઘી તોલા ૦૧ મેળવી ચાટી ઉપર શેરડી ખાવી અથવા શેરડીના રસ પીવો. અથવા સાકરનું પાણી પીવું મંદાગ્નિ, ક્ષય, સન્નિપાત, વાયુ વિગેરે દરદોને મટાડવામાં આ ઔષધ ધણું ઉત્તમ છે. (૧૮૯)

ઉદરેન્ન રસ: ૬૬

શુદ્ધસ્ય તામ્રસ્ય દલાનિ કુર્યાત્પલાનિ ત્રીણ્યેવ ચ ગન્ધકસ્ય ।
પલદ્વયં વૈ રુચકસ્ય ચૈકં પલં રસસ્યાપિ વિમર્શ્ય સ્વલ્વે ॥
ચૂર્ણં વિધાયાપ્યથ સિન્દુવારરસેન પત્રાણિ વિલેપયેચ્ચ ।
તત્સંપુટસ્યાન્તરતો નિધાય વિમુઘ્ય તત્સંપુટમેવ વહ્નૌ ॥
યામં તથૈકં છગ્ણૈઃ પુટેચ્ચ જાતં મુશીતં હિ વિચૂર્ણયેત્તત્ ।
તન્નાગવહ્લીદલમધ્યતોઽપિ વલ્લૈકમાત્રઃ સકલોદરઘ્નઃ ॥૧૧૦-૧૧૨

ઉદરેન્ન રસ ૬૬

શેધેલાં ત્રાંખાનાં પત્રાં કંટકવેધી તોલા ૪ લેવાં, મધક તોલા ૧૨ પારદ તોલા ૪ અને સાણખાર તોલા ૪ એ ત્રણે સાથે કળ્મશી કરી નગોડના રસમાં ધુટી ત્રાંખાનાં પત્રાં ઉપર ચોપડી શરાવસંપુટમાં પેક કરી ગળપુટનો અગ્નિ આપવો તેવી રીતે નિશ્ચ-વાંતિરહિત ઉલટી મોળ બ્રમ ન કરે તેવું ચતાં સુધી ભટ્ટી આપવી પછી ખરલ કરી રાખી મૂકવું. માત્રા ૧ રતિભાર નાગરવેલના પાન સાથે આપવાથી પેટનાં બધાં દરદ મટે છે. (૧૬૦+૧૬૨)

સ્થોલ્યાપકર્ષણ રસ: ૬૭

સૂતવોલમૃતતાલતામ્રકં ચાર્કદુગ્ધરસકેન મર્દિતમ્ ।
શૌદ્રયુક્તમપિ વલ્લમાત્રકં ભક્ષિતં તદતિવૃંહિતં જયેત્ ।
તોયમેકપલમત્ર માત્રયા પાનતોપ્યસ્થિલમેહહારકમ્ ॥ ૧૧૩ ॥

સ્થોલ્યાપકર્ષણ રસ ૬૭

પારદભ્રમ, હીરાબોલ, હરતાળભ્રમ અને તામ્રભ્રમ એ બધાં સમભાગે લઈ આકડાના દૂધમાં ધુટી સૂકાવી ભૂટી કરવી. માત્રા ૧ થી ૩ રતિ મધ સાથે ચટાડી ઉપર પાણી પીવું. એથી વધેલી ચરખી ઓછી થઈ જાય છે. (૧૬૩)

વાતમેહાન્તક રસ: ૬૮

સૂતમસ્ય વરવંગમસ્યકં મર્દિતં હિ દિવસં જયારસે ।
લેહિતં ચ મધુના દિનત્રયં વાતમેહવિકૃતિં પ્રણાશયેત્ ॥ ૧૧૪ ॥

વાતમેહાન્તક રસ ૬૮

રસસિંદૂર, અને ઝંગઝરમ, સમભાગે લઈ ભાંગના રસમાં ધુટી સૂકાવવું; માત્રા ૨ રતિભાર મધ સાથે ચટાડવાથી ૩ દિવસમાં વાયુનો પ્રમેહ-પરમાયો મટે છે. (૧૬૪)

પ્રમેહાંકુશ રસ: ૬૯

હેમવીજવિષવંગમૂતકં ગન્ધકં ગગનમસ્યકં સમમ્ ।
નાગવલ્લિજરસેન મર્દિતં કામદં સકલમેહજિઙ્ગવેત્ ॥ ૧૧૫ ॥

પ્રમેહાંકુશ રસ ૬૯

ધતુરાનાં બી, વજનાગ, બંગલરમ, પારદ, ગંધક, અબ્રકલરમ, એ બધાં સમભાગે લઈ નાગરવેલના પાનના રસની લાવના દધ સુકાવી કપડે ચાળવું માત્રા-૧ વાલ મધ સાથે ચાટવાથી બધા પ્રમેહ મટે. (૧૬૫)

મેહારિ રસ: ૭૦

ટંકણં ચ રસરાજગન્ધકં સીસકં ચ રસકેન સંયુતમ્ ।
નાગવલ્લિજરસેન મર્દિતં સર્વમેહકૃતરોગનાશનમ્ ॥ ૧૬૬ ॥

મેહારિ રસ ૭૦

ટંકણુ કૃણવેલો, પારદ, ગંધક, નાગલરમ, તથા આપરીયું, અથવા તેને બદલે યશ્નદ લરમ એ સર્વને નાગરવેલના રસમાં ઘુટી સુકાવવું. ૧ વાલ મધ સાથે ચાટવાથી પ્રમેહ મટે. (૧૬૬)

સ્થૂલરાજાગજકેસરી રસ: ૭૧

રસેન્દ્રં રજતં તાપ્યં ગગનં તામ્રમાયસમ્ ।
સ્વર્ણં ચ ક્રમઘૃદ્ધાનિ મર્દયેત્પૂરવારિણા ॥
અન્યેન ચામ્લવર્ગેણ મર્દયેત્સપ્તવાસરાન્ ।
કાચકૂપ્યાં નિધાયાથ પચેદ્યામાષ્ટકદ્વયમ્ ॥
સ્વાંગશીતલમુત્તાર્ય ગૃહ્ણીયાત્તં ચ મર્દયેત્ ।
આર્દ્રકસ્વરસેનૈવ દ્રોણપુષ્પીરસેન ચ ॥
મર્દયેત્કન્યકાદ્રાવૈઃ કાકમાચીરસેન ચ ॥
ઘૃહૃત્યાઃ પત્રતોયેન बीजतोयेन वा पुनः ।
પ્રત્યેકં દિનમેકં હિ ભાવનાં દાપયેત્ ક્રમાત્ ॥
પિપ્પલીમધુના સાર્થં ચૈતદ્ગુચ્છાદ્યં ભજેત્ ।
સ્થૂલદુર્દિનવિનાશને મરુત્ સ્થૂલપર્વતવિનાશને હરિઃ ।
સ્થૂલદોષરસશોષણક્ષમઃ સ્થૂલરાજાગજકેસરી રસઃ ॥૧૬૭+૨૦૨॥

સ્થૂલરાજ ગજકેસરી રસ ૭૧

રસસિંહર ૧, રૌપ્યલરમ ૨, માક્ષિકલરમ ૩, અબ્રકલરમ ૪, તામ્રલરમ ૫, લોહલરમ ૬, અને સુવર્ણલરમ, ૭ ભાગે લઈ બીજોરનાં રસમાં ઘુટી, અમલવેત લીંબુ આંબલી વગેરે અમ્લ વર્ગના રસમાં ૭ દિવસ ઘુટી અગનશીશીમાં નાખી વાલુકાયંત્રમાં ૨૪ કલાક પકાવવું. ઠંડુ થયે રસ કાઢી લઈ આદુ, કુંબો, કુંવાર, પીલુડી, હિલી ભોરીંગણી અને બીજો પ્રત્યેકના રસમાં અઢક દિવસ ઘુટી સુકાવવું માત્રા ૨ રતિભારમાં મધ અને બે રતી લીંડી-પીપરનો ભૂકા મેળવી ચટાડવું, તેનાથી ગમે તેવી વધેલી ચરબી ઓછી થાય. (૧૬૭+૧૦૨)

સિદ્ધપચ્છાનન રસ: ૭૨

સૂતં ગંધં ટંકણં વૈ સમાંશં વ્યોષં સુસ્તં વત્સનામં વરાં ચ ।
 સર્વેભ્યો વૈ નિષ્કમાત્રં ગુડેન સ્વાદેદ્ ગુઝાણુમમાત્રાં વટી હિ ।
 કુષ્ટાન્મેહાન્ શોફશૂલાદિદોષાન્ હન્તીત્યેવં સિદ્ધપચ્છાનનોઽયમ્ ॥
 ॥ ૨૦૩ ॥

સિદ્ધપચ્છાનન રસ ૭૨

પારદ, ગંધક, ટંકણ, સુંડ, પીપર, મરી, મોથ, વજનાગ, હરડે, બેડાં અને આંબળાં એ
 અર્ધાં સમભાગે લઈ ખારીક કરી કપડે ચાળવું. પછી બધે રતિભારતી ગોળી વાળવી, અગર
 ભૂટી રાખવી. પ્રમેહ, લોહી ખીગાડ, સોજા, શૂળ વિગેરેને મટાડે. એક ગોળી સવારમાં ગોળ
 સાથે સાથે આપવી. (૨૦૩)

શીતારિ રસ: ૭૩

एकं रसं गंधकमेव शूद्धं द्विभागयुक्तं च विमर्द्य खल्वे ।
 पक्कार्कपत्रोत्थरसेन यत्नात् पुनर्नवावह्निरसैश्च पच्यात् ॥
 तस्यार्धभागेन विषं विमिश्रय चूर्णीकृतं वल्लमितं च लिह्यात् ।
 शीतारिनामा च रसोत्तमोयं शीतस्य वातस्य निवारणाय ॥
 ॥ २०४+२०५ ॥

શીતારિ રસ ૭૩

પારદ તોલા ૪ તથા ગંધક તોલા ૮ ની કચ્છળી કરી પછી પકેડાં આકડાનાં પાનને
 રસ, સોટાડીતો રસ ચિત્રક મૂળનો કાઢો, પ્રત્યેકમાં પચાળી કડાયામાં નાખી ધીમે તાપે પ્રવાહી
 ભાગ બળી જતાં સુધી પકાવવું. એમ ત્રણેમાં પકારી લીધા પછી તેનું જે વજન થાય તેથી
 અર્ધે વજનને ગૌમૂત્રમાં શે.ધેલો ઘે.ળો વજનાગ મેળવી એક દિવસ ઘુટી કપડે ચાળી રાખવું
 માત્રા ૧ થી ૨ રતિભાર મધમાં ચાટી ઉપર પાણી પીવું. તેનાથી કળતર, ત્રોડ કમ્મરના
 દુખાવે, વાયુનાં દરદ વિગેરે મટે. (૨૦૪+૨૦૫)

કુમુદેશ્વર રસ: ૭૪

सूतभस्म समहेमभस्मकं मौक्तिकं च रसपाददङ्कणम् ।
 गन्धमत्र कुरु सर्वतुल्यकं चूर्णितं तुषजलेन गोलकम् ॥
 लेपयेन्मृदु मृदा विशोषितं पाचितं सिकतयन्त्रमध्यतः ।
 वासरैकमथ शीतलीकृतचूर्णितो मरिचमाक्षिकैः प्लुतः ।
 भक्षितो हि कुमुदेश्वरो रसो राजयक्ष्मगदमूलनाशनः ॥
 ॥ २०६+२०८ ॥

કુમરેશ્વર રસ ૭૪

પારદભસ્મ તોલા ૪, સુવર્ણભસ્મ તોલા ૪, મોતીનીભસ્મ તોલા ૧, ટંકણ તોલા ૧ તથા

ગંધક તોણા ૧૦, બધાને બરાબર મેળવી ધાન્યાન્ધમાં એક દિવસ ઘુંટી ગાળો વાળી સુકાવી ઉપર બંધે આંગળ માટી ચોપડી સુકાવી વાલુકાચંત્રમાં ૧૨ કલાક પકાવી ઠંડુ થયે બરલ કરી રાખી મૂકવું. માત્રા ૨ રતિભારમાં મધ તોણો ૦૧૧ તથા કાળાં મરીનો બૂકા બેઆનીભાર મેળવી ચટાડી ઉપર દૂધ પાવું. તેનાથી ગમે તેવો ક્ષયરોગ મટે. (૨૦૬+૨૦૮)

યક્ષ્મહર રસ: ૭૫

શુદ્ધસૂતત્રિષંગધઠાટકં સર્વમેવ સમભાગમાહરેત્ ।

મર્ચ ચાર્દ્રકરસેન ચિત્રકૈઃ પ્રક્ષિપેચ સુદઢે સુભાજને ॥

તામ્રમાજનમથોપરિસ્થિતં રોધયેત્પટમૃદા મિષગ્વરઃ ।

ચામમાત્રપુટિતં શનૈઃશનૈર્નિક્ષિપેચ જલમૂર્ધ્વમાજને ।

તામ્રપાત્રકુહરે રસો ભવેત્ રોગરાજકુલકણ્ડનક્ષમઃ ॥૨૦૯+૨૧૦॥

યક્ષ્મહર રસ ૭૫

પારદ, ગંધક, વજનાગ, અને સુવર્ણભરમ સમભાગે લઈ મેળવી. આદુ, અને ચિત્રાના રસની ભાવના દઈ સુકાવી એક લોહાના કડાયામાં નાખી તેનાપર ત્રાંયાનો વાટકો ઉઘો ઢાંકી સાંધા છાંદી લઈ સુકાવી કડાયાને ચુલે ચડાવી, નીચે ધીમે તાપ કરવો. અને ત્રાંયાના વાટકાને તળીયે બીનાં પોતા મુઠ્યા કરવાં. ત્રણ કલાક અગ્નિ ચાલ્યા પછી ઠંડુ કરી ત્રાંયાના વાટકામાં ઉડીને ચોટવો રસ કાઢી લેવો. માત્રા ૨ રતિભાર મધ તોણો ૦૧૧ તથા લીંડીપીપરનો બૂકા એક આનીભાર મેળવી આટી ઉપર દુધ પીવું. તેનાથી અધી જાતના ક્ષયરોગ મટે. (૨૦૯+૨૧૦)

પૂર્ણેન્દુ રસઃ (પૂર્ણચંદ્રઃ) ૭૬

સ્વર્ણ સૂત શુદ્ધમેતદ્ દ્વિશાણં યુક્તં નાગં ગંધકાણ્યં સમાંશમ્ ।

વહ્નનેસ્તોયૈસ્તચ પેષ્યં પ્રયત્નાદ્ગોલં કૃત્વા વેષ્ટયેત્તં મૃદા ચ ॥

માણ્ડં ચાર્ધં પૂર્ય સામુદ્રકેણ ગોલં ધૃત્વા છાદિતં ત્ર્યંગુલેન ।

લિસ્પેદ્ધાણ્ડં ગોમયેનાથ સમ્યક્ વહ્નિં કૃત્વા યામમેકં તૃણૈશ્ચ ॥

પૂર્ણેન્દુશ્ચેદ્ધક્ષિતો યક્ષ્મરોગં દન્યાત્તસ્યોપદ્રવાનેવ સઘઃ ।

સર્વાન્વાતાન્ શ્લેષ્મરોગાન્યથાયં પૂર્ણશ્ચન્દ્રો નાશયત્યન્ધકારમ્ ॥

॥ ૨૧૧+૨૧૩ ॥

પૂર્ણેન્દુ રસ—પૂર્ણચંદ્ર રસ ૭૬

સોનાની ભરમ. પારદ, વજનાગ અને ગંધક એ સમભાગે લઈ ચિત્રાના કાઠામાં ઘુંટી ગાળો વાળી સુકાવી તેના પર એરડાનાં પાન વીંટી તેના પર બંધે આંગળ માટીનો થર દઈ સુકાવી એક માટલામાં અર્ધ મીઠું ઉપર અને અર્ધ નીચે ભરી, વચમાં ગાળો મૂકી માટલાપર ઢાકણું ઢાંકી છાંદી લઈ ચુલે ચડાવી નીચે સાંધા અને ખડનો અગ્નિ ત્રણ કલાક બાળવો. ઠંડુ થયે માટી ખસેડી નાખી રસ કાઢી લઈ ઘુંટી રાખવો. માત્રા ૨ રતિ, ૧૦ મરીનો દાણા અને મધ સાથે ચટાડવો. તેથી ક્ષયરોગ, તેના ઉપદ્રવ, વાનાં અને કડનાં દરદ વિગેરે મટે. (૨૧૧+૨૧૩)

સ્વર્ણપત્ર રસ: ૭૭

નાગં સૂતં મંધકં વત્સનાભં મર્ધં તોયૈઃ કન્યકાયા દિનૈકમ્ ।
 ગોલં કૃત્વા નિશ્પેદ્ધાણ્ડમધ્યે સંછાદ્યં વૈ શ્રાવકેનાપિ સમ્યક્ ॥
 મુદ્રાં દત્વા ભૂતિસામુદ્રકેણ યામં ચોક્તં મન્દવહનૌ વિપાચ્ય ।
 વહ્નં ચૈકં ભક્ષિતં ક્ષૌદ્રયુક્તં યક્ષ્માતંક નાશયેદ્ધિ પ્રસન્ન ॥
 ॥ ૨૧૪+૨૧૫ ॥

સ્વર્ણપત્ર રસ ૭૭

નાગભસ્મ, પારદ, ગંધક અને વજનાગ એ સમભાગે લઈ મેળવી કુંવારના રસમાં ધુંટી
 ગોળા વાળી સુકાવી તેનાપર માટી ચોપડી વાલુકાયંત્રમાં મુકી ઉપર કાઠીયું ઢાંકી રાખ અને
 મીઠાથી સાંધા હાંદી સુકાવી ધીમે તાપે ત્રણ કલાક પકાવવું. ઠંડુ થયે ધુંટી રાખવું. માત્રા ૩
 રતિમાં મધ મેળવી ચટાડવાથી ક્ષયરોગ અવશ્ય મટે. (૨૧૪+૨૧૫)

સર્વસુન્દર રસ: ૭૮

સૂતગંધવિષમેવ કારયેદ્ધાગવૃદ્ધમથ મર્દયેત્તતઃ ।
 આર્દ્રવઙ્નિજરસેન યત્નતઃ પાચિતો હિ લવણાશ્ચયંત્રકે ॥
 ભક્ષિતો હિ યદિ વલ્લમાત્રયા ક્ષૌદ્રકેણ સહ પિપ્પલીયુતઃ ।
 પૂર્ણચન્દ્રવદયં હિ સેવિતો યક્ષ્મહા ભવતિ વાતરોગહા ॥
 ॥ ૨૧૬+૨૧૭ ॥

સર્વસુન્દર રસ ૭૮

પારદ તોલા ૪, ગંધક તોલા ૮, અને વજનાગ તોલા ૧૨ લઈ બરાબર મેળવી આદુ,
 અને ચિત્રાના રસમાં ધુંટી લવણયંત્રમાં ત્રણ કલાક પકાવી. ઠંડુ થયે ધુંટીને રાખવો. માત્રા
 ૩ રતિભારમાં મધ અને લીડીપીપરનો ભૂકા મેળવી ચાટવું. તેથી ક્ષયરોગ અને વાનાં દરદ
 મટે છે. (૨૧૬+૨૧૭)

ત્રિદોષશમન રસ: ૭૯

સ્વર્ણં સૂતં તથા ગંધં મર્દયેત્કન્યકાદ્રવૈઃ ।
 પથ્થાદ્રોલં વિધાયાથ શરાવસંપુટે પચેત્ ॥
 સ્વાંગક્ષીતં સમુદ્ઘૃત્ય ચૂર્ણં કૃત્વા પ્રયત્નતઃ ।
 ભક્ષયેદ્વલ્લમાત્રેણ ત્રિદોષજરુજં જયેત્ ॥ ૨૧૮+૨૧૯ ॥

ત્રિદોષશમન રસ ૭૯

સુવર્ણભસ્મ, પારદ અને ગંધક એ સમભાગે લઈ કુંવારના રસમાં ધુંટી ગોળા વાળી
 સુકાવી શરાવસંપુટમાં મુકી કપડામાટી કરી ચુલે ચડાવી ૩ કલાક પકાવવું. ઠંડુ થયે કાઠી લઈ
 ધુંટી રાખવું. માત્રા ૩ રતિ મોમાં નાખી ઉપર દૂધ પીવું. વાયુ, ગરમી, પિત્ત, કફ અને
 શરદીનાં પ્રત્યેક દરદ તથા સન્નિપાતબર મટે. (૨૧૮+૨૧૯)

પિત્તકૃન્તન રસઃ ૮૦

પારદં ચ મૃતતારભસ્મકં ગન્ધકેન સહિતં સમાંશકમ્ ।
મર્દિતં હિ સ્વલુ મંગવારિણા ચાર્ધયામપિ કુક્કુટે પુટે ॥
પાચિતં હિ સકલં વિચૂર્ણિતં લેહિતં હિ મધુશર્કરાયુતમ્ ।
પિત્તદોષશમનો મયોદિતઃ પિત્તકૃન્તનરસઃ પ્રશસ્યતે ॥૨૨૦+૨૨૧॥

પિત્તકૃન્તન રસ ૮૦

પારદ, ગંધક, અને રાપ્યભસ્મ, સમભાગે લઈ ભાંગરાના રસમાં ઘુંટી જોળો વાળી સૂકાવી શરાવસંપુટમાં પેક કરી કુકુટનો અગ્નિ આપી ઠંડુ કરી ઘુંટી રાખવું, ૩ રતિભાર મધ સાકર સાથે આટી ઉપર દૂધ પીવું. પિત્તદોષનું શમન થાય. (૨૨૦+૨૨૧)

શ્લેષ્મકુઠાર રસઃ ૮૧

પારદં ચ મૃતશુલ્વગન્ધકં નાગવલ્લિજરસેન પેષિતમ્ ।
પાચિતં ચ મૃદુવહ્નિના ઘટીયુગ્મમેતદસ્થિલં વિચૂર્ણિતમ્ ॥
મક્ષિતં ચ શુઢમિશ્રમાર્દ્રકૈઃ શ્લેષ્મદોષવિનિવૃત્તિદાયકમ્ ॥ ૨૨૨ ॥

શ્લેષ્મકુઠાર રસ ૮૧

પારદ, ગંધક, અને તામ્રભસ્મ, સમભાગે લઈ નાગરવેણના રસમાં ઘુંટી શરાવસંપુટમાં પેક કરી ચૂલે ચડાવી ૧ કલાક ધીમે તાપે પકાવી બૂકો કરવો. માત્રા ૧ રતિભારમાં આદુનો રસ અને જોળા જેળવી ખવરાવવાથી કફનાં અને શરદીનાં દરદ મટે (૨૨૨)

મેહનાશન રસઃ ૮૨

લોહમ્સ્ય રસમ્સ્ય તાપ્યકં ગન્ધકેન સહિતં સમાંશકમ્ ।
વત્સવીજકરસેન ભાવિતં લેહિતં સકલમેહનાશનમ્ ॥ ૨૨૩ ॥

મેહનાશન રસ ૮૨

લોહભસ્મ, પારદભસ્મ, માલ્લિકભસ્મ, ગંધક બધા સમભાગે લઈ ઈંદ્રગવના કાઠામાં ઘુંટી સૂકાવવું. માત્રા ૩ રતિભાર મધ સાથે આટવાથી બધા પ્રમેહ મટે. (૨૨૩)

મેહાંકુશ રસ ૮૩

વંગમ્સ્ય રસમ્સ્ય ગન્ધકં ધાતકીભવરસેન મર્દિતમ્ ।
લેહિતં મધુયુતં હિ મેહજિદ્ વલ્લયુગ્મમતિસારનાશનમ્ ॥ ૨૨૪ ॥

મેહાંકુશ રસ ૮૩

વંગભસ્મ, પારદભસ્મ, ગંધક એ બધાં સમભાગે લઈ ધાવડીના રસમાં ઘુંટી સૂકાવવું મધ સાથે ૬ રતિભારની માત્રા ખાવાથી પ્રમેહ મટે તથા ઝાડાના દરદમાં પણ ફાયદો થાય છે. (૨૨૪)

મૃત્યુજ્જય રસ: ૮૪

વજ્રમસ્ય રસમસ્ય મૌક્તિકં મર્દિતં લલુચવારિણા દૃઢમ્ ।
તત્ત્વ કુક્કુટપુટેન પાચિતં ચૂર્ણયેન્મધુયુતં દ્વિગુજ્જકમ્ ॥
વર્ષમાત્રમપિ સેવિતં જયેન્મૃત્યુમેવ સકલામરાપહમ્ ॥૨૨૫+૨૨૬॥

મૃત્યુજ્જય રસ ૮૪

હીરાની ભસ્મ, પારદભસ્મ, તથા મોતીની પિષ્ટી સમભાગે લઈ લીંછુના રસમાં ઘુટી ગોળો વાળી સૂકાવી સરાવસંપુટમાં પેક કરી કુકુટ પુટથી પદાની ખરથ કરી રાખવું. ૧ રતિભાર મધ સાથે ચાટી ઉપર દૂધ પીવું. ૧ વર્ષ સેવવાથી વૃદ્ધાવસ્થા આવતી નથી તથા હરકોઈ પ્રકારનો રોગ મટે છે. (આ રસમાં હીરાની ભસ્મને બદલે વૈકાંતભસ્મ પણ નખાય) છે. (૨૨૫×૨૨૬)

કૃમિવિરેચની વટી ૮૫

પારદં ગંધકં વિશ્વા ટંકણં વિષમુષ્ટિકમ્ ।
સ્વર્જિકા મરિચં કૃષ્ણા સમભાગાનિ કારયેત્ ॥
વિઙ્ગં ચામ્રયાદન્તી ત્રિવૃન્નેપાલકં તથા ।
પૂર્વચૂર્ણસમાન્યેવ મુંગદ્રાવેણ ભાવયેત્ ॥
ગુચ્છાપ્રમાણવટિકા ભક્ષિતા શીતવારિણા ।
વિરેચયત્યવશ્યં હિ કૃમિરોગાન્ જ્વરાનપિ ।
વિનાશયતિ વૈ સમ્યક્ સત્યં ગુત્તવચો યથા ॥ ૨૨૭+૨૨૯ ॥

કૃમિવિરેચની વટી ૮૫

પારદ, ગંધક, સુંક, ટંકણ, ઝેરકાચલાં, સાજીખાર, મરી, અને પીપર એ પ્રત્યેક અઢેક તોલો, વાવડીંગ, હરડે, દંતીમૂળ, નસોતર, તથા નેપાળાના મીઠા પાંચે મળી ૮ તોલા લઈ બધાં ઓસડીયાં સાથે મેળવી ભાંગરાનાં રસમાં ઘુટી ચણેાડી જ્વેડી ગોળી વાગવી ૨ થી ૩ ગોળી ઠંડા પાણી સાથે આપવી. જીવાળ લગાડી પેટના જીવડાને કઠી નાખે છે તથા બધા તાવને અવશ્ય મટાડે છે. (૨૨૭×૨૨૯)

અમરકલાનિધિ રસ: ૮૬

મુક્તાફલં વિદ્રુમકં રસેન્દ્રં ગંધં સપ્રાંશાનિ તતો વિદધ્યાત્ ।
તદ્વીજપૂરસ્ય રસેન મર્દિતં ગોલં હિ કૃત્વા વસનેન વેષ્ટયેત્ ॥
મૃદા મુલેપ્તં પરિશેષયિત્વા તચ્છાવકે સંપુટયેચ્ચ વહ્નૌ ।
ચૂર્ણીકૃત વલ્લમિતં ચ ભક્ષિતં સ્યાદ્રોગરાજસ્ય નિકૃન્તનં ત્વિહ ॥
॥ ૨૩૦+૨૩૧ ॥

અમરકલાનિધિ રસ ૮૬

સાચા મોતીની ભસ્મ, પ્રવાળ ભસ્મ, પારદ, અને ગંધક એ સમભાગે લઈ ખરાખર

भेजनी भीन्नेरानां रसमां धुंटी गोला वाणी सूझनी तेनापर ३५५ वींटी तेना पर भाटी
योपडी सूझनी शरावसंपुटमां पेड करी, कुङ्कुट पुटनो अमि आपवो. ६५५ अथे धूंटी राभवुं.
भात्रा ३ रतिबार भध साथे यटाउवाथी क्षयरोग भटे. (२३०×२३१)

भास्करोदय रसः ८७

तालं ताप्यं गन्धकं सूतकं च शैलाह्वं वै खेचरं स्यात्समांशम् ।
चूर्णं कृत्वा चादरूपेण मर्धमार्द्रद्रावैः सौरसाया रसेन ॥
मर्दितं तदनु ताम्रनिर्मिते धारयेच्च सकलं सुसंपुटे ।
मृत्स्नया च परिवेष्टय संपुटे पाचयेद्धि सततं दृढाग्निना ॥
यामयुग्ममितमेव मात्रया यन्त्रके हि कुरु शीतलं स्वयम् ।
जायतेऽतिरुचिरो महारसो पूर्ववद्भवति भास्करोदयः ।
चित्रकार्द्रकरसेन योजितो राजयक्ष्मकफवातनाशनः ॥२३२-२३४॥

भास्करोदय ८७

हरताण, भास्किरभ, गंधक, पारद, शिलाश्रत, अने पड्युणु गंधक भरित पारदभरभ
समभागे धर्ध अरकुसो, आहु, तुलसी, प्रत्येकना रसनी अडेक लावना धर्ध त्राणानां संपुटमां
भुकी ते संपुटने ३५५भाटी करी वालुकायंत्रमां ७ कलाक सप्तत अमिथी पडावुं. ६५५ अथे
संपुट सहित धुंटी राभवुं. (आ औषधना सेवनथी उलटी थाय अने भटाभमां नाभवाथी
डाट वणे तो पारद गंधकनी ६०००० साथे वींशुना रसमां धुंटी धुंटी लही देवी) भात्रा २
रतिबार, भध आहुस साथे याटी उपर यित्रानो डाढो पावो तेनाथी क्षयरोग, कड, वायु
विगेरे ६२६ भटे. (२३२×२३४)

कोमदेव रसः ८८

तारं वज्रं स्वर्णताम्रे रसेन्द्रं लोहं गंधं भागयुग्मं विदध्यात् ।
कन्याद्रावैर्मर्दयेदेकयामं चूर्णं कृत्वा काचकूप्यां निवेश्य ॥
कूर्पीं चापि पूरयेत्सिन्धुचूर्णैर्मुद्रां दत्वा शोषयेत्तत्प्रयत्नात् ।
वह्निं कुर्याद्वासरैकं प्रयत्नाच्छीतं जातं खल्वमध्ये विचूर्ण्य ॥
अर्कक्षीरेणाय भाव्यं हि सर्वं कासस्यैव पद्मकन्दस्य नीरैः ।
मौसल्या वा गोक्षुरस्य द्रवेण त्रिस्त्रिवेलां भावनां च प्रदद्यात् ॥
काकोल्याथो वाजिगन्धाशताह्वादुःस्पर्शाणां स्वै रसैर्भावयेच्च ।
चूर्णं कृत्वा मिश्रयेद्द्रयोषचूर्णं कर्पूरं वै कुङ्कुमैलालवंगम् ॥
कस्तूरीं वै पूर्वचूर्णात्षडंशा कार्या शुद्धा शर्करा सर्वतुल्या ।
भक्षेच्चैनं निष्कमात्रं रसेन्द्रं गोक्षीरं वै चानुपानेथ पेयम् ॥
मिष्टाहारं सेवयेच्चैव नाम्लमोजस्तेजो वर्धतेऽग्रेर्वलं च ।

સૌંદર્યં વૈ જાયતે સુન્દરીણાં વૃદ્ધિઃ કામે નૈવ હાનિશ્ચ વીર્યે ।
તસ્માત્સેવ્યઃ કામદેવો રસેન્દ્રો વૃણ્યેષૂક્તો યોગ एषો वरिष्ठः ॥
॥ ૨૩૫ + ૨૪૧ ॥

કામદેવ રસ ૮૮

ચાંદીની ભસ્મ, હીરાનીભસ્મ, સુવર્ણભસ્મ, તામ્રભસ્મ, પારદ લોહભસ્મ અને ગંધક પ્રત્યેક તોલા ૪, સાથે મેળવી કુંવારના રસમાં ત્રણ કલાક ઘુંટી સૂકાવી ભૂકા કરી અગનશીશીમાં ભરી, શીશીનું મોં સિંધાલુણ અને કળાયુનાથી બંધ કરી વાલુકાયત્રમાં ૨૪ કલાક પકાવવું; ઠંડુ થયે કાઢી લઈ શીશીને ગળે તથા તળે નખેલો રસ ભસ્મ બધું કાઢી લઈ ખરલ કરવું પછી આંકડાનું દૂધ, કાંસડો, કમળકંદ, મુશળી, ગોખર, પ્રત્યેકની ત્રણ ત્રણ લાવના દેવી તથા કાકાલી આસોંધ, શતાવરી, ધમાસો પ્રત્યેકની અઢેકી લાવના ઠઈ ભૂકા કરવો, પછી તે રસનું જોટલું વળન થાય તેટલું સુંકે, પીપર, મરી, ભીમસેની કપૂર, કેસર, એલચી. લવીંગ, એ સર્વેનું સમભાગે કરેલું ચૂર્ણ મેળવવું અને તે બધી દવાના વળનથી છઠ્ઠા ભાગની કસ્તૂરી મેળવવી. પછી બે દિવસ ઘુંટી કપડે ચાળી રાખી મૂકવું. માત્રા બે આનીભારમાં પાવલીભાર સાકર મેળવી મોમાં નાખી ઉપર કહેલું ગાયનું દૂધ પીવું, મિષ્ટાન્ન ખોરાક લેવો. એથી કામી પુરૂષને કામ નિઃશ્રાંત થાય વીર્ય અખંડિત રહે વૃધ્ધ-પૌષ્ટિક ઔષધોમાં આ રસ પરમ ઉત્તમ છે. (૨૩૫+૨૪૧)

કન્દર્પસુન્દર રસ: ૮૯

સૂતં વજ્રં નાગમુક્તાફલે ચ તારં સ્વર્ણં ચામ્રકં તીક્ષ્ણવદ્ગૌ ।
પ્રત્યેકં વૈ કર્પયુગ્મપ્રમાણં મર્ચં સર્વં વાજિગન્ધારસેન ॥
ક્ષિપ્ત્વા શૃङ्गे हारिणेऽखण्डिते तत्पक्त्वा शृङ्गं कोमलेनाग्निनेदम् ।
भाव्यं पश्चात्ताम्रपुष्पीरसेन द्राक्षावश्यायष्टिकानां शृतैश्च ॥
भद्रोदन्या वर्षपुण्या कसेरोगाङ्गेरुक्या भावयेच्चापि नीरैः ।
सर्वासां वૈ भावयित्वा रसैश्च चूर्णं कृत्वा शोषयित्वा च सम्यक् ॥
एलापत्रे त्वग्लवंगागुरुणि वंश्या मुस्ता केसरं चोपकुल्या ।
कस्तूरी षड्बलमात्रं घनाच्च पूर्वे चूर्णे मिश्रयेदष्टमांशम् ॥
एतच्चूर्णं शाणमात्रं प्रगृह्य रात्रौ खादेदक्षयं वीर्यमिच्छन् ।
धात्र्याश्चूर्ણं कारयेद्वै विदार्याश्चूर्ણं कृत्वा कर्षमात्रं च सर्पिः ।
तुल्यं भक्षेच्चानुपानप्रयोगे क्षીरं पेयं साधितं माहिषं च ॥
॥ ૨૪૨ + ૨૪૬ ॥

કંદર્પસુંદર રસ ૯૦

રસસિંદૂર, હીરાનીભસ્મ, નાગભસ્મ, મોતીનીભસ્મ, રૌપ્યભસ્મ, સુવર્ણભસ્મ, અભ્રકભસ્મ, લોહભસ્મ, ગંગભસ્મ પ્રત્યેક બે તોલા લઈ આસોંધરાના રસમાં ઘુંટી હરણનાં શિંગડામાં ભરી પેક કરી ધીમે તાપે પકાવવું ૩ કલાક પકાવ્યા પછી ઠંડુ કરી ઘુંટી, લાલકુલતી પાડળ દ્રાક્ષ

ગોરોચન જોડીમધ, મહાબલા, નાગબળા કસેલા અને ગણુગેટી, પ્રત્યેકના રસની અઢેકી ભાવના ઢઠ સૂકાવી ભૂકી કરી તે ઔષધનું જોટલું વજન થાય તેની બરાબર એકચી, તમાલ, તજ, લવંગ, અગર, વંશલોચન, મોથ, કેસર અને લીંડીપીપર એ બધાંનું સમભાગે કરેલું ચૂર્ણ મેળવવું અને કસ્તૂરી રતી ૪૮ અને બધાં ઔષધથી અષ્ટમાંશ ભીમસેતી કપૂર મેળવી ઘુંટાવી કપડે ચળાવી રાખી મૂકવું. માત્રા બેઆનીભાર સાકર સાથે મેળવી ખાવું. ઉપર આમળાનું અથવા વિદારીકંઠનું ચૂર્ણ તોલો એક ઘી સાથે અનુપાત માટે ચાટવું, કહેલું દૂધ પીવું. આના સેવનથી વીર્ય ભરપુર રહે, કામ બળત્ર થાય, અને શરીર પુષ્ટ થાય. (૨૪૨×૨૪૬)

રાજમૃગાંક રસ: ૯૦

भागत्रयं पारदमेव कुयाद्भागोथ हेमन्थ तथाभ्रकस्य ।
मनःशिलागन्धकतालकानां भागद्वयं सर्वमथो विचूर्ण्य ॥
संपूर्य तेनैव वराटकानि मुद्रां च कुर्यादथ टंकणेन ।
दुग्धेन चाजेन विमुद्रितानि मृज्जाण्डमध्येथ विधारयेच्च ॥
वाराहनाम्ना पुष्टकेन पक्त्वा तत्स्वांगशीतं हि विचूर्णयेच्च ।
भक्षेत्त्रिगुञ्जं खलु पिप्पलीभिः क्षौद्रेण सार्धं सकलामयघ्नम् ॥
॥ २४७+२४९ ॥

રાજમૃગાંક રસ ૯૦

પારદ તોલા ૬, સુવર્ણભસ્મ તોલા ૨, અભ્રકભસ્મ તોલા ૨, મનશીળ, ગંધક, હરતાળ પ્રત્યેક તોલા ૪ એ બધાને વિધિ પ્રમાણે સાથે મેળવી પીળી ડોડીયામાં એ બિયણુ ભરી, બકરીના દૂધમાં ઘુંટેલ ટંકણથી ડોડીયાનાં મો જાંટી લઈ એક માટલીમાં કે લોટકામાં ડોડીયું ભરી તેનું મોં બંધ કરી વારાહપુટના અક્ષિમાં પકાવી ઠંડું થયે ઘુંટી શીશી ભરવી. ૩ રતિ એ ઔષધમાં બેઆનીભાર લીંડીપીપરનો ભૂકો અને મધ મેળવી ચાટવાથી ક્ષયરોગ તથા બધાં દરદોનો નાશ થાય છે. (૨૪૭+૨૪૯)

અમૃતસુંદર રસ: ૯૧

मनःशिलाभाक्षिकतालगन्धं सूतं तथा खर्परमेव तुल्यम् ।
संमर्दितं चार्द्ररसेन सम्यग्वासारसैर्वा सुरसारसेन ॥
आपूरितं ताम्रजपात्रमध्ये तत्संपुटं वै त्रिदिनं पचेद्दि ।
तं स्वांगशीतं हि समुद्धरेद्दि बल्लोन्मितं तं परिशीलयेच्च ।
वातोद्भवान्हन्ति विकारजातांस्तथा बलासोद्भवरोगसंघान् ॥
॥ २५०+२५२ ॥

અમૃતસુંદર રસ ૯૧

શુદ્ધ મનશીળ, માક્ષિકભસ્મ, હરતાળભસ્મ, ગંધક, પારદ શુદ્ધ તથા રાતું ખાપરિયું શુદ્ધ એ બધાં સમભાગે લઈ વિધિ પ્રમાણે મેળવી આદુ, અરડૂસી અને તુળસીના રસની

અકેરી ભાવના દષ્ટ સૂકાવી શુદ્ધ તામ્રના સંપુટમાં એ કળ્મળી ભરી કપડામાંથી કરી વાલુકાયત્રની વ્યોવય એ સંપુટ મૂકી ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત પકાવવું. ઠંડું થયે કાઢી લઈ ઘુંટી રાખવું. (ઉલટી કરે કે કાટ વળે તો વધુ ભટ્ટીયો આપ્યા પછી વાપરવું) માત્રા ૨ થી ૩ રતિમાં મધ પીપર મેળવી ચટાડવાથી વાનાં બધાં દરદ તથા કફ શરદીનાં દરદ મટે. (૨૫૦+૨૫૨)

શેચરી ગુટિકા ૯૨

રસકં દરદં તાપ્યં ગગનં કુનટી તથા ।

સૂતં સમાંશકં સર્વમ્મલ્લવેતસજે રસૈઃ ॥

મર્દયેદિનમેકં તુ સૂર્યઘર્મે શિલાતલે ।

પચેત્તં વાલુકાયત્રે દિનમેકં સ્વરાગ્નિના ॥

સ્વાંગશીતં સમુદૃત્ય ચૂર્ણીકૃત્ય પ્રયત્નતઃ ।

નિમ્બૂરસેન ગુટિકા કર્તવ્યા રક્તિકોપમા ॥

સર્વજ્વરહરા પ્રોક્તા ગુલ્મોદરવિનાશિની ।

ગુટિકા શેચરી નામ્ની દેહલોહવિધાયિની ॥૨૫૩+૨૫૬॥

ખેચરી ગુટિકા ૯૨

આપરીયું, હીંગળો, માક્ષિકભસ્મ, અબ્રકભસ્મ, મનશીળ, અને પારદ એ બધાને સમભાગે લઈ અમલવેત ॥ રસમાં એક દિવસ સૂર્યને તડકે ઘુંટી સૂકાવી શરાવ સંપુટમાં પેક કરી વાલુકાયત્રમાં ૧૨ કલાક પકાવવું. ઠંડું થયે ખરલ કરી લીંથુના રસથી ચણાડી જેવડી ગેળીઓ કરવી. બધા તાવ, ગુસ્મ, પેટનાં દરદ વિગેરેને મટાડે છે. દેહને લોહ સમાન મજબૂત બનાવવાની સિદ્ધિ કરે છે. (૨૫૩+૨૫૬)

અમરસુંદર રસ: ૯૩

સૂતમસ્મ દરદં વિશેધિતં તાલસત્વમિતિ ચૈકભાગિકમ્ ।

ગંધકં ચ સમમત્ર મર્દિતં ભૃંગરાજજનિતેન સંયુતમ્ ॥

કાકમાચિજરસૈશ્વ મર્દિતં કુક્કુટાશ્વપુટપશ્ચકૈઃ પચેત્ ।

સારધેન સિતયા સમં સદા સેવિતં સકલરોગઘાતકમ્ ॥૨૫૭-૨૫૮॥

અમરસુંદર રસ ૯૩

પારદભસ્મ, હીંગળો, હરતાળનું સત્વ પ્રત્યેક તોલા ૪, અને ગંધક એ બધાં બરાબર મેળવી ભાંગરાના રસની તથા પીલુડીના રસની ભાવના દષ્ટ સૂકાવી ગોળો વાળી, કુક્કુટપુટનેા અગ્નિ આપી ખરલ કરી રાખવું. મધ સાકર સાથે બધે રતિ સેવવાથી બધા રોગ મટે. તેનાથી શરીર દીર્ઘાયુષી થાય તથા હરસનું દરદ નષ્ટ થાય. (૨૫૭+૨૫૮)

તાલક્રાજ રસ: ૯૪

વંગં ચાત્રં મારિતં શુદ્ધતાલં શુદ્ધં સૂતં વત્સનામં તથૈવ ।

સૌવીરાશ્વ્યં ટંકણં ચૈવ શુદ્ધં વંગં કુર્યાદ્વાગયુગ્મં વિશુદ્ધમ્ ॥

अध्रं कुर्यात् त्रीणि भागानि सम्यक् मृतं चैकं तालकं वै त्रिभागम् ।
 नागं चैकं टंकणं वेदभागं सौवीरादद्वौ कल्पनीयौ हि भागौ ॥
 खल्वे मर्त्यं सर्वमेकत्र वज्रीक्षीरे चार्के वासरैकं प्रयत्नात् ।
 पश्चात्क्षेप्यं काचकूप्यां समस्तं कूपीवक्त्रं ताम्रपत्रेण रंध्यात् ॥
 मुद्रां कृत्वा पाच्य यामाष्टयुग्मं शीतं कृत्वा पूर्ववन्मर्दनीयम् ।
 एवं कुर्यात् त्रीणि वाराणि शुद्धः कल्को जातः षोडशांशेन ताम्रम् ॥
 शुभ्रं कुर्यात्सर्वरोगप्रणाशं सत्यं चेतद्भाषितं भैरवेण ।
 सेव्यं वल्लं वर्षमेतत्प्रयत्नाद् वृद्धत्वं नो जायते सर्वकालम् ॥
 ॥ २५९ + २६३ ॥

तालकशङ्ख रस ८४

(वेधी लरम) अंगलरम तोला २, अम्रकलरम तोला ३, पारद तोला १, हरताण तोला ३, नागलरम तोला १, टंकण तोला ४, सौवीरांगन तोला २, अथ अधाने विधि प्रमाणे भेजेनी डांडीयाना दूधनी तथा आंकडाना दूधनी अडेकी लावना दध सुकावी अगनशीशीमां लारी शीशीनुं भों त्रांयानां पत्रांथी अथ डरी छांदी लघ वालुकायंत्रमां ४८ कलाक पकावतुं हुंहुं. थये शीशीमांथी औषध डाढी लघ डरीवार डांडीयाना दूधमां अने आंकडाना दूधमां धुंटी उपर अमाणे पकावतुं अथ कुल त्रय वभत वालुकायंत्रमां पकावतुं. अटले उत्तम कडक वेधी कडक तैयार थाय त्रांयाने आगाणी अडे तोले १ आनीभार कडक नाप्पवाथी आंदी करे १ थी ३ रती मध साथे आपवाथी अथा रोगेनो नाश करे. अडे वर्ष सेववाथी वृद्धावस्था आवे नही. यूडे आयुष्य भोगवे. (२५८ + २६३)

अश्मरीभिद् रसः ९५

रससिन्दूरनामानं गन्धतैलेन मर्दितम् ।
 भक्षितं वल्लमात्रं चेदश्मरीभेदनं परम् ॥
 लोहकमूलस्वरसं ससितं चानुपाययेत् ॥ २६४ ॥

अश्मरी बित् रस ८५

रससिन्दूरने गंधकना तेधनी लावना दध तैयार करवे. १थी३ रती मात्रा मोमां नाप्पी उपर भीजेराना भूणतो डाढो साकर नाप्पी पावे. तेथी पथरी पिण्णी जध निकणी जय. (२६४)

अश्मरीभेदकः रसः ९६

श्वेताम्बरी तथा श्वेता चाश्वगन्धा पुनर्नवा ।
 तासां रसेन संमर्द्य पारदं दोषवर्जितम् ॥
 गन्धकेन द्विभागेन कारयेद्गोलमुत्तमम् ।
 स्वेदयेद्याममर्द्य तु भक्षितं चाश्मरीप्रणुत् ॥ २६५ + २६६ ॥

અશ્મરી લેદક રસ ૯૬

પારદ તોલા ૮, ગંધક તોલા ૧૬ ની કલ્મળી કરી ડાંભો શ્વેતદુર્વા આસોંધ અને સાટોડી પ્રત્યેકના રસની ભાવના દષ ગોળો વાળી શરાવસંપુટમાં પેક કરી ૮ છાણાના અગ્નિથી પકાવવું. ૬ રતિભાર માત્રા મોંમાં નાખી ઉપર ખીન્નેરાના મૂળનો ઉકાળો પાવો. (૨૬૫+૨૬૬)

ત્રિપુરભૈરવ રસ: ૯૭

પારદં મરિચં શુળ્લી ટંકણં ચામૃતં તથા ।

ગંધકં ચૈકચત્વારિવેદવહ્નિધરાધરાઃ ॥

ચૂર્ણિતો મધુના લીઢે વાતે ત્રિપુરભૈરવઃ ॥ ૨૬૭ ॥

ત્રિપુરભૈરવ રસ ૯૭

પારદ તોલો ૧, મરી તોલા ૪, સુંક તોલા ૪, ટંકણુ તોલા ૩. અને વજનાગ તોલો ૧ એ બધાને ખારીક ચણેડી જેવડી ગોળી આદુરસમાં વાળવી ૨ થી ૩ ગોળી માત્રા મધ સાથે ચાટવાથી કફનાં દરદને પેટનાં દરદ તાવ મટે. (૨૬૭)

ત્રિપુરભૈરવ રસ: ૯૮

વેદવેદરસાઃ પૃથ્વી શુળ્લીમરિચટંકણાઃ ।

ચતુર્થો વત્સનામથ વાતે ત્રિપુરભૈરવઃ ॥ ૨૬૮ ॥

ત્રિપુરભૈરવ રસ ૯૮

સુંક તોલા ૪, મરી તોલા ૪, ટંકણુ તોલા ૬, અને વજનાગ તોલો ૧, એ બધાને સાથે મેળવી આદુ તુળસીના રસમાં ચણેડી જેવડી ગોળી વાળવી. ૩ થી ૩ ગોળી મધ સાથે ચાટવાથી કફનાં દરદ મટે. (૨૬૮)

અપસ્મારહરાંજન-નસ્ય-પ્રયોગ: ૯૯

યષ્ટિર્હિગુવચાશિયુશિરીષલથુનામયૈઃ ।

સાજમૂત્રૈરપસ્મારે સોન્માદે નાવનાઞ્જનમ્ ॥

અપસ્મારહરાંજન-નસ્ય-પ્રયોગ ૯૯

જેડીમધ, હીંગ, વજ, સરગવાનાં ખી, સરસડાનાં ખી, લસણ અને કુષ એ સમભાગે લઈ અકરાનાં મૂત્રની ભાવના આપી તૈયાર કરવું. આ આંજવાથી વાઇ અને ગાંડપણુ મટે છે.

અપ્સમારહરાંજન ૧૦૦

મનોહ્રવા તાર્ક્યજં ચૈવં શકૃત્પારાવતસ્ય ચ ।

અઞ્જનં હન્ત્યપસ્મારમુન્માદં ચ વિશેષતઃ ॥ ૨૬૯—૨૭૦ ॥

મનશીળ, મોરથુથુ, અને પારેવાની ચરક એ સમભાગે મેળવી આંજવાથી અપસ્મારવાઇ ગાંડપણુ મટે. (૨૬૯+૨૭૦)

જ્વરહરાજ્ઞનમ્ ૧૦૧

તાલકં નિમ્બતૈલેન મર્દિતં વટકીકૃતમ્ ।
ક્રિયમાણેજ્ઞને સઘો જ્વરઃ શાંતિમુપૈતિ હિ ॥ ૨૭૧ ॥

જ્વરહરાજ્ઞન ૨૨૫ ૧૦૧

હરતાળને લીંબાણની લીંબાણીના તેલમાં ઘુંટી વાટો કરવી. તેને પાણી સાથે ધસીને આંજવાથી તત્કાળ તાવ ઉતરી જાય. (૨૭૧)

કૃત્યંકુશ રસઃ ૧૦૨

નિમ્બતૈલેન સંમિશ્રય પારદં ગંધકં તથા ।
ક્રિમિજિત્કાથસંયુક્તં કૃમિકોટિવિનાશનમ્ ॥ ૨૭૨ ॥

કૃત્યંકુશ ૨૨૫ ૧૦૨

પારદ, અને ગંધક, એ સમભાગે લઈ કનજાળી કરી લીંબાણીના તેલમાં ઘુંટી તૈયાર કરવું. ૨ વાલ માત્રા મોંમાં નાખી ઉપર વાવડીંગતો ઉકાળો પાવો. અથવા ખાખરાનાં ખીતો ઉકાળો પાવો. તેનાથી અસંખ્ય જીવડા-કરમીયાં મરી જાય. (ઉપર સાદો શુદ્ધાળ દેવો) (૨૭૨)

હયચોલી ગુટી ૧૦૩

(અશ્વચોલી-અશ્વકંચુકી)

રસં વિષં ગંધકતાલકે ચ કટુત્રિકં વૈ ત્રિફલાસમેતમ્ ।
સટક્રૂણં વૈ જયપાલભીજં સંમર્દિતં મૃંગરસેન સમ્યક્ ॥
મુદ્ગપ્રમાણા ગુટિકા વિધેયાનુપાનયોગૈઃ પરિશીલનીયા ।
સર્વા રુજો વૈ વિનિહન્તિ શીઘ્રં ગુટી પ્રકર્ષાદ્યચોલિસંજ્ઞા
॥ ૨૭૩ + ૨૭૪ ॥

હયચોળી ૧૦૩

(ઘોડાચોળી અશ્વચોળી અશ્વકંચુકીનીગોળી)

પારદ, વજનાગ, ગંધક, હરતાળ, ચુંક, પીપર, મરી, હરડે, ખેડાં, આમળાં, ટંકણુ, અને નેપાળાનાં બી એ બધાંને સમભાગે લઈ ભાંગરાના રસની ભાવના દઈ મગ જીવડી ગોળી કરવી. સુખ્યત્વે કરી પેટનાં દરદ, સોજા અને તાવમાં અપાય છે. તથા અનુપાન ભેદથી બધા રોગમાં વપરાય. માત્રા ૨ થી ૬ ગોળી આખા દિવસમાં ઉના પાણીથી દેવી. (૨૭૩ + ૨૭૪)

અધ્યાયોપસંહારઃ—

પ્રકાશામૃતકે ગ્રન્થે પ્રોક્તાશ્ચૈતે મહારસાઃ ।
શતસંખ્યામિતાઃ શ્રેષ્ઠાઃ સર્વે રોગગણાપહાઃ ॥

इति कथितरसानां संग्रहं सत्ययुक्तं ।

कतिचिदखिलशास्त्रे दृष्टमेवानुभूतम् ।

पठति परमबुद्ध्या वैद्यविद्याविधिज्ञः ।

स भवति रसवेत्ता भूपगेहेऽतिमान्यः ॥ २७५+२७६ ॥

જુદા જુદા રાગો ઉપર આપવાના ઉપર જણાવેલા શાસ્ત્રોક્ત ૧૦૦ રસો પ્રકાશામૃત નામના ગ્રંથમાં કહેલા અહીં વર્ણવ્યા છે. તે તત્કાળ ગુણ કરનારા છે, એ સત્ય માનવું. તેમાંના કેટલાએક પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યા છે. વિશ્વાસબુદ્ધિ રાખી જે એ રસોને સ્મરણમાં રાખે છે અને ઉપયોગ કરે છે તે વૈદ્ય રાજ્યમાં અને લોકોમાં માન પામે છે. (૨૭૫+૨૭૬)

इतिश्री पद्मनाभसूनुना श्री दशोषरेण जूनागढवास्तव्येन

विरचिते रसप्रकाशसुधाकरे अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ અધ્યાય ૯ મો ॥

૬૪ દિવ્યૌષધ્યઃ (રસવન્ધકર્યઃ)

દિવ્યૌષધીનાં નામાનિ કથ્યન્તેત્ર મયાધુના ।
 ચતુઃષ્ઠિમિતાઃ સમ્યગ્રસવન્ધકરાઃ શુભાઃ ।
 સોમવહ્ની તથા સોમવૃક્ષં સોમકલા લતા ॥ ૧ ॥
 ભૂપદ્મિની ગોનસા ચેદુચ્ચટા ચેશ્વરી લતા ॥
 ભૂતકેશી કૃષ્ણલતા લશુની ચ રુદન્તિકા ।
 વારાહી સપ્તપત્રા ચ નાગિની સર્પિણી તથા ॥
 હત્રિણી ચૈવ ગોઘ્રાંગી જ્યોતિર્નામ્ની ચ રક્તિકા ।
 પત્રવહ્ની કાકિની ચ ચાણ્ડાલી તામ્રવલ્લિકા ॥
 પીતવહ્ની ચ વિજયા મહૌષધ્યમરી લતા ।
 નવનીતા રુદ્રવલ્લી લલ્હિની ભૂમિતુલ્મ્બિકા ॥
 ગાન્ધર્વી વ્યાઘ્રપાદી ચ ગોમારી ચ ત્રિશૂલિની
 ત્રિદણ્ડી કરસી મૃગવલ્લી ચમરિકા તથા ॥
 કરવલ્લી લતા ચૈવ વજ્રાંગી ચિરવલ્લયપિ ।
 રોહિણી ચિલ્વિની ભૂતશોચની ચૈવ કથ્યતે ॥
 માર્કણ્ડી ચ કરીરી ચ હ્રસ્વરા કુટજા તથા ।
 મૂલકન્દામ્બુવલ્લી ચ મુનિવહ્ની ચ કીર્તિતા ॥
 ઘૃતગન્ધા નિમ્બુવલ્લી તિલકન્દાતમીતલા ।
 બોધવલ્લી સત્વગન્ધા કૂર્મવલ્લી ચ માધવી ॥
 વિશાલા ચ મહાનાગી મળ્દૂકી ક્ષીરગન્ધિકા ।
 ચતુઃષ્ઠિરિતિ પ્રોક્તા દિવ્યૌષધ્યો મહાબલાઃ ॥
 એકૈકાયા રસેનાપિ સૂતો બન્ધત્વમાપ્નુયાત્ ।
 અનયા સાધિતઃ સૂતો જરાદારિઘનાશનઃ ॥
 તાસ્તુ લક્ષણસંયુક્તાઃ સોમદેવેન પ્રાપ્તાઃ ।
 ગ્રન્થવિસ્તરમીત્યાત્ર નામમાત્રેણ કીર્તિતાઃ ॥ ૧ ૧૧ ॥

આ અધ્યાયમાં વર્ણવેલી ઔષધીઓનાં ધણાં નામે વિચિત્ર અજ્ઞાત અને સમજમાં ન હોતરે
 એવાં છે અને કેટલીક ઔષધીઓ એકથી વધુ અર્થમાં વપરાય છે તેમાં કઇ ઔષધી ક્યાં લેવી
 તે શુદ્ધગમ્ય અને અનુભવ હ્યે સારે નક્કી થાય તેમ છે. આ ગ્રન્થકર્તાએ લખેલી ઔષધીઓની
 ઓળખાણ કે પર્યાય શબ્દો આપ્યા નથી સોમદેવના પુસ્તકમાં લેખ લેવાનું કહે છે તે સોમદેવનું
 વનસ્પતી શાસ્ત્રનું પુસ્તક અજ્ઞાત છે એટલે અમારી સમજ પ્રમાણે દરેક ઔષધીના અર્થ આપ્યા છે.

૬૪ દિવ્યૌષધ્યઃ ૬૪ દિવ્ય ઔષધીયો.

હવે પછી સારી રીતે રસ પારદને બાંધનારી ૬૪ ઔષધીઓનાં નામો કહું છું.

- ૧ સોમવલ્લી—સોમવલ્લી, ખાહી, વેવડી, સુદર્શના બાખચી,
- ૨ સોમવૃક્ષ—કાયકળ અથવા સફેદ ખેર.
- ૩ સોમકળા—બાખચી
- ૪ ભૂપક્ષિની—રથળ કમલિની
- ૫ ગોનસા—સુશ્રુત—દ્વિપાણિની મૂલમવા મરુણાં કૃષ્ણમંડલાં ॥ દ્વચરત્તિમાર્ગાં જાનીયાદ્ ગોનસાં ગોનસાકૃતિ ॥ સા તુ અમુદા સમેદેશે બહુલં જાયતે
- ૬ ઉચ્ચટા—સફેદ ચણાહી
- ૭ ઇચરીસતા—શિવલિંગી
- ૮ ભૂતકેશી—પુત્રજીવક, જટામાંસી, સફેદ તુલસી.
- ૯ કૃષ્ણસતા—કાળી ઉપલસરી, કાળી તુલસી
- ૧૦ લશુની—વસચુના જેવા ગંધની વેલ
- ૧૧ રુદતિકા—ખાટો લુણા—
- ૧૨ વારાહી—વારાહીકંદ
- ૧૩ સપ્તપત્રા—સાતવીણ
- ૧૪ નાગિની—નાગદમણ
- ૧૫ સર્પિણી—સર્પવેલ
- ૧૬ છત્રિણી—મીંદડીની બળા ચોમાસામાં ઉકરડામાં ઉગે છે સફેદ છત્રી જેવી ઉગે છે
- ૧૭ ગોશંગી—બાવળ
- ૧૮ જ્યોતિષ્મતી—માલકાંકણી
- ૧૯ રક્તિકા—લાલ ચણાહી
- ૨૦ પત્રવલ્લી—ભારંગી, રીંસામણી, ફાંગ,
- ૨૧ કાકિની—ક્ષીર કાકાલી, કાળાફૂલની પીલુડી
- ૨૨ ચાંડલી—શિવલિંગી
- ૨૩ તામ્રવલ્લિકા—મજક, ચિત્રફૂટમાં તામ્ર વલ્લી નામે એક વેલ થાય છે તે
- ૨૪ પીતવલ્લી—આકાશવેલ-અમરવેલ
- ૨૫ વિજયા—ભાંગ, સફેદ વજ, હરડે
- ૨૬ મહૌષધી—રીંસામણી, સફેદ ભોરીગણી,
- ૨૭ અમરીસતા—ભોરવેલ, અમરવેલ, કુંવાર વીંછીડા, કાળી ધ્રો
- ૨૮ નવનીતા—
- ૨૯ રૂદ્રવલ્લી—જટામાંસી,
- ૩૦ લાગ્બની—કડવી તુંબડી
- ૩૧ ભૂમિતુણિકા—પાતાળતુંબડી (ઉપર શાહી જેવી કાળી હોય તોડતાં અંદર દુધ જેવી સફેદ નીકળે ભોર કે સોપારી જેવી નાની મોટી હોય છે)
- ૩૨ વ્યાઘ્રપાદી—ગાંભે, ધમાસો, વિકળા
- ૩૩ ગાંધર્વી—વિકળા (વિકંકત)
- ૩૪ ગામારી—
- ૩૫ ત્રિશૂલિની—ગોખર
- ૩૬ ત્રિદડી—
- ૩૭ કરસી—
- ૩૮ ભૃંગવલ્લી—ભમરવેલ
- ૩૯ ચમારિકા—કાંચનાર ચમાર દુધલી
- ૪૦ કરવલ્લીસતા—કારેલાંની વેલ
- ૪૧ વજ્રંગી—
- ૪૨ ચિરવલ્લી—
- ૪૩ રોહિણી—કાંટાળો સરસડો, મજક, કહું, કાયકળ, હરડે, ગંભારી.
- ૪૪ બિંદિવની—બીલી
- ૪૫ ભૂતશોચની—વાંઝકંટોલી
- ૪૬ માર્કડી—મીંદીઆવળ
- ૪૭ કરીરી—કેરડાંનું ઝાડ થાય
- ૪૮ અક્ષરા—અધેડો, કાંટાવીનાની અધેડી
- ૪૯ કુટળ—ઈંદ્રજવનું ઝાડ
- ૫૦ ગુલકન્દા—
- ૫૧ અમ્બુવલ્લી—રતવેલીયો, કારેલી.
- ૫૨ મુનિવલ્લી—
- ૫૩ ભૂતગંધા—

૫૪ નિરખુવદલી—	૬૦ માવવી—ચમેલી
૫૫ તિલકંઢા—	૬૧ વિશાલા—મોટાં ઈદ્રામણાં
૫૬ અતસીલતા—અળસી	૬૨ મહાનાગી—
૫૭ બોધવદલી—	૬૩ મંડૂરી—ઉદરકની
૫૮ સત્વગંધા—	૬૪ ક્ષીરગંધિકા—ક્ષીર કાકોલી
૫૯ કૂર્મવદલી—	

એ ચોસઠ મહા બળવાન પ્રભાવશાળી દિવ્ય ઔષધીઓ છે કાષ્ઠપણુ એક એક ઔષધીના રસથી પારદ બંધાય છે કાષ્ઠપણુ એક ઔષધીથી બાંધી સિદ્ધ કરેલો પારદ વૃદ્ધાવસ્થાને અટકાવી જુવાની ટકાવી રાખે છે અને સુવર્ણ સિદ્ધિ આપી દરિદ્રતાનો નાશ કરે છે. સોમદેવ નામના પંડિતે પોતે કરેલા પુસ્તકમાં પ્રત્યેક ઔષધીઓનાં ચિન્હ બોળખાણુ વગેરે કહેલ છે અન્યનો વિસ્તાર થઈ જવાના ભયથી અહીં દરેક ઔષધીનાં નામજ માત્ર કહેલાં છે.

૬૮ રસૌષધ્યઃ (સૂતમારણજારણનિયામનકરાઃ)

અતઃ પરં રસૌષધ્યઃ પ્રોચ્યંતે શાસ્ત્રવર્ત્મના ।
 જલોત્પલા ચિંચિકા ચ જલાપામાર્ગમાંસિકે ॥
 જલકુમ્ભી મેઘનાદા ઈશ્વરી ચાપરાજિતા ।
 માર્જુની વેણુકા ચ શિખિપાદા ચ તિક્તિકા ॥
 કાશ્મર્યતિવિષા પ્રોક્તા સમંગા જાલિની તથા ।
 તુષ્મ્બુકા ચ દુર્ગન્ધા પાષાણી શુકનાસિકા ॥
 વનમાલી ચ વારાહી ગોજિહ્વા મુસલી તથા ।
 પટોલી શઠિકા મૂર્વા પાટલા જલમૂલકા ॥
 રસાજમારી કથિતા શિશિકા સિતગન્ધિકા ।
 પોતકી ચ વિવઘ્ની ચ બૃહતી ગરુડી તથા ॥
 તુલસી ચ વિદારી ચ મઙ્ગિષ્ઠા ચિત્રપાલિકા ।
 જલપિપ્પલિકા ભાંગી મળ્ડૂકી ચોત્તમા તથા ॥
 ચન્દ્રોદકા સારિવા ચ હરિણી કુલ્લુટાપિ ચ ।
 સર્પાક્ષી હંસપાદી ચ વનકુષ્માન્ડવલિકા ॥
 મર્કસ્ફેટી ધન્વયાસઃ પાગવઃ સ્થલસારિણી ।
 અર્ધચન્દ્રા હેમપુષ્પી મોહિની વજ્રકન્દિકા ॥
 અલમ્બુષા ચ હલિની રસચિત્રા ચ નન્દિની ।
 દૃશ્વિકાલી ગુઢૂચી ચ વાસા શૃંગી ચ કથ્યતે ॥
 અષ્ટષઠ્ઠિરિતિ પ્રોક્તા રસૌષધ્યો મહાવલાઃ ।
 સૂતસ્ય મારણે પ્રોક્તા જારણે ચ નિયામને ॥ ૧૨+૨૧ ॥

રસૌષધ્ય: રસ ઔષધીયુ'

ચુરચ્ચે બતાવ્યા પ્રમાણે હવે પછી રસ-ઔષધીઓ કહું છું. જે પારદત્ત મારણુ ગરણુ અને નિયામન કરે છે આ ઔષધીઓ ૬૮ છે અને મહાપ્રભાવશાળી છે.

૧ જલોતપલા—	૩૪ પાતકી—પોથીની ભાણ (ઉપોદિકા)
૨ ચિચિકા—ચણોડી	૩૫ વિપન્ની—હિલમોચિકા, રાસ્ના, ઇંદ્રામણાં
૩ જલાપામાર્ગ—	ભોં આંબલી લાલસાટોડી, વીંછીડા, કુકડવેલ
૪ માંસિકા—જટમાંસી	૩૬ બૃહતી—ઉભી ભોરીંગણી
૫ જલકુંદલી—જળજાંબવે	૩૭ ગરુડી—વેવડી
૬ મેઘનાદા—નાગરમોથ	૩૮ તુલસી—તુલસી
૭ ઇંદ્રી—વાંઝકંટોલી, શિવલિંગી, નાગદમણુ	૩૯ વિદારી—વિદારીકંદ
૮ અપરાજિતા—ગરણી	૪૦ મંજિષ્ઠા—મજકં
૯ માલાજુની—	૪૧ ચિત્રપાલિકા—મોટાં ઇંદ્રામણાં (ચિત્રપલિકા)
૧૦ વેણુકા—વંશપત્રી	૪૨ જલપિપ્પલી—રતવેલીચે
૧૧ શિખિપાદા—મોરશિખા, હંસરાજ	૪૩ ભાંગી—ભારંગી
૧૨ તિક્તિકા—કડવી તુંબડી, પીલુડી, કડવું પરવળ	૪૪ મંડુકી—ઉદરકતી
૧૩ કારમરી—ગંભારી, પુષ્કરમૂળ	૪૫ ઉત્તમા—દુધેલી, ભોંઆંબલી, મોથ
૧૪ અતિવિષા—અતિવિષ	૪૬ ચંદ્રોદયા—
૧૫ સમંગા—રીંસામણી	૪૭ સારિવા—ઉપલસરી
૧૬ જાલિની—કુકડવેલ, કડવાંધોલાં	૪૮ હરિણી—મજકા, પીળી બુધ, ભાંગ
૧૭ તુપામ્બુકા—ખાટો લુણા, રંદતી	૪૯ કુકુટા—પીત્તજિંટી મેડી ભોરીંગણી
૧૮ દુર્ગંધા—ખાખચી	૫૦ સર્પાક્ષી—મંડાલી, ધોળીગરણી નોળવેલ
૧૯ પાપાણી—પાપાણુમેદ	અથવા જીં શંખાવલી
૨૦ શુકનાસિકા—ચૈાણુકવૃક્ષ, અરડુસો	૫૧ હંસપાદી—કાળો હંસરાજ
૨૧ વનમાલી—વારાહીકંદ, ગરણી	૫૨ વનકુમ્ભાંડવલ્લી—મોંકેળું
૨૨ વારાહી—વારાહીકંદ	૫૩ મર્કંદેશ્વરા—
૨૩ ગોળિહવા—ભોંપાથરી ગળજીલી	૫૪ ધન્વયાસઃ—ધમાસો
૨૪ મુસલી—મુશળી	૫૫ પાગવ—
૨૫ પટાલી—પરવળ	૫૬ સ્થલસારિણી—સ્થળ કમળ
૨૬ શકિકા—કચૂરો	૫૭ અર્ધચંદ્રા—નસોતર કાળી, કણ્ઠસ્ફોટિલતા
૨૭ મૂર્વા—મોરવેલ	૫૮ હેમપુષ્પી—પીળીબુધ, મજકં, કાંકાલી
૨૮ પાટલા—પાડળ	ધમાસો, પીળી ખરખોડી, ઇંદ્રામણી,
૨૯ જલમૂલકા—	૫૯ મોહિની—ત્રિપુરમલ્લિકા। શતમલ્લિકા
૩૦ રસા—રાસ્ના	કાચકળ વડના લેવા પાનના પાપાણુ મેદ
૩૧ અજમારી—	પોથી
૩૨ શિશિકા—સીસમ (સફેદ ફૂલનો)	૬૦ વજ્રકંઠિકા—રતાળું વનસરણુ
૩૩ સિતગંધિકા—	૬૧ અલમ્બુષા—રીંસામણી

૬૨ હલિની—શીંગડીયો ધોયો વજનાગ

૬૩ રસચિત્રા—

૬૪ નંદિની—જટામાંસી, રેણુકા, પ્રિયંગુ
નદીતટ અશેણીયો

૬૫ વૃશ્ચિકાલી—વીંછીડા

૬૬ ગુહ્યી—ગળો

૬૭ વાસા—અરકુસી

૬૮ શૃંગી—કાકડાસીંગી

૬૮ મહૌષધ્યઃ—(સૂતવંધમારણાદિકરાઃ)

અષ્ટષ્ટિર્મહૌષધ્યઃ પ્રોચ્યન્તે રસશાસ્ત્રતઃ ।

ઋદ્ધિઃ શોશિષ્યધોગુપ્તા શ્રાવણી સારિવા તથા ॥

જ્યોતિષ્મતી તેજવતી રાસ્ના વાકુચી વિમ્વિકા ।

વિષાણિકા ચાન્ધગન્ધા વર્ષાભૂઃ શરપુષ્પિકા ॥

બલા ચાતિબલા નાગબલા દન્તી મહાબલા ।

દ્રવન્તી નીલિની ચૈવ શતપુષ્પા પ્રસારણી ॥

વરા શતાવરી ચૈલા હપુષા સાતલા ત્રિવૃત્ ।

સ્વર્ગક્ષીરી તુમા પૃથ્વી વિશાલા નલિકામલી ॥

ઇન્દ્રવારુણિકાકાહ્વે સિન્દુવારોઽજમોદિકા ।

ત્રાયમાણાઽઽસુરી શંખપુષ્પી ચ ગિરિકર્ણિકા ॥

ધાતકી કદલી દૂર્વા અમ્લિકા કાસમર્દિકા ।

જન્તુપાદી ચ નિર્ગુઢી દ્રાક્ષા નીલોત્પલં શમી ॥

નાલિકેરી ચ સ્વર્જરી ફલણઃ શિંશી ચ મલ્લિકા ।

વાર્ષિકી શાલ્મલી જાતી ગ્રીષ્મવર્ષા તુ યૂથિકા ॥

કેકિકૃડાજગન્ધા ચ લક્ષ્મણા તરુણીતિ ચ ।

અષ્ટષ્ટિરિતિ પ્રોક્તા મહૌષધ્યો મહાબલાઃ ॥ ૨૨+૨૯ ॥

મહૌષધ્યઃ

૧ ઋદ્ધિઃ—અષ્ટવર્ગપૈકી એક

૨ શોષિણી—અકલકરો

૩ અધોગુપ્તા—ઉંધાકૂલી

૪ શ્રાવણી—ગોરખમુંડી, ઋદ્ધિ

૫ સારિવા—ઉપલસરી અનંતમૂળ

૬ જ્યોતિષ્મતી—માલકાકણી

૭ તેજવતી—તેજબળ

૮ રાસ્ના—રાસ્ના

૯ વાકુચી—વાખચી

૧૦ વિમ્વિકા—કડવી ટીંડારી

૧૧ વિષાણિકા—મરડાશીંગી

૧૨ અન્ધગન્ધા—આસોધ

૧૩ વર્ષાભૂઃ—સાટાડી

૧૪ શરપુષ્પિકા—શરપંખી

૧૫ બલા—બળદાણુ

૧૬ અતિબલા—ગણગેટી

૧૭ નાગબલા—ખપાટ

૧૮ દન્તી—દંતીમૂળ

- १९ भट्टाभसा—भण्डाणानी ओक भत
 २० द्रवती—इदंती
 २१ नीलिनी—गणी
 २२ शतपुष्पा—वरीयाणी, सुवा
 २३ प्रसारणी—प्रसारिणी
 २४ वरा—काणीपाड, घोणी गरणी, अमरवेध,
 आभयी, निक्षणा, रेणुका
 २५ शतावरी—शतावरी
 २६ ओसा—ओदयी
 २७ लुपुषा—पणोसवी
 २८ सातसा—यर्मंडपा, पीतदुग्धसेहुंड साथेर
 २९ त्रिवृत्—नसोतर
 ३० स्वर्णक्षीरी—दांडी
 ३१ तुगा—वंशलोचन
 ३२ पृथ्वी—क्षोळ
 ३३ विशासा—छंदामणी
 ३४ नसिका—नणी
 ३५ आभदी—आभणां
 ३६ छंदवारुणी—छंदामणी
 ३७ काकाण्डा—काण्डोणीया काकणश
 ३८ सिंदुवार—नगोड
 ३९ अजभोदिक—अजभोद
 ४० त्रायभाषा—त्रायभाषु
 ४१ आसुरी—सरसव, राय
 ४२ शंभपुष्पी—शंभावणी
 ४३ गिरिकल्पिका—गरणी
 ४४ घातडी—घावडी
 ४५ कंदली—कणकंद
 ४६ द्वर्वा—घो
 ४७ अभिलका—आरीलुणी
 ४८ करमदिका—करमदी
 ४९ नृपुषादी—अणतो जन्तुका लता
 ५० निर्गुडी—नगोड
 ५१ द्राक्ष—धराभ
 ५२ नीलोत्पल—काणुं कमण
 ५३ शमी—भीजडी
 ५४ नालिकेरी—नाणाथेर
 ५५ अजुरी—अजुरी
 ५६ इंदु—मेडीउंअरी—काकोदुंबरिका
 ५७ शिशी—सीसम
 ५८ मदिलका—लक्ष्मणकंद, लुध
 ५९ वापिकी—मदिलका भोगरो
 ६० शादभली—शेमणो
 ६१ जती—लुध घोणी
 ६२ ओभमवर्षा—इदंती
 ६३ यूथिका—लुध पीणी
 ६४ केडिमुडा—भोरशिपा
 ६५ अजगंधा—अजमा भरडाशीणी
 ६६ लक्ष्मण—हनमानवेलो, घोणा कुलनी भोरीगणी
 ६७ तरुणी—मोडुं काणुं लई तरुणी पुष्प

सिद्धौषध्यः—(देहलोहासिद्धिप्रघः)

अथेदानीं प्रवक्ष्यामि सिद्धौषधयो रसाधिकाः ।
 देवीलता कालवर्णी विजयासुरी सिंहिका ॥
 पालाशतिलका क्षेत्रो संवीरा ताम्रवल्लिका ।
 नाही कन्या तथा सोमराजिका च दुदुम्भटी ॥
 कुबेराक्षी गृध्रनखी पर्पटी छिद्रलम्बिका ।
 धुत्कारी दुग्धिका भृंगी गंगेटी शरपुष्पिका ॥
 अष्टावली राजशमी पनसी च जयन्तिका ।
 विषस्वर्परिकावन्ती काकाण्डालाम्बुमूलिका ॥

સિદ્ધેશ્વરી હંસપાદી ચોટકા શૃંગરીટિકા ।
 અધઃપુષ્પી મધુરાશ્યા શૃંદ્ધ્વલા શૃદ્ધનીતિ ચ ॥
 જારાવલી મહારાષ્ટ્રી સહદેવેશ્વરી તથા ।
 કાષ્ઠગોધામતી દેવગાન્ધારી રજનીહ્મુદી ॥
 પલાશિની નાકુલી ચ કામ્બોજિકાશ્વિની તથા ।
 ચક્રવહ્લી સર્પદંષ્ટા શલ્લકી રોહિતા તથા ॥
 તૌવરી બંગજા રાજપદ્મા જમ્બીરવલ્લિકા ।
 ગજપિપ્પલિકા મૃગવહ્લી ચૈવાર્કવલ્લિકા ॥
 જન્તુકારી શિશુવલ્લી કરવીરા શિવાટિકા ।
 નારાચી કાશ્ચની ચાજગન્ધા સૂતેન્દ્રસિદ્ધિદાઃ ॥
 અષ્ટષ્ટિરિતિ પ્રોક્તા સિદ્ધૌષધ્યો રસાધિકાઃ ।
 સર્વકાર્યકરા દેહલોહસિદ્ધિપ્રદાયકાઃ ॥ ૩૦ + ૩૧ ॥

૬૮ સિદ્ધૌષધીયો

પારદ પર અધિકાર ચલાવનારી પારદને અધન નિયમ અહીંમારણુ બારણુ અને કરવામાં ઉપયોગી એવી સિદ્ધૌષધીઓ નીચે પ્રમાણે છે.

૧ દેવીસતા—ધોળી સેદરડી, શિવલિંગી, વાંઝ કંટાલો, મોરવેલ્ય	૧૭ પર્પટી—પાપટી
૨ કાલકર્ણી—	૧૮ છિદ્રસખિકા—
૩ વિજયા—ભાંગ	૧૯ કુત્કારી—નાક હીંકણી
૪ આસુરી—સરસવ, સુરકે	૨૦ દુગ્ધિકા—દુધેલી
૫ સિંહિકા—	૨૧ ભૂંગી—ભાંગ
૬ પાલાશ—ખાખરા	૨૨ ગંગેટી—ગણગેટી
૭ તિલક—	૨૩ શરપુખિકા—શરપખે
૮ ક્ષેત્રી—	૨૪ અષ્ટાવલ્લી—
૯ સંવીરા—	૨૫ રાજશમી—મોટા ખીજડો
૧૦ તામ્રવલ્લિકા—મજ્જા, ચિત્રકૂટમાં થતી એક કવેલ	૨૬ પનસી—ફણસ
૧૧ નાહી—કડવી નમ્મ દૂધલી	૨૭ જ્યન્તિકા—અરણી
૧૨ કન્યા—કુંવાર	૨૮ વિષઅર્પરિકા—વિષખાપરે
૧૩ સોમરાજી—ખાખચી	૨૯ અવન્તી—એક પ્રકારનો સુરકે
૧૪ હુદુમ્બરી—	૩૦ કાકાંડોલા—કાગડોળીયા
૧૫ કુબેરાશ્વી—કાંકય	૩૧ અમ્બુમૂલિકા—
૧૬ શુદ્ધનખી—વીંછીડા	૩૨ સિદ્ધેશ્વરી—સધેસડો
	૩૩ મધુરાખ્યા—જેઠીમધ, મહુડાં, વરીયાળી
	૩૪ શંખલ—શંખાવળી

૩૫ યુજની—ગાજર, ગાંજે	૫૧ શેહિતા—રગતરેહડે
૩૬ જરાવલી—જળથ	૫૨ તૌવરી—તુવેરદાળનો છોડ
૩૭ મહારાષ્ટ્રી—મરેડી	૫૩ વંગળ—
૩૮ સહદેવા—સેદરડી ધોળા	૫૪ રાજપદ્મા—
૩૯ ઇંધરી—શિવલીંગી	૫૫ જંખીરવલી—
૪૦ કાષ્ઠગાંધારી—	૫૬ ગજપિંચલી—ગજપીપર
૪૧ દેવગાંધારી—	૫૭ ભંગવલી—ભમરવેલ
૪૨ રજની—હળદર	૫૮ અર્કવલી—સૂરજમુખી કીડામારી વાવડીંગ
૪૩ ઇંચુદી—ઇંગોરિયો	૫૯ જંતુકારા—જંતુકા લતા, નાડીહિયુ
૪૪ પલાશિની—ખાખરા ધોળા	૬૦ શિશુવલી—
૪૫ નાકુલી—નોળવેલ	૬૧ કરવીરા—કરુર
૪૬ કાંચોળ—ધોળા ચણોડી, ખાખચી, માષપણી	૬૨ શરિકા—સાટારી—પુનર્નવા, હિંગુપત્રી બેડી ઉંચરી
૪૭ અંધિની—અધગંધા, આસોંધ	
૪૮ ચંદ્રવલી—ખાખચી	૬૩ નારાયી—શરપંખો
૪૯ સર્પદંટા—વીંછીડા	૬૪ કાંચની—કાંચનાર
૫૦ શલકી—સાલેડું	૬૫ અજગંધા—અજમા, અજમોદ

इतिश्री पद्मनाभसूनुना श्रीयशोधरेण जूनागढ वास्त-

व्येन विरचिते रसप्रकाशसुधाकरे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ अध्यायः १० दशमो ॥

यंत्र

अथ यन्त्राणि वक्ष्यन्ते पारदो येन यन्त्र्यते ।

तस्माद्यन्त्रस्य रूपाणि दर्शनीयानि शास्त्रतः ॥ १ ॥

इवे यंत्रा इहेवाभा आवशे. इ नेभा पारद उडे नहि तेवा लुदी लुदी अनावटवाणे।
इरवाभा आवे छे. भाटे तेना आकार शास्त्रधारे अनाववा नेछये. (१)

दोला पलभलीयन्त्रमूर्ध्वपातनकं च यत् ।

अधःपातनकं चापि तिर्यक्पातनकं तथा ॥

घटीयन्त्रं गर्भयन्त्रमिष्टिका-जलयन्त्रकम् ।

खल्वं डमरुकाख्यं च त्रिपिटाख्यं तुलाभिधम् ॥

लवणं कोष्ठिकासंज्ञमन्तरालिकसंज्ञितम् ।

धूपयन्त्रं नाभियन्त्रं ग्रस्तयन्त्रं तथैव च ॥

विद्याधरं कुण्डकं च देकीसंज्ञमुदाहृतम् ।

सोमानलं च निगडं किन्नरं भैरवाभिधम् ॥

वालुकानामकं चापि पातालं भूधराभिधम् ।

सारणायन्त्रकं गुह्यं गन्धपिष्टकयन्त्रकम् ॥

कूपीयन्त्रं पालिकाख्यं दीपिकायन्त्रकं तथा ।

स्थालीयन्त्रं भस्मयन्त्रं देगयन्त्रमुदीरितम् ॥

घाणिकायन्त्रमुद्दिष्टं हंसपाकामिधं तथा ।

ऊनचत्वारिंशदत्र यन्त्राण्युक्तानि नामतः ॥ २+८ ॥

१	दोला	यंत्र	२१	देकी	यंत्र
२	पलभली	"	२२	सोमानल	"
३	मूर्ध्वपातन	"	२३	निगड	"
४	अधःपातन	"	२४	किन्नर	"
५	तिर्यक्पातन	"	२५	भैरव	"
६	घटी-घट	"	२६	वालुका	"
७	गर्भ	"	२७	पाताल	"
८	इष्टिका	"	२८	भूधर	"
९	अद्व	"	२९	सारण	"
१०	उमर	"	३०	गुह्य	"
११	त्रिपिटा	"	३१	गन्धपिष्टक	"

૧૨ તુલા	”	૩૨ કૃપી	”
૧૩ લગણ	”	૩૩ પાલિકા	”
૧૪ કાષ્ઠિકા	”	૩૪ દીપિકા	”
૧૫ અંતરાલિક	”	૩૫ સ્થાલી	”
૧૬ ધૂપ	”	૩૬ ભસ્મ	”
૧૭ નાસિ	”	૩૭ દેગ	”
૧૮ ગ્રસ્ત	”	૩૮ ઘાણી	”
૧૯ વિદ્યાધર	”	૩૯ હંસપાક	”
૨૦ કુંડલ	”		

આ રસપ્રકાશ સુધાકરના કર્તા યશોધર પંડિતે યત્રોનાં નામજ માત્ર આપ્યાં છે પણ તે યત્રોની બનાવટ કે વિધિ લખેલ નથી પણ અમે. ભાષાંતર કાર દરેક યત્રોની બનાવટ બીજા રસાયન શાસ્ત્રના ગ્રંથમાં કહેલ છે તે પ્રમાણે અહીં ગુજરાતીમાં આપીએ છીએ.

૧ દોલાયંત્ર—સ્વેદનયંત્ર—ઔષધની સાથે પારદને ભોજપત્ર તથા ત્રેવડાં કપડામાં બાંધીને પોટલી કરી તેને એક લાકડાની ડાંડલી સાથે બાંધી એક ડાંડલીમાં પ્રવાહી ભરી તેમાં વચમાં તે પોટલી ટીંગાય પાણીમાં ઘુડે નહી તે રીતે ડાંડલાના કાંઠા ઉપર આડી બાંધેલી સુકા લાકડાની અગુઠા જેવી જડી સોડી સાથે વાળવી પછી તે હાંડલાના મોઢાપર ઢાંકણી ઉધી વાળી સાંધા અડના લોટથી જાંદી દેવા પછી તે હાંડલાને ચુલે ચડાવી નીચે અગ્નિ કરવો એટલે હાંડલામાં ભરેલું પ્રવાહી ઉકળશે અને પોટલીને તેની વરાળ લાગી બાફ મળશે આ દોલા-યંત્ર કે સ્વેદનયંત્ર કહેવાય છે.

૨ પલમલીયંત્ર—ઉત્થાપનયંત્ર—લોહાના પાત્રમાં પડખામાં બે કાંખી જેવી રીંગ કરવી તેમાં એક નાનું લોહાનું પાત્ર ટીંગાડવું તેમાં પારદ નાખવો નીચેના મોટા પાત્રમાં સુરકો વગેરે પદાર્થ ભરવો નીચે અગ્નિ કરવો ૬ કલાક સુધી પકાવવું એટલે પારદને બાફ મળે. બાફ આપવાં પેલાં ઉપર એક વાટકો ઢાંકી સાંધા જાંદી દેવા એટલે બધી બાફ પારદને મળે બાફ-વરાળ બહાર જાય નહી પારદનો ઉત્થાપન સંસ્કાર કરવા માટે આ યંત્ર છે.

૩ ઉર્ધ્વપાતન યંત્ર ૪ અધઃ પાતન ૫ તિર્યક્પાતન

આ ત્રણે જાતના યત્રોની બનાવટ આ પુસ્તકના અધ્યાય ૧ માં પાને ૭ માં જાપેલાં છે તે પ્રમાણે બનાવી શકાય છે.

૬ ઘટ્ટીયંત્ર ઘટ્ટયંત્ર—આપ્યાયન યંત્ર—૭ થી ૮ શેર પાણી સમાય તેવડો ઘડો લેવો જેનું મોઢું ૪ ચાર ઈંચ પહોળું હોય તે ઘડો એજ ઘટ્ટી કે ઘટ્ટીયંત્ર કે ઘટ્ટયંત્ર કહેવાય છે તેને આપ્યાયન યંત્ર પણ કહે છે તેમાં પારદના સંસ્કાર થઈ શકે છે.

૭ ગર્ભયંત્ર—આ યંત્ર પારદ અને કોષ્ઠપણુ ધાતુના ચોગવાળી પિંછીને અગ્નિ સ્થાપી કરવાના કામમાં ઉપયોગી છે. ૪ ઈંચ લાંબી ૩ ઈંચ ઘેરાવાની મુસ કરાવવી તેનું મોઢું ગોળા કાર કરવું તેમાં સંસ્કાર કરવાનો પારદ લોહાનો ભુકો ૨૦ ભાગ અને ચુગળ એક ભાગ બન્નેને બારીક પાણીથી વાટી ઘુટી મુસને લેપ કરવો પછી મીઠું માટી અને પાણીને સાથે બારીક

વાટી તેના લેપ કરવો પછી એક ખાડામાં કમોદના ફેતરાં ભરી વચમાં એ મુસ મુકી ફેતરાં સળગાવવાં ૧ થી ૩ દિવસ સુધી અગ્નિ અપાય છે પારદની ભસ્મ કરવામાં આવેલો ઉપયોગ થાય છે.

૮ **ઈષ્ટિકાયંત્ર—ગંધકજારણયંત્ર**—જમીનમાં ગોળ ખાડો કરવો તેમાં એક શકોડ મુકવું વચમાં ખાડાવાળી એક ઈંટ તેના પર મુકવી ઈંટના ખાડા ઉપર આંગળ આંગળની ચીકણી માટીની પાળ કરવી પછી ઈંટના ખાડામાં પારદ મુકવો પછી એ ઉપર કપડું મલમલનું ઢાંકવું તે કપડાં પર આમળસારો શુદ્ધ ગંધક નાખવો પછી કપડાના છેડા દબાય તે રીતે ઉપર શકોડ ઉંધું ઢાંકવું પાળ અને શકોડના કાંઠાને માટીથી જાંદી સાંધા બંધ કરવા પછી તે શકોડા ઉપર કપોત પુટ જેટલાં અડાયાં જાંણું મુકી સળગાવવાં વધુ અગ્નિ આપવો નહીં એ રીતે ગંધકનું જ્વરણ થાય છે.

૯ **જલયંત્ર—કચ્છપયંત્ર**—આ ગ્રન્થમાં અધ્યાય ૧ માં પાને ૧૫ મેં આ યંત્ર બનાવવાની વિધી આપી છે તે પ્રમાણે કરાય છે.

૧૦ **સ્વલ્વયંત્ર—ખરલ**—આ ગ્રન્થમાં ૧ લા અધ્યાયમાં ૫ મેં પાને લખ્યું છે તે પ્રમાણે કરવું.

૧૧ **હમરુયંત્ર**...એક હાંડલા પર બીજા હાંડલું ઉંધુ વાળી પારદને પકાવવામાં આવે તે હમરુયંત્ર કહેવાય.

૧૨ **ચિપિટયંત્ર**—કોષપણ અગ્નિપર પાકતી વસ્તુને લેવા મુકવા સમી કરવા માટે ચીપીયો કે સીધા મોઢાની કે વાંકા મોઢાની સાણસી તે ચિપિટયંત્ર કહેવાય છે (રસોદ્ધારતંત્ર)

૧૩ **તુલાયંત્ર**—રીંગણીના આકારની બે મુસ કરવી તેમાં એકના ગળાની નીચે પ્રાદેશમાત્ર (આશરે ૬ ઈંચ) ભુંગળી રાખવી અને માટીથી સંધી બંધ કરવી તેમાં એક મુસમાં પારદ નાખવો બીજામાં ગંધકનો ભુકો નાખવો બન્નેનાં મુખને કપડ માટી કરી વાલુકા યંત્રમાં તે મુસને મુકીને નીચે અગ્નિ આપવો મનશિળ ગંધક હરતાળ અને બીજા બનિજ પદાર્થનું પારદમાં જ્વરણ કરવા માટે આ યંત્ર ઉપયોગી છે.

૧૪ **લવણયંત્ર**—ઉપર પ્રમાણે વાલુકા યંત્રમાં રેતી ભરાય છે અને રેતીને ઢેકાણે મીઠું ભરી પકાવવામાં આવે તે લવણયંત્ર કહેવાય છે.

૧૫ **કોષ્ટિકાયંત્ર**—આ ગ્રન્થના ૧૦ માં અધ્યાયના શ્લોક ૩૦ થી ૪૦ સુધીમાં વર્ણન છે તે પ્રમાણે જુદાં જુદાં આ જાતનાં યંત્ર બનાવાય છે.

૧૬ **અંતરાલિક**—મોઢાની કાંતલોઢની કે સાદા લોખંડની રીંગણાના આકારની એક વેંત લાંબી મુસ કરાવવી તે મુસને ગળેથી બે ઈંચ નીચે અંદરના ભાગમાં કાંબી જેવી કુંડલી કરાવવી ઈંચના આઠમાં કે છઠા ભાગ જેટલું પે.જી અને ગોળાકાર કરાવવું કે જેથી કુંડલીને આધારે ઢાંકણું રહી શકે ઢાંકણું મુસની અંદર ગરે એમ કરવું સાંધા ફીટ થઇ જાય વાતજ્ય પણ ન રહે તેમ ફીટ કરવું પછી તેમાં જ્વરણ કરવાની વસ્તુ નાખી ઢાંકણું ઢાંકી કાપડમાટી કરવી પછી એક હાંડલાને તળે કાણું પાડી તે હાંડલાનું મો ઉંધું—નીચે રાખી તેના મોઢાપર તાવડી જેવી વસ્તુ મુકી સંધી બંધ કરી તેનાપર મુસ મુકી હાંડલાના કાંઠાની નીચે અગ્નિ આપવો આ યંત્રથી ગંધક દ્રુતિ કે ગર્ભદ્રુતિનું જ્વરણ થાય છે.

૧૭ ધૂપચંત્ર—સ્વર્ણજારણચંત્ર—લોહાનું એક ઠામ આઠ ઇંચ પોળું અને આઠ ઇંચ ઉંચું કરાવવું તેના કાંઠાથી ૨ ઇંચ નીચે જળ રહી શકે તેવી ગોઠવણ કરવી પછી તેના ઉપર લોહાની પાતળી સળીયો આડી મુકવી તે સળીયો ઉપર સોનાનાં પાતળાં પત્રાં મુકવાં તે ઠામ નીચે નીચેની ચીન્નેનો ધુંવાડો કરવો તે પહેલાં તે ઠામને ખીજા ઠામથી ઢાંકવું અને સંધી લેપ કરવો પછી નીચે અગ્નિ દેવો એટલે તે સોનાનાં પત્રાં કાળા થઇ ભસ્મ રૂપ થઇ જશે તે પત્રામાં પારદ એકદમ પેસી જશે અને પારદમાં તે પત્રાં એકદમ ગળી જઈ દ્રવિત થઇ જશે.

ગંધક હરતાળ મનશીળ એમાંની કાંઈ કનજલી વડે અથવા નાગભસ્મ વડે સોનાનાં પત્રાંને ધુંવાડી આપવી. ચાંદિની ક્રિયા માટે ચાંદીનાં પત્રાંને ખંજભસ્મથી ધુંવાડી દેવી તેમ જુદી જુદી ક્રિયા માટે રસો અને ઉપરસોની ધુંવાડી અપાય છે જ્વરણ કરવાનાં પદાર્થોનું જ્વરણ કર્મ કરવા માટે આ ધૂપચંત્રનો ઉપયોગ થાય છે.

૧૮ નાભિચંત્ર—એક કુડામાં વચમાં ખાડો કરાવવો તે ખાડામાં પારદ ગંધક નાખવા તે ખાડાને ફરતી બે ઇંચ ઉંચી પાળ કરવી તેનાપર ગાયના આંચળના આકારની મુસ ઢાંકવી પછી તેને જળમુદ્રાથી સંધિ લેપ કરી સુકાવી પછી પડખે જળ ભરવું અને નીચે અગ્નિ સળગાવવો આ નાભિચંત્રથી પારદમાં ગંધકનું જ્વરણ થાય છે અને પારદ નિર્ધૂમ થાય છે.

જળમુદ્રા—જળમુદ્રા—જળમુત્સના—આવળના ઉકાળાને ઘાટો રાખ ચાટણુ જેવો કરવો પછી તેમાં જુનો લોહાનો કાટોડાનો બૂકો અને થોડો ગોળ નાખી એક દિવસ સુધી ધુંટયા કરવું એ જળમુદ્રા છે તે ગમે તેટલો વખત પાણીમાં છુડી રહે અને ઔષધ પકાવવામાં આવે પણ પીગળતી નથી ખસતી નથી વજ જેવી ચોટી જાય છે.

અગ્નિમુદ્રા—વહ્નિમુત્સના—ઘોળી ખડી સિંધાલુણુ અને જુના લોહાનો કાટોડાને ભેંસના દુધમાં બે દિવસ સુધી ધુંટયાથી અગ્નિમુદ્રા કે વહ્નિમુત્સના થાય તેનાથી સંધી લેપ કરીને પારદને પકાવ્યો હોય તો ક્યાંય ઉડી જઇ શકતો નથી.

આ મળમુદ્રા અને અગ્નિમુદ્રાને નંદી નાગાજીનું ઘસ જ્યોતિ મુનીશ્વર અને સોમદેવ એટલાજ આ પૃથ્વીમાં જાણે છે ખીજે કાંઈ જાણતો નથી.

૧૯ ગ્રસ્તચંત્ર—એક મોટી મુસમાં નાની મુસ મુકવામાં આવે તજેથી ઉપર સુધી સરખી ગોળાકામાં હોય તજે ચાપટ ખેસી જાય તેવી હોય પછી બે મુસ વચ્ચેના પોલાણુ ભાગમાં રેતી મીડું કે ખીજ વસ્તુ મુકી નીચે અગ્નિ આપી પકાવવામાં આવે તે ગ્રસ્તચંત્ર.

૨૦ વિદ્યાધરચંત્ર—એક માટલી ચુલાપર મુકવી તેના મોઢામાં ખીજ માટલીનું મોઢું ગરી જાય તે રીતે ઉંધી ઢાંકવી પછી નીચેની માટલીને તજે અગ્નિ દેવો અને ઉપલી માટલીને તજે પાણીનાં પોતાં મુકવાં કે પાણી રહી શકે તેવી પાળ કરી તેમાં પાણી ભરવું અને પારદ પકાવવો તે વિદ્યાધર ચંત્ર પારામાંથી હિંગળો કાઢવા વગેરે કામમાં આવે છે.

૨૧ કુંડચંત્ર—સ્વેદનચંત્ર—એક મોટા કુડામાં પાણી કે ખીજ તેવી વસ્તુ ભરવી તેને મોઢે કપડું બાંધવું તે કપડાપર બાફ જેને આપવી છે તેવી વસ્તુ મુકવી અને તેનાપર ખીજનું કુંડ ઉધુ ઢાંકવું. નીચે અગ્નિ સળગાવવો અથવા એક ઠામમાં પાણી ભરી તેમાં ખડ ભરવું

તેના પર આફવાની વસ્તુ મુકી માથે ઢાંકણું ઢાંકી નીચે અગ્નિ કરવામાં આવે તે કુંડયંત્ર કે સ્વેદન યંત્ર કહેવાય (જેવી રીતે ઢોકળાંનો માજો નાખી આફ આપી પકાવાય છે)

૨૨ **હેકીયંત્ર**—એક ઘડાના ગળાના ભાગમાં એક બાબુ કાણું કરી તેમાં વાંસનું નાળવું નાખવું પછી એક કાંસાના સંપુટને બાબુમાં કાણું પાડી તેમાં નાખવાનો છેડો પરોવી પેક કરી સધી બંધ કરી તે કાંસાનો સંપુટ પાણીમાં છુડ્યો રહે તેમ કરવું પછી ઘડામાં જે પ્રવાહી પદાર્થ ભર્યો હોય તે અગ્નિથી તપીને નાળવા વાટે કાંસાના સંપુટમાં ઘડે છે જ્યારે આખું પાત્ર તપી જાય સારે પારદનો કે બીજા પકાવવાના પદાર્થનો પરિપાક થઈ ગયો સમજવો

૨૩ **સોમાનલયંત્ર—ગગનયંત્ર**—ઉપરના ભાગમાં અગ્નિ અપાય અને નીચે પાણી હોય વચમાં પકાવવાની વસ્તુ હોય કે પારદ રાખ્યો હોય તે સોમાનલ કે ગગનયંત્ર કહેવાય છે જેમકે ધૂપેલ તેલ કાઢે છે

૨૪ **કિન્નરયંત્ર**—એક ઘડામાં વચમાં તળે વનસ્પતિ ચોપડવી તેનાપર નવસાર સાથે ઘુંટેલો પારદ મુકવો તેનાપર એક સકોર ઢાંકવું સધી લેપ કરવો પછી સકોર ઢાંકાય જાય તેટલું મીઠું ભરવું પછી ઘડાને મોઢે કાઢીયું મુકી મો છાંદી લેવું પછી ચુલે ચડાવી દીવાનો અગ્નિ એક પહોર આપવો પછી સ્વાંગશીત થયે મૂર્છિત પારદ કાઢી લેવો.

૨૫ **વાલુકાયંત્ર**—એક વેંત ઉંડા કુંડા જેવા કામમાં રેતી કે જીણી વેણુ ભરવી વચમાં પારદ કે બીજા પકાવવાની ચીજવાળી શીશી મુકવી શીશીના ગળા સુધી વેણુ આવવી જોઈએ પછી નીચે અગ્નિ આપી શીશીમાં રહેલું ઔષધ પકાવવામાં આવે તે વાલુકાયંત્ર.

૨૬ **પાતાલયંત્ર**—એક હાથ ઉંડો અને પોહોળો ખાડો કરવો તેમાં એક તપેલા જેવું કામ મુકવું પછી બીજું સાંકડામોનું ઘડા જેવું કામ લઈ તેમાં પકાવવાની ઓસડીયાં તેલ વગેરે ચીજો નાખી તેને મોઢે શરાવલું મુકી તે શરાવલામાં ૧૦-૨૦ જીણા કાણાં પાડી ખાડામાં રહેલા કામમાં ઉઘો તે ઘડો મુકવો સધી લેપ કરી તે ખાડા ઉપર ધુડાવાળી દ્રઢ પછી તેના પર અગ્નિ દેવો પછી તે ગોળામાં ઉઘો વાળેલો ઘડો જાળવીને કાઢી લેવો તેમાં રહેલું તેલ ટોપમાં પડ્યું હોય છે તે લઈ લેવું આ યંત્ર પણ ધૂપેલ તેલ કાઢવાના યંત્ર જેવું છે

૨૭ **મૂઘરયંત્ર**—એક કુંડું રેતીથી ભરવું તેમાં પારદવાળી મુસ છુડાડી દેવી પછી જાણું ઉપર સળગાવવાં તે મૂઘરયંત્ર

૨૮ **સારણાયંત્ર**—આ પુસ્તકમાં ૧ લા અધ્યાયમાં પાને ૧૭ મે આપેલ છે તે પ્રમાણે કરવું

૨૯ **દીપિકાયંત્ર**—કચ્છપ યંત્રમાં મુકેલા માટીના પીક પર મુકેલી દીવીમાં રહેલો પારદ જેમાં વડે છે તે દીપિકા યંત્ર.

૩૦ **સ્થાલીયંત્ર**—એક થાળીમાં તાંત્ર વગેરે વસ્તુ મુકી તેના પર શંકોર ઢાંકી સધિ લેપ કરી થાળીમાં રહેલી ચીજ પકાવવામાં આવે તે સ્થાલીયંત્ર થાળીને ઠેકાણે માટીનું કુંડું પણ લેવાય છે.

૩૧ **મસ્મયંત્ર**—માટીનો એક ઘડો એક વેંત ઉંડો લેવો. અરધો રાખથી ભરીને રાખ દાખીને ભરવી પછી વચમાં હસ્તાળ વગેરે પકાવવાની ચીજનો ગોળો કે ટીકડો મુકી

પાકીનેા થડો રાખ દાખી ભરી દેવો. પછી ઘડા પર ઢાડીયું ઢાંકી મેં જાંદી સધિ લેપ કરી નીચે અગ્નિ દેવો.

૩૨ હંસપાક—એક કુંડું લઘુ વેળુથી ભરવું તે વેળુ ઉપર ખીબું કુંડું નાલુ મુકી પછી મંદાગ્નિથી પકાવવું

મૂષા—મુસ

અથ મૂષાશ્ચ કથ્યન્તે મૃત્તિકાભેદતઃ ક્રમાત્ ।

મૂષા કુમુદિકા પ્રોક્તા કૌવિકા કરહાટિકા ।

પાતિની કથ્યતે સૈવ વહ્નિમિત્રા પ્રકીર્તિતા ॥ ૧ ॥

બુદા બુદા પ્રકારની માટીની બનાવટને કીધે મૂષા (મૂષ) નાં બુદાં બુદાં નામ પડેલાં હોય છે. મૂષાનાં ખીબાં પચાંચનામે કુમુદિકા, કૌવિકા, કરહાટિકા, પાતિની, વહ્નિમિત્રા વિગેરે છે. (૬)

યોગમૂષા—તુષમસ્યુતા મૃત્સ્ના વાલ્મિકી વિહસંયુતા ।

તયા યા રચિતા મૂષા યોગમૂષેતિ કથ્યતે ॥

ગારમૂષા—ગારભૂનાગસત્વાભ્યાં શૈર્દંધતુષૈસ્તથા ।

મર્દિતા મહિષીક્ષીરે મૃત્તિકા પક્ષમાત્રકમ્ ।

તન્મૃદા રચિતા મૂષા ગારમૂષેતિ કથ્યતે ॥

વરમૂષા—વસ્ત્રાંગારતુષાસ્તુલ્યાસ્તચ્ચતુર્ગુણમૃત્તિકા ।

ભૂનાગમૃત્તિકા તુલ્યા સર્વૈરેભિર્વિમર્દિતા ।

કથિતા વરમૂષા સા યામં વહ્નિ સહેત વૈ ॥

વર્ણમૂષા—પૂર્વોક્તા મૃત્તિકા યા તુ રક્તવર્ગીબુભાવિતા ।

રક્તવર્ગયુતા મૃત્સ્નાકારિતા મૂષિકા શુભા ॥

તુરીપુષ્પકસીસાભ્યાં લેપિતા સા ચ મૂષિકા ।

વર્ણોત્કર્ષે પ્રયોક્તવ્યા વર્ણમૂષેતિ કથ્યતે ॥

રૂપ્યમૂષા—શ્વેતવર્ગેણ વૈ લિપ્તા રૂપ્યમૂષા પ્રકીર્તિતા ॥

વિહમૂષા—વિહને રચિતા યા તુ વિહનેૈવ પ્રલેપિતા ।

દેહલોહાર્થસિદ્ધયર્થં વિહમૂષેત્યુદાહૃતા ॥

વજ્રમૂષા—ગારભૂનાગસત્વાભ્યાં તુષમિત્રા શૈને ચ ।

મૃત્સમા મહિષીક્ષીરૈર્દિવસત્રયમર્દિતા ॥

સંસ્થિતા પક્ષમાત્રં હિ પથ્થાન્મૂષા કૃતા તયા ।

લેપિતા મત્કુણસ્યાથ શોણિતેન બલારસૈઃ ॥

ચતુર્યામં ધ્માપિતા હિ દ્રવતે નૈવ વહ્નિના ।
વજ્રમૂષેતિ કથિતા વજ્રદ્રાવણહેતવે ॥

વૃન્તાકમૂષા—વૃન્તાકાકારમૂષાયાં નાલં કૃત્વા દશાંગુલમ્ ।
ધત્તૂરપુષ્પવદીર્ઘં સુદૃઢં ચૈવ કારયેત્ ॥
અષ્ટાંગુલં ચ સચ્છિદ્રં ભવેદ્ વૃન્તાકમૂષિકા ।
અનયા ચર્પરાદીનાં મૃદૂનાં સત્ત્વમાહરેત્ ॥

ગોસ્તનીમૂષા—ગોસ્તનાકારમૂષા યા મુખેપરિ વિમુદ્રિતા ।
સત્વાનાં દ્રાવણે શુદ્ધૌ મૂષા સા ગોસ્તની ભવેત્ ॥

મલ્લમૂષા—નિર્દિષ્ટા મલ્લમૂષા યા મલ્લદ્વિતયસંપુટાત્ ।
રસપર્પટિકાદીનાં સ્વેદનાય પ્રકીર્તિતા ॥

પકમૂષા—કુલારભાણ્ડરૂપા યા દૃઢા ચ પરિપાચિતા ।
પકમૂષેતિ સા પ્રોક્તા સત્ત્વરદ્રવ્યશોધિની ॥

મહામૂષા—અતિસ્થૂલાતિદીર્ઘા ચ મુખે કિશ્ચિચ્ચ વિસ્તૃતા ।
મહામૂષેતિ સા પ્રોક્તા સત્ત્વરદ્રવ્યશોધિની ॥

મઠ્ઠજૂષમૂષા—ષડંગુલોન્નતા દીર્ઘા ચતુરસ્રા ચ નિમ્નકા ।
મઠ્ઠજૂષાકારમૂષા સા કથિતા રસમારણે ॥

ગર્ભમૂષા—ભૂમૌ નિશ્ચિન્નમાનાં હિ મૂષામાચ્છાદ્ય વાલુકૈઃ ।
ગર્ભમૂષા તુ સા જ્ઞેયા પારદસ્ય નિવન્ધિની ॥

મૂસલમૂષા—મૂષા યા ચિપિટામૂલે વર્તુલાષ્ટાંગુલોચ્છ્રયા ।
મૂષા સા મુસલાશ્યા સ્યાચ્ચક્રીવદ્ધરસે હિતા

॥ ૧૦ + ૨૮ ॥

૧ યોગ-મૂષા-મૂસ

૨ ગાર- ,, - ,,

૩ વર- ,, - ,,

૪ વર્ણુ- ,, - ,,

૫ રૂપ- ,, - ,,

૬ પિડ- ,, - ,,

૭ વજ્ર- ,, - ,,

૮ વૃન્તાક- ,, - ,,

૯ ગોસ્તની-મૂષા-મૂસ

૧૦ મલ્લ - ,, - ,,

૧૧ પકવ - ,, - ,,

૧૨ મહા - ,, - ,,

૧૩ મઠ્ઠજૂષ - ,, - ,,

૧૪ ગર્ભ - ,, - ,,

૧૫ મૂસલ - ,, - ,,

એ શિવાય પણ બીજી જાતની—મૂસનાં વર્ણુન રસાયનશાસ્ત્રમાં છે. અન્યારે દરેકની
અનાવટ ટુંકામાં લખી છે. પણ એવી રીતે શ્લોકના શબ્દાર્થ કરી જવાથી મૂસ અનાવડની
સમજણ પડે એમ નથી, હાલમાં અન્યરમાં જે જે જાતની મૂસો મળે છે. તેથી અનાવટ

આપણાં શાસ્ત્રની બનાવટો સાથે મળે છે. સારે તેની બનાવટ બાણી શાસ્ત્રની સાથે મેળવી વિસ્તૃત વર્ણન સાથે લખવામાં આવે અથવા કંસારા સોની લુધાર વગેરે કારીગરો પોતાના કામ માટે હાથે મુસ બનાવતા તેઓની બુની નોંધો અને વૃદ્ધ કારીગરોના અનુભવની વાત બાણ્યા પછી આ મુસ અને કોઠીયુનું વર્ણન અપાય તો વધુ ઉપયોગી થઈ શકે અહીં તે તેના સમાન્ય અર્થ આપ્યા છે.

યોગમૂષા—કમોદનાં ફેતરાંની રાખ રાફડાની માટી બિડલવણુ એનાથી બનાવેલી મુસ યોગમૂસ કહેવાય.

ગારમૂષા—રાફડાની માટી અથવા નદીનો ગારો કાંપ અણુસીયાનું સત્ત કાથળાની તથા ફેતરાંની રાખ એ બધાને ભેંસના દૂધમાં કાઢવી ખુબ ૧૫ દિવસ સુધી મસળી તૈયાર કરવી એ માટીથી બનાવેલી મુસ ગારમૂષા કહેવાય છે.

વરમૂષા—કપડું અને ફેતરાંની રાખ સરખે ભાગે લેવા એનાથી ચારગણી રાફડાની માટી અને માટી જેટલું અણુસીયાનું સત્ત એ બધાની મુસ કરવી તે વરમૂષા કહેવાય છે આ મુસ ૩ કલાક સુધી અગ્નિ ખમી શકે છે.

વર્ણમૂષા—વરમૂષા પ્રમાણે મુસની માટી તૈયાર કરી તેમાં રક્તવર્ગના ઓસડીયાં નાખવાં અને રક્તવર્ગનાં ઓસડીયાંના ઉકાળાથી મસળવી પછી મુસ બનાવી સુકાણા પછી તેને ફટકડી અને ઘોળી હીરાકસી સરખે ભાગે મેળવી રક્તવર્ગના ઉકાળામાં કાઢવી મુસમાં ચોપડવું આ મુસમાં સોનાને ઓગાળવાથી તેનો વાન-વર્ણુ વધે છે હલકું ઓછા વહું સોનું ઉંચા વહું સોનું થાય છે.

રૂપ્યમૂષા—વર્ણુ મૂષા પ્રમાણેજ આ મુસ બનાવાય છે આ મુસ બનાવવા માટે શ્વેત વર્ગનાં ઓસડીયાં નાખવાં અને શ્વેત વર્ગના ઉકાળાથી મસળવી અને મુસ બનાવવી તે ચાંદીના કામમાં વપરાય છે.

વિઙ્મૂષા—ગિડથી બનાવેલી મુસને ગિડનો અંદર લેપ કરી તૈયાર કરવામાં આવે છે તે મુસ દેહ લોહ સિદ્ધિ માટે ઉપયોગી છે રસાયન ઔષધો પકાવવામાં કામમાં આવે છે રસ-રત્નસમુચ્ચ આયુર્વેદ પ્રકાશ વગેરે ગ્રન્થોમાં ગિડ બનાવવાની ક્રિયાઓ લખી છે.

વજ્રમૂષા—કાંપનો ગારો અણુસીયાનું સત્ત ફેતરાંની અને શણની રાખ બધાં સરખે ભાગે, બધાંની બરાબર રાફડાની માટી બધાંને ભેંસના દૂધમાં ૩ દિવસ ઘુંટી પીંડો વાળી ૧૫ દિવસ રાખી મુકી પછી મુસ બનાવવી તેને પ્રથમ અંદર બહાર માંકડના લોહીનો લેપ કરવો તે સુકાય જાય એટલે બળદાણાના પંચાગના રસનો લેપ કરવો સુકાઈ જાય એટલે કામમાં લેવી આ મુસ ૧૨ કલાક અગ્નિ ખમી શકે છે બાર કલાકની સખત અગ્નિથી પણ આ મુસ પીગળતી નથી કે તુટતી નથી હીરાનું દ્રાવણુ કરવામાં આ મુસ કામ આવે છે.

વૃન્તાકમૂષા—રીંગણના ઘાટની મુસ કરવી તેનું નાળવું દસ ઈંચનું અથવા આઠ ઈંચનું ધતુરાના કુક જેવું લાંબું અને મજબુત કરવું કાણાવાળું નાળવું કરવું તે વૃન્તાક મુસ કહેવાય.

ગોસ્તનીમૂષા—ગાયના આંચળના ઘાટની અને મોઢા ઉપર ઢાંકણાવાળી આ મુસ હોય છે સત્તનો રસ કરવા અને શોષવામાં ઉપયોગી છે.

મહ્નમૂષા—બે શકારા ઘાટનાં માટીનાં પાત્રને સંપુટ આકારે ઉપયોગમાં લેવાય તે મહ્નમૂસ કહેવાય છે કોષપણુ પર્પટીને પકાવવા માટે આ મુસ ઉપયોગી છે.

પકમૂષા—સાધારણ લોઢ્યકા શકારાં હાંડલી વગેરે ચીજો ભરમ વગેરે પકાવવા માટે સાધારણ માટીથી પકાવી તૈયાર કરાય છે તે પકવ મૂસ કહેવાય છે.

મહામૂષા—ઘણી મોટી ઘણી લાંબી એક મોઢાના ભાગમાં કાંઈક પહોળી એવી આ મૂસ થાય છે. ધાતુઓને શોધવાના કામમાં આવે છે.

મઝૂષમૂષા—છ આંગળ ઉંચી છ આંગળ લાંબી ચોરસ પેટીના ઘાટની મૂસ પારદત્તી ભરમ કરવામાં ઉપયોગી છે આ મૂસને જમીનમાં દાટીને પકાવાય છે.

ગર્ભમૂષા—જમીનમાં ખાડો કરી તેમાં મૂસ મુકી તેના પર વેળું ઢાંકી પારદત્તે બાંધવા માટે પકાવવામાં આવે તે ગર્ભ મૂસ કહેવાય છે.

મુસલમૂષા—આ મુસ મળના ભાગમાં નીચે સાંકડી ચપટી અને ઉપરના ભાગમાં ગોળાકારે પહોળી નીચે કરતાં ઉપરનો ભાગ બે આંગળ પહોળો હોય આઠ આંગળ લાંબી હોય તે મુસલમૂસ કહેવાય આ મૂસ ચક્રીયદ્વરસ કરવામાં ઉપયોગી છે.

કોઠી—કોઠી

સત્વપાતનકાર્યે તુ કોઠિકા યુજ્યતે બુધૈઃ ।

તાસાં તુ વિવિધાકારાન્ કથ્યમિ યથાતથમ્ ॥ ૨૧ ॥

કોઠી ઘણે ભાગે જુદાં જુદાં ખનિજ પદાર્થોનાં સત્ત્વ પાડવા માટે ઉપયોગી છે. તથા ધાતુઓ ગાળવામાં પણ કામ લાગે છે તે ઘણા આકારની થાય છે તેની ખનાવટ નીચે પ્રમાણે છે.

અંગારકોઠી—અંગારકોઠિકા નામ રાજહસ્તમમાળકા ।

દ્વાદશાંગુલવિસ્તારા ચતુરસ્રા પ્રકીર્તિતા ॥

વેષ્ટિતા મૃષ્મયેનાડ્યથ એકભિત્તૌ ચ ગર્તકમ્ ।

વિતસ્તિમાત્રં, દ્વારં ચ સાર્ધવૈતસ્તિકં દૃઢમ્ ॥

અધોભાગે વિધાતવ્યા દેહલી ધમનાય વૈ ।

પ્રાદેશમાત્રા મિત્તિઃ સ્યાદુત્તરંગસ્ય ચોર્ધ્વતઃ ॥

પ્રાદેશમાત્રં કર્તવ્યં દ્વારં તસ્યોપરિ ધ્રુવમ્ ।

દ્વારં વેષ્ટિકયા રુદ્ધ્વા સંધિરોધં ચ કારયેત્ ॥

પૂરયેત્કોકિલૈસ્તાં તુ મલ્લિકાં પ્રથમેત્ત્વલ્લ ।

કોકિલાધમનદ્રવ્યમૂર્ધ્વદ્વારે વિનિશ્ચિપેત્ ॥

એવા ચાંગારકોઠી ચ ચરાણાં સત્ત્વપાતની ॥

પાતાલકોઠી—ગર્તં સ્વનેદ્ દૃઢં ભૂમૌ દ્વાદશાંગુલમાત્રકમ્ ।

તન્મધ્યે વર્તુલં ગર્તં ચતુરંગુલકં દૃઢમ્ ॥

સ્વર્પરં સ્થાપયેત્તત્ર મધ્યગર્તોપરિ દૃઢમ્ ।

આપૂર્ય કોકિલૈર્ગતે પ્રથમેદેકમસયા ।

પાતાલકોષ્ટિકા સા તુ મૃદુસત્ત્વસ્ય પાતની ॥

ગારગોષ્ઠી—વિતસ્તિપ્રમિતા નિમ્ના પ્રાદેશપ્રમિતા તથા ।

ઉપરિષ્ઠાત્ પિધાનં તુ ભૂરિચ્છિદ્રસમન્વિતમ્ ॥

ગર્તમાપૂર્ય ચાંગારૈઃ પ્રથમેદ્વંકનાલતઃ ।

ગારગોષ્ઠી સમુદિષ્ટા સત્ત્વપાતનહેતવે ॥

તિર્યક્પ્રથમનકોષ્ઠી—વિતસ્તિપ્રમિતોત્સેધા સા બુદ્ધને ચતુરંગુલઃ ।

તિર્યક્પ્રથમનાઘ્યા ચ મૃદુસત્ત્વસ્ય પાતની ॥૩૦ + ૪૦॥

અંગારકોષ્ઠી, પાતાળકોષ્ઠી, ગારકોષ્ઠી, તિર્યક્પ્રથમના કોષ્ઠી વિગેરે કોષ્ઠીઓ અરૂં પોચાં વિગેરે ખનિજ પદાર્થોમાંથી સત્ત્વ કાઢવાના, ઉપયોગમાં આવે છે. રસ પ્રયોગોમાં ધાતુવાદ માટે તથા રસાયન શાસ્ત્રમાં બહુ ઉંડા ઉતરનારાઓ માટે ઉપયોગી છે.

અંગારકોષ્ઠી—અંગારકોષ્ઠી ૨૪ ઇંચ લાંબી ઉંચી આર આંગળ પહેળી ચોખ્ખી ચોરસ માટીથી ચોપડેલી એક ભીંતમાં એકથી દોઢ વેંતનું આરણ્ય રાખવું ધમણથી ધમવા માટે નીચેના ભાગમાં (કાણું) રાખવું પ્રાદેશ જેવડી ભીંત ઉતરંગની ઉપરના ભાગમાં રાખવી તેની ઉપર પ્રાદેશ માપવું દાર કરવું તે દારને ઇટથી રોટ્ટી સાંધા જાંઠી લઈ પછી કાયલા અને જે વસ્તુમાંથી સત્ત્વ કાઢવું હોય તે પદાર્થ ઉપરના દારમાં નાખવાં પછી ધમણથી ધમવું અરૂં પદાર્થોમાંથી સત્ત્વ કાઢવા માટે આ કોષ્ઠી ઉપયોગી છે.

પાતાલકોષ્ઠી—આર ઇંચનો ખાડો જમીનમાં ખોદવો, તે ખાડાની વચમાં ચાર ઇંચનો ગોળ ખાડો કરવો એક કોષ્ઠીયું અંદરના ખીખ નાના ખાડા ઉપર મૂકવું તેમાં કાણું પાડવું પછી તેમાં કાયલા તથા સત્ત્વ કાઢવાના પદાર્થ ભરી ધમણથી ધમવું. આ કોષ્ઠી પોચાં ખનિજ પદાર્થોમાંથી સત્ત્વ કાઢવામાં ઉપયોગી છે.

ગારકોષ્ઠી—એક વેંત ઉંડા અને પ્રાદેશ માત્ર ચોરસ ચોરસ ખાડો કરવો તેની ઉપર કાણુંવાળું ઢાંકણું ખાડામાં કાઢવા અને પદાર્થ ભરી વાંકા નાળવાથી ધમવું. સત્ત્વ પાડવા માટે આ કોષ્ઠી ઉપયોગી છે.

તિર્યક્પ્રથમનકોષ્ઠી—એક વેંત ઉંચી અને તળે-નીચેના ભાગમાં ચાર આંગળ સમચોરસ એવી કોષ્ઠી ઇટથી ચણી તેમાં કાયલા અને પદાર્થ ભરી ત્રાંસા નાળવાથી ધમવું. પહેળી ખનિજ પદાર્થોમાંથી સત્ત્વ કાઢવામાં ઉપયોગી છે. (૩૦x૪૦)

પુટા:—ભડા

મહાપુટમ્ — ભૂમ્યાં વૈ સ્વનયેદ્ગતં દ્વિહસ્તં ચતુરસ્રકમ્ ।

છગણાનાં સહસ્રેણ પૂરયેત્તમનન્તરમ્ ॥

ઔષધં ધારયેન્મધ્યે તમાચ્છાદ્ય વનોત્પલૈઃ ।

સહસ્રાર્ધેશ્વ વૈ સમ્યગ્વહ્નિં પ્રજ્વાલયેત્તતઃ ।

મહાપુટમિદં પ્રોક્તં ગ્રન્થકારેણ નિર્મિતમ્ ॥

ગજપુટમ્— રાજહસ્તપ્રમાણં હિ ચતુરસ્રં હિ ગર્તકમ્ ।
વનોત્પલસહસ્રેણ ગર્તમધ્યં ચ પૂરિતમ્ ॥
મૂષિકાં ચૌષધેનાથ પૂરિતાં તાં તુ મુદ્રયેત્ ।
ગર્તમધ્યે નિધાયાથ ગિરિણ્ડાનિ ચ નિશ્લિપેત્ ।
અધોર્ગ્નિં જ્વાલયેત્સમ્યક્ એવં ગજપુટો ભવેત્ ॥

વારાહપુટમ્— અરત્નિમાત્રે કુણ્ડે ચ વારાહપુટમુચ્યતે ।

કુક્કુટપુટમ્— વિતસ્તિદ્વયમાનેન ગર્તં ચેચ્ચતુરસ્રકમ્ ।
કુક્કુટાશ્વ્યં પુટં વિદ્યાદૌષધાનાં ચ સાધનમ્ ॥

કપોતપુટમ્— છગ્નૈરષ્ટભિઃ સમ્યક્ કપોતપુટમુચ્યતે ॥

ગોવરપુટમ્— તુષૈર્વા ગોમયૈર્વાપિ રસમસ્મપ્રસાધનમ્ ।
માણિકાદ્વયમાનેન ગોવરં પુટમુચ્યતે ।

મૃદ્ધાણ્ડપુટમ્— મૃદા ભાણ્ડં પ્રપૂર્યૈવ મધ્યે દ્રવ્યં તુ વિન્યસેત્ ।
અધસ્તાજ્જ્વાલયેદર્ગ્નિં મૃદ્ધાણ્ડપુટમુચ્યતે ॥

વાલુકાપુટમ્— ગર્તે તુ વાલુકાપૂર્ણે મધ્યે દ્રવ્યં તુ વિન્યસેત્ ।
ઉપરિષ્ઠાદધસ્તાચ્ચ વહ્નિં કુર્યાત્પ્રયત્નતઃ ।
તદ્વાલુકાપુટં સમ્યગુચ્યતે શાસ્ત્રકોવિદૈઃ ॥

ભૂધરપુટમ્— મૂષિકાં ભૂમિમધ્યે તુ સ્થાપિતાં દ્વયંગુલાદયઃ ।
ઉપરિષ્ઠાત્પુટં દદ્યાત્તપુટં ભૂધરાહ્વયમ્ ॥

લાવકપુટમ્— ગોવરૈર્વા તુષૈર્વાપિ કર્ષમાત્રમિતૈઃ પુટમ્ ।
યત્ર તદ્લાવકાશ્વ્યં સ્યાન્મૃદુદ્રવ્યસ્ય સાધને ॥

છગ્નગર્યાયઃ—ઉત્પલં પિષ્ટકં છાગ્નમુપલં ચ ગરિણ્ડકમ્ ।

છગ્નોપલસારી ચ નવારિ છગ્નાભિધાઃ ॥૪૧+૫૪॥

મહાપુટ—એ હાથ ઉડો ઉડો પહેળો અને ચોખડો ખાડો જમીનમાં ખાદવો તેમાં એક હગ્ગર છાણું નીચે નાખી વચમાં એસડો સંપુટ મૂકી ઉપર બીજા ૫૦૦ છાણું ભરી અગ્નિ દેવામાં આવે તે મહાપુટ સમજવો. સમજણ—વૈદની રસશાળામાં યંત્રકોટી પુટ-ભટ્ટી વિગેરે માટે શુદ્ધ શુદ્ધ વિભાગો રાખવા નોંધએ, તેમાં પુટ-ભટ્ટીનો વિભાગ ઉંચા છાપરાવાળો નોંધએ ભટ્ટીઓ માટે એક સીધો એટો કરાવવો નોંધએ એટલે પહેલાં જમીનને તળેથી ખાડા

ખોદી ભટ્ટીઓ પાટી ઇંટોથી ચણી તેની આબુ બાબુ પૂરણી ભરી ઓટા બાંધી દેવા. તેમાં મહાપુટ—કરવો હોય તો તે જમીન કંકણ નીચે પોલાણ વિનાની તપાસવી. તે જમીનમાં એક કુટ ઉંડો પાયો ખોદવો તેનું ગોળાકાર ચક્કર ત્રણ કુટ અને ચાર આંગળના વચસા ગોળાનું રહેવું જોઈએ પછી પાટી ઇંટોથી પાયા ચણાવતું જવું ઇંટોના થર ડબલ આડા લેવા પણ વચસું ગોળાકાર ચક્કર ત્રણ કુટ અને ચાર આંગળના રહે છે તે કડીયાના ઓળભાથી તપાસતું જવું, એ પ્રમાણે જમીનથી ત્રણ કુટ ચાર આંગળની ઉંચાઈ થાય એટલે ઉપરનો ભાગ સાંકડો કરતાં કરતાં ડોઢ કુટનો રહે લાંસુધી સાંકડો ચણવો. હવે આપણે ત્રણ કુટ અને ચાર આંગળ પહોળાઈનો કાઠો ચણ્યો છે. તેમાં મોઢા આંગળના ભાગમાં એક કુટ સમચોરસ બારણું જમીનથીજ કરવા માંડવું ચણતરની સાથેજ બારણું પડતું જવું જોઈએ કે જેમાંથી ભટ્ટી ઠંડી થતાં રાખ કાઢી શકાય, તે બારણું આડું લોઢાના પતરાનું બારણું કરાવવું. કે ભટ્ટી સળગાવીને પવન નહીં આવવા માટે આડું દષ્ટ શકાય. તેમ ભટ્ટી ચણતાં દોઢ કુટ અને બે આંગળ ઉંચી થાય એટલે એકેક ઇંટના ત્રણ બાબુથી અંદરના ભાગમાં ઠોડાં નીકળતા રહે તેમ કરવાં એટલે ભટ્ટી આપતી વખતે અર્ધી ભટ્ટી છાણાંથી ભરાણી તે ખખર પડે એટલે અર્ધી ભટ્ટી છાણાંથી ભરાય સારે વચમાં દવાનું શરાવ સંપુટ કે હાંડલી મુકી ઉપર ખીન્ન અડાયાં ભરી ભટ્ટી આપી શકાય. એ પ્રમાણે ભટ્ટી ચણાઈ જાય એટલે એ તરફથી ગારા વડે લીંપાવી નાખવી અને બંને કુટ ઉંચાઈ સુધી ધુડની ભરતી કરવી ચણતર ગારાથી કરવું ચુનાથી નહીં. તેની બાબુમાં ગજપુટ વારાહપુટ એમ એક પછી એક કરી સરખા ઓટા બંધાય તેમ ભરતી કરવી. ભટ્ટી બનાવવાની આ સમજણનો દરેક ભટ્ટીમાં ઉપયોગ કરવો માત્ર ભટ્ટીના પ્રમાણમાં મોટાઈ ઉંચાઈ બતાવ્યા પ્રમાણે કરવી. દરેક ભટ્ટીનો ખાડો ચોખડો કરવાનું લખ્યું છે તથા જમીનમાં ખોદીને કરવાનું જણાવેલ છે પણ ચોખડો ખાડો કરવાથી ઇંટો પડી જાય છે અને ઓછો મજબુત અને છે છતાં ચોખડો કે ગોળ ગમે તેવો કરવો પણ માપ લખ્યા પ્રમાણે રાખવું તેમ જમીનમાં ખાડોજ માત્ર ખોદવાથી આબુઆબુથી ધુડ પડી જઈ અગ્નિ ઓછો લાગે છે અને રાખ કાઢવાની મુશ્કેલી પડે છે. ભટ્ટીને સળગાવ્યા પછી ઉપર કંઈ ઢાંકણું ઢાંકવું.

ગજપુટ—આ ભટ્ટી બે કુટ ઉંડીને બે કુટ પહોળી (વચલો ગાળો બે કુટનો) રહે તે પ્રમાણેની કરવી ગ્રંથકાર ચોખડો ખાડો કરવાનું લખે છે છતાં ખાડો ગોળ પણ કરી શકાય ખોડો ઇંટ વડે ચણવો. અને રાખ કાઢવાનું બારણું ૯ આંગળનું રાખવું ઇંટોનું ગારાથી ચણતર કરવું.

વારાહપુટ—કુટના ૧૮ આંગળ સમચોરસ અને ઊંડી ભટ્ટી ચણવામાં આવે તે વારાહપુટ, અને રાખ કાઢવાનું બારણું ૭ આંગળનું રાખવું.

કુંકરપુટ—કુટના ૧૬ આંગળ સમચોરસ અને ઉંડી ભટ્ટી ચણવામાં આવે તે કુંકરપુટ કહેવાય છે રાખ કાઢવાનું બારણું ૭ આંગળનું રાખવું.

કંપોતપુટ—કુટના ૯ આંગળ સમચોરસ અને ઊંડી ભટ્ટી ચણવામાં આવે તે કંપોતપુટ કહેવાય છે આને રાખ કાઢવાનું બારણું ૪ આંગળનું રાખવું.

ગોવરપુટ—ગજપુટની ભટ્ટીમાં બે મણ ફેતરાં અથવા અડાયાં છાણાંનો ભૂકા-ગોર નાખીને અથવા બકરાની લીંડીયું ભરીને ભટ્ટી દેવામાં આવે તે ગોવરપુટ કહેવાય છે.

મૃદ્ભાંડપુટ—એક નાંદ વાલુકાયત્ર ઉપર ચડાવી નાંદમાં કાળી માટી ચાળણીયે ચાળેલી અર્ધી ભરી વચમાં શરાવસંપુટ મુકી ઉપર ખીજ માટી ભરી ચુલે ચડાવી નીચે અગ્નિ સળગાવવામાં આવે તે મૃદ્ભાંડપુટ કહેવાય છે.

વાલુકાપુટ—ગજપુટની ભટ્ટી અર્ધીથી થોડી જાણીથી ભરવી. તેનાપર રેતીથી ભરેલા ઘડામાં દવાનો સંપુટ વચમાં મુકી ઘડાનું મોં જાંદી એ ઘડો ભટ્ટીમાં મુકી તેના ઉપર ખીજનું અડાયાં જાણું ખડકી સળગાવવાં તે વાલુકાપુટ છે આ ભટ્ટી ખીજ રીતે પણ થાય છે. તેમી રીત એકવિંશ આંગળના અંદરના ગાળાની ભટ્ટી ચણવા માંડવી તેને ૧૧ આંગળનું આરણું રાખવું. (તેમાં લાકડાં નાખી નીચેથી અગ્નિ અપાય) દોઢ કુટની ઉંચાઈ થાય એટલે નાંદ રહી શકે તેવાં ત્રણ પગાં ઈંટનાં અથવા લોહાનાં અંદરના ભાગમાં કરાવવાં પછી ચણવા માંડવી કુલ ૩૩૩ કુટ ઉંચાઈની ભટ્ટી ચણાઈ ન્ય એટલે ચોતરફ લીંપી લેવી. પછી એક કુટની નાંદ અંદરનાં પગાં ઉપર ખેસતી થાય તેવી-ભટ્ટીની અંદરની ગોળાઈમાં શીટ થઈ ન્ય તેવી કરાવવી તે નાંદમાં અર્ધ નીચે અર્ધ ઉપર રેતી ભરી વચમાં દવાનો સંપુટ મુકી એ નાંદ ઉપર ૧૩૩ કુટના ભટ્ટીના પોલાણમાં જાણું ખડકી સળગાવવાં અને ઉપરના જાણું સળગી ફરી ન્ય લાંસુધી ભટ્ટીના આરણમાં પણ લાકડાં જાણું નાખી તાપ કર્યા કરવો તે વાલુકાપુટ કહેવાય છે.

ભૂધરપુટ—જમીનની અંદર ખાડો ખોદવો. અંદરના ભાગમાં એ આંગળ નીચે મૂસ કે સંપુટ રહે તેમ જોડવી ઉપર અગ્નિ દેવો. તે ભૂધરપુટ કહેવાય છે **સમજણ**—આ પુટ ઘણી રીતે થાય છે જુદી જુદી દવા પકાવવા માટે જુદી જુદી જાતના ભૂધરપુટ કરવામાં આવે છે આ ગ્રંથમાં કહેલો ભૂધરપુટ નીચે પ્રમાણે કરવો. જમીનમાં સવા કુટ ચોરસ ઉંડો ખાડો ખોદવો પછી આક આંગળ ઉંડો તથા જ આંગળ સમચોરસનો વચલો ગાળો રાખી તળે તથા આજુ બાજુ ઈંટો ચણાવવી ચણતરમાં ગારો વાપરવો આ ભટ્ટીમાં જ આંગળ ઘેરાવાની મૂસ કે સંપુટમાં દવા પેક કરી મુકી શકાય છે. અને ઉપરના ભાગમાં અડાયાં જાણું ૨ થી ૪ શેર ખડકી ભટ્ટી અપાય.

લાવકપુટ—એક તોલો ફેતરાં કે જાણીનો ગોર સમાય તેવડા ખાડામાં પકાવવામાં આવે તે લાવકપુટ. આમાં પોચા પદાર્થ પકાવવામાં આવે છે. **સમજણ**—આ પુટ માટે જુદી જુદી રીત છે. મુખ્યત્વે કરી એક રસોઈ કરવાની જ આંગળની ગોળાઈની સગડીમાં જ આંગળ ઉંડાઈયે સાકડાં કાણાવાળી જાળી નાખવી પછી સગડીમાં કાયલાને બદલે ફેતરાં કે જાણીનો ગોર ભરી વચમાં દવા મુકી સળગાવવું આ લાવકપુટ કહેવાય છે.

અડાયાં જાણીનાં નામો—સંસ્કૃતમાં ઉપલ, પિષ્ટક, જાણ, ઉપલ, ગરિડક, જગણ, ઉપલસારિ નવારિ વગેરે નામ છે. એ શિવાય થાપેલાં જાણાને પણ ઘણે ઠેકાણે એ નામથીજ ઓળખાય છે.

સૂચના—૧—દરેક ભટ્ટીમાં અડાયા જાણું ન મળે તો થાપેલાં જાણું પણ વાપરી શકાય.

” ૨—દરેક ભટ્ટી કાંડા સુધી ભરી ધૂમાડો નિકળતો બંધ થાય સારે ઉપર માટીનું ઢાંકણું ઢાંકવું નહીતર ધૂમાડો દવામાં ભરાઈ જઈ દવાને કાળી કરી નાખશે.

” ૩—ભટ્ટી સળગાવ્યા પહેલાં રાખ કાઢવાના આરણું આડી ઈંટો અથવા લોહાનું શીટ થાય તેવું પતરું ઢાંકી દેવું.

- ૪—જેમાં વેળુ રેતી પડતી હોય તે રેતી નદીની લેવી અને સમુદ્રની રેતી લેવી પડે તો મીઠા પાણીથી ઘોષ નાખવી તેમજ રેતીને ચાળીને વાપરવી.
- ૫—દરેક ભટ્ટી અર્ધી જાણાથી ભર્યા પછી પકાવવાનું સંપુટ વચમાં મુકી જાણાથી પૂરી ભરવી.
- ૬—ભટ્ટીને વખતો વખત (આઠ વખત ભટ્ટી અપાઈ જાય) એટલે અંદર બહાર ગારથી લીંપાવવી.
- ૭—ચંન, મૂષા, પુટ, ભટ્ટી વિગેરેનું કામ મુશ્કેલ છે તે નજરે જોયા વિના શીખ્યા શકાતું નથી. બરાબર શીખ્યા વિના કરવાથી યશ મળતો નથી. માટે સારાં કાર્યાલયોમાં તેવી ભટ્ટી કેવે ધોરણે કેવી હુશીઆરીથી કરવામાં આવે છે તે જાણ્યા પછી આ કામમાં ઉતરવું. (૪૧+૫૪)

इतिश्री पद्मनाभसूनुना श्री यशोधरेण जूनागढवास्तव्येन
विरचिते रसप्रकाशसुधाकरे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ અધ્યાય: ૧૧ મો ॥

નીચેના પ્રયોગો સોનું અને રૂપું બનાવવાના છે આ પ્રયોગોનો અનુભવ અમે લીધેલ નથી ધણા પ્રયોગોમાં આવતી વનસ્પતિઓ વગેરે દ્રવ્યો ધણું અત્રાત અને અપરિચિત છે તેનાં જે નામ આપ્યા છે તે કેટલાંએક વનસ્પતિ શાસ્ત્રમાં નથી આવ્યાં એવાં છે એટલે આમાંના પ્રયોગ કરનારો પ્રત્યેક પ્રયોગમાં આવતી વસ્તુઓ માટે ચોકસ નિર્ણય કરીને પછી પ્રયોગ કરે અમને જે વસ્તુ માટે ખાત્રી છે તેને માટે તેજ વસ્તુ લખી છે પણ જે માટે શંકા છે ત્યાં તે બાબત સ્પષ્ટ જણવી છે સોનું ચાંદી બનાવવાનાં પ્રયોગો રસાયન શાસ્ત્રના અનેક ગ્રન્થોમાં વર્ણવ્યા છે અને તે સાચાજ હોય છે પણ ઓછી સમજણ, ક્રિયાની અપૂર્ણતા ઘટક દ્રવ્યનું અજ્ઞાન, ગુરૂ પરપરાનો અભાવ અને સેંકડો વર્ષથી ચાલ્યા આવતા પાઠમાં થયેલો લેખનદોષ વગેરે કારણે પ્રયોગોમાં સફળતા ન મળતી હોય એ બનવા જોગ છે પણ તેની પાછળ શ્રમ લેનારા અને તે બાબતની શોધખોળ કરનારા અવશ્ય સફળતા મેળવે છેજ. ધાતુવાદના શોકીન ઉત્સાહી શોધકોના હિતને માટે આ પ્રયોગનું ગુજરાતી ભાષાંતર આપ્યું છે તેને આધારે જેઓ શોધક પ્રયોગો કરે અને જે પ્રયોગમાં સફળતા મેળવે તેની હકીકત રસશાળા ઔષધશાસ્ત્ર ગોંડલ કાઢીઆવાડ એ શિરનામે લખી મોકલશે તો આમાં કરેલો પ્રયાસ સફળ થયેલો હું માનીશ.

अथातः संप्रवक्ष्यामि धातूनां कौतुकं परं ।

स्वानुभूतं मया किञ्चित् श्रुतं वा शास्त्रतः खलु ।

तदहं संप्रवक्ष्यामि यत्कृत्वा ना सुखी भवेत् ॥ ૧ ॥

અંતરાર લખે છે કે હવે પછી ધાતુ કૌતક કહેવા ઇચ્છું છું તેમાં કેટલુંક મેં અનુભવેલ છે. કેટલુંક સિદ્ધો પાસેથી સાંભળેલું છે અને શાસ્ત્રમાંથી તારવેલું છે. જે જાણવાથી માણસ સુખી થાય છે. (૧)

हेमकरणमविधिः—૧

रसकं दरदं ताप्यं गननं कुनटी समम् ।

रक्तस्नूहीपयोभिश्च मर्दयेद्दिनसप्तकम् ॥

जलयंत्रेण वै पाच्यं चतुर्विंशतियामकम् ।

तेन वेध्यं द्रुतं ताम्रं तारं वा नागमेव वा ।

सहस्रवेधी तत्कલ્को जायते नात्र संशयः ॥ ૨+૪ ॥

સોનાનો પ્ર-૧-રસક (ખાપરીયું અથવા જસત) હીંગળો રૌપ્યમાલિક અબ્રક પીળો, એકદમ લાલ મનશીળ બધાં સમભાગે લઘ લાલ દૂધના થોરના દૂધમાં સાત દિવસ ધુંટવું પછી જળયંત્રથી ૨૪ પહોર (૭૨ કલાક) પકાવવું આ કલ્ક સહસ્રવેધી થાય છે આનાથી ત્રાંસુ ચાંદી અને સીસું રંગાય છે સોનું બને છે એ ધાતુઓને પીગાળી આ કલ્ક નાખવો. (૨+૪)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૨

एकभागस्तथा सूतो वज्रवल्ल्याथ मर्दितः ।
खल्वे त्रिनेम्याः स्वरसे पञ्चभागसमन्विते ॥
वेत्रयष्ट्या च रागिण्या पीतकल्कं प्रजायते ।
षोडशंशेन दातव्यं द्रुते ताम्रं सुशोधिते ।
जायते प्रवरं हेम शुद्धं वर्णचतुर्दशम् ॥ ५+७ ॥

સોનાનો પ્ર—૨—પારો તોલા ૪ તે ખરલમાં નાખી ત્રણધારી હાંડસાંકળીના ૨૦ તોલા રસમાં ઘુટવો તે રસ સુકાઈ બાથ એટલે તેમાં વજ્રવલ્લીનો હાંડસાંકળ ત્રણધારી કે પાંચધારીનો રસ નાખી ઘુટવો પછી વેત્રયષ્ટી શંખાવલી અથવા વશપત્રીનો અને રાગિણી અશોક અથવા મછડના રસમાં ઘુટવો તે પીત કલ્ક (પીળો કલ્ક) થાય ત્રાંખાને પીગાળી તેમાં સોળમાં ભાગનો કલ્ક નાખવાથી ચૌદવધુ ઉત્તમ સોનું બને છે. (૫+૭)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૩

सुवर्णमाक्षिकं स्वेद्यं कांजिके दिवसत्रयम् ।
चर्मरङ्ग्या रसेनैव मर्दयेद्दिनसप्तकम् ॥
जलेन धौतं तावच्च यावद्धेमनिभं भवेत् ॥ ८ ॥

સોનાનો પ્ર—૩—સુવર્ણમાક્ષિકને સુરકામાં ૩ દિવસ બાફવું પછી ચર્મરંગી (આવળચ અથવા ચમાર દુધેલી) ના રસમાં ૭ દિવસ ઘુટવું પછી પાણીથી ધોઈ નાખવું તો સોના જેવી ભૂકી છુટી પડે. (૮)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૪

द्वन्द्वं रोमदेशीयं गोमूत्रेणैव स्वेदयेत् ।
दोलायंत्रे चतुर्यामं पश्चाच्छुद्धतमो भवेत् ॥
मनःशिला पद्मनिभा रक्ता चैव सुशोभना ।
स्वेदिता मुनिपुष्पस्य रसेनैव तु दोलया ॥
याममर्धमितं शुद्धा सर्वकार्येषु योजयेत् ।
नवसारस्तथा सूतः शोधितोग्रिसहः खलु ॥
समभागानि सर्वाणि मर्दयेन्निम्बुकै रसैः ।
मातलुंगरसेनैव कुमारीस्वरसेन च ॥
सूर्यातपे विमर्द्यासौ पाचितो जलयन्त्रके ।
दिनानि त्रीणि तीव्राग्नौ ततस्तदवतारयेत् ॥
शतांशं वेधयेत्तारं शुद्धं हेम प्रजायते ।
जलभेदो यदा न स्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥ ९+१४ ॥

સોનાનો પ્ર—૪—૩મી હીંગળાને દોલાયત્રમાં ગૌમૂતથી ૧૨ કલાક આફવાથી શુદ્ધ થાય. પછી માણેક જેવી એકદમ લાલ મનશીળને અગથીયાના કુલના રસમાં દોલાયત્રથી ૧૥ કલાક આફ આપવાથી શુદ્ધ થાય. પછી અધાં કામમાં વાપરવી. નવસાર અને પારદ પણ શોધેલા અને અગ્નિસહન કરે તેવાં લેવાં ચારે વાનાં સરખે ભાગે લઈ લીધુના રસમાં, ખીજોરાના રસમાં અને કુંવારના રસમાં ઘુંટવા સુરજને તડકે ઘુંટી પછી જળયત્રમાં ૩ દિવસ સખત અગ્નિથી પકાવી સ્વાંગશીત થયે કાઢવું પાણીનો અંશ અંદર ન ગળ્ય તેમ પેક કરવું. આ કલક થયો તે ચાંદીને સોમે ભાગે વેધે અને સોનું થાય એટલે ૧૦૦ તોલા ચાંદીમાં ૧ તોલો આ કલક નાખવાથી સોનું થાય એમાં અંશય નથી. (૬+૧૪)

હેમકરગમ્ વિધિ:—૫

શિલયા મારિતં નાગં કુમાર્યાઃ સ્વરસેન ચ ।
 પુટદ્વાદશયોગેન નાગમસ્મ પ્રજાયતે ॥
 શતસંખ્યાનિ વૈ કુર્યાત્પુટાન્યેવં શરાવકે ।
 કુમાર્યાઃ સ્વરસેનૈવ ભાવયેદ્દિનસપ્તકમ્ ॥
 પૂર્વવત્પુટનં કાર્યં શતસંખ્યામિતં તથા ।
 સૂતમસ્મ શિલા તાલસમં ચેન્નાગમસ્મકમ્ ॥
 ત્રિશદ્વનોપલૈર્દદ્યાત્પુટં વારાહસંઘ્રિતમ્ ।
 અનેન વિધિના સમ્યક્ શતસંખ્યાનિ દાપયેત્ ॥
 પુટાન્યેવં કૃતે ત્રીણિ શતાનિ દ્વાદશાધિકમ્ ।
 પશ્ચાદ્ દઢે કાચમયે કૂપે દ્વાત્રિશયામકમ્ ॥
 વાલુકાર્મિ પ્રદદ્યાન્ન સ્વાંગશીતં સમુદ્ધરેત્ ।
 તલમસ્મ ગૃહીતવ્યં વેધયેચ્છુલ્બતારકે ॥
 શુદ્ધહેમ ભવેત્તેન નાત્ર કાર્યા વિચારણા ।
 દૃષ્ટપ્રત્યયયોગોયં કથિતો નાત્ર સંશયઃ ॥ ૧૫+૨૧ ॥

સોનાનો પ્ર—૫—મનશીળથી મારેલા સીસા ને કુંવારના રસની ૧૨ ગજપુટની ભડીઓ આપી તૈયાર કરવું. પછી કુંવારના રસમાં ઘુંટી ઘુંટી ૧૦૦ પુટ (ભડી) આપવી. પછી કુંવારના રસમાં ૭ સાત દિવસ ઘુંટ્યા કરવું પછી ફરી ઉપર પ્રમાણે કુંવારની ૧૦૦ સો ભડી આપવી. પછી પારદ ભસ્મ મનશીળ હરતાળ અને ઉપર પ્રમાણેની નાગભસ્મ અધાને સાથે મેળવી કુંવારના રસમાં ઘુંટી ૩૦ અઢ્યાં છાણાનો વારાહપુટ આપવો. એ રીતે ફરી ૧૦૦ ભડી આપવી કુલ ૩૧૨ ગણસો બાર પુટ (ભડી) થઈ પછી મજબુત અગ્નિ શીશીમાં નાખી ૩૨ પહોર વાલુકાયત્રમાં પકાવવું સ્વાંગશીત થયે કાઢી લેવું તલભસ્મ થશે આ ભસ્મ ત્રાંખાને અને ચાંદીને રંગે છે આ પ્રયોગ ખાત્રીનો તજરે જોયેલો છે. (૧૫+૨૧)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૬

ગોમૂત્રે કાઝિકે ચાથ કુલત્યે વાસરત્રયમ્ ।
 તાપ્યકં સ્વેદયેત્પશ્ચાલ્લોહપાત્રે પ્રમર્દયેત્ ॥
 તત્સત્ત્વેન સંમર્દ્ય સેચયેન્નિબુજદ્રવૈઃ ।
 સૈંધવં દાપયેત્પશ્ચાચ્ચતુર્થાશં વિશેષતઃ ॥
 ભાગૈકં તાપ્યકં સૂતાદ્દાગાંસ્ત્રીનેવ કારયેત્ ।
 મર્દયેન્નિબુનીરેણ શુદ્ધવસ્ત્રેણ ગાલયેત્ ॥
 વસ્ત્રે લગ્ના તુ યા પિષ્ટી ગ્રાહયેત્તાં ભિષગ્વરઃ ।
 એવં કૃતે દ્વિત્રિવારં તાપ્યસત્ત્વં ગ્રસેદ્રસઃ ॥
 પિષ્ટ્યા ગોલસ્તુ કર્તવ્યો મૂષાયાં ધ્માપયેત્સુધીઃ ।
 ઇન્દ્રગોપનિભં ગ્રાહ્યં તાપ્યસત્ત્વં સુશોભનમ્ ॥
 હીનવર્ણસુવર્ણેપિ ગદ્યાણે વલ્લમાત્રકમ્ ।
 તુત્થકં વલ્લમાત્રં ચ દત્વા હેમ પ્રગાલયેત્ ॥
 તત્સુવર્ણસ્ય પત્રાણિ કાર્યાણ્યેવં પ્રલેપયેત્ ।
 તુત્થકં વીજપૂરસ્ય રસેનાપિ પ્રમર્દયેત્ ॥
 ગૈરિકેણ સમં કૃત્વા હેમપત્રાણિ લેપયેત્ ।
 મન્દવહ્નૌ ચ પ્રપુટેત્ દ્વિત્રિવારં પ્રયત્નતઃ ॥
 કુઙ્કુમાભં સુવર્ણં હિ જાયતે નાત્ર સંશયઃ ।
 વાર્તિકેન્દ્રાઃ કુરુધ્વં હિ સત્યં ગુરુવચો યથા ।
 દ્વૌ વર્ણૌ વર્ધતે સમ્યક્ નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥ ૨૨+૩૧ ॥

સોનાનો પ્ર—૬—પ્રથમ ગોમૂત્રમાં પછી સુરકામાં પછી કળથીના ઉકાળામાં એમ ક્રમવાર અડકે દિવસ સુવર્ણ માક્ષિકને આદી પછી લોહાની તમ ખરલમાં નાખી ઘુટવું અને તેમાં લીંથુનો રસ નાખવું જવું અને ઘુટયા કરવું પછી ચોથા ભાગનું સીંધાલુણુ નાખી ઘુટવું પછી ૧ ભાગ એ સુવર્ણ માક્ષિકમાં ૪ ભાગ પારો નાખી લીંથુના રસમાં ઘુટી ચોખા ઘોળા કપડાથી ગાળવું કપડામાં જે પિષ્ટી રહી જાય તે લઈ લેવી એમ ૨-૩ વખત કરવાથી સુવર્ણ માક્ષિકના સત્ત્વને પારદ ગળી જાય છે. પછી એ પિષ્ટીનો ગોળો કરી મુસમાં ધમવું તે ઇંદ્રગોપ જીવડાના જેવા લાલ રંગનું સત્ત્વ નીકળશે. પછી હલકું સોનું ૧ તોલો. ૨ વાલ એ સુવર્ણ માક્ષિકનું સત્ત્વ, ૨ વાલ મોરથુથુ બધાને મુસમાં નાખી ગાળવાં ઢાળીથો પાડી પછી એ સોનાનાં પત્રાં કરવાં પછી મોરથુથુ અને ગેરુને ખીન્જીરાના રસમાં ઘુટી એ સોનાનાં પત્રાં પર ચોપડવું પછી મંદાગ્નિથી પકાવવું ૨-૩ વખત પકાવવાથી એ સોનું કેસરી રંગનું સોટ્યનું થાય છે હે કિમિયાગરો આ પ્રયોગ કરો ગુરૂનું વચન છે આ પ્રયોગથી એ વલો કસ સોનામાં વધે છે એવું હોય તો સોળવલું થઈ જાય છે. (૨૨x૩૧)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૭

શુદ્ધં તામ્રં તાપ્યચૂર્ણેન તુલ્યં દ્રાવ્યં પશ્ચાદ્ દાલયેલ્લાકુચે હિ ।
ગન્ધાચૂર્ણં તાપ્યતામ્રાવશેષં કૃત્વા દદ્યાદ્વલ્લકં હીનવયે ॥૩૨॥
વર્ણોત્કર્ષો જાયતે તેન સમ્યક્ સત્યં પ્રોક્તં નન્દિના કૌતુકાય ॥

સોનાનો વાન વધારવાનો પ્ર—૭—તાંબામાં સરખે ભાગે સુવર્ણમાક્ષિકનો ભૂકા નાખી ગાળવું પછી ગોદડીયાં લીધુના રસમાં દાળવું એ તાપ્યતામ્ર કહેવાય છે પછી ગંધક અને ઉપર પ્રમાણે પકાવેલું તાપ્ય તામ્ર એક એક એક વાલ હલકા સોનાને ગાળી નાખવું તો વાન વધે છે નંદી નામના સિદ્ધ પુરૂષે કૌતુક માટે આ સાચો પ્રયોગ બતાવ્યો છે. (૩૨)

હેમકરણમ્ વિધિ: ૮

તાપ્યં નાગં ગન્ધકં સૂતરાજો દિગૂલં વૈ હેમ શુદ્ધં શિલા ચ ।
ચૂર્ણં કૃત્વા નિશ્પિપેત્કાચકૂપ્યામાપૂર્યાન્તે સ્વૈ રસૈઃ શાકજૈવા ॥
અગ્નિં દદ્યાલ્લાવકાર્યે પુટે ચ શુદ્ધઃ કલ્કો જાયતે પષ્ઠિસંલ્લયૈઃ ।
શુદ્ધં તારં વેધિતં વલ્લકેન ગદ્યાણં વૈ જાયતે શુદ્ધહેમ ॥૩૩-૩૪॥

સોનાનો પ્ર—૮—સુવર્ણમાક્ષિક સીસું ગંધક પારો દિંગળા ચોખું સોટચનું સોનું મનશિળ બધાંનો ભૂકા કરી અગન શીશીમાં નાખવું પછી તે બધું છુટે એટલો સાગનો રસ શીશીમાં રેડવો અને લાવક નામના નાના પુટની ભડી આપવી એ રીતે ૬૦ સાક ભડી આપવાથી કલ્ક (કલંક) થાય ચોખી ચાંદી ૧ ગદીયાણામાં ૧ આ કલંક ૧ વાલ નાખવાથી ચોખું સોનું થાય છે. (૩૩×૩૪)

હેમકરણમ્ વિધિ: ૯

અહિરિપૂમહિતુલ્યં સારિતં સૂતરાજે
બલિવસગિરિચૂર્ણૈઃ કાન્તપાત્રે સુદગ્ધમ્ ॥
સુવિહિતફણિભાગૈર્હેમગર્ભેણ વદ્ધો
સુજગજિતરસેન્દ્રો વેધયેલ્લક્ષવેધી ॥ ૩૫ ॥

સોનાનો પ્ર—૯—અહિરિપુ ગંધિલો ખેર-ધરિમેદ અથવા મનશિળ અથવા છછુંદર અને સીસું પારદમાં મેળવું પછી તેમાં ગંધકનો ભૂકા અને સોનાગર મેળવી કાંતલોહના પાત્રમાં નાખી પકાવવું એમ સીસાની અને સોનાના યોગથી બાંધેલો અને સીસાથી છંતાયેલો પારદ લક્ષ વેધી થાય છે (આ પ્રયોગ અરુપષ્ટ છે અહિરિપુ શબ્દનો ખીન્ને કોઈ અર્થ આહી છે કે કેમ તે વિચારવા જોવું છે તેમ ખીજ ક્રિયા ગોટાળાવાળી છે.) (૩૫)

હેમકરણમ્ વિધિ: ૧૦

દ્વૌ ભાગૌ શુદ્ધતામ્રસ્ય દ્વૌ ભાગૌ શુદ્ધહેમજૌ ।
ચતુર એવ ભાગાંશ્ચ શુદ્ધતામ્રસ્ય કારયેત્ ॥

અષ્ઠૌ ભાગાઃ પ્રકર્તવ્યા રસકસ્ય પ્રયત્નતઃ ।

અન્ધમૂષાગતં ધ્માતં દ્રાવિતં હેમ જાયતે ॥ ૩૬+૩૭ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૮—ચોખું ત્રાંખું ૨ ભાગ, ચોખું સોનું ૨ ભાગ, ચોખી ચાંદી ૪ ભાગ, રસક (ખાપરીયું કે જસત) ૮ ભાગ બધાને અધ મુસમાં ધમાવી ગાળવું તો એ બધું સોનું થઇ જાય છે.

હેમકરણમ્ વિધિ:—૧૧

વિદિતાગમવૃદ્ધેર્હિ પુટે પક્કં કનીયસિ ।

ત્રિગુણં ચૂર્ણનિર્વદ્ધં તારમાયાતિ કાશ્ચનમ્ ॥ ૩૮ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૧—શાસ્ત્રોચે નાના પુટમાં પકવેલું અને ત્રણ ગણે વળતે ચુનાથી બાંધેલું રૂપું સોનું બની જાય છે. (આનો કાંઈ અર્થ મળતો નથી આવતો) (૩૮)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૧૨

પારદં પલમેકં તુ પ્રસ્થાર્થં શુદ્ધગન્ધકમ્ ।

કિંશુપત્રરસેનૈવ રસૈર્વા પુષ્પસંભવૈઃ ॥

સૂર્યાતપે મર્દયેદ્ધિ પળ્માસાવધિમાત્રકમ્ ।

ષોડશાંશેન રજતં વિધ્યતે નાત્ર સંશયઃ ।

સપ્તવર્ણં ભવેદ્દેમ હૃદયિક્રયયોગ્યકમ્ ॥ ૩૯+૪૧ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૨—પારદ તોલા ૪, શુદ્ધ ગંધક તોલા ૩૨ આ બેયને સાથે ઘુંટી ખાખરાના પાનના રસમાં અથવા કેસુડાનાં રસમાં સુરજને તડકે છ મહિના સુધી ઘુંટ્યા કરવું એટલે આ કલંક તૈયાર થાય છે આ કલંક સોળગણી ચાંદીને રંગે છે. ૪ તોલા ચાંદીને ગાળી તેમાં ૦૧ તોલા આ કલંક નાખવાથી સાતવલું સોનું થાય છે. (૩૯×૪૧)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૧૩

પારદં ગંધકં શુભ્વં માક્ષિકં તુત્થકં તથા ।

રસકં દરદં સ્વર્ણગૈરિકં નવસાદરમ્ ॥

સૂરક્ષારં શિલાં ચૈવ સમભાગાનિ મર્દયેત્ ।

તદર્થં રસકં મુક્ત્વા વજ્રમૂષે નિરંધયેત્ ॥

યથાધૂમો ન નિર્ગચ્છેત્તથા મુદ્રાં પ્રદાપયેત્ ।

તોલમેકં સુવર્ણં હિ જાયતે નાત્ર સંશયઃ ।

ઘટિકાતુર્યમાત્રં હિ ધ્માપયેત્સતતં મિષક્ ॥ ૪૨+૪૫ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૩—પારદ ગંધક ત્રાંખું સુવર્ણ માક્ષિક મોરથુથુ રસક ખાપરીયું અથવા જસત હિંગળો સોનાને નવસાર સુરોખાર મનશીળ બધાં સરખે ભાગે લઇ ઘુંટી વજ્ર મુષામાં બધાં નાખી બધાથી અરધુ રસક મુસને મોઢે લાંકી પછી ઘુંવાડો બહાર ન જાય તેમ મુસને

કપડ માટી કરી પેક કરવી પછી તે મુઝને ૪ ધડી ધમલુથી ધમીતે અગ્નિ આપવો તો એક તોલો સોનું તૈયાર થાય. (૪૨x૪૫)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૧૪ વર્ણ વિવર્ધન

સ્વલ્પવર્ણમુવર્ણસ્ય ગદ્યાનૈકસ્ય મુદ્રિકા ।
માક્ષિકં રસકં તુત્યં ગૈરિકં નવસાદરમ્ ॥
સૂરક્ષારં સદરદં ટંકુકેન સમન્વિતમ્ ।
પ્રતિક્લલ્લદ્વયં કુર્યાત્ કાસમર્દપ્રસૂનકૈઃ ॥
સ્ત્રીદુગ્ધેન ચ સંમર્ચ્ય લેપયેત્તેન મુદ્રિકામ્ ।
સોરક્ષારં સદરદં ટંકુકેન સમન્વિતમ્ ॥
સૈંધવસ્ય ચ ભાગૈકમિષ્ટિકાભાગયુગ્મકમ્ ।
સ્થાલિકાયન્ત્રમધ્યસ્થં મધ્યે સંસ્થાપ્ય મુદ્રિકામ્ ॥
યામન્વિતયપર્યન્તં વહ્નિં કુર્યાત્પ્રયત્નતઃ ।
સ્વાંગશીતં તતઃ કૃત્વા મુદ્રિકાં તાં સમુદ્ધરેત્ ।
વેદવર્ણાસ્તુ સંઘર્ષાદ્વર્ધીતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૪૬+૫૦ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૪—હથકા દસ કે આરવલા સોનાની એક ગદિયાણાની વીંટી કરવી પછી મુવર્ણમાક્ષિક રસક મોરચુથુ નવસાર સોનાગેરે સુરોખાર હિંગળો ટંકણ દરેક બધે વાલ કાસમર્દ—કસોઈરીના પુલના રસમાં અને સ્ત્રીના ધાવણમાં ઘુંટી વીંટી પર ચોપડતું પછી સુરોખાર હિંગળો ટંકણ સિંધાલુણ પ્રત્યેક એક એક ભાગ અને ઈંટનો ભૂકો ૨ ભાગ અથવા સિંધાલુણ એકલાનો ૧ ભાગ મને ઈંટના ભૂકાના ૨ ભાગ સાથે મેળવી સ્થાલિકા યંત્રમાં પાથરી તેના પર ઉપલી વીંટી મુકી ૯ કલાકનો અગ્નિ આપે તો વાન વધે એટલે દસ વલાની વીંટી હોય તો આર વલાની થઈ જાય. (૪૬x૫૦)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૧૫

ઘોષાકૃષ્ટં તુ યત્તાઞ્ચ રજતેન સમન્વિતમ્ ।
તીક્ષ્ણચૂર્ણં સદરદં ઘૃષ્ટં કન્યારસેન વૈ ॥
પશ્ચાદ્વિધેયા ગુટિકાઃ સૂક્ષ્માશ્વૈવાદકીસમાઃ ।
વાપિતા દ્રાવિતે દ્રવ્યે સર્વે તાઞ્ચ તુ સંક્ષિપેત્ ॥
રૂપ્યમાનં સમુત્તાર્ય સમહેમ્ના ચ ગાલયેત્ ।
જાયતે દશવર્ણં તુ સત્યમેતદુદીરિતમ્ ॥ ૫૧+૫૩ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૫—પીતળમાંથી કાઢેલું ત્રાંચુ, ચાંદી ગજવેલો ભૂકો હિંગળો બધાંને કુંવારના રસમાં ઘુંટી ગોળી ચણેલી જેવડી કરવી પછી ગાળેલી ધાતુ.....માં તે ગોળી એક પછી એક નાખતું જાતું બધું ત્રાંચુ બળી જાય અને ચાંદી બાકી રહે સારે ઉતારતું

પછી એ ચાંદી અને ચોખું સોનું સમલાગે લઈ ગાળવું તો દસવડું સોનું થાય એ નક્કી વાત છે (આ પ્રયોગમાં શંકા છે કંઈ ધાતુ ગાળી અને તેમાં ઉપલી ગોળીયો નાખવી એ કાંઈ સ્પષ્ટ નથી એટલે આ પ્રયોગમાં કાંઈ બાબત રહી ગઈ હોય એમ લાગે છે) (૫૧×૫૩)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૧૬

તામ્રે સપ્તગુણં નાગં વાહિતં પુનરેવ હિ ।

તેન તામ્રેણ રસકં સપ્તવારં ચ વાહયેત્ ।

સ્વર્ણવર્ણં હિ તત્તામ્રં જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૫૫ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૬—તાંબાને ગાળી ૭ ગણું સીસું પીવરાવવું પછી ૭ ગણું જસત પીવરાવવું તો એ તાંબું સોનાના જેવા રંગનું થાય છે. (૫૫)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૧૭

ભૂનાગસત્ત્વમૂષાયાં દ્રાવયેત્સ્વર્ણમુત્તમમ્ ।

તાપ્યસત્ત્વેન સંયુક્તં શતવારં પુનઃ પુનઃ ॥

જપાપુષ્પનિભં સ્વર્ણં જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૫૬ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૭—અણુસીયાંના સત્ત્વની મુસમાં ચોખા સોનાને સુવર્ણમાક્ષિકના સત્ત્વ સાથે ગાળવું સો વખત કરવું તો જસદના ધ્રુવ જેવું ઉત્તમ સોટચું સોનું થાય છે (આ પ્રયોગની ક્રિયા વિચારવા જેવી છે) (૫૬)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૧૮

દશવર્ણસ્ય ગદ્યાણે રક્તં તદ્દેમવલ્લકમ્ ।

દ્વૌ વર્ણૌ વર્ધતઃ સમ્યક્ હૃદ્વિક્રયયોગ્યકમ્ ॥ ૫૭ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૮—દસવર્ણ સોનાને ગાળી તેમાં એક વાલ રક્ત નાખવું એ વલો કસ વધે એટલે બારવડું થાય. આ રક્તની જગ્યાએ શું નાખવું તે સ્પષ્ટ થાતું નથી એ શબ્દનો અર્થ મનશીળ લાલ સોમલ લાલ ગંધક લાલ ફટકડી સોનાગેર સુવર્ણ માક્ષિકનું સત્ત્વ વગેરે થાય છે. (૫૭)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૧૯

પુષ્પકાસીસકં રમ્યં મર્દયેદર્કપત્રજે ।

રસેથ ચક્રિકાં કૃર્યાદ્રસકસ્ય પલોન્મિતામ્ ॥

વેષ્ટિતાં પૂર્વકલ્પકેન રવિધર્મેણ શોભયેત્ ।

ત્રિશદ્વનોપલૈઃ સમ્યક્ પુટાન્યેવં હિ વિશતિઃ ॥

ષોડશાંશેન રજતં વિધ્યતે નાત્ર સંશયઃ ।

સપ્તવર્ણસર્વર્ણં હિ જાયતે નાત્ર સંશયઃ ॥ ૫૮+૬૦ ॥

સોનાનો પ્ર—૧૯—હીરાક્ષી ધોળાને આકાશના પાનના રસમાં છુટવી પછી જસ-
તની ચકરડી ૪ ફીયા બારની કરી તેના પર ઉપલો કલ્ક ચોપડવો તરફ તે સુકાવવી

તેને ૩૦ અડાયાં જાણીની બડીમાં પકાવવી એ રીતે ૨૦ પુટ બડી આપવી પછી ૪ તોલા ચાંદીને ગાળી તેમાં આ ભસ્મ ના તોલો નાખવાથી તેને વેધી સાતવડું સોનું બનાવે છે. (૫૮×૬૦)

હેમકરણમ્ વિધિ:—૨૦

સૂતકો દ્વિપલઃ કાર્યઃ સુમ્બિલશ્ચ ચતુષ્પલઃ ।
 ચતુષ્કમિતા કાર્યા સ્ફટિકી મિર્મલા શુભા ॥
 વૃશ્ચિકાલીરસે ઘૃષ્ટા દિનમેકં તુ વાર્તિકૈઃ ।
 પશ્ચાચ્ચ શોષયેત્સર્વં યન્ત્રે ઢમરુકે ન્યસેત્ ॥
 ગૈરિકં સ્થાપયેત્પૂર્વં સ્વટિકાં ચ તથોપરિ ।
 તન્મધ્યે ગર્તકં કૃત્વા ગર્તકે નવસાદરમ્ ॥
 ટંકમાનં પ્રકર્તવ્યં તસ્યોપરિ ચ સૂતકમ્
 સૂતકોપરિ સારં હિ પૂર્વોક્તં ટંકમાનકમ્ ॥
 મુદ્રાં કૃત્વા શોષયિત્વા પશ્ચાચ્છુલ્યાં નિવેશયેત્ ।
 અગ્નિં કુર્યાત્પ્રયત્નેન યામષોઢશમાત્રકં ॥
 સ્વાંગશીતં સમુત્તાર્ય ઊર્ધ્વલગ્નં તુ ગ્રાહયેત્ ।
 પશ્ચાત્સ્વલ્વે નિધાયાથ વૃશ્ચિકાલ્યા પ્રમર્દયેત્ ॥
 કાચકૂપ્યાં ક્ષિપેત્સર્વં કૂપોં વાલુકાયન્ત્રકે ।
 વહ્નિં દ્વાદશભિર્યામૈઃ કુર્યાજ્ઞીતં સમાહરેત્ ॥
 વલ્લમાત્રં તતો દદ્યાત્સાર્ધટંકે સુતામ્રકે ।
 દૃષ્ટપ્રત્યયયોગેયં નાથસુંદરભાષિતઃ ॥ ૬૧+૬૮ ॥

સોનાનો પ્ર—૨૦—પારદ તોલા ૮, સોમલ તોલા ૧૬, ફટકડી તોલો ૧ એ અધાને વીંછીડાના રસમાં એક દિવસ ઘુંટી ગોળો વાળી સુકાવવો. એક ડમરુ યંત્રની હાંડલીમાં તળે સોનાગેર પાથરવો તેના પર ઘોળી ખડી માટી પાથરવી પછી તેમાં ખાડો ફરી તે ખાડામાં ના તોલો નવસાર નાખવો તેના પર ઉપરનો પારાવાળો ગોળો મુકવો ગોળા ઉપર ફરી ના તોલો નવસાર નાખવો પછી મુદ્રા દષ્ઠ તેના પર ખીજી હાંડલી ઉધી વાળી ડમરુ યંત્ર ફરી કપડ માટીથી સાંધા જાંદી લઇ ચુલે ચડાવી ૪૮ કલાક અખંડ અગ્નિ આપવો. સ્વાંગશીત થયે ઉતારી ઉપલી માટલીમાં ઉડીને ચોટેલી ભસ્મ લઇ લેવી પછી તેને ખરલમાં નાખી ફરી વીંછીડાના રસમાં ઘુંટી કાચની શીશીમાં નાખી વાલુકા યંત્રમાં ૩૬ કલાક પકાવવું સ્વાંગશીત થયે ઉતારવું. છ આની ભાર શોષેલા ત્રાંપાને ગાળી એમાં ૧ વાલ આ કલાક નાખવો તો સુવર્ણ થાય. આ પ્રયોગ નગરે જોઇ ખાત્રીથી કરેલો છે રસસિદ્ધ સુંદરનાથનો કહેલો છે. (૬૧×૬૮)

રૌપ્યકરણમ્ વિધિ:—૧

લોહચૂર્ણં પલમિતં સુમલક્ષારમન્ત્રકમ્ ।

ટંકણં શાળમાનં હિ તૈલેનૈરણ્ડજેન વૈ ॥

વર્ષયેદ્રટિકાયુગ્મં ગોલં કૃત્વા ધમેત્તતઃ ।

મસ્ટયા ધ્માપયેત્સમ્યક્ લોહં રસનિભં ભવેત્ ॥

તલ્લોહં ત્રિગુણં ચૈવ રસકં કારયેત્સુધીઃ ।

લોહં ચ રસકં પશ્ચાદ્દાલિતં વજ્રમૂવયા ॥

લોહશેષં સમુત્તાર્ય તામ્રે દદ્યાચ્ચ વલ્લકમ્ ।

ગદ્યાણકે ભવેત્તારં તત્તારં શુદ્ધતારકે ।

અર્ધમાગે ભવેચ્છુદ્ધં તારં દોષવિવર્જિતમ્ ॥ ૬૯+૭૩ ॥

રૂપાનો પ્ર—૨—ગજવેલ્યનો ભૂકો તોલો ૪, સોમલ ધોળો અબ્રક ધોળો અને ટંકણુ-
ખાર દરેક ૧૦ તોલો લઈ એરડીયા તેલમાં ૨ ઘડી ઘુટી ગોળો વાળી ધમણથી ધમવું ગજ-
વેલ્યનો રસ થાય એટલે ઢાળીયો પાડવો પછી એ લોહાથી ત્રણ ગણું રસક (જસત) લઈ
અન્નેને ગાળવું જસત બળી જાય અને ગજવેલ્ય બાકી રહે એટલે ઢાળીયો પાડી નાખવો પછી
ચોખું ત્રાંશુ તોલો ૧ અને ઉપલી ગજવેલ્ય ૨ વાલ લઈ અન્નેને સાથે ગાળવું તો રૂપું થાય
તેમાં અરધો તોલો ચોખી ચાંદી મેળવી ગાળવાથી બધી ચોખી ચાંદી થાય છે. (આ પ્રયો-
ગમાં સુમલક્ષારમાત્રકં આવો પણ પાડ છે તે સ્વીકારીયે તો સોમલ તથા અબ્રકને બદલે
આમલસારો ગંધક એવો અર્થ થાય રૂપાના પ્રયોગમાં ઘણું ભાગે ધોળો અબ્રક વપરાય છે
તેથી અમે સુમલક્ષારમાત્રકં આવો પાડ સ્વીકાર્યો છે) (૬૯x૭૩)

રૌપ્યકરણમ્ વિધિ:—૨

સ્વણં કર્ષપ્રમાણં હિ સુમલક્ષારકસ્ય હિ ।

વેષ્ટિતં નરકેશેન દ્રુતે નામે નિમજ્જિતમ્ ॥

નિર્વાપિતં નિમ્બુજલે ચૈકર્વિશતિવારકમ્ ।

દ્રુતે શુલ્કસ્ય ગદ્યાણે રક્તિકાપશ્ચમાત્રકમ્ ॥

કલકં દદ્યાત્પ્રયત્નેન તારવર્ણં પ્રજાયતે ।

ગદ્યાણે ચતુરો વલ્લાન્ રૂપ્યં દત્વા પ્રગાલયેત્ ।

જાયતે રુચિરં તારં સત્યમેતદુદીરિતમ્ ॥ ૭૪+૭૬ ॥

રૂપાનો પ્ર—૨—એક તોલો વજનનો ધોળો શંખિયા સોમલનો એક ટંકો લઈ
તેની ચારે કોર પુરૂષના વાળ વીંટી ગાળેલા સીસામાં ઘુઝાવું પછી તુરતજ બહાર કાઢી
લીંબુના રસમાં ઘુઝાવવું. ફરીવાર મોવાળા વીંટી સીસામાં ઘુઝાડી લીંબુ રસમાં ઘુઝાવવું એમ
૨૧ વખત કરવું દરેક વખતે મોવાળા નવા નવા લેવા અને સીસું પણ નવું નવું લેવું પછી
૧ ગદીયાણા ત્રાંખાને ગાળી તેમાં ૫ રતી એ કલક નાખવું તો રૂપાના જેવાં રંગનું થાય
પછી તેમાં ૪ વાલ રૂપું નાખી ગાળવાથી ઉત્તમ રૂપું થાય. (૭૪x૭૬)

रौप्यकरणम् त्रिविधः—३

श्रृंगं मुचलनामानं पलान्यष्टौ प्रकल्पयेत् ।
 गोजिह्वारससंमिश्रं दिनमेकं प्रमर्दयेत् ॥
 निम्बूरसेन धूर्तेन काकमाचीरसेन वै ।
 गृजनस्य रसेनैव दिनमेकं प्रमर्दयेत् ॥
 अर्कदुग्धेन वै भाव्यं तैलेनैरण्डजेन च ।
 यवमात्रां गुटीं कृत्वा विशेष्य चातपे खरे ॥
 काचकूप्यां विनिक्षिप्य मुद्रयेत्कूपिकामुखं ।
 संस्थाप्य बालुकायन्त्रे पचेत्षोडशयामकम् ॥
 स्वांगशीतं समुत्तार्य ग्राह्यं सत्त्वं तद्धर्षगम् ।
 सत्त्वं गद्याणमेकं तु तन्मात्रं तारसंपुटम् ॥
 सूतं गद्याणकं स्वच्छं टंकणं वल्लपञ्चकम् ।
 सूतमात्रं क्षारसत्त्वं सर्वं चैकत्र मर्दितम् ॥
 खरसेन तु केतक्या गोलं कृत्वा विशेषितम् ।
 तारसंपुटमध्ये तु धारितं तं च गोलकम् ॥
 पश्चात्ताम्रकृतां मृषामष्टवल्लमितां शुभाम् ।
 शरावसंपुटस्यान्तर्धारयेत्तदनंतरम् ॥
 धान्याभ्रं तुल्यं पंकेन कृत्वा श्रावं तु पूरयेत् ।
 वाराहाख्यपुटकेन जायते कल्क उत्तमः ॥
 ताम्रं द्वादशत्रलं हि रूप्यं वल्लद्वयं तथा ।
 बंगं वल्लमितं शुद्धं सर्वमेकत्र गालयेत् ॥
 चतुर्गुञ्जाममाणं हि दापयेन्मतिमान् भिषक् ।
 जायते प्रवरं तारं सत्यमेतदुदीरितम् ॥ ७७ + ८७ ॥

३५१। ३—३—शङ्खिणे सोमस्य तोला ३२ बेवो भोपाथरीना रसभां, लीलुना रसभां, धतुराना रसभां, पीलुडीना रसभां एक एक दिवस धुटवो पछी एक दिवस आक-
 डाना दुधभां अने एक दिवस देशी अरडीया तेलभां धुटी जव जेवडी गोणावो करी
 आकरे तडके सुकावी अगन शीशीभां नाप्पी शीशीनुं भो जव करवुं पछी बालुकायन्त्रभां १६
 पहेर पकाववुं स्वांगशीत थये तेमांथी सत्त्व लक्ष लेवुं.

गांढीनी डायली १ गदीयाणानी करी ते डायलीभां डपलुं सत्त्व १ गदीयाणो, शुद्ध
 पारे १ गदीयाणो, क्षार सत्त्व १ गदीयाणो (आ क्षारसत्त्व नामनी कोष्ठ वस्तु आ ग्रन्थकारे
 कोष्ठ जग्याये अनाववातुं आ पुस्तकभां लप्पुं नथी अेटले आ क्षारसत्त्व अेटले सुरोपार

કાયમ કરેલો લેવો એક સમજાય છે) અને ટંકણ ૫ વાલ બધાને કેતકીના રસમાં ઘુટી ગોળી વાળી ચાંદીની ડાબલીમાં નાખી પછી ૮ વાલ ત્રાંચાની મુસ કરી તેમાં એ રાખલી નાખી પછી ગારો અને ધાન્યાન્ન સરખે ભાગે લઈ તેનો ગોળો કરી તેમાં એ ત્રાંચાની મુસ વાળો ગોળો વચમાં મુકી તે ગોળાને શરાવસંપુટમાં મુકી કપડામાટી કરી વારાહ પુટની બહી આપવી તો ઉત્તમ કલક (કલક) થાય છે. પછી ૧૨ વાલ ત્રાંચુ, ૨ વાલ રૂપું, ૧ વાલ કલક ત્રણેને સાથે ગોળી તેમાં ૪ ચણોડી ભાર ઉપરો કલક નાખવાથી ઉત્તમ ચાંદી થાય છે આ પ્રયોગ સાચો છે (૭૭x૮૭)

રોપ્યકરણમ્ વિધિ:-૪

અસ્થિભક્ષમલવંગમારિતં તાલકાન્નવિષસૂતટંકણમ્ ।

વજ્રિભાનુપયસા સુભાવિતં સ્યાન્નરેન્દ્ર શુભતારપર્વતમ્ ॥ ૮૮ ॥

રૂપાને પ્ર-૪-જરખનાં લીંડાથી મારેલી કલક, હરતાળ, અબ્રક, વિષ (વજનાગ કે સોમલ) પારો ટંકણ બધાને ડાંડીયા થોરનાં દુધની અને આકડાનાં દુધની ભાવના દઈ ઉપયોગ કરવાથી રૂપાન ડુગર કરી શકાય છે (આ પ્રયોગ ઉત્તમ છે પણ સંપ્રમવાળો છે એ ભાવના દીધેલી વસ્તુ કલકમાં નાખવી કે ત્રાંચામાં કે ખીજ ધાતુમાં કેટલા પ્રમાણમાં નાખવી વગેરે વાતનો ખુલાસો નથી પણ અનુભવ લેવાથી કાંઈ રસ્તો નીકળે ખરો) (૮૮)

રોપ્યકરણમ્ વિધિ:-૫

વંગં તાલકમન્નકં શશિરસં તીક્ષ્ણં વિષં ટંકણં ।

ત્રૈવારેણ ચ મૂકમૂષધમિતં વિન્દન્તિ ચન્દ્રપ્રભમ્ ॥

આરં દ્વાદશભાગમષ્ટરવિણો વીજં ચતુર્થાશકમ્ ।

ભૂગણ્ડાદિસમસ્તદોષરહિતં શ્રીપૂજ્યપાદોદિતમ્ ॥ ૮૯+૯૦ ॥

રૂપાને પ્ર-૫-કલક, હરતાળ, અબ્રક, રૂપું, પારો, ગજવેદ્ય, વિષ-સોમલ કે વજનાગ, ટંકણ એ બધાને અંધમુસમાં ૩ વખત પકાવવાથી ચંદ્રની કાંતિ જેવી ધાતુ થાય પછી પીતળ ૧૨ ભાગ, ત્રાંચુ ૮ ભાગ અને ખીજ-ઉપર કરેલી ધાતુ બનેલી ચતુર્થાશ લઈ સાથે ગાળવાથી બધા દોષ વિનાનું ચોખું રૂપું થાય એમ પૂજ્યપાદ ગુરૂએ કહેલું છે. (૮૯+૯૦)

રોપ્યકરણમ્ વિધિ:-૬

પારદસ્ય ત્રયો ભાગા ભાગૈકં રજતસ્ય હિ ।

નિમ્બૂરસેન સંમર્ધ્ય પિષ્ટીં કૃત્વા પ્રયત્નતઃ ॥

કાંજિકેન તુ તાં પિષ્ટીં સ્તમ્ભયેદ્વાસરત્રયમ્ ।

સારયેદ્વંગમધ્યે તુ સૂતકં તદનંતરમ્ ॥

સારિતં સૂતકં તેન તાલસર્ચ્વેન સાધયેત્ ।

તેન વેધ્યં દ્રુતં તામ્રં પોઢશાંશેન યત્નતઃ ।

જાયતે પ્રવરં તારં ચંદ્રનક્ષત્રસન્નિભમ્ ॥ ૯૧+૯૨ ॥

इपानो प्र—६—पारो ३ भाग, चांदी १ भाग क्षीयुता रसमां धुंटी पिष्टी करी
ओ पिष्टीने सुरक्षमां ३ दिवस पञ्चमी थंलायवी पक्षी कसळमां पाराने पावे पक्षी ओ पाराने
हरतागता सत्वथी सिद्ध करेवे तेनाथी सोगगणुं त्रांशु वेधवुं चंद्र अने नक्षत्र जेवुं यणक्षतुं
इपुं थाय. आ प्रयोगनी क्रियामां गोटाजो छे. (६१+६४)

रौप्यकरणम् विधिः—७

सूतकस्य त्रयो भागा वंगं भागद्वयं तथा ।

मर्दयेद्दिनमेकं तु कांजिकेन समन्वितम् ॥

सर्वेभ्यस्त्रिगुणेनाथ सुम्बलेन प्रमर्दयेत् ।

स्नुह्वर्कदुग्धेन समं भावयेद्वासरत्रयम् ॥

यवप्रमाणां गुटिकां रवितापेन शोषिताम् ।

काचकूप्यां निधायाथ वह्निं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥

यामषोडशपर्यंतं बालुकायंत्रके पचेत् ।

स्वांगशीतं समुद्धृत्य चोर्ध्वगं सत्वमाहरेत् ॥

षोडशांशेन शुल्बं हि कुन्तवेधेन वेधयेत् ।

जायते प्रवरं तारं हृद्विक्रययोग्यकम् ॥ ९५+९९ ॥

इपानो प्र—७—पारो ३ भाग, कवच २ भाग, सुरक्षमां १ दिवस धुंटी पक्षी तेमां
१५ भाग शंभीयो सोमल नाप्पी अंडलीयो थोरना अने आकडाना दुधमां ३ दिवस सुधी धुंटुं
पक्षी जव जेवडी गोणाथो करी सुरजने तडके सुक्षयवी अगन शीशीमां ते गोणाथो नाप्पी
बालुकायंत्रमां सुधी १६ पडोर अग्नि देवो. स्वांतशीत थये डादी उपर चोटेलुं सत्व लक्ष लेवुं
१६ तोला त्रांयाने गण्णी तेमां १ तोला आ सत्व कुंत वेधथी वेधवुं यज्जननां वेयवा जेवुं
उत्तम इपुं थाय (६५+६६)

रौप्यकरणम् विधिः—८

पलाष्टमात्रं तालं तु द्विकर्पप्रमितं रसम् ।

निम्बूरसेन संमर्द्य वासरैकं प्रयत्नतः ॥

पश्चात्तं मर्दयेद्दीमान् तैलेनैरण्डजेन वै ।

बालुकायन्त्रमभ्यस्थं पचेद्यामांस्तु षोडश ॥

पश्चात्सत्त्वं समुद्धृत्य मर्दयेदेकवासरम् ।

अतसीतिलतैलेन काचकूप्यां निधापयेत् ॥

पूर्ववत्पाचयेद् वह्नौ स्वांगशीतं समुद्धरेत् ।

अनेनैव प्रकारेण पुनरेवं तु कारयेत् ॥

कूपीतलस्थितं सत्त्वं ग्राह्यं चेत्प्रवरं सदा ।

षोडशांशेन शुल्बस्य वेधं कुर्यान्न संशयः ॥ १००+१०४ ॥

इपानो ३—८—हरताण तोळा ४२, पारो तोळा २, ओक दिवस वीखुना रसमां धुंटी सुकावी पछी देशी ओरडीयां तेलमां धुंटी अगन शीशीमां नाप्पी वालुका यंत्रमां १६ पोर पकावतुं स्वांगशीत थये सत्व काढी लघ अणशीना तेलमां ओक दिवस धुंटी पछी अगन शीशीमां नाप्पी १६ पोर पकावतुं इरीने अणशीना तेलमां धुंटी पकावतुं शीशीने गजे न ठोतां तजे रहे त्यां सुधी पकावतुं ये उत्तम सत्व थयुं. १६ तोळा त्रांयाने १ तोळा आ सत्व वेधे छे ३५ करे छे (१००×१०४)

रौप्यकरणम् विधिः—९

पारदं टंकमानं तु लवणं द्विगुणं तथा ।
खल्वे विमर्दयेत्तावद्यावन्नष्टो रसो भवेत् ॥
ताम्रं गद्याणकं शुद्धं वंगं वल्लमितं कुरु ।
द्रुते ताम्रेथ लवणं सूतकेन समन्वितम् ॥
माषमात्रं प्रदातव्यं चतुर्थांशेन रूप्यकम् ।
तद्रूप्ये मर्दितं सूतं क्षेप्तव्यं जलयन्त्रके ।

तत्रयोदशकं रूप्यं जायते नात्र संशयः ॥ १०५—१०८ ॥

इपानो ३—९—पारो तोळा ०१, लवणु भीडुं तोळा ०११ पारो अद्वय यतां सुधी धुंटी पछी त्रांशु १ गदियाणुं, कलघ १ वाल मुडी गाणतुं गणी नय ओटले तेमां उपर प्रभाणे भीडुं तथा पारानुं मिश्रणु १ भासो नांभतुं अने योथा लागतुं ३५ नांभतुं साथे अरायर गाणवाथी ३५ थाय ते इपाने पीगाणी धुंटीलो पारो न्णयंत्र द्वार नांभवे तो तेर-वधुं ३५ थाय. (१०५×१०८) (आ प्रयोग भेण आय तेवो नथी.)

रौप्यकरणम् विधिः—१०

तालेन निहतं वंगं तद्वंगेन तु रूप्यकम् ।
पचेद्यामाष्टकं सम्यक् कल्क एवं प्रजायते ।

वल्लं गद्याणके दद्याद्वंगं स्तम्भयते ध्रुवम् ॥ १०९ ॥

इपानो ३—१०—हरताणथी भारेली कलघ ते कलघ वडे इपाने ८ पडोर पकाववाथी सारो कलक थाय ते १ गदीयाणु कलघमां देवाथी कलघनुं पाण्णी शोषे (१०६)

रौप्यकरणम् विधिः—११

दरदं खण्डशः कृत्वा टंकत्रयमितं पृथक् ।
वज्रीक्षीरेण तत्स्वेद्यं दोलायंत्रेण वार्तिकैः ॥
तारचूर्णं समं लेप्यं लुंगतोयसमं तथा ।
गोवरैः पाचयेत्स्वल्पमेवं द्वादशयामकम् ॥
पिष्टिस्तम्भो भवेत्तेन पश्चात्ताररजः पृथक् ।
कुर्वाद्दरखण्डेन समं सीसं च दापयेत् ॥

ગાલયેન્મૂષિકામધ્યે શીતં કૃત્વા તુ લ્હોટકમ્ ।

મસા મૂષોપરિ ન્યસ્ય ધ્માપયેચ્ચ શનૈઃ શનૈઃ ।

શુદ્ધશ્ચાંસ્વનિમં રૂપ્યં નિષ્કમાત્રં હિ નિઃસરેત્ ॥ ૧૧૦+૧૧૪ ॥

રૂપાનો ૩-૧૧-પોણો તોલો હોંગળાના નાના કટકા કરવા પછી ડાંડીયા થોરના કુધમાં દોલાયત્રથી પકાવવું. પછી રૂપાનો ભુકો સરખે લાગે લઇ ખીન્નેરાના રસમાં ધુટી ચોપડી ૧૨ પહોર સુધી અડાયાથી પકાવવું તો પિષ્ટિ સ્તંભ થાય. પછી રૂપાનો ભુકો ભુદો કરી હોંગળાના કટકા સાથે સીસું દઇ મુસમાં નાખી ગાળવું દાળીથો કરવો પછી ભસ્મની મુસમાં નાખી ધીમે ધીમે ધમાવવું તો શંખના જેવા રંગનું ઉત્તમ રૂપું થાય. (આ પ્રયોગ કોઇ મેળ વિનાનો છે પાઠમાં કોઇ ફેરફાર થયો હોય એમ લાગે છે હોંગળાને દોલાયત્રમાં કેટલો વખત પકાવવું રૂપાના ભુકા બરોબર શું લેવું પછી રૂપાનો ભુકો શેનાથી ભુદો કાઢી લેવો પછી હોંગળાના કટકા અને સીસું શેમાં નાખવું સીસું કેટલું લેવું વગેરે હકીકત જોતાળા વાળી છે.) (૧૧૦+૧૧૪)

રોપ્યકરણમ્ વિધિ:-૧૨

દ્વિપલં શુદ્ધસૂતં ચ દ્વિપલં રસકસ્ય ચ ।

તાલકં ચ પલદ્વંદ્વં સુર્મિલં યુગ્મમાત્રકમ્ ॥

કૂપ્યામારોપયેત્સર્વં મુરં તામ્રેણ સંધયેત્ ।

વાલુકાયન્નકે સમ્યક્ પચેદ્ દ્વાદશયામકમ્ ॥

કૂપીમુરં તુ યલ્લપ્તં સત્ત્વં ગ્રાહ્યં મયત્નતઃ ।

શુલ્બે ષોડશવેધેન કારયેદ્રજતં વરમ્ ॥ ૧૧૫+૧૧૭ ॥

રૂપાનો ૩-૧૨-પારો જસત હરતાળ અને શંખિયો સોમલ દરેક ૮ આઠ તોલા લઇ કુંવારના રસમાં સાથે ધુટવાં પછી એરંદીયા તેજમાં ૧ પહોર ધુટવું પછી અગત શીશીમાં નાખી ત્રાંબાનાં પત્રાંથી શીશીનું મોઢું બંધ કરી વાલુકા યત્રમાં ૧૨ પહોર પકાવવું સ્વાંગશીત થયે શીશીને મોઢે લાગેલું સત્ત્વ કાઢી લેવું ૧૬ તોલા ત્રાંબાને ગાળી તેમાં ૧ તોલો આ સત્ત્વ નાખવાથી ઉત્તમ રૂપું થાય. (૧૧૫+૧૧૭)

રોપ્યકરણમ્ વિધિ:-૧૩

સૂતકં પલમેકં તુ શંખામં સુર્મિલં પલમ્ ।

પરણ્ડતૈલે ઘૃષ્ટં તદ્વારિતં સ્વર્પરે વરે ॥

અન્ધિતં તામ્રપાત્રેણ મુદ્રિતં સુદૃઢં કૃતમ્ ।

પશ્ચાચ્ચૂલ્યાં સમારોપ્ય વહ્નિં કુર્યાચ્છનૈઃ શનૈઃ ॥

સાર્થં યામં તતઃ પાચ્યં સ્વાંગશીતં સમુદરેત્ ।

તામ્રપાત્રે તુ યલ્લપ્તં સર્વં સત્ત્વં સમાહરેત્ ॥

ધૃતાક્તં ટંકજોપેતં ગાલિતં મૂષિકા મુલે ।

દેયં તદ્વલમાત્રં હિ દ્રુતે તાન્ને તુ સત્ત્વકમ્ ।

શંભામં જાયતે તારં નાત્ર કાર્યા વિચારણા ॥ ૧૧૮+૧૨૨ ॥

રૂપાનો પ્ર—૧૩—પારો તોલા ૪, શંખિયો સોમવ તોલા ૪ એરડીયાં તેલમાં ધુટી એક કુંડામાં નાખી તેના પર ત્રાંખાનો વાટકા ઢાંકી સાંધા મજબુત છાંદી લઇ પછી ચુલે ચડાવી ધીમે ધીમે તાપ કરવો જાણે કલાક પકાવવું સ્વાંગશીત થયે ત્રાંખાના વાટકામાં ચોટેલું સત્ત્વ કાઢી લેવું પછી ત્રાંખાને ગાળી તેમાં એક વાલ ઉપલું સત્ત્વ ટંકણ અને ઘીમાં કાલવી નાખવું તો ઉત્તમ રૂપ થાય એમાં શંકા નથી (આમાં મુસમાં ઘી અને ટંકણ સાથે ઉપલા સત્ત્વને ગાળવાનું લખે છે તો એ ગાળયા પછી તે સત્ત્વ વાલ ૧ ગાળેલા ત્રાંખામાં દેવું એવો શ્લોકનો અર્થ થાય છે પણ તે બરાબર લાગતું નથી તેમ કહેલા વજનના ત્રાંખામાં ૧ વાલ એ સત્ત્વ આપવું તે પણ લખ્યું નથી) (૧૧૮+૧૨૨)

રોગ્યકરણમ્ વિધિ:—૧૪

તાલં તામ્રં રીતિધોષં સમાંશં કુર્યાદેવં ગાલિતં ઢાલિતં હિ ।

અમ્લે વર્ગે સપ્તવારં પ્રઠાલ્ય પશ્ચાદ્યોજ્યં તુલ્યમાગે ચ રૂપ્યે ।

શુદ્ધં રૂપ્યં ષોડશાલ્યં હિ સમ્યક્ જાતં દૃઢં નાનૃતં સત્યમેતત્ ॥ ૧૨૩ ॥

રૂપાનો પ્ર—૧૪—ચાંદી ત્રાંખુ પીતળ કાંસુ બધાં સરખે ભાગે લઇ ગાળી ખટાઇમાં ઢાળવું ૭ વખત ઢાળયા પછી ચોખી ચાંદી સરખે ભાગે નાખી ગાળવાથી ઉત્તમ સોળવલું રૂપ થાય છે આ પ્રયોગ કરેલો છે બોલે છે ખોટો નથી. (૧૨૩)

રોગ્યકરણમ્ વિધિ:—૧૫

શ્વેતં સૌવીરકં શુદ્ધં પાચિતં વિષમુષ્ટિના ।

સ્વચ્છે સૂતવરે વહ્નં નિશ્ચિતં રૂપ્યકૃદ્રવેત્ ॥ ૧૨૪ ॥

રૂપાનો પ્ર—૧૫—ધોળા સુરમાને એરકોચલામાં પકાવવું પછી શુદ્ધ પારામાં ૧ વાલ નાખવાથી રૂપ થાય. (૧૨૪)

રોગ્યકરણમ્ વિધિ:—૧૬

શુદ્ધસ્ફટિકસંકાશં સુર્મિલં દૃશ્યતે કચિત્ ।

મૃત્વર્પરે પાચિતં હિ નિમ્નૂકદ્રવસંયુતમ્ ॥

ઘટિકાદ્વયમાનેન શુદ્ધકલ્કઃ પ્રજાયતે ।

ચતુઃષ્ટયંશમાનેન વેધયેચ્છુલ્બકં શુભમ્ ।

જાયતે પ્રવરં તારં સર્વદોષવિવર્જિતમ્ ॥ ૧૨૫+૧૨૭ ॥

રૂપાનો પ્ર—૧૬—શંખિયા સોમવને ધુટી એક કુંડામાં નાખી તેમાં લીધુનો રસ નાખી એ ઘડી પકાવવાથી ઉત્તમ કલક થાય આ ત્રાંખાને ૬૪ મે ભાગે વેધે ઉત્તમ રૂપ થાય. (૧૨૫+૧૨૭)

રૌપ્યકરણમ્ વિધિ:—૧૭

સપ્તધાતુમયી મૂષા ક્ષારભસ્મપૂરિતા ।

કદલ્યા: ક્ષારકેનૈવ તથાપામાર્ગસંભવૈ: ॥

મધ્યે પારદકં મુક્ત્વા પુનરેવં પ્રપૂરયેત્ ।

અનેન વિધિના પૂર્વા દ્વિતીયા મૂષિકા શુભા ॥

મુદ્રિતવ્યા પ્રયત્નેન ગોવરે પુટકે ન્યસેત્ ।

સૂતકં વન્ધમાયાતિ વહ્નગામં તુ પ્રજાયતે ।

દ્રુતદ્રાવં ઘાતસહં દૃષ્ટમેવં મયા સ્વલુ ॥ ૧૨૮+૧૨૯ ॥

રૂપાનો પ્ર—૧૭—સાત ધાતુની મુસ કરાવવી પછી તેમાં નીચે ખારની રાખ નાખી તેના પર કેળતો ક્ષાર મુકી તેના પર ખારની રાખ મુકી તેના પર ખીછ મુસ ઢાંકી સંધી લેપ કરી ગોવર પુટતો અગ્નિ દેવો પારો બંધાઈ ક્ષત્ર જેવો થાય છે હથોડાનો ધા ખમી શકે છે પણ જલદી પીગળે છે આ પ્રયોગ મેં નોંધ્યો છે. આ પ્રયોગમાં ક્ષાર ભસ્મ એટલે શું નાખવું તેનો ખુલાસો નથી. (૧૨૮+૧૨૯)

કૃત્રિમમૌક્તિકકરણમ્—

નેત્રાણ્યાહત્ય મત્સ્યાનાં પક્ત્વા દુગ્ધેન યામકમ્ ।

પશ્ચાદાકૃષ્ણકળકાનાકૃષ્ય કિલ કણ્ડયેત્ ॥

તાનિ શાલિસમેતાનિ તાવચ્છુબ્રાણિ કારયેત્ ।

પશ્ચાદિષ્ટિકચૂર્ણેન હસ્તે કૃત્વા પ્રમર્દયેત્ ।

મૌક્તિકાનિ હિ જાયન્તે કૃતાન્યેવં મયા સ્વલુ ॥ ૧૩૨+૧૩૩ ॥

ખનાવટી મોતી કરવા—માછલાની આંખો મગાવી દુધમાં ૧ પહોર પકાવવી પછી કાળા ધાન્ય સાથે ખાંડવા પછી કાઠી કમોદ સાથે ખાંડવાં ચોખા નીકળે ત્યાંસુધી ખાંડવાં. પછી ઈંટના ભુકા સાથે હથેળીમાં ઘસવાં તો ઉત્તમ મોતી થાય છે. આવાં મોતી મેં કરેલાં છે. (આ પ્રયોગમાં પ્રથમ આકૃષ્ણ નામના ધાન્ય સાથે ખાંડવાનું લખ્યું તે સમજાવું નથી અમે એ શબ્દનો અર્થ અડદ કર્યો છે પણ તેમાં શંકા છે.) (૧૩૨+૧૩૩)

સૂક્ષ્મમૌક્તિકેભ્યઃ વૃદ્ધમૌક્તિકકરણમ્—

મૂષિકાં કારયેચ્છુદ્ધાં સ્ફાટિકીં દહનોપલામ્ ।

મૌક્તિકાનિ તુ સૂક્ષ્માણિ નિમ્બુદ્રાવે નિધાપયેત્ ॥

અહોરાત્રેણ સર્વાણિ નવનીતસમાનિ ચ ।

તસ્ય પંકસ્ય ગુટિકાં મસ્ટ્ણાં તુ પ્રકારયેત્ ॥

પશ્ચાત્તાં મૂષિકામધ્યે ચિત્રાધર્મે દ્વિયામકમ્ ।

ચત્વારિ કાંસ્યભાણ્ડાનિ ચતુર્દિશુગતાનિ ચ ॥

અર્ચકાઃ પાતયેત્સર્વાઃ મધ્યમાજનકોપરિ ।

બંધયતે મૌક્તિકં શ્રેષ્ઠતરં સર્વગુણૈર્ધૃતમ્ ॥ ૧૩૪+૧૩૭ ॥

જીણાં મોતીમાંથી મોટાં મોતી બનાવવાં—સ્કાટિક મણીની કે ચક્રમકના પથરની કે સૂર્યકાંત પથરની મુસ કરાવવી પછી જીણાં મોતી તેમાં નાખી લીંબુનો રસ નાખવો ૨૪ કલાકમાં તે માખણ જેવાં થઇ જશે પછી તેની ગોળાયે જોઇએ તેવડી કરવી પછી તે ગોળાયુંને મુસમાં મુકી ચિત્રા નક્ષત્રને તડકે ૨ પહેર રાખવી ચાર દિશાયે ૪ કાંસાનાં વાટકા છોકરાં પાસે ઝલાવવા પછી તે કાંસાનાં વાટકા માથે પડતો સુરજનો પ્રકાશ મોતીની ગોળા પર પડે તેમ ઝલાવવાં અર્ધાં સુંદર લક્ષણ ચિહ્નવાળાં મોતી બંધાય છે. (૧૩૪+૧૩૭)

કૃત્રિમ પ્રવાલકરણમ્—

શુદ્ધશંખસ્ય ચૂર્ણં હિ સૂક્ષ્મં કૃત્વા પ્રયત્નતઃ ।

અર્ધભાગં ચ દરદં ચૂર્ણયેન્મતિમાંસ્તતઃ ॥

સઘઃ સૂતાવિકક્ષીરં તેન દુગ્ધેન મર્દયેત્ ।

વર્તિ વિધાય મતિમાન્ કાર્પાસાસ્થિષુ સ્વેદયેત્ ।

સ્વાંગશીતં સમુત્તાર્ય પ્રવાલં રુચિરં ભવેત્ ॥ ૧૩૮+૧૪૦ ॥

કૃત્રિમ બનાવટી પરવાળાં—ચોખા શંખનું ચૂર્ણ આંખમાં આજવા જેવું જીણું કરવું તેમાં શંખ ચૂર્ણને અરધે વજનને હીંગળો નાખી બન્ને સાથે ધુટવું પછી તુરતની વીયાણેલી ઘેટીના કુધમાં સારી રીતે ધુટી વાટયું કરી કપાશીયામાં પકાવવી સ્વાંગશીત થયે ઉત્તમ પરવાળાં થાય. (કપાશીયામાં કઈ રીતથી પકાવવું તે લખ્યું નથી કેટલા કપાશીયા લેવા તેને હાંડલીમાં ભરી વચમાં વાટયું મુકી પકાવવું કે બીજી રીતે? અગ્નિ કેટલો આપવો વગેરે શંકાઓ થાય છે.) (૧૩૮+૧૪૦)

इतिश्री पद्मनाभसूनुना श्री यशोधरेण जूनागढवास्तव्येन

विरचिते रसप्रकाशसुधाकरे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ અધ્યાય: ૧૨ મો ॥

વાનરી વટી—(વાજીકરી)

આત્મગુપ્તાફલં શુષ્કં નિસ્તુપં ચાષ્ટપાલિકમ્ ।
 માષસ્યાષ્ટપલં તદ્વજ્જલેન પરિપેષિતમ્ ॥
 આર્દ્રં કૃત્વોભયં સમ્યક્ શિલાપટ્ટેન પેષયેત્ ।
 કુંકુમં કેસરં ચૈવ જાતીપત્રં શતાવરી ॥
 ગોક્ષુરેક્ષુરવીજાનિ લવંગં મરિચં કળા ।
 શૃગાટકં કર્ષમિતં કુર્યાદેવં પૃથક્ પૃથક્ ॥
 સૂક્ષ્મચૂર્ણં વિધાયાથ પૂર્વપિષ્ટે નિધાપયેત્ ।
 વટકાન્કારયેત્પશ્ચાત્કર્ષમાત્રાન્વિપાચયેત્ ॥
 ઘૃતપ્રસ્થત્રયેણેવ સુતલઘ્વ નિમજ્જયેત્ ।
 માશિકે ઘૃતમાને વૈ મુખં રૂંધ્યાદિનત્રયમ્ ॥
 મધ્વાજ્યમિશ્રિતં મુંડ્યાદેકૈકં વટકં પ્રગે ।
 સપ્તકાનિ ચ પઠ્ઠચૈવમાહારં મધુરં ભજેત્ ॥
 દુગ્ધોદનં તથા રાત્રૌ ક્ષારમમ્લં ચ વર્જયેત્ ।
 રેતઃક્ષયી તથા ક્લીબો ગચ્છેચ પ્રમદાશતમ્ ॥
 અપુત્રઃ પુત્રમાપ્નોતિ ષણ્ઢાપિ પુરુષાયતે ।
 દૃષ્ટપ્રત્યયયોગોયં સત્યમેતદુદીરિતમ્ ॥ ૧+૮ ॥

વાનરી વટી—(વાજીકરી વટી) કૌર્યાંના બી ફેતરાં ઉતારેલાં તોલા ૩૨, તથા અડદની છડીદાળ તોલા ૩૨, લેવી પછી અત્રેને પાણીમાં મેંદા જેવા વાટ્યાં પછી તેમાં કેસર, નાગકેસર, જાવંત્રી, શતાવરી, ગોખરૂ, એખરે, લરીંગ, મરી, લીંડીપીપર, શીંગોડાં, પ્રત્યેકનો છુકો તોલો ૧ મેળની અંદેક તોલાભારના ગોળા વાળી ૬૪ તોલા ઘીમાં તળવાં પછી એક અરણીમાં નાખી તે ગોળા છુડી ગળ તેટલું મધ નાખવું અને અરણીનું ઢાંકણું ઢાંકી માટીથી છાંદી લદ્ધ ત્રણ દિવસ રહેવા દેવું. પછી હમેશાં સવારે એક એક વટક મધ ઘીમાં કાલવી ખાવો. ૩૫ દિવસ ખાવાથી અને મધુર પદાર્થ દૂધ ભાતનો ખોરાક રાખવાથી નપુંસક માણસ સારે થાય ક્ષીણ થયેલું વીર્ય વધે અને પ્રમદાશતગામી થાય. પુત્ર વિનાનાને સંતાન થાય પંદ મનુષ્ય મર્દ અને આ પ્રયોગ નજરે જોએલો અનુભવેલો છે. આ દવા ચાલતી હોય સારે પથમાં ખારા ક્ષાર પદાર્થ કે ખટાઇ વર્જવી. (૧+૮)

શતાવર્યાદિ વાજીકરોવલેહ:—૧

શતાવરીં ક્ષીરવિદારિકાં ચ પ્રસ્થાર્ધમાનાં પૃથગેવ કુર્યાત્ ।
 રસં તથા શાત્મલિમધ્યમૂલાત્પ્રસ્થં સિતાર્ધાઢકમત્ર દેયમ્ ॥

સુપાચિતં વૈ મૃદુવહ્નિના તથા દર્વીપ્રલેપોપિ હિ જાયતે યથા ।
ત્વક્પત્રકૈલાઃ સહ કેસરેણ પલપ્રમાણા હિ તતો વિદધ્યાત્ ।
લેહે સુશીતે મધુ બિલ્વમાત્રં પ્રાતઃ પ્રમક્ષેદિદ્ધ કર્ષમાત્રમ્ ॥૧-૧૧॥

શતાવરીઠિ વાણકર અવલેહ—૧—શતાવરી તથા વિદારીકંદ પ્રત્યેકનો ભુકા તોલા ૩૨, લેવા. પછી સાકર ૩૧ રતલમાં શેમળાના મુળનો રસ તોલા ૬૪ નાખી અર્ધાને સાથે પકાવવાં આટવા જેવું થાય એટલે તેમાં મધ તોલા ૩૨, તળ તમાલ એલચી, કેસર, પ્રત્યેક તોલા ૪, મેળવી હમેશાં સવારે એક તોલાની માત્રામાં એક એ તોલા મધ નાખી ખાવું ખોરાક પથ્ય શુણ ઉપર પ્રમાણે. (૬+૧૧)

શૃંગાટકાદિ વાજીકરોવલેહ:—૨

શૃંગાટકસ્યાપિ પલં ત્રિધેયં વારાહિકંદશ્ચ પલપ્રમાણઃ ।
ચૂર્ણીકૃતં ગાલિતમેવ વસ્ત્રાદ્ મૃદ્ધં તથાજ્યેન સિતાસમેતમ્ ॥
લવંગકૃષ્ણાગરુકેશરાણાં પલં પ્રદદ્યાદશભાગદુગ્ધમ્ ।
લેહં સુજાતં સ્વલુ મક્ષયેત્તત્ કર્ષપ્રમાણં નિતરાં પ્રમાતે ।
કામસ્ય બોધં કુરુતે હિ શીઘ્રં નારીં રમેદ્વૈ ચટકાયતેસૌ ॥૧૨-૧૩॥

શૃંગાટકાદિ વાણકર અવલેહ—૨—શીંગાડાં અને વારાહીકંદ એ પ્રત્યેકનું ૪ ચાર તોલા કપડે ચાળવું ચૂર્ણ લઈ તેમાં ઘી તોલા ૨૦ નાખી ધીમે તાપે સેકવું, પછી સાકર તોલા ૪૦ માં દૂધ તોલા ૪૦ નાખી પકાવવું, પછી તેમાં ઉપલું ઘીમાં સેકેલું મિશ્રણ તથા લવીંગ, લીડીપીપર, અગર અને કેસર એ પ્રત્યેક તોલા ૪ ચારનો ભુકા મેળવી આટણુ જેવું થતાં સુધી પકાવી તૈયાર કરવું હમેશાં સવારે ૧ તોલા આટણુ ખાઈ ઉપર કહેલું દૂધ પીવું. કામ જાગ્રત થાય અને બહુ સ્ત્રીગામી થઈ શકે. (૧૨+૧૩)

કામદોષીકર વાજીકરોવલેહ:—૩

શતાવરીગોશ્વરદર્ભમૂલં શૃંગાટકં નાગબલાત્મગુપ્તે ।
સંચૂર્ય સર્વ પૃથગેવ પાલિકં ક્ષીરેણ પાચ્યં દશભાગકેન ॥
સિતા પ્રદેયા દશપાલિકાત્ર પાકં વિદધ્યાદપિ ચાગ્નિયોગાત્ ।
મધુપ્લુતં મક્ષિતમર્ધયામાત્ કામપ્રદીપ્તિ કુરુતે સદૈવ ।
વીર્યસ્ય વૃદ્ધિં જઠરાગ્નિવૃદ્ધિં કામાગ્નિવૃદ્ધિં સહસા કરોતિ ॥૧૪-૧૬॥

શૃંગાટકાદિ વાણકર અવલેહ—૩—શતાવરી, ગોખર, દર્ભમૂળ, શીંગાડાં, ગંગેટી અને કૌર્યા એ પ્રત્યેક તોલા ૪ નો ભુકા કરી કપડે ચાળવો, પછી ૪૦ તોલા સાકરમાં ૪૦ તોલા દૂધ નાખી પકાવવું. ઘાટું થાય એટલે ઉપલું ચૂર્ણ મેળવી આટણુ જેવું કરવું અને કંડુ થયે મધ તોલા ૨૦ મેળવવું. હમેશાં ૨ તોલા આટણુ સ્ત્રી પાસે જવા પહેલાં ૧૧ કલાકે આટવું કામ જાગ્રત થાય, જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય અને વીર્ય બળ કામશક્તિ વધે. (૧૪+૧૬)

માષાદિ વાજીકરોષલેહ:-૪

માષાણામાત્મગુપ્તાયા વીજાનામાઢકં નવમ્ ।
 જીવકર્ષમકૌ જીવાં મેદાં વૃદ્ધિ શતાવરીમ્ ॥ ૧૭ ॥
 મધુકં ચાશ્વગન્ધાં ચ સાધયેત્પ્રસૂતોન્મિતામ્ ।
 રસે તસ્મિન્નૃતપ્રસ્થં ગવ્યં દશગુણં પયઃ ॥ ૧૮ ॥
 વિદારીસ્વરસપ્રસ્થં પ્રસ્થમિશ્વરસસ્ય ચ ।
 દત્વા મૃદ્વગ્નિના સાધ્યં સિદ્ધસર્પિર્નિધાપયેત્ ॥ ૧૯ ॥
 શર્કરાયાસ્તુગાક્ષીર્યાઃ ક્ષૌદ્રસ્ય ચ પૃથક્ પૃથક્ ।
 ભાગાંશ્ચતુષ્પલાંસ્તત્ર પિપ્પલ્યાશ્ચાવેત્પલમ્ ॥ ૨૦ ॥
 પલં પૂર્વમિતો લિહ્વા તતોન્નમુપયોજયેત્ ।
 યદીચ્છેદસયં શુક્રં શેફસશ્ચોત્તમં વલમ્ ॥ ૨૧ ॥

માષાદિ વાજીકર અવલેહ-૪-નવા અડદની છડી દાળ તોલા ૨૫૬, કૌચાંના નવાં ખી તોલા ૨૫૬, જીવક ઋષભક ખરખોડી મેદા વૃદ્ધિ શતાવરી જેઠીમધ આસોંધ પ્રત્યેક તોલા ૮, આઠ તોલા લઘ એ બધાને સાથે ખાંડી જણો ભૂકા કરી ઘી તોલા ૬૪ માં ધીમે તાપે સેકવું પછી તેમાં બધા વસાણાથી દશગુણ ગાયનું કે ભેંસનું દૂધ વિદારીકંદનો રસ તોલા ૬૪, શેરડીનો રસ તોલા ૬૪, એ બધાને સાથે પકાવવાં. ઘાટું માવા જેવું થાય એટલે સાકર વંશલોચન મધ તથા લીંડીપીપરનો ભુકા પ્રત્યેક તોલા ૧૬, મેળવી હમેશાં ૪ તોલા ખાંધ ઉપર કહેલું દૂધ પીવું ભુખ લાગે ત્યારે જમવું અખુટ વીર્ય અને જનનેદ્રિયમાં સંતોષ જનક બળ આવે છે. (૧x૨૦) (આ ઔષધની ક્રિયામાં વસાણાના વજનમાં અને પાઠમાં કાંઈ ખામી રહી લાગે છે. ૧૮ માં શ્લોકમાં રસે તસ્મિન્ છે તે રસમાં એ કેના રસમાં? બધાં વસાણાનું વજન આશરે ૧૭ રતલ છે તે હીસામે દુધ ૧૭૦ રતલ થાય તે પાકતાં તેનો માવાનું મોટું વજન થાય એ બધામાં સાકર માત્રા ૧૬ તોલા અને મધ ૧૬ તોલા લખ્યું છે. અવલેહમાં ગળપણ વધુ પ્રમાણમાં જોઈએ આ વજન ગળપણ કાંઈ પણ ન ગણાય. ૧૮ માં શ્લોકમાં લખે છે કે સિદ્ધસર્પિ પકાવેલું કરેલું ઘી નાખવું. જો દુધ વિદારીકંદનો રસ અને શેરડીનો રસ એમાં પ્રથમ કહેલું ઘી પકાવવું તે ઘી લેવું એવો અર્થ કરીએ તો ૪૧ સવાયાર મણ દુધ અને રસોમાં ૬૪ તોલા ઘીનું વજન એટલું આપ્યું છે કે પકાવી શકાય નહીં માટે આમાં દુધ અને સાકરનાં વજન ખોટાં લખ્યાં લાગે છે. (૧૮x૨૧)

इतिश्री पद्मनाभसूनुना श्रीयशोधरेण जूनागढ वास्तव्येन

विरचिते रसप्रकाशमुद्राकरे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ અધ્યાય: ૧૩ મો ॥

વીર્યસ્તંભકરી વટી-૧

શ્રીવાસમસ્તકીનાગકેસરં ચ લવંગકમ્ ।

કંકોલં તુલસીવીજં સુરાસાન્યહીફેનકમ્ ॥

જા.વેત્રિકાન્ધિશોષં ચ કરમાગુલ્કુંકુમ્ ।

કંકોલકતુગાક્ષીરીજાતીફલસમાંશકાન્ ॥

સર્વાણ્યેવં વિચૂર્ણ્યાથ નાલિકેરોદરે ક્ષિપેત્ ।

દુગ્ધમધ્યે વિપાચ્યૈનં દિનાન્યેવં હિ પશ્ચ ચ ॥

નાલિકેરફલાદગ્રાહ્યં મર્દયેન્મધુના સહ ।

ગુટિકા કોલમાત્રા હિ ભક્ષણીયા નિશામુખે ।

વીર્યસ્તંભં કરોત્યુગ્રં ચતુર્યામાવર્ધિં તથા ॥ ૧+૫ ॥

વીર્યસ્તંભકરી વટી-૧—સુખડ, રૂમીમસ્તકી, નાગકેસર, લવંગ, તુલસીનાં ખી, ખર-સાણીઅબ્રમોદ, શેધેલું અશીણુ, બવંત્રી, સમદરશોષનાં ખી, અક્લકરો, અગર, કેસર, વંશલોચન અને બાયકળ એ પ્રત્યેક તેલો ૧ અને ચણકમાખ તેલો ૨ સાથે ખાંડવા. પછી એક પાણીચું નાળીએર લધ તેના પરથી રૂંછડાં ચોટલી કાઢી નાખી ચોખો ગોળો કાઢવો. (કાચલી કાઢતી નહીં-ભાંગવું નહીં) પછી તેની આંખ હોય ત્યાંથી કાણું પાડવું અને મેમાં ઉપલું બધું ચૂર્ણ ભરી દંધ તે આંખ આડું શુચ અથવા શીટ થાય તેવો લાકડાનો કાટો દધ દેવો. પછી તે નાળીએરને સવારથી સાંજ સુધી ઉકાળતા દુધમાં પકાવવું નાળીએર છુટે તેટલું દુધ નાખવું. અતઃ દુધ બળતું બપો તેમ નવું નાખતું જવું. સાંજે નાળીએર કાઢી લેવું અને એ દુધનો માવો કરી નાખવો. એવી રીતે પાંચ દિવસ સુધી દુધમાં નાળીએરને પકાવવું અને પાંચે દિવસનો માવો ભેળો કર્યો હોય તેમાં બમણી સાકર નાખી પેડા વાળવા. હમેશાં ૧૦-૨૦ રૂપીઆભાર પેડા ખાવા. પછી નાળીએરને ફેડી ગોટો કાઢવો, અંદર ટોપરા સીપે મસાલાને સુકાવી ખાંડી બારીક ભુકા કરવો. પછી મધમાં અર્ધાં તોલાભારના ગોળા વાળવા. હમેશાં સ્ત્રી પાસે જવા પહેલાં ૧-૧૧ કલાકે ખાવો. ઉપર કહેલું દુધ પીવું. ૧૨ કલાક સુધી વીર્યસ્તંભ-ટકાવ થાય.

શુક્રસ્તંભકરી વટી-૨

લવંગ શુદ્ધકર્પૂરં જાતીપત્રં ફલં તથા ।

કુંકમં સ્વર્ણવીજં ચ ધૂર્તપર્ણં પ્રસૂનકમ્ ॥

મૂલં ત્વક્ ચાન્ધિશોષસ્ય સર્વાણ્યેકત્ર મર્દયેત્ ।

ગોદુગ્ધ્રે શોધનીયં ચ ભાગમેકં પ્રકલ્પયેત્ ॥

ઘૃંગીપત્રભવં ચૂર્ણં ભાગૈકં સ્વર્ણગૈરિકમ્ ।

ભાવનાં પોસ્તતોયેન એકવિંશતિસંખ્યયા ।

કારયેન્મતિમાન્વૈઘઃ શુક્રસ્તંભકરીં વટીમ્ ॥ ૬+૯ ॥

શુક્રસ્તંભકરી વટી-૨—લવીંગ, શોધેલું કપૂર, જાવંત્રી, જાવડળ, કેસર, કનકખીજ, કનકપત્ર, કનકપુષ્પ, (એ પ્રત્યેક શોધેલાં લેવાં) સમદરશોપના મૂળ, અને છાલ દુધમાં શોધેલી લાંગ તથા સોનાગેરૂ, પ્રત્યેક તોલા ૪ લઘ, પોસ્તના ડોડાના ઉકાળાની ૨૧ લાવના દઢ એ આની ભારની ગોળી કરવી મધ સાથે રાત્રે ખાવી. (૬+૯)

રેતઃ સ્તંભકરી વટી-૩

જાતીફલાર્કકરહાટલવંગશુંઠીકંકોલકેશરકળાહરિચંદનાનિ ।

પૈતૈઃ સમાનમહિફેનમનેન ચાન્નં શ્વેતં નિધાય મધુના વટકાન્વિદધ્યાત્ ॥

માષદ્રયોન્મિતમશું નિશિ ભક્ષયિત્વા મૃદ્ધં પયસ્તદનુ માહિષમાશુ પીત્વા ।

કુર્વન્તુ કામુકજનાઃ પ્રતિરુદ્ધપાતાશ્ચેતાંસિ તાનિ ચકિતાનિ કલાવતીનામ્ ॥ ૧૦-૧૧ ॥

રેતઃ સ્તંભકરી વટી-૩—જાવડળ, આકડાનાં રવાઇડાનાં ફુલ, અકલકરો, લવીંગ, સુંઠ, ચણકખાખ, કેસર, લીંડીપીપર, સુખડ પ્રત્યેક તોલા ૧, દુધમાં અશીણુ તોલા ૯ સાથે વાટી તેમાં ૯ તોલા શ્વેતાબ્રક ભરમ નાખી મધમાં એક આનીભારની ગોળી વાળવી. એક ગોળી રાત્રે ખાઇ ઉપર કહેલું દુધ પીવું. કલાવતી કામિનીઓના ચિત્તને ચકિત કરવા માટે કામી પુરુષોને માટે આ ઔષધ પરમ કૌતુક કરનારું છે. (૧૦+૧૧)

વીર્યસ્તંભકરી લેપ વટી-૪

સ્કંધદેશાચ્ચ સંજ્ઞાતં વીર્યં દર્દુરસંભવમ્ ।

ઘનસારેણ સંયુક્તં કરહાટસ્ય ચૂર્ણકમ્ ॥

સંમર્દ્ય કારયેચ્ચૂર્ણં વટીં મુદ્ધપ્રમાણકામ્ ।

સઘર્ષ્ય મુખતોયેન લિંગલેપં પ્રકારયેત્ ।

યામાર્થ ધારયેદ્વિન્દું સત્યં ગુરુવચો યથા ॥ ૧૨+૧૪ ॥

વીર્યસ્તંભકરી લેપવટી-૪—શોધેલું અશીણુ શુદ્ધ, શુદ્ધ હિંગિજો, કપૂર, અકલકરો એ બધાને સમભાગે લઘ પાણીમાં વાટી મગ જેવડી ગોળીઓ વાળવી. શુક્રથી વાટી લિંગલેપ કરવો ૧॥ કલાક વીર્યસ્તંભ ટકાવ થાય. (૧૨+૧૪)

શુક્રસ્તંભકચૂર્ણમ્-૫

પોસ્તકં પલમેકં વૈ શુંઠીકર્ષઃ સિતા પલૈકા ચ ।

કર્ષમિતા ત્વક્પયસા પીતં રેતો ધ્રુવં ધત્તે ॥ ૧૫ ॥

શુક્રસ્તંભક ચૂર્ણ-૫—અશીણનાં ડોડાં તોલા ૪, સુંઠ તોલા ૧, સાકર તોલા ૪, તજ તોલા ૧, સાથે ખાંડનાં ૦૧ થી ૦૧૧ તોલા ચૂર્ણ દુધ સાથે ખાવાથી વીર્યસ્તંભન થાય છે. (૧૫)

ગ્રન્થકર્તૃવૈશાદિ:—

શ્રીગંગાધરભક્તિસક્તમનસો વિદ્યાવિનોદામ્બુધે:
 શ્રીગોડાન્વયપદ્મનાભમુધિયસ્તસ્યાત્મજેનાપ્યયમ્ ॥
 સદ્વૈદ્યેન યશોધરેણ કવિના વિદ્વજ્જનાનદકૃદ્
 ગ્રન્થોગ્યં ગ્રથિતઃ કરોતુ સતતં સૌખ્યં સતાં માનસે ॥
 દેશાનાં સુરરાષ્ટ્રમુત્તમતમં તત્રાપિ જીર્ણાંધિધઃ ।
 પ્રાકારોંસ્તિ સ વેદશાસ્ત્રનિરતૈર્વિપ્રૈશ્ચ સંશોભિતઃ ॥
 તસ્મિન્ શંભુપદારવિન્દરતિકૃચ્છ્રીપદ્મનાભઃ સ્વયમ્ ।
 તત્પુત્રેણ યશોધરેણ કવિના ગ્રંથઃ સ્વયં નિર્મિતઃ ॥
 સંવેધાય સતાં સુસ્વાય સરુજાં શિષ્યાર્થસંસિદ્ધયે, ।
 વૈદ્યાનામુપજીવનાય વિદુષામુદ્વેગનાશાય વૈ ॥
 શ્રીમદ્દુર્ગપુરાતનેતિનિપુણઃ શ્રીપદ્મનાભાત્મજઃ ।
 શ્રીમદ્ભટ્ટયશોધરઃ કવિવરો ગ્રન્થઃ સ્વયં નિર્મમે ॥ ૧૬+૨૦ ॥

મહાદેવની ભક્તિમાં પ્રીતિવાળા, વિદ્યાના વિનોદના સમુદ્રસરખા, શ્રીગોડાતિમાં
 જન્મેલા, શુદ્ધિમાન શ્રીપદ્મનાભ નામના વિદ્વાનના પુત્ર વૈદ્ય યશોધર ભટ્ટ કવિએ આ ગ્રંથ
 સંજ્ઞાનોના સુખ માટે ઉત્સાહી પુરુષોને તત્કાળ બોધ થવા માટે, રોગપીડિતોને આરામ
 આપવા માટે, શિષ્યોને સિદ્ધ કરવા માટે વૈદ્યોની આજીવિકા ચલાવવા માટે વિદ્વાનોને લક્ષ્મીનું
 કષ્ટ મટાડવા માટે આ ગ્રંથ રચ્યો છે. આ પદ્મનાભ ભટ્ટ અને તેમના પુત્ર યશોધરજી ભટ્ટની
 જન્મભૂમી સૌરાષ્ટ્ર કાઠિઆવાડમાં જુનાગઢ શહેર છે, કે જ્યાં વેદશાસ્ત્રોમાં પ્રીતિવાળા અનેક
 અલ્લકુળો વસે છે. ત્યાં વસના શ્રી પદ્મનાભના પુત્ર કવિવરજી શ્રી યશોધર ભટ્ટે આ ગ્રંથ
 રચ્યો છે. (૧૬x૨૦)

इति श्री पद्मनाभसूनुना श्रीयशोधर भट्टेन जुनागढवास्तव्येन
 विरचिते रसप्रकाशसुधाकरे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

समाप्तः

રસશાલા ઔષધાશ્રમ ગોંડલ કાઠીઆવાડ

નાં
પુસ્તકો

રસ પ્રકાશ સુધાકર

ત્રીજી આવૃત્તિ પાકું પુઠું કિંમત પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૩ ત્રણ.

યશોધર નામના બુનાગઢમાં થઇ ગયેલા રસાયન શાસ્ત્રીએ બનાવેલો આ રસ ગ્રન્થ ભસ્મ, રસ, રસાયન વગેરે બનાવવા માટે અને પારદના સંસ્કાર માટે બહો ઉપયોગી છે. સોનું રૂપું બનાવવાના ધાતુવાદના પ્રયોગો પણ આપેલ છે મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક સાથે રાજવૈદ્ય જીવરામ કાલિદાસ શાસ્ત્રીજીનું કરેલું સરલ ગુજરાતી ભાષાંતર જામ્યું છે આમાં વર્ણવેલાં રસ રસાયનો અને ઔષધો તાત્કાલિક શુભ આપનારાં ચમત્કારિક છે. આ ગ્રન્થમાં ૧૩ અધ્યાય છે, પારદના ૧૮ સંસ્કાર, ધાતુ ઉપધાતુ રસ ઉપરસ રત્ન ઉપરત્ન વગેરેનાં શોધન માર્ગ બરમ કરવાની રીતીઓ રોગો ઉપર વપરાતાં રસ રસાયન ગોળીઓ તથા વાજકર કામોત્તેજક ઔષધો સોનું ચાંદી બનાવવાના કિમીયાના પ્રયોગો વગેરે અનેક બાબતો આ પુસ્તકમાં આપેલ છે. સોનું બનાવવાના ૨૦ પ્રયોગો અને રૂપું બનાવવાના ૧૭ પ્રયોગો આમાં આપ્યા છે. આગલી આવૃત્તિઓમાં તેનાં ભાષાંતર આપ્યા ન હોતાં પણ આ આવૃત્તિમાં તે સોના રૂપાના પ્રયોગોનાં સરલ ગુજરાતી ભાષાંતર આપેલ છે આ ગ્રન્થમાં ૧૩ અધ્યાય રાયલ ૮ પેજ ૨૦૦ પાનાં છે પાકું પુઠું છે.

શ્રી ભગવદ્ ગીતા-કિંમત રૂ. ૧૦ દસ

ધૃતેજ ઇન્દ્રોડયુક્તશન પાનાં ૨૮, ધૃતેજ સિદ્ધિદાત્રી ટિપ્પણી પાનાં ૧૫૩, ૧૮ અધ્યાય સંસ્કૃત શ્લોક પાનાં ૭૭, મૂળ શ્લોક સાથે ચંદ્રધંટા સંસ્કૃત ટીકા અને તેનું ધૃતેજ ભાષાંતર ૩ અધ્યાય પાનાં ૧૧૩, તથા પરચુરણ મળી ૪૦૦ પાનાનું પાકું સોનેરી પુઠાવાળું પુસ્તક છે.

શ્રી ભગવદ્ ગીતાની એકલા શ્લોકવાળી પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રત રસશાળા ગ્રંથભંડારમાં સંવત ૧૨૩૬ ની સાલની મળેલી તેને હાલની ગીતા સાથે સરખાવતાં ૨૫૦ ઠેકાણે પાઠભેદો અને ૨૩ શ્લોક વધારે છે. પં. રાજવૈદ્ય જીવરામ કાલિદાસ શાસ્ત્રીજીએ તે પાઠભેદો ઉપર સંસ્કૃતમાં સિદ્ધિદાત્રી સંસ્કૃત ટિપ્પણી અને ચંદ્રધંટા નામની સંસ્કૃત ટીકા લખેલી તે સંસ્કૃત ટિપ્પણીનું આ ધૃતેજ ભાષાંતર છે સાથે સંસ્કૃત ટીકા અને તેનું ધૃતેજ ભાષાંતર ૧૧૩ પાનામાં છાપેલા પ્રારંભના ૩ અધ્યાય પણ સાથે જોડેલા છે. આ ગીતા પ્રસિદ્ધ થયાથી જગતના વિદ્વાનોમાં અને ગીતાશાસ્ત્રમાં રસ લેનારોમાં મોટો ખળભળાટ મચી ગયો છે કોઇપણ મતમતાર્તરમાં તણાયા વિના લખેલી ટિપ્પણી તથા ૩ અધ્યાયની સંસ્કૃત ટીકા અને તેનું ધૃતેજ ભાષાંતર વાંચીને વિદ્વાનો આશ્ચર્યચકિત થયા છે.

વ્યાધિનિગ્રહ અને પ્રશસ્તૌષધસંગ્રહ

આજ સુધી નહીં છાપાયેલા આ બન્ને ગ્રંથોનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકો મેળવી છપાવ્યા છે આ બંને વૈદ્યક ગ્રંથ મૂળ શ્લોકમાં છે. આ ગ્રંથ સારવાર ઉપચાર માટે ઘણા ઉત્તમ છે. કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

રસોદ્ધારતંત્ર (૧૯ મી આવૃત્તિ) કિંમત રૂ. ૩ ત્રણ (છપાય છે.)

આ ગ્રંથ મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક બદ્ધ રાજવૈદ્ય પં. જીવરામ કાલિદાસ શાસ્ત્રીજીએ રચ્યો છે, તેના ૫ ભાગ છે તેમાં રોગના નિદાન અને દરદોની સારવારને લગતા આ પહેલા ભાગની ૧૯ મી ગુજરાતી આવૃત્તિ છે આ પુસ્તકમાં. ૩૦૦ દરદોનાં નિદાન ૨૦૦૦. સામાન્ય ઘરગથુ ઔષધો અને ૧૫૦૦ દોઢ હજાર બીજાં શાસ્ત્રીય ઔષધો બનાવવાની કૃતિઓ આપી છે. આ એક ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાથી દરેક માણસ વિદ્વાન વૈદ્ય જેવું કામ કરી શકે છે વૈદ્ય બની જાય છે. આ ગ્રંથ હાલ છપાય છે. સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૦ માં બહાર પડશે.

શ્રી સૂક્ત. બીજી આવૃત્તિ પોર્ટ્રેજ સાથે ૦૮= છ આના.

લક્ષ્મી, ધન, આયુષ્ય, આરોગ્ય તથા આલોક તથા પરલોકનું કલ્યાણ ઇચ્છનારાઓ માટે ઉપયોગી છે આમાં શ્રી લક્ષ્મીનું વેદોક્ત સ્તવન છે. રાજવૈદ્ય પં. જીવરામ કાલિદાસ શાસ્ત્રીજીએ સંસ્કૃત કરેલી ટીકા અને ગુજરાતી ભાષાંતર સાથે આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

ઋદ્ધિચંદ—વાદીચંદ (સંસ્કૃત શ્લોકમાં) ઉપદેશ ૨૦, શ્લોક ૨૨૧૨

નિમ્નનાથ સિદ્ધે રચેલા રસરત્નાકરના પાંચ ભાગમાંના ધાતુવાદનો કિમિયાને લગતો આ એક ભાગ છે, આ ગ્રંથમાં ધાતુવાદના આશ્ચર્ય કારક સેંકડો પ્રયોગો મૂળ શ્લોકમાં આપ્યા છે. પાકું સોનેરી બાઇડીંગ છે.

સેંકડો કિમિયાગરો જે ગ્રંથ મેળવવા પૈસે ટકે પાયમાલ થઈ ગયા છે તે ગ્રંથની પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતો હજારો રૂપીયાને ખર્ચે મેળવી અભાગ્યે છાપી પ્રસિદ્ધ કરી છે. કિંમત રૂ. ૧૫ પંદર.

અતિપુરાતની હસ્તલિખિત પુસ્તકોને આધારે છપાય છે.

॥ શ્રી દુર્ગા સપ્તશતી ॥

(ચંડીપાઠ)

રાજવૈદ્ય જીવરામ કાલિદાસ શાસ્ત્રીયે કરેલ સંશોધન

સપ્તશતી (ચંડીપાઠ) ની ઉત્તમના સર્વ વ્યાપકતા અને ચોગ્યતા માટે ડાહ્ય કહેવાપાત્ર હોયજ નહીં. મંત્રશાસ્ત્રનો આ અદ્ભુત ગ્રંથ છે, નાસ્તિક કે આસ્તિક હિંદુ કે ઇસ્લમ વર્ણ સર્વમાં ચંડીપાઠ માટે પૂજ્ય શુદ્ધિ અને આસ્થા છે, સર્વ ધર્મના અને સર્વ વર્ણના મનુષ્યો

પોતાનાં મનોવાંછિત ફળ પ્રાપ્તિ માટે તથા મનઃકામના સિદ્ધિ માટે ચંડીપાઠનો આશ્રય લઇ નવ ચંડી શતચંડી કે તેના વિવિધ પ્રયોગો કરે છે કરાવે છે. અને તેમાં સફળતા મેળવી ચંડીપાઠના ચમત્કારિકપણા માટે આશ્ચર્યચકિત થાય છે. આજસુધીમાં આ ગ્રન્થની લાખો પ્રતો છપાઈ ગઇ છે. આજસુધી વંચાતી પ્રતોમાં ઘણું ડેકાણું એવા પાઠ છે કે જે સમજમાં નહીં આવતા છતાં જેમના તેમ વંચાય છે. અમારી પાસે ૧૫ હસ્તલિખિત પ્રાચીન પુસ્તકો પ્રાપ્ત થયા છે. તેમાંની એક પ્રતિ બે હજાર વર્ષ પહેલાની પ્રતિને આધારે લખાયેલી ધ્વજચારી શ્રીલાલખાવા હાલ સુકામ નેમાવર એમની પાસેથી મળેલી તેને આધારે અમે આ ગ્રન્થ છપાવીએ છીએ આ ગ્રન્થ સાથે જુદી જુદી કામના ઇચ્છા ફળ પ્રાપ્તિ માટે જુદા જુદા પ્રયોગો બતાવેલા છે ચંડીપાઠના મંત્રોના સંપુટ તથા શ્રીસૂક્ત વગેરે મંત્રોના સંપુટ સાથે પાઠ કરવાના પ્રયોગો નવાણું મંત્રના પ્રયોગો નવચંડી શતચંડી સહસ્રચંડી વગેરેની વિધિ ઉપાસના ક્રમ પૂર્ણ પદ્ધતિ દીપદાન અને વિવિધ કામ્ય પ્રયોગોની સિદ્ધિના ગુરુચે દેખાડેલા રહસ્ય અને ગુરુકીલીઓ બતાવેલાં છે આ એક ગ્રન્થ પાસે રાખવાથી આખા મંત્ર શાસ્ત્રનો લાભ મેળવી શકાશે. આજસુધીમાં જે જે ચંડીપાઠ છપાણા છે તેમાં ઉવાચ અર્ધા મંત્રો વગેરે મળી ૭૦૦ સાતસો મંત્રો ગણવામાં આવ્યાં છે સારે અમારી પાસેના પ્રાચીન પાઠમાં પુરેપુરા ૭૦૦ મંત્રો છે અને આજસુધી પડંગ, દશાંગ વગેરે અંગો સાથે છપાયેલ છે સારે આ પાઠમાં ષોડશાંગ ૧૬ સોળ અંગ છે. આ પુસ્તકની અદ્ભૂતતા અને અપૂર્વતા વાંચ્યાથીજ જાણી શકાશે. આ પુસ્તક તેના અધિકારીઓને અને દેવી ભક્તોનેજ ખાત્રી થયે મોકલશું. બીજાઓએ મંગાવવું નહીં. કિંમત રૂ. ૧૬ સોળ.

રસશાલા ઔષધાશ્રમ

ગોંડલ કાઠીઆવાડ

૩૨ વર્ષનું જીવનું વિશ્વ વિખ્યાત દેશી આયુર્વેદિક
દવા બનાવનારું કારખાનું.

ગોંડલ રસશાળા એ છે ખરચે શુદ્ધ શાસ્ત્રીય ઔષધો તૈયાર કરી તેનો લાભ હિંદુસ્થાનને અને બીજા દેશોને આપે છે. આ કારખાનું સ્વેદેશી છે, હિંદુસ્થાનમાં દવા બનાવનારા કારખાનાઓ તથા ફાર્મસીઓમાં ગોંડલ રસશાળાની એ વિશેષતા અને પ્રાચીનતા છે કે હિંદના પ્રાચીન ત્રિકાળગ્રન્થ ઋષિમુનિઓએ બનાવેલ આયુર્વેદિક અને યુનાની શાસ્ત્ર પ્રમાણે ૨૦૦૦ હજાર બે હજાર જાતનાં ઔષધો હાથથી બનાવે છે. દેશી ભસ્મ અને બીજાં ઔષધો મશીનરીથી-સંચાથી બનાવતાં શાસ્ત્રીય પ્રદ્ધતિ સચવાતી નથી. ગુણ નાશ પામે છે. કિંમત સ્વાદ ગુણ ફરી જાય છે જેથી ગોંડલ રસશાળાએ હાથે બનાવવાની પુરાણી પ્રથા આજ રાખીને શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવેલી મર્યાદાને જાળવી રાખી છે. તેથી અનેક મનુષ્યોનાં વધુ પોષણ થાય પણ છે. રસશાળાની આ શાસ્ત્રપદ્ધતિ જગતપ્રસિદ્ધ હોવાથી અહીંનાં ઔષધો વિશેષ

ગુણકારી નિવડ્યાં છે તેનો લાભ હિંદની પ્રત્યેક જાતી અને વર્ગના લોકો દેશ પરદેશોમાં લઈ રહ્યાં છે. પ્રજા, રાજકુટુંબીઓ, જમીનદારો, જાગીરદારો, શ્રીમંત ગૃહસ્થો અને વિદ્વાનો વખતો વખત જાહેર કરતા રહ્યા છે કે “ગોંડલ રસશાળાની દવાઓ શાસ્ત્ર પ્રમાણે બનેલી છે મૃત્યુમાં સરતી છે ગુણમાં ચડીયાતી છે અને વિદ્યાયતી દવાઓ સામે ટકી શકે છે.”

મસ્મો તથા કૂપીપક્વ રસાયનો

અમ્બક મસ્મ ૧૦૦૦ (સહસ્ર પુટી) કિંમત—તોલા ૧ રૂ. ૨૦ વીશ. આ ભસ્મ બધી જાતની ઉધરસ, ક્ષય, સંગ્રહણી, કન્સર શ્વાસ, મહાકુષ્ઠ વગેરે મહારોગોને મટાડનારી યોગવાડી રસાયન છે, ધણી શક્તિ આપે છે વાજકર તથા પૌષ્ટિક છે. માત્રા—સવાર સાંજ એક રતી મધ માખણ કે ઘી સાકર સાથે લેવી.

અમ્બક મસ્મ ૫૦૦ પુટી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૦ દસ. માત્રા—૧ થી ૨ રતી સવાર સાંજ મધ ઘી માખણ સાકર દુધ કે મલાઈ સાથે લેવી. જાતીની બળતરા, દાહ, મગજના ફેર, ચક્રર, નયળાઈ ધાતુસાવ તથા વીર્યદોષ મટે.

અમ્બક મસ્મ ૧૦૦ પુટી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૦૦ પૌણાબે. માત્રા—૧ થી ૩ રતી મધ માખણ કે ઘી સાથે બે વખત લેવી આ કક્ષ્મ શક્તિપ્રદ પૌષ્ટિક છે.

કાંતલોહ મસ્મ ૧૦૦ પુટી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૪ ચાર. વીર્ય, આયુષ્ય, આરોગ્ય બળ વધારે, પાંડુ આમદોષ, વધેલી ચરબી, લીવર, આમવાત, હરસ, કમળો વગેરે રોગોને મટાડે. ઉત્તમ પૌષ્ટિક છે.

તામ્ર મસ્મ ૧૦૦ પુટી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૨૦ અઢી. માત્રા—૧ રતી સવારે અને ૧ રતી સાંજે મધ પીપર સાથે કે મલાઈ સાથે આપવી. આનાથી ઉધરસ કે જાતીનો દુખાવો સોજા શુભ પેટનાં દરદ મટે છે.

પ્રવાલ મસ્મ ચંદ્રપુટી કિંમત—તોલા ૧ ના ૦૧૧ ચાર આના. માત્રા—૨ થી ૪ રતી મધ, ઘી, મલાઈ કે દુધ સાથે લેવાથી કક્ષ પિત્તનું શમન કરે, પડતું લોહી સુકી ઉધરસ જાતીનો દુખાવો, દાહ મટાડે વિષવિકાર અને ભૂતપ્રેતની બાધા તથા મંગળગ્રહની નડતર મટે.

વંગમસ્મ ગોરક્ષનાથો પોલી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૫ પાંચ. માત્રા—સવાર સાંજ બે રતી મધ માખણ કે મલાઈ સાથે બળ વધે. ખોરાક પચે, ભૂખ લાગે. બુદ્ધિ સૌંદર્ય, આરોગ્ય અને ધાતુવીર્ય વધે, મધુમેહ અને વીર્યના તેમજ ઋતુના રોગ મટે.

મંદૂરમસ્મ લાલ કિંમત—તોલા ૧ ના ૦૧૧ આઠ આના, માત્રા—૧ થી ૨ વખત સુધીના બાળકને ટુંકે ૧ થી ૨ રતી મોટા માણસને ૨ થી ૪ રતી મધ, માખણ કે દુધ સાથે આપાય શીતવીર્ય છે. દુખળાપણું પેટનાં દરદ, લીવર બરલ વધી હોય લોહીની શીકશ પેટનાં દરદ, કમળો કાળો કમળો, હરસ, નયળાઈ વગેરે બાળકોનાં અને મોટા માણસનાં દરદ મટે છે.

મંદૂરમસ્મ ગોરક્ષનાથી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૨ બે. માત્રા—ગુણ મંદૂર-ભસ્મ લાલ પ્રમાણે મધ કે દુધ સાથે. વિશેષમાં પૌષ્ટિક આયુષ્ય બળ શક્તિ વર્ધક છે.

મુક્તાપિષ્ઠી તથા મુક્તામસ્મ નં. ૧ (આ પિષ્ઠી ઉંચી જાતના મોતીની બને છે.)

કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૦૦ સો. માત્રા-૧ રતી સવારે મધ, ઘી, માખણ મલાઈ કે ગાયના દુધ સાથે અપાય છે. ગરમ ખાટી ચીજો ઓછી ખાવી. આ મોતીની પિષ્ઠીનું હમેશાં સેવન કરે તો તે માણસને વૃદ્ધાવસ્થા આવે નહીં, આંખ કાન મગજ વગેરે ઇન્દ્રિયા છેવટ સુધી બળવાન રહે, શરીર નિરોગી રહે આયુષ્ય, કાંતિ પ્રતિભા, બુદ્ધિ, સ્મરણશક્તિ. હૃદયબળ અને પરાક્રમ વધે, શરીરમાં લોહી ભરાય, દરેક જાતની નબળાઈ મટે; ક્ષય, ઉધરસ, કમ, મંદાગ્નિ, પિત્ત, દાહ, કફ, ગાંડપણ, મગજનો દુખાવો, સ્ત્રીઓના ગર્ભાશયનો રતવા આંખની ગરમી, હરસ, પડતું લોહી, વાઇ, જીર્ણીજ્વર ખોટી ગરમી વગેરે મટે, સ્ફૂર્તિ અને ઉત્સાહ વધે, મન હમેશાં આનંદમાં રહે, સંતાન ઉત્પન્ન થાય.

મુક્તાપિષ્ઠી તથા મુક્તામસ્મ નં. ૨ કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૨૦ વીશ. માત્રા ગુણ ઉપર પ્રમાણે.

લોહમસ્મ ૧૦૦ પુટી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૧૧૧ પૌણામે. માત્રા-સવાર સાંજ બન્ને રતી. શક્તિ, બળ, વીર્ય, કાંતિ ભૂખ, વધે, ખોરાક પચે, મોળ, ઉબકા, અજીર્ણ, અશ્વપિત્ત, અરણ, લીવર, વધેલી ચરખી, લોહીબગાડ, હરસ, પેટનાં જંતુ, આમવા, શૂળ, નબળાઈ વગેરે મટે, શક્તિ આવે.

સિદ્ધહરતાલ મસ્મ ૪૪૫ પુટી કિંમત—૧ તોલા ૧ ના રૂ. ૫૦ પચાસ. માત્રા ૧૧ થી ૧ રતી ઘી કે મધ સાથે ચાટવી. ૨૧ થી ૪૦ દિવસ સેવવાથી ૧૮ જાતના કોહ, લોહીબગાડનાં દરદો, ભગંદર નાસુર, પત ગળાકોહ, સફેદકોહ, સન્નિપાત, અપસ્માર, ઉપદંશ ફિરંગરોગ, હાથીપગ ગ્રંથી, સોજા, સુવાવડીનાં બધાં દરદો, પક્ષવાત, ૮૦ જાતના વાના રોગ, શ્વાસ, ક્ષય, બધી જાતના હરસ સંગ્રહણી મધુમેહ, વધેલી ચરખી, આંતરડાંનું વધવું, એપેન્ડીસાઇટીસ, કંકેમાળ અને આમવાત એ રોગો મટે છે.

સુવર્ણમસ્મ લાલ કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૬૦ સાઠ. માત્રા-સવાર સાંજ અંકેક રતી મધ, માખણ કે મલાઈ સાથે. શીતરીર્ય, કામોત્તેજક, પોષ્ટિક, બળવર્ધક છે. વૃદ્ધાવસ્થા આવવા દેતી નથી વૃદ્ધાવસ્થામાં જીવાની લાવે છે, આંખને હિતકારક મેધા, છે. સ્મરણશક્તિ બુદ્ધિ, આયુષ્ય અને આરોગ્ય વધારે છે. ક્ષય, મધુમેહ, ગાંડપણ, મનનો ભ્રમ, વ્યગ્રતા, ઉદ્વેગ. ઉતાવળાપણું, ચંચળાપણું, તામસી સ્વભાવ કેન્સર મટાડે છે કોષપણુ દરદની નબળાઈમાં અપાય છે. આ ક્ષયરોગનું ખાસ ઔષધ ગણાય છે.

સિદ્ધમકરધ્વજની બેડશગુણગંધકજારિત ચંદ્રોદયની અનુપાનમિશ્ર ગોલી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૫૦ પચાસ. કામોત્તેજક પોષ્ટિક તેમજ બળ-વીર્યવર્ધક છે

સિદ્ધમકરધ્વજ પડ્મગુણ ગં. જા. ચંદ્રોદયની અનુપાનમિશ્ર ગોલી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૫ પંદર, બળ, શક્તિ, કાંતિ વર્ધક.

સિદ્ધમકરધ્વજ દ્વિગુણ ગં. જા. ચંદ્રોદયનો અનુપાનમિશ્ર ગોલી નં. ૧ કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૭ સાત, પોષ્ટિક શક્તિપ્રદ.

સિદ્ધમકરધ્વજની દ્વિગુણનો ગોલી નં. ૨ કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૨૧ અઢી. દરેક રોગની નબળાઈ મટાડે તથા પોષ્ટિક.

ઉપર લખેલી દરેક જાતની પૂર્ણચંદ્રોદયની ગોળાની માત્રા-૨ થી ૪ ગોળા દુધ સાથે અપાય છે. કોષપણુ જાતની પૂર્ણચંદ્રોદયની ગોળાના સેવનથી મગજ, હૃદય, ફેફસાં, શ્વાસનળી, આંતરડાં લીવર, મૂત્રાશય, મૂત્રપિંડ, જ્ઞાનતંતુ, વીર્યાશય વગેરે બળવાન થઈ શરીર કાંતિવાળું થાય છે. નપુંસકપણું, મધુમેહ, ધાતુક્ષીણતા વગેરે મહારોગ મટે છે.

પર્વટી

પંચામૃતપર્વટી નં. ૧ કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૦ દશ. હમેશાં સવારે (૧ થી ૮ રતી સુધી) ક્રમે ક્રમે ચડતી મધમાં ચાટવી દિવસમાં એક વખત લેવી. ઝાડા, મરડા, તાવ, ઉલટી, જાતીનાં દરદ, કોષપણુ ઠેકાણેથી પડતું લોહી, ક્ષય, શૂળ, જાતીનો દુખાવો જાતીનો થડકો, પાંડુરોગ, પેટનાં દરદ, કફ, વાયુ, મંદાગ્નિ, લોહીઅગાડ, કુષ્ઠ, કોઢ એટલાં દરદને મટાડે છે. બળહીન કૃશ થઈ ગયેલાં માણસોની શક્તિ અને બળ વધારે છે શરીરને પુષ્ટ કરે છે, પરેજી ખાસ નથી પણ મરચાં અથાણાં આંબલી બગ્ગરની મીઠાઈ ભારે ચીકણા પદાર્થ ખાવા નહીં.

પંચામૃત પર્વટી નં. ૨ કિંમત—તોલા ૧ નો રૂ. ૧૧૧ ડોહ. માત્રા-ગુણુ ઉપર પ્રમાણુ છે.

ઐરવનાથી પંચામૃત પર્વટી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. દશ. માત્રા-૧ થી ૮ રતી પર્વટીમાં ૩ રતી ત્રિકટુ ચુર્ણુ અને ઘી મધ મેળવી ચટાડવું તથા જુદા જુદા અનુપાનથી આપવી. ક્ષય, શ્વાસ, ઉધરસ, હૃદયરોગ, ઝાડા, મરડાં, આંતરડાંના રોગ, કબજિયાત, સંગ્રહણી, ઉલટી, શ્વાસ-દમ, હેડકો હરસ વગેરે રોગ મટે.

સુવર્ણપર્વટી નં. ૧ કિંમત—તોલા. ૧ ના રૂ. ૨૫ પચીસ. માત્રા-સવારે ૨ થી ૮ રતી સુધી ક્રમે ક્રમે વધારી મધ સાથે અપાય. આનાથી ગમે તેવી બચકર સંગ્રહણીનો રોગ મટે છે, શરીર પુષ્ટ અને બળવાન થાય છે. દર્દી, દૂધ મુસખીનો રસ એ ખોરાક દેવો.

સુવર્ણપર્વટી નં. ૨ કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૨ આર. માત્રા-ગુણુ ઉપર પ્રમાણુ

રસાશાળાનાં પેટંટ ઔષધો.

અશોક (આ અશોકતું પ્રવાહી સત્ત્વ છે.) કિંમત—નાની બાટલીના બાત્ર દસ આના, ૧ રતલી બાટલીના રૂ. એ. આના સેવનથી સ્ત્રીઓના ઝડતુના અટકાવને લગતાં હર કોષ પ્રકારનાં દરદ મટી જાય છે. લોહીનો સાવ, સફેદ સાવ અટકાવનું બહુ આવવું કે એકદમ અટકી જવું વગેરે દરદો મટે છે.

કામસંજીવની યાકુતી પિલ્સ કિંમત—શીશી ૧ ના રૂ. ૫ પાંચ. આ ગોળાના સેવનથી શક્તિ બળ અને વીર્ય વધે છે. વીર્યસ્તંભન થાય છે. કામ શક્તિ બળત થાય છે. સંતાન ઉત્પન્ન થવા લાયક શક્તિ આવે છે. ઘણી સ્ત્રીઓ પણ નપુંસક જેવી સ્થિતિમાં હોય છે અર્થાત તેની કામવાસના નાશ પામેલી હોય છે તેવી સ્ત્રીઓને પોતાનું જીવન ઝેર જેવું લાગે છે તેમને પણ આ ગોળા નવું જીવન આપે છે. સવાર સાંજ બન્ને ગોળા દુધ સાથે લેવી

કામેશ્વરી ચાટણ (ઉત્તમ સ્વાદિષ્ટ સુગંધી લીજતદાર અને પૌષ્ટિક ચાટણુ કિંમત—અર્ધા રતલી અરણીના રૂ. ૨૦ અઢી, ૧ રતલી અરણીના રૂ. ૪૦ સાડાચાર. મગ-જમીરીનું કામ કરનારાઓ માટે આ ચાટણુ આશીર્વાદ સમાન છે. તેમ આના સેવનથી કામશક્તિ પુરુષાતન વધે છે. બુદ્ધિ મેધા, અને સ્મરણ શક્તિ ખીલે છે સ્ત્રીઓને કામવાસનાની જાગૃતિમાં લાભ કરે છે.

ગર્મરોક ગોલી કિંમત—શીશી ૧ ના રૂ. ૫ પાંચ. આ ગોળી સ્ત્રી બહાર ખેડા પછી નહાયા પછીથી ૪ થે દિવસેથી શરૂ કરવી. માત્રા—હમેશાં સવારે ૪ ગોળી વાસી પાણી સાથે લેવી. હમેશાં ૧ વખત લેવી એ પ્રમાણે ૪ દિવસેથી શરૂ કરી અઢવાડીયું સુધી ચાલુ રાખ, આના સેવનથી સ્ત્રીને સંતાન થતાં અટકે છે.

ગર્મલામ ગોલી કિંમત—શીશી ૧ ના રૂ. ૫ પાંચ. ગર્ભાશયના બગાડથી ગર્ભનું મુખ અવળું થવાથી, કાઠામાં રતવા હોવાથી, ચરખી ચડી જવાથી, આલી જવાથી, ઝડતુના અટકાવના દરદથી ગર્ભ તે કારણે ગર્ભ ન રહેતો હોય તો આ ગોળીના સેવનથી સંતાન થાય છે. માત્રા—૪ ગોળી ગાયના દુધ સાથે ૪ થે દિવસે નાહાયા પછી ૨ અઢવાડીયાં લેવી.

ગોનોરિયા પિલ્લ કિંમત—શીશી ૧ ના રૂ. ૨ એ. સવાર સાંજ બન્ને ગોળી પાણી સાથે લેવાથી ગરમી શરદી કે વાયુના ગર્ભ તે જાતના પરમીયાને, પ્રમેહને મધુમેહ (ડાયાબીટીસ) ને તથા સ્ત્રીઓનાં પ્રદર, વાંધાં, રક્તસ્રાવ, સફેદ પાણી પાડવાં વગેરે દરદને મટાડે છે.

દિવ્યધૂપ કિંમત—૧૦ તોલાના ડાયાના ૦૮૦ છ આના ૧ રતલી ડાયાનો રૂ. ૧૧ સવા. આ ધૂપ હમેશાં સવાર સાંજ ધરમાં તથા મકાનની આબુઆબુમાં બગીચામાં કરવાથી હવા શુદ્ધ થાય છે, ઘણી ઉત્તમ ખુશબો ફેલાય છે, મન પ્રસન્ન રહે છે અવાવર મકાનમાં કે ઉજડ મકાનમાં કે નવા મકાનમાં પ્રથમ રહેવું હોય ચારે હમેશાં આ ધૂપ કરવાનું ચાલુ રાખવાથી બાળગ્રહ ભૂત-પ્રેત પિશાચ કે બ્રહ્મરાક્ષસ કે તેવાં સર્વોત્તમ વાસો થયો હોય તો તે ભાગી જાય છે નાનાં બાળકોને ઘણી વાર નજરચોટ લાગે છે અને તેથી પીડાઈ ઘણીવાર મરણ પામે છે તથા ખીમાર માણસને આ ધૂપ કરવાથી આરોગ્ય જલદી મળે છે. દેવ પૂજામાં પણ આ ધૂપ કરવાથી દેવતા પ્રસન્ન થાય છે.

બાલપુષ્ટિચાટણ કિંમત—૦૧ રતલી શીશીના ૦૧ આઠ આના, એક રતલી અરણીનો રૂ. દોઢ. રસશાળાની આ નવી શોધ છે ખાસ કરી તુરતનાં જન્મેલાં કે ધાવણાં બાળકો માટે આ ઉત્તમ પૌષ્ટિક સ્વાદિષ્ટ ખોરાક છે. આમાં તમામ જીવનતત્વો-વીટામીન્સ ભરપુર પ્રમાણમાં રહેલાં છે આ વસ્તુ ચાટણુ જેવી નરમ છે ખાસ કરીને બાળક જન્મે કે તુરત તેજ દિવસેથી માંડી ૭ દિવસ સુધી પ્રવાહી કરી થોડું ઘી ઉમેરી નવશેકું કરી અપાય છે. તેમજ ધાવણાં બાળકો માટે પણ આ એક અમૂલ્ય સરખી અમૂલ્ય વસ્તુ છે.

મુંગરાજ તેલ (વાળમાં નાખવાનું ઉત્તમ સુગંધી ઠંડું તેલ) કિંમત—નાની શીશીનાં ૦૧૦ આર આના, એક રતલી બાટલીના રૂ. ૨૦ અઢી. આ તેલમાં મુંગરાજ મોટા પ્રમાણમાં પડે છે. તલના તેલમાં વનસ્પતિના સંયોગથી આ તેલ અનાવાય છે. આ તેલમાં મગજને ઠંડા રાખવાનો, પુષ્ટિ આપવાનો, વાળનાં મૂળ મજબૂત કરવાનો વાળને

સુંવાળા તથા કાળા કરવાનો, ખરી જતા વાળ અટકાવવાનો અને વાળનાં ખોડા, ટાલ, જુંથું લીધું, વગેરેને નાશુદ્ધ કરવાનો અદ્ભુત ગુણ રહેલો છે.

મધુમેહારિ પિલ્સ કિંમત—ગોળી નં. ૧ શીશી ૧ ના રૂ. ૧૨૫ સવાસો ગોળી નં. ૨ શીશી ૧ ના રૂ. ૨૫ પચીસ. અમારી ધણું પરિશ્રમને અતે કરેલી આ નવી શોધ છે. સેંકડે ૮૦ ટકા મધુમેહ-મીઠા પરમાના (ડાયાબીટીસના) દરદીઓ આનાથી સારા થાય છે. મધુમેહ-ડાયાબીટીસના દરદીને અમારી દવા ચાલતી હોય તે દરમ્યાન માત્ર ખાંડ સાકર સિવાય બધી જાતનો ખોરાક ખાવાની છૂટ આપીએ છીએ કોઈપણ જાતની પરેશ કે ખાવા પીવામાં અટકાયત નથી.

મધુમેહારિ મલમ કિંમત—૧ રતલી બરણીના રૂ. ૫ પાંચ. ૨૦ તોલાની બરણીના રૂ. ૨૦૦ પોણાવણુ. મધુમેહ ડાયાબીટીસવાળાને ચાંદાં, ધારાં, ભાંડા પડ્યા હોય તો તે માટે આ મલમ વાપરવો.

મસ્તક શાંતિ કિંમત—નાની શીશીના ૦૧ આઠ આના એક રતલી બાટલાનો રૂ. ૧૧૦. આ પ્રવાહી સુંઘવાથી શરદીથી, વાયુથી, સળખમથી માથામાં જીવડાંની ઉપાધિથી, તાવથી દરતની કબજાવાતથી બીજા ગમે તે કારણે થતી માથાની લચકર પીડા તેજ ક્ષણે શાંત થઈ દરદીને અપૂર્વ શાંતિ મળે છે. **સુંઘવાની રીત**—આ મોટી શીશીમાંથી એક નાની ૦૧ કે ૦૨ ઓંસની શીશીમાં પ્રવાહી જુદું કાઢી પછી તે શીશીમાંથી સુંઘ્યા કરવું.

મેલેરિયા પિલ્સ કિંમત—શીશી ૧ ના ૦૧ આઠ આના, મોટા પેકીંગના રૂ. ૨૦૦ અઢી ટાઢીયા એકાંતરીયાં, તરીયા, મેલેરિયાના તાવ, બાદરવા મહીનાના તાવ, ઇન્ડુએન્ઝા, મેનીન્જાઈસ બ્લેકવોટરશીવર વગેરે તાવ ઉતરે છે તથા અટકે છે.

મેલેરિયા ઓઈલ ANTI MALARIA OIL કિંમત—૪ ઓંસની શીશીના ૦૧ આઠ આના, ૧ રતલી બાટલીના રૂ. ૧૧૦૦ પોણાબે. આ તેલ મેલેરિયાની સીઝનમાં તથા ગમે તે જાતનો તાવ કે ગમે તે ચેપીરોગની હવા ચાલતી હોય સારે કે નીરોગી માણસ સવારમાં ન્હાવા પહેલાં આ તેલનું માલીસ કરે તો તે રોગથી મુક્ત થાય છે. અને કોઈપણ જાતના તાવ કે બીજા ચેપી દરદીથી અલિપ્ત રહી પોતાના શરીરનું રક્ષણ કરી શકે છે.

રસરાજ કિંમત—૧ ઓંસની શીશીનો રૂ. ૧૧૦ દોઢ, ૪ ઓંસની શીશીના રૂ. ૫ પાંચ. માત્ર ૧ થી ૫ ટીપાં પાણી કે દૂધ સાથે કે પતાસામાં નાખી ખાવા અપાય છે. મુખ્યત્વે કરી કોઈપણ જાતના દુખાવામાં અકસીર છે. શરદી, સળખમ, બધા તાવ, કાલેરા, દમ, પેટનો દુખાવો, ઝાડા, મરડા, શૂળ, છાતીનો દુખાવો, આફરો, ફેફસાનો સોજો અજીર્ણ સંધીવા, સાંધાનો દુખાવો, ખાંસી ઉધરસ, અપચો ખોરાક પરનો અમાવો, ઉલટી, બાળકાની ઉધરસ, ભરાણી, સસણી, એટલાં દરદીમાં અંદર પાવામાં વાપરવું. માથાનો દુખાવો કે આધા-શીશીના સખત દુખાવામાં કાંઈપણ મેળવ્યા વિના થોડાં ટીપાં ચોપડવાં, સાંધાનાં દરદીમાં રસરાજનાં થોડાં ટીપાં ૧-૨ ચમચી તલનું કે મહાનારાણુ તેલ મેળવી ચોળવાથી તુરત આરામ થાય છે. દાઢનાં કે દાંતનાં દુખાવામાં ૩ ના પુંભડામાં ૪-૬ ટીપાં નાખી દાઢ કે દાંતપર પુંભડું મૂકવું લાળ પડવા દેવી એથી તરત દુખાવો મટે છે.

લેડો સ્નો કિંમત—૧ શીશીના ગા આઠ આના, મોટા પોટના રૂ. ૬ જ. આ સ્નો મુખની સુંદરતા માટે ઉત્તમ વસ્તુ છે મોં ઉપરના ખીલ ઝાંઘ, કાળા ઝાંઘ, ફેડકીઓ, અળાઇઓ, શીયાળાને લઇ તથા ખોટી ગરમીથી મોં કે શરીરનું ભુખડે ખરસટ થઇ જવું તરડી જવું એ અને ખીલ કારણને લીધે મુખની સુંદરતામાં ખામી આવી હોય તેમાં તથા મુખના સૌંદર્યને જાળવી રાખવા હમેશાં આની વપરાશ થાય છે.

લેડો ક્રીમ—નાની શીશીનો રૂ. ૧ મોટા પોટના રૂ. ૧૨. ગુણુ લેડી સ્નો પ્રમાણે.

વધી ઋતુમાં સેવન કરવાના યોગ્ય ઔષધો.

નીચેના ઔષધો શરીરને નીરોગી શક્તિવાળાં બનાવે છે વીર્ય, બુદ્ધિ, મેધા, ક્રાંતિ વધારે છે ચેપી દરદારથી રક્ષણ કરે છે. અને સો વર્ષથી વધુ લાંબું આયુષ્ય આપે છે.

અબ્રક ભસ્મ ગોરક્ષનાથી ૧૫૦૦ પુટી (સ્વર્ણયુક્ત)

કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૨૫ સવાસો. આ અબ્રક ભસ્મ હમેશાં સેવવાથી બધા રોગનું શમન થાય, શરીર દૃઢ થાય, વીર્ય ક્રાંતિ બળ, સ્મરણશક્તિ, મેધા, આયુષ્ય વધે, નેત્રને ગુણુ કરે હૃદય ફેફસાં લીવર સ્નાયુ સાંધા તથા માંસને પુષ્ટ કરે. વાજકર છે વૃદ્ધાવસ્થા ક્ષય, સંગ્રહણી કેન્સર, મધુમેહ, શ્વાસ કાસ, સારણગાંડ વગેરે રોગનું શમન કરે છે. માત્રા ગા થી ૧ રતી સવારે તથા સાંજે મધમાં લીમાં કે મલાઇમાં ચાટવી કે મોંમાં નાખી દૂધ કે પાણી સાથે ઉતારી જવી.

સુવર્ણભસ્મ ગોરક્ષનાથી કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૨૫૦ અઢીસો. માત્રા—સવાર સાંજ અડક રતી મધ માખણ લી કે મલાઈ સાથે. ગુણુ—ક્ષયરોગ, હરસ, સંગ્રહણી, અપરમાર મૂર્છા, અપતંત્રક, ગાંડપણ, વાઇ, જ્ઞાનતંતુની નબળાઇ, પ્રમેહ, દૂળળાપણું, કુશતા કંઠમાળ, પિત્ત, કફ, વિષવિકાર, પ્રદર, નબળાઇ, આંખોની મગજની ગરમી, મગજનો તપારો, ખોટી ગરમી, છાતીની બળતરા દાહ, ધાતુક્ષીણતા વગેરે મટે છે, તમામ રોગમાં ખીલ ઔષધો સાથે આ સુવર્ણ ભસ્મ મેળવી આપવાથી તે તે રોગ જલદી મટી જાય છે. શીતવીર્ય છે. સુવર્ણ-ભસ્મનું સેવન કરવાથી ગ્રહ, ભૂત પ્રેત, પિશાચ વગેરેની બાધા નડતર મટે છે. બુદ્ધિ, બળ ક્રાંતિ, પુષ્ટિ કામશક્તિ તથા ઉત્સાહ વધે છે. મન આનંદમાં રહે છે. વૃદ્ધાવસ્થા આવતી નથી આવી હોય તો આના સેવનથી દૂર થઇ જુવાની ટકી રહે છે. પૃથ્વ-તેલ મરચાં ખટાઇ બળરતી ચીજો અથાણા તથા ગરમ વસ્તુ વગેરે બંધ કરવા.

કાંતલોહ ભસ્મ ગોરક્ષનાથો કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૫૦ પચાસ માત્રા—૧ રતી સવારે તથા સાંજે મધ માખણ દૂધ કે લી સાથે. શરીરની ક્રાંતિ વીર્ય શક્તિ તથા આયુષ્ય બળ વધે લીવર ખરલનો બગાડો અમ્લપિત્ત આમ શૂળ ભગંદર કમળો પાંડુ હરસ સોજા ગુદ્મ વધેલી ચરખી પેટનાં જંતુ વગેરે દરદને મટાડે બળ શક્તિ લોહી વીર્ય વધારે.

પૂર્ણચંદ્રોદય શત (૧૦૦) સો ગુણની અનુપાનમિશ્ર ગોલી

કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૦૦ સો. ગુણુ-પૌષ્ટિક, કામોત્તેજક, આયુષ્ય વધે છે.
માત્રા-૨ થી ૪ ગોળી દુધ સાથે લેવાય.

હીરાની મસ્મ નં. ૨ ની અનુપાનમિશ્ર ગોલી

કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૨૦૦ અસો. એક તોલામાં ૨૦૦ ગોળી આવે છે હમેશાં
૨ થી ૪ ગોળી દુધ સાથે લેવાય છે.

અધા રોગમાં જુદા જુદા અનુપાનથી અપાય છે, છાતી ફેફસાં આંતરડાં લીવર મગજ વગેરે અવયવનાં દરેક ક્ષય કેન્સર થાસ જીર્ણવર મધુમેહ નબળાઇ મટે છે. ધાતુ વીર્ય વધે છે, શરીર નીરોગી રહે કાષ્ઠપણુ રોગ ઉપર જુદા જુદા અનુપાનથી અથવા એકલા મધથી પણ અપાય છે. આહાર વિહારમાં નિયમિત રહી આનું સેવન કરનારા મનુષ્ય ઘણું લાંબું આયુષ્ય ભોગવે છે આનું સેવન કરનારા પુરુષથી ઉત્પન્ન થનારા સંતાનો મહાપરાક્રમી બળવાન બુદ્ધિશાળી થાય છે. દરેક ઇન્દ્રિય છેવટ સુધી બળવાન રહે છે.

હીરાની મસ્મ નં. ૩ ની અનુપાનમિશ્ર ગોલી

કિંમત—તોલા ૧ ના રૂ. ૧૦૦ એકસો. ૧ તોલામાં ૧૦૦ ગોળી આવે છે. હમેશાં
૨ થી ૪ ગોળી દુધ સાથે લેવાય છે, બળ, બુદ્ધિ, ક્રાંતિ, શક્તિ, આયુષ્ય ઓજસ અને તેજ વધે, મગજ હૃદય ફેફસાં લીવર આંતરડાં બળવાન થાય, જળી ગયેલાં દરેક મટે છે.

કસ્તૂરીજીવન કિંમત—૦૧૧ રતલી ખાટલીના રૂ. ૨૧૧૧ પોણા ત્રણ, ૧ રતલી અરણીના રૂ. ૫ પાંચ. મગજ, હૃદય, ફેફસાં આંતરડાં અને ખીન્ન અવયવ બળવાન થાય છે. શક્તિ બળ ક્રાંતિ વધે છે. ધાતુપુષ્ટિ માટે સર્વોત્તમ છે. શિયાળામાં બળનો સંગ્રહ કરવા માટે ખાસ પૌષ્ટિક ખોરાક તરીકે વૃદ્ધો, યુવાનો, વિદ્યાર્થીઓ સ્ત્રીઓ સૌ કાંઈ આનું સેવન કરે છે. પરેજી કાંઈ નથી.

મુફર (યુનાની ચાટણ) કિંમત—તોલા ૧૦ ના રૂ. ૧૦ દસ, તોલા ૪૦ ના રૂ. ૩૮ આઠત્રીસ. આ ચાટણુ પૌષ્ટિક, કામોત્તેજક, વીર્યસ્તંભક શિથિલતા નાશક, આયુષ્ય વર્ધક, શક્તિપ્રદ, અને વાજકર છે. રાજાઓ શ્રીમંતો અને સુખી માણસો માટે ઉપયોગી છે. સવાર સાંજ એકેક ચમચો ખાંધ ઉપર કઢેલું દુધ પીવું તથા ભૂખ લાગે સારે જમવું.

ચ્યવનપ્રાશ અવલેહ સ્પેક્વલ કિંમત—તોલા ૧૦ ના રૂ. ૨૧૧૧ પોણાત્રણ, ૪૦ તોલાના રૂ. ૧૦ દસ. આ ચાટણુ ચ્યવનપ્રાશ પ્રમાણે જ બને છે પણ આમાં વિશેષ કરી સુવર્ણભસ્મ અષ્ટવર્ગ, સોનાનાં પાનાં. સાચાં મોતીની પિષ્ટી રૌપ્ય ચાંદીની ભસ્મ પ્રવાલ વગેરે ઉપાં પૌષ્ટિક વસ્તુનાં મેળવવામાં આવે છે. સવારમાં ૧ થી ૨ ચમચા ખાંધ ઉપર પાણી પીવું અગર ભૂખ હોય તો દુધ પીવું ભૂખ લાગે સારે જમવું આ અવલેહ એક જાતનો ઉત્તમ મગજને હૃદયને આંતરડાંને શક્તિ આપનારો પિત્તશામક ખોરાક છે. આના

રસશાળા ઔષધાશ્રમ ગોંડલ-કાઠીઆવાડ

૫૭૧/૧

